

הפירמיה זון - טור, זחר
רשתות קרניט, קרניט, זחר
כי לחיים זכנה זוחה
ולחיים נחונה זור.

חביב זקט, סביב דמטח
זחל יחס זח כל זיקום,
זינח לח ככר חזדמח
גם הנ-טיטון ככר ינוט.

עז תקוץ נחיד חחיים זכאיים
זככח עגומים, זמורים
זיחוח עול מוטח חנדודים זיגעים
כי ימלא לבכך חמרורים
זז נוח לך רעי מעולמך זחר
עם ה זגותיו זגרותיו זגדולות
חחמק מן מיזלונ, טגורלך חמר
זחרח לך ממלח תקולות
חמרחבי חע זלם יז זדה של זחר

יז עולם כח רחב חמוכל חזור
חח תקלט נחיד גם ימי גם חחר
חח זיחוף לרנחה מרות חדרור.
זיח זרחק מחדם, חרחק מחנשים
מוחבי זיח-קץ זז חרז עינך
זיח חחזה זחחזי זימיס, חדשים
זגלילים חדשים זיח תקלט זזנך
זגל חזדמח חחמלח זיח זז חחזכח
מכול זור, חחוב חחזר, נחמח
זחמחח חדש חחיס על חחזיח חחזכח
זילם חחוף זחחמח.

זח יוזיחן.

שבט, תר"צ

דב יוזיחן
חח יוזיחן

...על סף היתמות.

הה אמי, אמי! עוד ימים מספר ופתיל חיך ינתק — ידעתי זאת אל נכון — הה! ואנחנו לא נפרדנו בשלום, אנחנו לא נפרדנו בברכה! לא בא רגע האשר, זו קייתי לו, ויִשְׁרָה שלומו בינינו. מתה את, בלי להבין אותי, בלי לאהב אותי, אותי, את החלק הבלתי נפרד מעצמותך, מהויתך. נפרדת את מעמי בלי להכיר, בלי להטיף דבר של נחומים לחלק מגופך, מנשמתך! אויה לנפשי! לא זכיתי שיבינוני אותם, שהכנתם כה היתה דרושה לי, כה חביבה, כה רגיזה ומוכרחה! הה! אבל שבעתים תצרי לי את, את בעצמך, שלא לחשב על עולמי שלי. הולכת את ונפרדת מן העולם — ולעיניך ביתך, זו הקימותי בעמל כה רב, הולך ונהרס, הולך וקרב! לא גרם לך מזלך לראות בהתגשמות אף אחת ממשאות נפשך הרוממים, אותם הרית והגית כל ימי חיך, עליהם נלחמת בכל נימי נשמתך, עליהם מסרת כל הונך ואונך. לעיניך הולך וקרב בנין, שכה עמלת עליו, שכה הרבית להשקיע בו יגון ותלאה, נדודים ויגיעה. הה! מי פלל שעד למצב כזה תגיעי! כהקטף הפרח הרך, טרם ראה פני שמש, טרם נשקו קרני האור את פסיגיו היפים — כן הולכת את ונקטפת מאתנו, בדמי ימי חיך, טרם לקחת אף שמץ, אף חלק אחד מן האלף, שלומים לחיך הדלים והמרים, הרעים והזועפים. ודוקא, הה מרי! דוקא בשנות חיך האחרונות רוית, גמעת את כוס היגונים עד תְּמִיָה! דוקא בשנים אלה עָדו עליך כְּחֻתְּךָ כל הצרות והרעות, כל החרבן וההרס, שהגיע לביתך, לקנך. הולכת את ונפרדת מִעֲמֻנָּה דוקא ברגע זה, בו משאות חיך ממשמשים היו לבוא, בו תכניותיך עלולות היו להתגשם; ואולם את נִסְחָת מרגע ההתגשמות היפה, את נעקרת בכוח מאתנו, אוהבך, אהובך. מי ידע, אם לא ברגע זה, בו אני שופך פה את דברי אלה — לפני מי? — לפני עצמי ולפני הניר הדומם — אם לא בעצם הרגע הזה את נופחת את נפשך, אם לא הרגעים האחרונים הם אלה, בם את בנך העלוב נגד עיני רוחך תדמי, בם את עצמך, העלובה, תחושי, תקיפי גדל האבדה, היגון, הכאב. מי ידע אם לא הרגעים האחרונים הם אלה, בם תקשרנה מחשבותיך הַיִּשָּׁר האחת בשניה, טרם יִפְסַק זרם מחשבתך ונותרה מחשבתי בך לבדה, יתומה ועלובה. הה! מדוע כה קצרה ידי, מדוע כחותי כה דלו — והייתי לך לעזר ולו בשמץ, ולו במשהו! הה, אמי, אמי! איככה אוכל ואביא לך ולו מעט מזער קרת רוח, איככה אוכל ואחיש אליך ברגעי חיך האחרונים ואשאף מאוירך, ואקלט נעם דבורך, ואשתתף באנחתך, ואקח חלק ביסורי גופך ונשמתך! אבל, הה! צבתו אותי החיים כבצבת, קבעו אותי כבמסמרים, הקיפוני בטרדתם, שָׁתו עלי המון עסקים ודאגות אחרות, באו עלי כלחץ שבשני ירחים לפני בחינת הגמר! לא יתנוני להעריך כראוי את מצבי, לא יתנוני להפנות את כל מחשבותי לאמי, לאמי הנקלעת בקף הקלע בין הויה וחדלון! ידעתי: עוד ימים מספר ונר חיך הולך ונדרך. עוד ימים מספר ואת שובקת אותנו לנצח נצחים — ואני טרם שמעתי את סליחתך, אני טרם קבלתי את ברכתך, ברכת אם נאמנה, ברכה המלוה בכל הרפתקאות החיים, ברכה שבכחה להפיג את השממון במרוץ שעתד לי עדי יגיע אל קצהו, עדי יקרא דרור לנשמת, שתחיש ממאסר גופה לעוף למרומים ולהתחבר עם מקורה, עם נשמתך, אי שם במרחקים.

דוב יוזוק - ראובן סילמן - ג. ה. טורטשינר

המוצדק השימוש ב"לא" לשלילת ההווה

ויכוח לשוני

על השאלה, אם מוצדק השימוש ב"לא" לשלילת ההווה, התקיים ויכוח בסימנריון לבלשנות עברית המתנהל על ידי באוניברסיטה בירושלים. מר ד. יוזוק טען נגד השימוש הזה, אחריו דיבר מר ר. סילמן בעד, ובסוף ניסיתי אני לבדוק את טענות הצדדים ולהסיק את המסקנות הנראות לי כנכונות. מסקנות אלו נתקבלו ע"י כל הצדדים, ועל כן אין לראות דברים שונים בהרצאות היריבים אלא כ"הווה אמינא" לפני כביעת ההלכה.

אולי כדאי להזכיר, שמר יוזוק בהרצותו את דבריו לא ידע את תוכן דברי מר סילמן, ועל כן מובאים דברי הצדדים, המתפרסמים כאן אחרי תיקונים וקיצורים שונים, כפי סדר הויכוח אף על פי שמצד הענין ראוי היה אולי להקדים את הטענות בעד השימוש המפוקפק. נדמה לי שדברי הויכוח יענינו גם קהל יותר רחב ויועילו לתיקון שיבוש ההולך ונפוץ עלידי בירור סיבותיו. ט.

דברי הקטיגור (דוב יוזוק)

קביעת התחומים בשימוש שתי מלות השלילה "לא" ו"אין" נעשתה אקטואלית לרגל ריבוי האנשיב המערבבים בהן בהשפעת לשונות לועזיות. אחת מן התכונות העיקריות שבהן נבדלת הלשון העברית מן הלשונות האירופיות, שבהיותן שגורות בפי היהודים במשך תקופה ארוכה הן משפיעות כיום השפעה כבירה על התהוות הלשון העברית החדשה, היא תפיסה אחרת בקביעת הפעולה בזמן. כתוצאה מתפיסה זו הועמד מספר הזמנים על שנים: עבר ועתיד, בעוד שההווה, עד כמה שנחיצותו מורגשת בלשון, בוטא על ידי יצור בעל תכונות שמניות, הבינוני, בהתאם לעובדה זו נתיחדו מלות מיוחדות לשלילת העבר והעתיד מצד אחד והבינוני מצד שני. העבר והעתיד נשללים על ידי מלת השלילה הכללית "לא" והבינוני על ידי המלה "אין" שתוכנה מורכב מהבעת הישות והמציאות יחד עם שלילת הישות הזאת, כתוכן שתי

המלים "לא יש". שמירת ההבדל הזה בשלילת הבינוני לעומת העבר והעתיד, הנובע מתוך ההבדלים הפנימיים במושגיהם, נמשכת כלי הפסק בכל תקופות התפתחותה של הלשון. החל מן המקרא, המשך במשנה וכלה בתקופה שלפני התחלת הדיבור החי בארץ ישראל, רק בתקופה החדשה, עם זרם העולים החדשים, האמונים על לשונות ודרכי מחשבה זרות, פרץ לתוך הלשון העברית בין יתר שימושי לשון בלתי חוקיים, גם השימוש במלה "לא" בבינוני, תמורת הצורה ההיסטורית והמקובלת "אין". השימוש הזה, העומד בסתירה להגיון הפנימי של הלשון ולמסורתה, זכה להתפשטות מרובה, וביטויים כמו: "אני לא רוצה", "אני לא יודע", "לא צריך", "אני לא יכולים" ודומיהם נפוצים מאד לא רק בפי עולים חדשים מקרוב באו, לא רק בפי ילדים, אשר לשונם באה אליהם דרך צינור מקולקל ופגום, לשון הבוגרים הנשחתת, ובהכרח שלא תהיה כלשון מבוססת על מסורת טובה, אלא גם בפי הנוער בגיל בית הספר, וגם בין תלמידי האוניברסיטה, ואפילו בפי מורים וסופרים שכיחה השגיאה הזאת עד מאוד והמעיר עליה כמעט ששימושו מן המתמיהים.

סיבת התפשטותה המרובה של השגיאה הזאת היא, מלבד הלחץ החזק מצד הלשונות האירופיות, שבהן יש מלת שלילה אחת משותפת לעבר, לעתיד ולהווה, גם תכונת האינפלכסיביליות, אי-ההנחות של המלה "לא" לעומת "אין", המשתנית על ידי הוספת סימני הגוף, הכינויים, בצורת "אינני", "אינך", "איננו" וכו', קשה לו לעולה החדש, האמון על לשונות לועזיות, שהמלה נבדלת בהן כרגיל מן הכינוי, לסגל לו את הקונסטרוקציה החדשה, וביחוד כשהמלה עצמה סובלת ו"נשברת" על ידי צירוף הכינויים אליה, סיבה זו גרמה גם לכך, שהתחילו מרחיקים בכלל את צורות המלות עם כינוייהן ולומר "הספר שלי" במקום "ספרי", "אבא שלי" במקום "אבא", "הילדים שלכם" במקום "ילדיכם" וכדומה, והנה לאותם האנשים, אשר מפני הלחץ הגדול של השימוש הנשמע מכל צד ועבר פעמים אין ספורות התחילו גם הם תוהים בספקות ויש אשר החליטו על פי ראיות ידמיון כראיות ששימוש זה חוקי, להם אני רוצה להוכיח שגיאתם וטעותם ולאשר אשר נוסף את אשר ירגיש יונק הלשון ממקורותיה באינטואיציה הלשונית שלו, כי השימוש הנכון, השגור והיפה בשלילת הבינוני ברוב המקרים שמשמשים בהם בחיי יום יום, הוא השימוש במלה "אין".

מלת השלילה "אין" הוראתה העיקרית כידוע "לא יש", בארמית לית-לית-לא אית, בערבית ليس בגרמנית es gibt nicht, בצרפתית il n'y a pas, באנגלית there is not, ההפוך ל"אין" הוא "יש", המלה "אין" תצטרף לשם עצם להורות על שלילת מציאותו או על שלילת תואר המיוחס לו, כאשר היא באה לשלול מציאות נושא סתמי ואינה דבוקה בחזקה לנושא העיקרי הנסתר מאחרי הנושא הסתמי, היא באה בצורת הנפרד "אין", וכשהיא דבוקה לנושא הנשלל העיקרי, היא באה בצורת הנסמך "אין". במקרה הראשון באה המלה "אין" אחרי הנושא העיקרי הנשלל, או

שהנושא הזה איננו מופיע כלל במשפט בהיותו מובן ממשפטים קודמים. במקרה השני תבוא השלילה לרוב לפני הנושא הנשלל, המושמש לה אז סומך.

דוגמאות: א) הנושא הנשלל איננו מופיע במשפט שבו מופיעה מלת השלילה "אין" כי אם במשפט קודם לו המחובר אליו: ויאמר (שאוֹל לדודו): לבקש את האתונות (הלכנו) ונראה כי אין ונבוא אל שמואל (ש"א י, יד). ועתה, אם תשא חטאתם (מוטב) ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת (שמות לב, לב). אם באמת אתם משחים אתי למלך עליכם באו חסו בצלי ואם אין תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון (שופטים ט, טו). ויעברו בארץ שעלים ואין (ש"א ט, ד). העניים והאביונים מבקשים נים ואין (ישעיה מא, יז). יקו לאור ואין (איוב ג, ט).

ב) הנושא הנשלל מופיע במשפט לפני מלת השלילה "אין": ואדם אין לעבד את האדמה (בראשית ב, ה). כי באו בנים עד משבר וכח אין ללדה (מ"ב יט, ג). ואלהים זולתי לא תדע ומושיע אין בלתי (הושע יג, ד). ובהפסק: אין: היש ד' בקרבנו אם אין (שמות יז, ז). וכשלו איש באחיו כמפני חרב ורדף אין (ויקרא כו, יז).

ג) השלילה באה לפני הנשלל ונסמכת אליו כדין נסמך לסומך בצורת "אין": וישב ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור (בראשית לו, כט). אין גבון וחכם כמוך (שם מא, לט). לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך (שם מז, ד). ויפן כה וכה וירא כי אין איש (שמות ב, יב). ורבות כהנה.

ואולם יש אשר תבוא השלילה אחרי המלה הנשללת וצורתה בכל זאת צורת הסמיכות. הדבר הזה יקרה כשברצון הדובר לשלול את הנושא העיקרי בפירוש ולא באמצעות נושא סתמי, וכאחת ירצה להטעים ולהדגיש את הנושא ההוא. שהוא חשוב לו יותר מן השלילה, והוא העיקר במשפטו. שעל כן יקדים אותו לפני מלת השלילה. דוגמאות: ולחם אין בכל הארץ (בראשית מז, יג). וישפעהו כשסע הגדי ומאומה אין בידו (שופטים יד, ו). הישאג ארית ביער וטרף אין לו (עמוס ג, ד). מלך אין לארבה ויצא חצץ כלו (משלי ל, כז).

נגש עתה לחקור את שימושה של מלת השלילה "אין" בצירופה לבינוני. לשם כך אביא דוגמות מן המקרא ומן המשנה שבהן בא השימוש הזה. השתדלתי לבחור בדוגמות הלקוחות מסגנונות שונים: סגנון מליצה, סגנון הלכה, סגנון הדיבור ההמוני וכדומה, אבל ביחוד שמתי לב לזה האחרון. הינו הסגנון ההמוני אשר בו השאלה היא אקטואלית ביותר.

סופרינו ומשוררינו מכל הדורות, גם כשהלשון העברית נכרתה מפיהם כלשון הדבור החי, הכחינו יפה בשימוש של "אין" ו"לא", מפני שהרגישו הרגשה אינטואיטיבית חזקה באופי השונה של הבינוני לעומת העבר והעתיד. כל עצם השאלה לא התעוררה אלא בדיבור ההמוני הרהוט, ההולך ונוצר לעינינו בארץ ישראל, כאן, באין יסוד רחב ומוצק של דיבור המוני מן הדורות הקודמים, ניתן מקום להשפעה

חזקה של הלשונות הלועזיות, שהיו שגורות בפי החמון ושהדובר מנסה לתרגמן במלים השאלות מן המלון העברי. ואולם אין ספק שלשון כזו, שרוחה רוח של לשון זרה ורק מלותיה עבריות, יכולה להיות לכל היותר לשון שימושית, שאפשר לבוא בה לידי הבנה על צרכי יום יום, אבל אינה יכולה להיות כלי ליצור ולשמור בו ערכי תרבות, שאינם רק משפיעים על הכלי כמובן העדנתו והאצלתו, כי אם גם מושפעים ממנו. בררתי אפוא דוגמאות מן הלשון הרהוטה שבמקרא ובמשנה, שרק היא יכולה לשמש לנו יסוד להקמת סגנון המוני עברי עשיר, מדויק ויפה. הדוגמות האלה מראות לנו שהשימוש ב"אין" בכינוי מצוי ושגור גם על יד הפעלים הפשוטים, כמו ידע, נתן, הלך, יכל וכדומה, כלומר על יד הפעלים השכיחים ביותר בסגנון המוני.

דוגמות: (א) מלת השלילה "אין" בלי כינויים בצירופה לבינוני, אתם לכו קחו לכם תבן מאשר תמצאו כי אין נגרע מעבודתכם דבר (שמות ה, יא). תבן אין נתן לעבדיך ולבנים אמרים לנו עשו (שמות ה, טז). כל העיר עזובה ואין יושב בהן איש (לאמר: ואין איש יושב בהן). (ירמיה ד, לט). ואפילו שנים אומרים: אין אנו יודעים (סנהדרין ה, ב). היה אחד עושה ככר דבלה ושנים אין עושין (שביעית א, ד).

ובלי פירוט הנושא: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו אין יכל לו (סוכה נב).

ועם פעול: (שורה) אחת מעשר ואין ידוע איזו היא (דמאי ה, ח). ואין ידוע אם עד שלא נגחה ילדה אם משנגחה ילדה (ב"ק ה, א). אין אסור משום כלאים אלא צמר ופשתים (כלאים ט, א). ויש שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו (נדה ו, י). כלים המיוחדים... ושאינן מיוחדין (ביצה ה, ג). בדבר שאין אבוד (ב"מ עו:).

ועם נושא סתמי, לרוב בהוראת איסור: אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש (ברכות ה, א). אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה. אין מרכיבין פיגם על גבי קדה לבנה מפני שהוא ירק באילן. אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החציר. אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח. אין נותנין ורע דלעת לתוך החלמית (כלאים א, ח). אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו. ואין רואין אותו כשהוא מסתפר ולא כשהוא ערום ולא כשהוא בבית המרחץ (סנהדרין ב). בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו ואין מפשילין בתוכו חבלים ואין פורשין לתוכו מצודות ואין שוטחין על גג פירות ואין עושין אותו קפנדריא (מגלה ד, ד). ורבות כהנה.

המלה "אין" בכינויים. בכינויים נטית המלה "אין" במקרא: אינני, אינך, אינך, איננו, איננה, אינכם, אינכן, אינם, אינן; צורה עתיקה "אינמו" תמורת "אינם".

במשנה: "איני" תמורת "אינני", "אינו" תמורת "איננו" שביחיד "אינה" תמורת "איננה". הצורות אינך, אינך, איננו ביחיד, אינכם, אינכן ברבים לא באו במשנה בכלל, ותמורתם באה "אין" בהוספת הכינוי המתאים, למשל: "אין אנו יודעין" במקום "איננו יודעין".

דוגמות: אינני, איני, אינני נתן לכם תבן (שמות ה, י), כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עבר את הירדן (דברים ד, כב), גם כי הרבו תפלה אינני שומע (ישעיה א, טו), כי יצמו אינני שמע אל רנתם וכי יעלו עולה ומנחה אינני רצם (ירמיה יד, יב), ואמר ירמיה: שקר אינני נפל על הכשדים (שם לו, יד). ובמשנה: "איני": אמר להם (רבי גמליאל) איני שומע לכם לבטל הימני מלכות שמים אפילו שעה אחת (ברכות ב, ג), אני איני באמן, איש פלוני באמן (דמאי ד, ו), סבורה הייתי שאני יכולה לקבל ועכשו איני יכולה לקבל (כתובות ה, י), יודע אני שיש מפירין אבל איני יודע שזה נדר (נדרים יא, ז), המשאיל אומר שאולה מתה... והלה אומר, איני יודע חייב (ב"מ ה, ב), זה אומר איני יודע וזה אומר איני יודע יחלקו (שם); ורבות כהנה.

אינך, ועתה השב אשת האיש ואם אינך משיב דע כי מות תמות (בראשית כ, ז), אם אינך ממלט את נפשך הלילה מחר אתה מומת (ש"א יט, יא), כי בד' נשבעתי כי אינך יוצא (ש"ב יט, ח), אינך יודע מה דרך הרוח (קהלת יא, ה), מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה (נחמיה ב, ב), מה זה רוחך סרה ואינך אכל לחם (מ"א כא, ה) — ועם הא השאלה: האיןך ראה מה המה עשים (ירמיה ז, יז).

איננו, אינו, את הגמל כי מעלה גרה הוא ופרסה איננו מפרס (ויקרא יא, ד), כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שמע בקול אביו ובקול אמו (דברים כא, יח), איננו פתח דלתות העליה (שופטים ג, כה), אשר איננו יוצא אחרי שאול ואחרי שמואל כה יעשה לבקרו (ש"א יא, ז), והשבוע לעשיר איננו מניח לו לישון (קהלת ה, יא), כי איננו ידע מה שיחיה (שם ח, ז), ובמשנה אינו: וכל דין שלוקח שוחד ומטה את הדין אינו מת מן הזקנה עד שעניו כהות (פאה ח, ט), וכל מי שאינו צריך ליטול (צדקה) ונוטל אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות (שם), אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו (כתובות קיא), טבל באחת מהן ואינו יודע באיזו מהן טבל (מקואות ב, ב), מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך, לחתום אינו רשאי שלא לחתום, שלא לחתום אינו רשאי לחתום (ברכות א, ד), או שנים עושין ואחד אינו עושה (שביעית א, ד), ורבות כהנה.

איננה, אינה, לכל הבהמה אשר היא מפרסת פרסה ושסע איננה שסעת וגרה איננה מעלה טמאים הם לכם (ויקרא יא, כו), במשנה: אינה:

רבי יהודה אומר: כל הרכבה שאינה קולטת לשלושה ימים שוב אינה קולטת. (שביעית ב, ו). הקפת החנות אינה משמטת (שם י, א). במה אשה יוצאה ובמה אינה יוצאה (בכורים ו, א). כל מלאכה שאפשר לעשותה מערב שבת אינה דוחה את השבת (שם יט, א). הכניסה לו (האשה)... שתיים (שפחות) אינה מבשלת. שלש — אינה מצעת לו המטה (כתובות ה, ה). אמר לו: השאילני פרתך אמר לו: אינה פנויה (גדרים ד, ו): ועוד כאלה.

איננו (רבים) אין אנו. הדבר אשר דברת אלינו בשם ד' איננו שמעים אליך (ירמיה מד, טז).

אינכם. ובדבר הזה אינכם מאמנים בד' אלהיכם (דברים א, לב). קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים (שם, ד, יב). ויאמר אליהם מדוע אינכם מחזקים את בדק הבית (מ"ב יב, ח).

אינם, אינן. ויאמרו למלך אשור לאמר הגוים אשר הגלית... אינם ידעים את משפט אלהי הארץ (מ"ב יז, כו). ולמד אתם השכם ולמד ואינם שמעים לקחת מוסר (ירמיה לב, לג). ובית ישראל לא יאבו לשמע אליך כי אינם אבים לשמע אלי (יחזקאל ג, ז). ואת דתי המלך אינם עשים (אסתר ג, ח). ובמשנה אינן. הבאות מחוץ הים וממדינת הים אינן צריכות בדיקה (כלאים ט, ז). ותפלין ומוזות אינן נכתבות אלא אשורית (מגלה א, ח). עשרת השבטים אינן עתידין לחזור (סנהדרין י, ג). שתי אבנים שהקיפן זו לזו ועשאן שקת... המים שביניהן אינן מקדשין (פרה ה, ט). כל השרצים אינן פוסלים חוץ מן החולדה (שם ט, ג). המניח זיתים בגג לגרגרם אפי' הן רום אמה אינן מוכשרים (טהרות ט, ו). מסקנה: מן הדוגמות המובאות רואים בעליל כי השימוש ב"אין" בבינוני הוא השימוש השגור והרגיל במקרא ובמשנה. כלומר, בשני המקורות הראשיים ללשון עברית היה וטבעית.

ועתה למלה "לא". כאן בדעתי להוכיח שהשימוש ב"לא" בבינוני, באותו מובן שמשמשים בו כיום, אינו בנמצא בלשון המקורות. או שלכל היותר הוא נמצא שם במדה כל כך נדירה. עד שאין הוא יכול להשפיע כל השפעה על השימוש הכללי התדיר. את ההנחה הזאת אוכיח על ידי כך שאביא מן המקרא את כל המקומות שבהם באה "לא" בצירוף לבינוני. ומן המשנה אביא דוגמות טפוסיות נבחרות ואעיר על אופין השונה מן השימוש שלנו כיום. לצורך ביאור האופי הזה יהיה עלי לבאר שימושים כלליים אחדים של מלת השלילה "לא". שאביאם רק במדה הדרושה למטרתי העיקרית. נשימה נא אל לב כי ההבחנה בין העבר והעתיד לבינוני בשימוש מלות השלילה איננה רק דבר שבמקרה כי אם חזיון קבוע, הנמשך בכל רחבי ספרותנו. ושיש לקיימה גם מסברה, מהבנת אופיו המיוחד של הבינוני, כאשר אבאר, וכן

שההבחנה הזאת חיה באופן אינטואיטיבי בהרגשתם של אמוני העברית המקורית עד היום הזה. נשים אל לב מצד שני שהשימוש ב-"לא" בבינוני הוראתו ולידתו בטומאה, בהשפעת לשונות זרות לרוח הלשון העברית, ושהוא הורס את אחד מסימניה המובהקים של הלשון העברית וגורר אחריו מעמסה שלמה של ביטויים משובשים. ואם השימוש הזה, על אף כל האבסורדיות שבו, נפוץ הוא עד מאוד בקהל, עד כי רבים יחשבוהו בתומם לביטוי עברי מקורי, לא יפלא אם אבוא לידי המסקנה כי יש לראות את השימוש ב-"לא" בבינוני כאחת השגיאות היסודיות בעברית המדוברת, וכי על כל אוהב הלשון והמוצא בה ערכים אסתטיים להדיח ביטויים כאלה כמו "אני לא רוצה, אני לא הולך אני לא יודע" ודומיהם מסגנון דיבורו ולהמירם בביטויים מקוריים בשימוש המלה "אין".

מלת השלילה "לא", בארמית ובערבית "לא", בגרמנית *nein*, בצרפתית *non*, באנגלית *not*, בצירופה לשם עצם היא מורה על שם עצם שאיננו שייך לקבוצת המושגים המיוצגים על ידי שם העצם הנתון. למשל: ונפל אשור בחרב לא איש וחרב לא אדם תאכלנו (ישעיה לא, ח). המלה "לא" בצירופה למלה "איש" מורה כאן על איזה עצם שהוא, שאינו שייך לקבוצת המושגים הכלולים ב-"איש". הוראת המלה "לא" נכדלת אפוא במקרה זה מהוראת המלה "אין", למשל בביטוי "אין איש" בזה, שהמלה "לא" הופכת את השם ומוציאה אותו מכלל קבוצתו בשימה במקומו שם מתוך הקבוצה שמחוצה לה. לעומת זאת מורה המלה "אין", שהיא צירוף של המושגים "לא יש", על שלילת מציאותו של המושג המדובר, בה בשעה שהביטוי "לא איש" הוא עצמו רק שם עצם, ואינו מהווה אפוא משפט. מפני שחסר בו פעל שיוכל לשמש כנשוא. הנה הביטוי "אין איש" הוא משפט שלם, שנשואו הוא "איש" ונשואו הוא "אין". נסמן את ההוראה הזאת של המלה "לא" כתכונת ההיפוך שלה, "היפוך" במובן זה, ששימוש כפול (פעמים) במלה הזאת בצירופה לשם עצם משאיר את שם העצם כמו שהוא. למשל, הביטוי "לא לא איש" הוראתו "איש", מן התכונה הזאת נובעת גם העובדה שהמלה "לא" מסוגלת לשלול את תוכנו של משפט שלם הבא אחריה, וכן היא מסוגלת לשמש בדיבור מלה מרוכזת מאוד, שיש בה כדי לשלול את תוכנם של מערכת משפטים שלמה. שאלה ארוכה ומסובכת מאד אפשר לפטור לפעמים במלה הקטנה "לא". במובנים אלו, כלומר במובן של סימון המושג ההפוך למושג הנתון או של שלילת תוכנו של משפט הבא אחרי השלילה, באה המלה "לא" גם בתנך.

דוגמות: "לא" לשלילת שם עצם. ונפל אשור בחרב לא איש וחרב לא אדם תאכלנו (ישעיה לא, ח). ויתעם בתהו לא דרך (תהלים קה, מ; איוב יב, כד). "לא" לשלילת שם תואר. לא טוב היות האדם לבדו (בראשית ב, ח).

א טוב הדבר אשר אתה עשה (שמות יח. יז). ומן הבהמה אשר לא טהורה היא (בראשית ז. ב). כי לא שלם עון האמרי (בראשית טו. טז). ואולי "שלם" כאן הוא עבר). לא נכון לעשות כן (שמות יח. יב). לא טובה העצה אשר יעץ אחיתפל (ש"ב יז. ז). ומסגרתיהם (של המכונות) מרבעות לא עגלות (מ"א ז. לא). ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן (מ"ב יז. ט). הנמלים עם לא עז (משלי ל. כה). שפנים עם לא עצום (שם. כו). וכפתו לא רעננה (איוב טו. לב). הוא בן לא חכם (הושע יג. ג).

כשילית תואר תצטרף לפעמים "לא" גם לבינוני פעול או לבינוני פועל. אבל זה דוקא כשיש לבינונים האלה אופי של תואר יותר מאשר של שם, ודוקא בהוראת ההיפוך הנזכר.

דוגמות: הוי שודד ואתה לא שדוד (ישעיה לג. א). לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיה ב. ב). ללכת נתיבות דרך לא סלולה (שם יח. טו). הנה נפשי לא מטמא (יחזקאל ד. יד). את ארץ לא מטהרה היא (שם כב. כד). ידיך לא אסרות ורגליך לא לנחשתים הגשו (ש"ב ג. לד).

נבחן עתה בפרוטרוט את כל המקומות במקרא שבהם באה "לא" בצירוף לבינוני פועל. מספר המקומות האלה בסך הכל ששה. נראה שלכל הפחות בחמשה מהם אין השימוש ב"לא" דומה לגמרי לשימוש בימינו.

א) וזה דבר הרצח אשר יגוס שמה וחי: אשר יכה את רעהו בבלי דעת והוא לא שגא לו מתמול שלשם (דברים יט. ד). אין ספק שצריך להבין כאן את הביטוי "לא שגא לו" במובן איננו שוגא, איננו השוגא שלו, ולא במובן איננו שוגא אותו. כלומר שלמלה שגא יש כאן הוראת שם עצם מובהקה ולא הוראת פעל בהווה. על התפיסה הזאת בביאור הביטוי הזה כאן יעידו: א) היחס שאליו — "והוא לא שגא לו". כרגיל בא הפעל שגא ביחס הפעול, ויסיפו עוד שגא אותו (בראשית לו. ה.ח). לא תשגא את אחיך בלבבך (ויקרא יט. יז). ולשגא את-אחביך (ש"ב י"ט. ז). כי כל אלה אשר שגאתי (זכריה ח. יז). ושגאתי את-החיים (קהלת ב. יז). ושגאתי אני את-כל עמלי (שם. יח). ב) הפסוק המקביל ביהושע הוא: ולא שגא הוא לו (יהושע כ. ה). מהקדמת המלים "לא שגא" למלת הגוף "הוא" נראה ביתר בירור ש"לא שגא" הוא מושג אחד שנתקבל על ידי הפיכת המלה "שגא" במלה "לא" למושג ההפוך לו מבחינה הגיונית. כן אפשר לראות זאת מתוך הכתוב: וכי יהיה איש שגא לרעהו (דברים יט. יא). כתוב: "וכי יהיה שגא" ולא "וכי ישגא".

ב) גם לי לבב כמכם לא נפל אנכי מכם (איוב יב. ג).

ג) ותעשה אדם כדגי הים כרמש לא משל בו (חבקוק א. יד). כדי להסביר את התפקיד המיוחד של המלה "לא" בשתי הדוגמות האלה נתבונן בדוגמות הבאות: לא מות תמותן (בראשית ג. ד). לא איש אל ויכזב (במדבר כג. יט). הדוגמות

האלה מראות לנו, כפי שהוכרתי מקודם, שלפעמים מוסבה המלה "לא" לכל המשפט הבא אחריה ולא רק למלה הסמוכה לה בלבד. בפסוק "לא מות תמתון" יש כאילו שני חצאים: (א) מות תמתון, (ב) לא. יש אפוא משפט שלם המכיל רעיון חיובי: "מות תמתון" ואפילו עם ההדגשה המיוחדת למשפט חיובי — חזרת הפעל בצורת המקור על יד הצורה הניטת, ומיד לאחריו מחיקתו על ידי מלת השלילה "לא", כמו כן בדוגמה: לא איש אל ויכזב, ודאי אין המלה "לא" מוסבה רק למלה "איש", שאם כך הדבר היינו מקבלים את ההפך מן הרעיון שרגילים להבין בפסוק הזה, היינו: לא-איש אל, ויכזב, לאמר — חלילה — אל הוא לא-איש וכזב יכזב. על לב איש בודאי לא יעלה לפרש כך את הפסוק, גם כאן מחולק הפסוק לשני חלקים: איש אל ויכזב — החלק האחד המכיל רעיון חיובי — ומיד לאחריו מחיקת תוכן המשפט הזה על ידי מלת השלילה לא, וכן "כי לא עץ מאכל הוא", במובן זה משמשת המלה "לא" גם בשתי הדוגמות המובאות. "נפל אנכי מכם" זהו חלק אחד של המשפט באיוב המבטא רעיון חיובי, והמלה "לא" באה לשלול את תוכן כל החלק הזה, וכן הפסוק בחבקוק: ותעשה אדם כדגי הים כרמש לא משל בו, המלה "משל" איננה באה כאן כתחליף לפעל הווה, כי אז היתה כוונת "כרמש לא משל בו": כמו רמש שאינו מושל בדבר מה אחר, מה שבודאי אינו מכוון, יש אפוא גם כאן שני חלקים: (א) "משל בו", במובן יש בו (ברמש) שליט ורודה; (ב) "לא", מחיקת כל התוכן החיובי, כדי להבין בבהירות השלמה את העיקרון שקבעתי, נקח לנו עכשיו דוגמה לשימוש "לא" בבינוני, כפי שהוא שגור בשוק הדיבור, למשל, בביטוי "אני לא קורא בספר", כאן "קורא" בא כתחליף לפעל הווה, גם לו היינו מוחקים את המלה "בספר", היה אמנם המשפט חסר השלמתו אבל היה נשאר משפט בעל מובן לפי שיטת הבוחרים בשימוש זה, לעומת זאת, אם נמחוק בכתובים "לא נפל אנכי מכם" או "כרמש לא משל בו" את ההשלמה "מכם" ו"בו", יאבד כל מובנם, הראשון יהיה לא נפל אנכי, אבל הלא אין איוב רוצה לדבר כאן על איזו נפילה מוחלטת אלא על נפילה יחסית בהשוואה לרעיו, הפסוק בחבוק יהיה בלתי מובן בכל.

נשארו רק שלושה מקומות אשר בהם מופיעה השלילה "לא" בבינוני לכאורה בחוראת שימושנו כיום, המקומות האלה הם: ה' צדיק בקרבה לא יעשה עולה בבקר בבקר משפטו יתן לאור לא נעדר ולא יודע עול בשת (צפניה ג, ה), נתסו נתיבתי להותי יעילו לא עזר למו (איוב ל, יג), ואחי כאיש אשר לא שמע ואין בפיו תוכחות (תהלים לח, טו), והנה מה שנוגע לכתוב הראשון, "ולא יודע עול בשת" — אין התוספת הזאת במשפט מובנת כאן כל עיקר ואין היא מתקשרת יפה לענין שלפניה ואין להביא רעיה מכתוב זה שאין אנו מבינים אותו, הלא אפשר לבאר למשל גם כאן את הצירוף "לא יודע" כמושג אחד כמו "לא-אדם, Der Unwissende, מה שנוגע לכתוב באיוב, ברור ש"עוזר" משמש כאן כשם עצם — כמו "רופא,

אויב" ואפילו "לא שונא לו" ולא כצורה חיה של פעל בינוני.

נשארה אפוא רק דוגמה אחת ויחידה בתהלים: ואהי כאיש אשר לא שמע ואין בפיו תוכחות, אשר עליה אין לי תשובה. אבל, כפי שכבר הדגשתי, אין דוגמה אחת יכולה לעקר את הכלל השגור והתדיר בעשרות דוגמות (בכל המקרא יש לערך מאה בינונים עם השלילה "אין"). כך למשל לא יעלה בודאי על לב איש להתיר את השימוש ב"אין" בעבר ובעתיד ולומר: "אני אין הלכתי" או "אני אין אלך". מפני שנמצאו דוגמות אחדות גם לשימוש זה במקרא — (וירא) והנה הסנה בער באש והסנה אינו אכל (שמות ג, ב). ויאמר המלך צדקיהו: הנה הוא בידכם כי אין המלך יוכל אתכם דבר (ירמיה לח, ה).

השימוש ב"לא" בצירוף לבינוני במשנה, גם במשנה מעט השימוש, ביחס, בשלילת הבינוני על ידי "לא", ובמקום שהוא בא, הוא בא בהוראה שונה לגמרי מאותה הנהוגה כיום. השימוש ב"לא" בבינוני במשנה בא רק בסגנון הלכי בביטויים קצרים ובשרשרת שלמה של "לאים", (א) והוא הרוב בהוראת לא זה ולא זה כעין הביטוי weder—noch בגרמנית neither—nor באנגלית, או (ב) כהקבלה למשפט חיובי במובן: זה אבל לא זה.

דוגמות: דשין וזורין ודורכין ומעמרין אבל לא קוצרין ולא בוצרין ולא מוסקין (שביעית ג, ב). ואלו הן משום שבות: לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה ולא שטין על פני המים ולא מטפחים ולא מספקים ולא מרקדים (ביצה ה, ב). ארבע מדות בהולכי לבית המדרש: הולך ואינו עושה... לא הולך ולא עושה (אבות ה, יד). ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה טוחנת ואופה ומכבסת מבשלת ומניקה את בנה מצעת לו את המטה ועושה בצמר. הכניסה לו שפחה אחת לא טוחנת ולא אופה ולא מכבסת שתים אין מבשלת ואין מיניקה את בנה שלוש אין מצעת לו המטה ואין עושה בצמר (כתובות ה, ה). — הדוגמה האחרונה הזאת מעניינת: מפני אריכות הביטוי "מיניקה את בנה" עוברת המשנה פתאום מן השימוש ב"לא" לשימוש ב"אין", וזה השפיע גם על הביטוי הקודם ("אין מבשלת") והבאים אחריו.

קיצור הדברים: השימוש ב"לא" בבינוני במקרא ובמשנה בא לעתים נדירות ובמובנים מיוחדים, שונים לגמרי מאותם שמשתמשים בהם בדיבור כיום. עלינו אפוא לעקור את השימוש ב"לא" בבינוני וללמד את לשוננו להשתמש ב"אין".

II דברי הסניגור (ראובן סילמן)

השימוש הרווח והעקשני בפי שדרות רחבות של דוברי עברית ב"לא" בהווה על אף המלחמה המתמדת בו במשך כל התקופה הארוכה של תחית הלשון אומר דרשני.

קשה לומר שאותם רבבות הילדים העקשנים הגורסים "אני לא יודע", "אתה לא מבין", "המורה לא מרשה" וכו' קיבלו את ה"שיבוש" הזה מפי הגדולים, שהרי אלה הגדולים קיבלו את חנוכם העברי בעיקר מן הספר והכתב, והכלל האוסר שימוש "לא" בהווה מצוי כידוע בכל ספר יסודי להוראת הלשון. סבורני שדוקא השימוש הזה ב"לא" הוא טבעי במידה ידועה, טבעי לרוח הלשון ולהתפתחותה. כמו כן אנסה להוכיח שהשימוש הזה גם נכון הוא.¹

קודם כל נעמוד נא על הסיבות הפסיכולוגיות הגורמות לנקיטת לשון "לא" ולהעדפתו על "אין" בהווה, ואולם נעיר מראש שאין אנו מחשיבים נימוקים אלו כנימוקים בעלי משקל אלא כמסייעים בלבד.

(א) המלה "לא" קצרה לעומת "אין" או "אין" וביחוד "אינני" (במשנית "איני"), "אינך", "אינו" וכו'.

(ב) "לא" משמשת לעבר ולעתיד, והנוקט לשון "לא" בהווה הולך ישר על פי שימושה בזמנים האחרים.

(ג) "לא" צורתה קבועה, אינה משתנית ואינה מקבלת אותיות נוספות כחברתה "אין".

(ד) "אין" מקומה אינו קבוע במשפט. פעמים תקדם ופעמים תאחר. ואיש אין בארץ" (בר' יט, 31) ולעומתו "אין איש עמנו" (שם לא, ג). "ולחם אין בכל הארץ" (בר' מז, 13). ולעומתו "כי אין לחם" (שמות כא, ה). "ופותר אין אתו" (בר' מ, 8). ולעומתו "ואין פותר אותם" (שם נא, 8) וכד'; אך "לא" תמיד קודמת. כשתבוא בצירוף עם שם, היא קודמת לשם או לכינוי: "לא נביא אנכי" (עמוס ז, 14) "לא איש דברים אנכי" (שמות ד, 10) "לא זה הדרך ולא זה העיר" (מל"ב ג, 19). כשתבוא בצירוף עם תואר, היא קודמת לתואר: "לא טוב הדבר" (שמות יח, 17), "כי לוא טובה השמעה" (ש"א ב, 24). "לא נכון לעשות כן" (שמות ח, 22); וכשתבוא בצירוף עם פעל, תבוא תמיד לפני הפעל: "כי לוא חטא לך" (שמו"א יט, 4), "כי לא דברתי את אבותיכם" (ירמ' ז, 22).

כאמור אלה הן טענות היכולות לסייע בדינו להצדקת השימוש ב"לא" רק אם נמצא הוכחות יותר מבוססות לכך. לשם כך עלינו לפנות אל המקראות.

1. כמה סברות הנאמרות כאן לקחתי ממאמרי של י. לבני לשאלה זו.

אולם לפני כן נשאל נא את עצמנו לרגע קט: אילו היה האיסור על השימוש ב"לא" בהווה מוצדק, האם לא היינו עומדים בפני עובדה תמוהה: אותה "לא" המשמשת לשלילת הפעל גם בעבר וגם בעתיד, המשמשת לשלילת השם, הכינוי ושם התואר, דוקא היא אסורה לפני פועל בהווה? ממה נפשך? אם הבינוני-הווה אינו פעל אלא שם או בן-שם עצם או בן-תואר, מדוע זכו אבותיו להיתר שם העצם והתואר בשימוש ב"לא" והוא נתקפח? (הרי גם אצלם ישנה האלטרנטיבה "אין"). אלא תאמר: הבינוני הזה פעל הוא, זמן ככל הזמנים? אם כן מדוע רשאים אחיו, העבר והעתיד, להצטרף ל"לא", והוא אינו רשאי? עתה הבה נציין כמה דוגמאות של שימוש ב"לא" לשלילת ההווה במקרא ובספרות שלאחריו.

"והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו" (במד' לה, 23), והראב"ע אינו חושש לפרש "ולא מתכוון לבקש רעתו", "והוא לא שונא לו מתמל שלשם" (דבר' ד, 42, שם יט, 4, שם, שם, 6) "ולא שונא הוא לו" (ההו' כ, 5). על השלמת יחס הפעול בל' הווה "וכי יהיה איש שונא לרעהו" (דבר' יט, 11) וכן בפרש "אהב", ההפוך בהוראה ל"שנא": "ואהבת לרעך כמוך" (ויק' יט, 18) "לא נפל אנכי מכם" (אויב יב, 3, יג, 2), "משפטו יתן לאור לא געדר ולא יודע עול בשת" (צפנ' ג, 5), "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא" (דבר' ל, 11) ומבאר רש"י "לא מכוסה היא ממך", "ואהי כאיש אשר לא שומע" (תהי' לה, 15), "גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה הזאת" (דבר' כח, 61) ועוד...

במשנה רבות מאד הדוגמאות של צירוף "לא" בהווה, אמנם מחבר הקונקורדנציה למשנה, הרב קסובסקי, מחלק את הדוגמאות למחלקות שונות. הוא מביא למשל שבעים ואחת דוגמאות של משפט שולל כנגד משפט מחייב בנושא אחד, כמו: "אלו אוסרין ולא מקדשין" (כלאים ז, ג), "שמעלין בקודש ולא מורידין" (שקלים ו, ד, מנחות יא, ז) "יר"ט שחל להיות בע"ש תוקעין ולא מבדילין" (חולין א, ז) וכו' או כמה דוגמאות של "לא" אחרי "אין": "אין קורעין ולא חולצין" (מ"ק ג, ז) "אין פוחתין מכ"א תקיעות במקדש ולא מוסיפין על מ"ח" (ערכין ב, ג), או כמה דוגמאות של משפטים שוללים אחדים כנגד מחייבים אחדים "דשין וזורין ודורכין ומעמרין אבל לא קוצרין ולא בוצרין ולא מוסקין" (שביעית ו, ב), אבל זוהי רק חלוקה סידורית שאינה מוכיחה כלל שהשימוש ב"לא" מותר רק במשפטים מעין אלו. שהרי הובאו כמה דוגמאות שאינן נכללות במחלקות הנ"ל. אביא בזה אחדות מהמשנה וממקורות אחרים: "שאר כל הנשים או שותות או לא נוטלות כתובה" (סוטה ד, ג), "אפילו הוא אנוס והיא לא אנוסה, היא אנוסה והוא לא אנוס" (יבמות ו, א) "המודר הנאה מחברו לפני שביעית לא יורד לתוך

שדהו ואינו אוכל מן הנטיעות הנוטות" (נדרים ד, ה) "ולא יכול אני לראות" (מד"ר ברכה פה"א).

עתה נתעכב נא מעט בשאלה נוספת: טוענים שהשימוש ב"לא" בהוה לקוח מלשונות הזרות לרוחה המקורית של לשוננו. היוצא מזה ששפות הקרובות לשלנו אינן גורסות שימוש זה. הבה נחקור מעט בשכנתנו הקרובה ביותר, הלא היא הארמית, המלווה אותנו מימות אברהם אבינו ועד עתה, זו הלשון שמרבית מליה וכן בנינה ותחבירה משותפים לשלנו.

המלה "לית" (= לא אית) בארמית מקבילה אמנם למלה "אין" בעברית, וכן "ליתי, ליתך..." ל"איני, אינך..." ואמנם ברוב המקומות של "איני" במקרא מתרגם אונקלוס או יונתן "ליתי, אבל בדרך כלל, בארמית הטבעית, לא זו המלאכותית של התרגומים, אלא של דניאל ועזרא או בתקופה מאוחרת יותר, של התלמוד — "לא" משמשת לשלילת הפועל בהוה, ולא עוד אלא שגם בתרגומים כובשת לפעמים "לא" את מקומה של "אין". "כי אין נגרע מעבודתכם דבר" (שמות ה, 11) מתרגם יונתן "לא מתמנע מפולחנכון... 5" "תבן אין נתן לעבדיך" (שמות ז, 16) — "תבנא לא מתיב לעבדיך". "ופרסה איננו מפריס" (ויק' יא, 4) — "ופרסתי לא סדיקא". ולפעמים התרגום משנה עבר להוה ומשתמש ב"לא". "מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל" (דבר' כה, 7) — "לא צבי יבמו". בדניאל: "לא חשחין אנחנא על דנא פתגם להתבותך" (ג, 16), (רש"י: לא חוששין אנו על זאת) "וחלמא אמר אנא קדמיהון ופשרה לא מהודעין לי" (ד, 4) "וכל רז לא אנס לך" (שם, 6) (רש"י: "וכל סתום לא נאנס ולא נכחד ממך") ובעזרא "לא שליט למרמא עליהם (ז, 2) ועוד... וביום התלמוד הרי מצוי "לא" בבינוני לאלפים, אזכיר רק ביטויים ידועים אחדים: "לא מסיימי קראי", "לא מסמנא מילתא" "לא מקדים אינש פורענותה לנפשיה" "לא מסתיעא מילתא" "מילתא דעבידא לאגלווי לא משקרי אינשא" וכו'.

נזכיר נא עוד שתי דוגמאות קטנות, של רבי שמואל הגגיד (שלח יונה מבשרת ואם היא לא מספרת) ושל ביאליק (חמוטל לא לומדה כלל" ב"שיר לחמוטל"), ונסכם:

לדעתי אין לאסור את השימוש ב"לא" לשלילת ההוה, כי הוא הגיוני ומתאים לרוח הלשון העברית, כי הוא רגיל ומצוי בספרות העברית המקורית, מצוי גם בשימוש אצל אחותה הקרובה של לשוננו, אצל הארמית, כי הוא נוח וקצר וטבעי, העובדה, שיש שימוש מקביל על ידי המלה "אין" וכינוייה, אינה מונעת את השימוש ב"לא". אדרבה, מכניסה היא גון יפה לשימוש הלשון.

בירור וסיכום

(ג. ה. טורשינר)

שונות הן הטענות אשר בהן משתדל הסניגור להצדיק את השימוש ב"לא" בהווה: טעמים של הגיון ויופי, של דוגמת הלשון הארמית הקרובה, ועובדות מתוך שימוש הלשון העברית במקרא ובמשנה.

נדון ראשונה בשאלת הלשון הארמית.

כאן עלינו לקבוע את הכלל שאין להעביר את חוקי הלשון הארמית על העברית כלל וכלל. עד כמה שונה מבנה המשפטים בלשון זו מן העברית, אפשר לראות מתוך המקרא עצמו. מתוך ספר דניאל למשל. כל סדר המלים וכל מבנה הזמנים שונים הם מן העברית הטהורה. ואף על פי שכמה חלקים מכתבי המקרא העבריים מושפעים השפעה רבה מלשון זו, בולט הוא ההבדל בין העברית לארמית גם במבנה הצורות וגם בתחביר (סינטקסיס). וביחוד שונה המצב בארמית מזה שבעברית בנוגע לשאלת המלים "לא" ו"אין". הרי בארמית אין המלה הקצרה "אין" כמלת שלילה בכלל! אין שם אלא המלה המורכבת "לא יש" והתפתחויותיה: והמלה הפשוטה "לא", ומה יעשה המתרגם מעברית לארמית? הרי בעל כורחו יתרגם "לית" או "לא", שהרי אין לו המלה "אין". וגם כאן נראה להלן שאין "לא" סתם ממלא את מקום "אין" העברי בתרגום הארמי. וגם בארמית אין אף דוגמה אחת של משפט על פי הטופס "אני לא רוצה" ממש.

ואשר לטעמי ההגיון והיופי, לא נכון הוא שמעדיפים את השימוש ב"לא" על השימוש ב"אין" מפני קיצור הביטוי הראשון. וזה מפני טעמים שונים.

1. אין באמת השימוש ב"לא" יותר קצר מן השימוש ב"אין"; אדרבה, בקשר עם הכינויים קצר יותר הצירוף ב"אין" מן הביטוי ב"לא". השוה "אינני, איני, אינך, איננו, אינך" לעומת: "אני לא, אתה לא, הוא לא" וכו'. ועל יד הבינוני אין כל הבדל של קיצור או אורך; השוה "אין רוצים" לעומת "לא רוצים".

2. אין הלשון חשה לקיצור או לאורך. אדרבה, במשפטים שליליים נוטה הלשון לכל מיני הוספות לשם חיזוק מלת השלילה, וכן נולד למשל בצרפתית השימוש הידוע ב"ne pas" במקום ne הפשוט שהפך אפילו את המלה הסתמית "pas" (בעיקר — צעד) למלת שלילה; בערבית המדוברת "מוש" (בעיקר "מא" הוא ש"א" = אין הוא דבר) במקום "מא" לבד, ומתוך כך נולדה גם כאן מלת-שלילה או הברת-שלילה חדשה "ש" (מתוך "שיא" = דבר), למשל "אפתבש" = לא אכתוב. הקיצור בלשון נולד באופן פוניטי על ידי הבלעת הגאים ההופכת שתי מלים ויותר למלה אחת. אבל לא על ידי בחירת מלה אחרת במקום המלה הנכונה.

ובכלל אין הדבר כך שהילדים המשתמשים בביטוי הנידון למדו אותו מפי יודעי עברית שמקור ידיעתם הם במקורות שבספרותנו. כי כפי שנראה להלן,

אין הביטוי בצורתו המשובשת נמצא כלל במקורות האלה. מקור הביטוי "אני לא רוצה" בהווה הוא אך ורק בלשונות הזרות. בלשונות הזרות האלה, בהן לבד עומד זמן ההווה במבנה הפעל בשורה אחת עם העבר והעתיד: *ich wollte nicht*, *ich will nicht*, *ich werden nicht wollen*. בכל הצורות האלה מביעים את הכינוי לחוד ואת עיקר הפעל לחוד, ומלת השלילה, השווה בכל מקום, נכנסת בין הנושא ובין הנשוא. אבל בעברית אין הדבר כך; שונה הוא מבנה העבר והעתיד גם בחיוב וגם בשלילה ממבנה ההווה: "לא" (רציתי), "לא" (אני רוצה), "אין" (אני רוצה). הרי הוראת ההווה היא בעצם הוראת כינוי שאינו פעל שלם אלא בתוספת הפעל העיקרי: אני (הווה) לומד, אני (נמצא) לומד, בלעז *I am learning*, *ich bin lernend*, אמנם נכון הוא ש"לא" משמשת בעבר ובעתיד, אבל אין ללמוד מתוך כך שזכותה לשמש גם בהווה. הרי אין מבנה ההווה כמבנה יתר הזמנים, ואין תכונתו כתכונתם. עבר ועתיד, "שמר", "שמור", פעלים שלמים הם. ואולם הבינוני לבד, "שומר", "רנצה", אינו פעל שלם, אלא חלק מביטוי מורכב, שרק ביחד הוא משמש כפעל. וכשאני אומר "אני לא רוצה" שולל אני לא את הפעל השלם, אלא רק חלק ממנו.

ובזה נגענו בעיקר השאלה. הטוען בעד מזכיר כטענה לטובת השימוש ב"לא" בהווה את העובדה, שמקומו של "לא" קבוע במשפט (בעוד שמקומו של "אין" יכול להשתנות). אבל בכך עיקר הנקודה שעל יסודה עלינו לקבוע את הלכות שימושה של "לא" בבינוני: "לא" שוללת רק את הבא אחריה, ואין לה כל ענין למה שנאמר או שנכתב לפניו. באמרי "אני לא רוצה" שולל אני רק את המלה "רוצה" הבאה אחרי "לא", אבל אינני שולל את התחלת הפעל המורכב "אני רוצה". ועל כן מרגיש העברי, שרגש לשונו חי בו, שהמשפט "אני לא רוצה" איננו שלם בפני עצמו. את המלה "רוצה" שללנו, אבל את המלה "אני", שהיא מתחילה בהבעת הרעיון, לא שללנו. ומרגישים אנחנו שמשפט כזה טעון השלמה. אני אמנם לא "רוצה", אבל אני בכל זאת למשל "עושה". ומחכים אנו להשלמת הפעל, וכשאין השלמה כזאת באה, נפגע הרגש הלשוני שלנו. מכאן עיקר הטעות, ומכאן גם הרגש שאין משפט כזה נכון.

ואם על יסוד זה נבדוק את הדוגמאות שבספרות, גם בעברית וגם בארמית, נראה שאין דוגמה לשימוש כזה, אשר בו תכנס המלה "לא" לבד בין הנושא ובין הנשוא: "אני לא רוצה". אבל מובן הוא שהמלה "אין" תוכל לבוא בכל מקום; הרי "אין" משמש בעצמו כפעל (= לא נמצא), ואחת היא אם פעל שלם זה יעמוד לפני הנושא או אחריו: אין אדם, אדם אין — ממש כמו: "לא נמצא אדם, אדם לא נמצא".

על כן נבין, שבמקום שהבינוני משמש בפעל בהווה, אין מלת השלילה

„לא“ יכולה לבוא בתוך הפעל עצמו, כלו' בין הכינוי ובין הבינוני, ואין דוגמאות לשימוש כזה במקורות. ובביטויים כמו „והוא לא שונא לו“ וכדומה אין באמת „שונא“ עוד בינוני אלא שם, שם עצם או שם תואר כפי שהוכיח בצדק הטוען כנגד. ודי להשוות תרגומי מקרא מדויקים שונים, שלא התכונו לבעיה שלפנינו. תרגומים אלו מתרגמים את הפסוק *da er ihm nicht feind gewesen* (אני), *ohne dass er ihm feind war* (Reuss) *ohne verfeindet gewesen zu sein* (Segond) *sans avoir été son ennemi*, (Kautzsch), משום שמרגישים הם שאין „שונא“ חלק מן הפעל בהווה „הוא שונא“, אלא שם עצם או תואר.

ועל כן מבינים אנחנו שאף על פי שאי אפשר להגיד בעברית נכונה „אני לא רוצה“ בהכנסת מלת „לא“ לתוך הפעל „אני רוצה“, אפשר להגיד „לא רוצה אני“, „לא נופל אנוכי מכם“ וכדומה. והוא הדבר שהתרגום יכול לתרגם גם בארמית למשל „אין נגרע“ ב„לא מתמנע“, במשפטים כאלה באה המלה „לא“ באמת לפני כל הפעל השלם, ואין כאן מקום להתנגד לשימושה זה. אלא שאין „לא רוצה אני“ השלילה של „אני רוצה“, אלא השלילה של „רוצה אני“, או במלים אחרות: גון אחר למשפט כשאני אומר „רוצה אני; הולך אני“ או שאני אומר „אני רוצה, אני הולך“, הבדל יש כאן בהטעמה: כשבדעתי להדגיש את הפעל הדגשה מיוחדת, רק אז אומר היום בסגנון הפרוזה „רוצה אני“ במקום „אני רוצה“; ורק כשאותה הדגשה באה בשלילת המשפט, אומר גם: „לא רוצה אני“, הרי ממש כך נוכל להגיד גם בשינוי סדר המלים: „לא אני רוצה, לא אני אומר“, גם כאן קודמת מלת השלילה „לא“ לכל הפעל „אני רוצה“, ואין בזה חטא לשונו, אלא הטעמה יתרה על הנושא „אני“: „לא אני רוצה“ אבל אחרים הם הרוצים בכך.

אבל במשפטים רגילים בלי כיוון מיוחד, נאמר בלשון פשוטה „אני רוצה, אני הולך“, ושלילת משפט פשוט כזה איננה אפשרית אלא על ידי הביטוי „אינני רוצה, איני רוצה, אין אני רוצה“ לבד.

ומתוך הבדל זה נבין גם שבמשפטים כוללים בתלמוד כמו „מעלין בקודש ולא מורידין“ או בהמשך הדברים כמו „שאר כל הגשים או שותות או לא נוטלות כתובה“, שאין בהם נושא על יד הפעל, ואין מלת השלילה מנתקת את הנושא מן הבינוני, ששם לא הקפידה לשון המשנה להגיד גם „לא“ במקום „אין“, וגם הדגשת הפעל בשלילה היא שגרמה שקיצרו ואמרו „ולא מורידים“ כלו' „ולא מורידים (האנשים)“ במקום הביטוי הבלתי מוטעם „ואין מורידים“.

לא כדאי לנגוע בפרטים, חשוב העיקר, אשר על פיו עלינו לקבוע את מנהג לשוננו בדיבור או בכתב: השימוש בביטויים כמו „אני לא רוצה, ראובן לא הולך“ שיבוש גם הוא שאין לו כל יסוד בשום מקור בספרותנו העתיקה, עיקר השיבוש אינו בזה שמלת „לא“ באה על יד הבינוני לתוראת ההווה, הרי אפשר

להגיד גם: "לא חוטא אני, לא נופל אנוכי" וגם: "לא אני רוצה, לא אנוכי חוטא". השיבוש היסודי הוא בזה שמכניסים את המלה "לא", שמקומה במשפט קבוע לפני הפעל, לתוך הפעל עצמו: "אני לא רוצה"; הרי האומר כך מתחיל ב"לא רוצה" משפט חדש, כלו' "אני, לא רוצה (אני)" מבלי לגמורו, שהרי הפריד מן הפעל את נרשאו, ואין לפנינו אלא משפט חסר־נושא. שונה מזה משפט המקדים את מלת השלילה "לא": "לא רוצה אני, לא אני רוצה". משפט כזה אפשרי הוא, אלא שהוראתו שונה מן המשפט הרגיל והפשוט: "אינני רוצה" בהדגשת הפעל או בהדגשת השם. כך ההלכה, ועל חובבי הלשון וסופריה ומוריה לעקור את השיבוש "אני לא רוצה", אין אנו רוצים בו.

16/11/83 16/11/83

ל אנגליה לאמר

כה אמר ההגי לספינת הקורות:

אנכי נתחיד עליך על כל הגויים. מלכי ארץ ולאמים למשפטך ישברו ולדברך ייחלו. הדברתי תחת רגליך רבוא רבבוח אדם ובהמה ובה. כנסתי הון אוץ וארץ ואביא באוצרותיך. פרשתי מטות כנפיך על גויים רבים ומדינות רחבות ידים. את החותכת גורל לכל השתלשלות המקרים על פני תבל ארצה. את מושלת הים והיבשה. על סוף מלחמות תאסרנה. על סוף בריתות שלום תכרתנה. את, יושבתי עלי אי קטון בלב ימים תרדי על המון גויים קדמונים וסגלות ארצם ואוצרותיהם אליך תכנסו. יען כה מרום שמתי מושבך וכחך הגברתי ותקפך וגבורתך מלאו עולם — על כן רם לבך ותאמרי: אני ואפסי עוד. הסבות עיניך מהשגחת כל-יכול ותאמרי: לא יבחון איש מעשי. כבוד לבך והועם שכלך משפוט נכוחה ותאמרי: בכחי ובעצם ידי עשיתי לי את החיל הזה. הנה נתתי בידך גורל עם קדומים, ידיד קדומים — ואת התעמרת בו. הנה שמתי עליך לפשוט יד אחים לעם הסוחר והדווי — לבני בכורי ישראל — ואת מעלת בשליחותך. ויהי המעט ממך כי לא השתדלת להקל לו מסבלו — כי עוד הכבד הכבדת עליו. אבני חצץ ונגף ירית לרגליו ומכשולים ותקלות על דרכו זרית. אני הפקדתי בידך גאלתו — ואת שמת לבך לשלל ולעשר. אני צויתי עליך קומם אותו משפלות גלותו — ואת התכונת להדו וערב, את שמת כל מעינך במבועי הנפט כמוצול, את ארץ העברים זממת לכבוש לך לארץ המוצא והמובא שלך. אני הטלתי עליך תעודת עולם — ואת פרטת אותה לעסקיך הזעירים. לכן שמעי את משפט שופט הדורות: ארץ העברים לעברים תהי. לא תועלנה לך כל מזמוחך וכל התנגדיותיך. אני אקים לישראל גבורים ונביאים מתוכו. אני אקים לו אנשי קומה, שלבם — לב הארי ועינם — עין הנשר. אני אקים לישראל משיח שיקומם הריסות עמו בלי עזרתך. הבוגדה! אני השלכתי יב עמי עליך. אני מסרתי בידך פחילי גורלו. כי אכן עם גדול, עם חכם ונבון את. את הרבית חזרת לרוחו, בינות בספרי קדשו, על כן אמרתי: את תביני לרוח "עם הספר" — ולא הבינות. לכן, כה אמר אביר יעקב: בלעדיך תכונן ציון ותקום על אפך וחמתך אפריח יהודה וירושלים אנשא וידעו כל גויי הארץ למקטנם ועד גדולם כי יש מושיע ועוזר לישראל ולא בכח זרים יגאל. כי בכח עצמו, כי שוא הבטחות האריות השבעים והחזקים וחסד לאמים — חטאת.

ד. יוז'וק

מה חפצתי היות...

מה חפצתי היות ראשון אדם,
צופה בעיניו תמהות אל תוך תכלת השמים
ואל פרחת כוכבים ורועה ממעל לראשו בקללה,
מסתכל בקרדית קדש בשמש השוקעת בתוך תכלת וארזמן,
מקשיב ברתת סמיר אל משק יובלים מפפים;
ובהעצור רהט דם אל סערה מתרגשת לבוא
מביט בפחד נעלם אל ברקים מתרוצצים ברקיע,
מקשיב לרעמים מתגלגלים, שימלאו נפשו תמהון אל הים
ברעש, ביום הסופה - - -

מה חפצתי היות אחרון אדם,
ראה בעיניו חוף, מקום שם כל הדורות ינהרו.
אם יש יתרון לעמל שיעמל ילוד-אשה,
או מה הגבול אלפי אדם ימשכו אליו על סבלים.
היש שבר לתקוות ולנענועים אליהם נשאו את נפשם
הרבה בדורות רבבות חולמים אמללים,
לראות מפתח פרגוד העולם מחשף כל הווה ורשות,
להקשיב אל משק בנפי השכינה, עת תגלה לאנוש
בהדר, באחרית הימים.

עיוני לשון ומליצה במחברות עמנואל

למורי ורבי

פרופ' נ"ה טורסיני

בשנת 1330 בקירוב אירע מאורע ספרותי חשוב: עמנואל בן שלמה הרומי — והוא אז כבן שישים — כינס את היצירות הפיוטיות שחיבר בתקופות שונות בחייו, וערך אותן בצורות כ"ח "מחברות", כדוגמת "תחכמוני" ליהודה אלהריזי, קודמו הגדול שחי כמאה שנים לפניו. היה זה מפעלו הספרותי האחרון, "שירת הברבור", של האיש הדגול, שנתפרסם כבר לפני כן בפירושו הנרחבים, אשר חיבר לרוב ספרי התנ"ך. ואולם בעוד שפירושו נשארו מונחים בקרן זיית, ונדפסו מהם רק פירושו למשלי (גאפולי רמ"ז) ולשיר השירים (פרנקפורט ענ"מ תרס"ח), ובהוצאה אבטוגרפית, בשישים טפסים בלבד, פירושו לחלק מתהלים, רות, איכה ואסתר (פרמה 84 — 1879) — זכו ה"מחברות" לתפוצה ניכרת בתקופת כתב-היד ולאחריה. ולא בכדי: הרוח הפיוטיות הלירית, החופפת על ה"מחברות", הלשון המקראית הנמלצת — ועם זה שקופה והגיונית — אשר המשורר "אל כל אשר יחפוץ יטנה", המתובלת בהשפעות מסגנון חז"ל ולשון השירה, המחקר והמוסר של ימי הביניים, ועל הכול — רוח ההומור ופיקחות-החיים המרחפים על פני ה"מחברות", קונים להן את הלבבות ומבטיחים להן חיי נצח. חלקים ניכרים מתוך ה"מחברות" ראויים לקריאה גם לנוער בימינו, והישגיו הלשוניים של עמנואל כיוצר עצמאי, וכמגבש מיטב הגיגם של הדורות הקודמים, לכשיידלו בשלמותם, יוסיפו תרומה חשובה לפיתוחה ולעידונה של לשון דורנו.

עד ימינו נדפסו מחברות עמנואל בשש מהדורות: א) ברישא (Brescia) רנ"ב, על ידי גרשום שונצינו. ב) קושטא רצ"ה, על ידי אליעזר בן גרשום שונצינו (במהדורה זו נוקדו השירים לראשונה). ג) ברלין תקנ"ו, על ידי יצחק סטנוב. ד) למברג תר"ל, על ידי מיכל וולף (בצירוף הערות מועטות מאת יונה וילהימור). ה) ברלין תרפ"ו, על ידי חיים ברודי (רק ההקדמה ושמונה המחברות הראשונות, בצירוף הערות). ו) תל-אביב תש"י, על ידי אברהם מאיר הברמן (בהוצאת "מחברות לספרות"). המהדורת האחרונה, "התופת והעדן", פורסמה גם לחוד, לאחרונה ברלין תרפ"ב, על ידי אליעזר גולדשמידט. על המחברות כתבו אחדים, ולאחרונה אברהם אברונין, לשוננו טו (תש"ז), ספר טורטשינר, 184—189 (על מהדורת ברודי), ויהודה פריס-חורב, קרית ספר כו (תש"י), 135 — 138 (על מהדורת הברמן).

מאובע המהדורות הראשונות נערכו כנראה רק הראשונה, מהדורת ברישא, על-פי כתב-יד, ואילו השאר מבוססות בעיקר עליה. אין פלא אפוא כי טעויות המאפילות על הכוונה, הלכו ורבו מדפוס לדפוס, עד כי נעשה הספר כספר החתום. ברודי, ובעקבותיו הברמן, הציבו להם למטרה להוציא מהדורה מדעית

של ה"מחברות". מהדורת ברודי, מבוססת על שני כתבי-יד: כתב-יד ניו-יורק (בקיצור: כי"נ) וכתב-יד פרמה, ודפוס ברישא. מהדורת הברמן מבוססת אף היא על כתב-יד ניו-יורק, וכן על שתי המהדורות הראשונות של הספר, ומחברת כ"ח – גם על כתב-יד פריס (סי' 1286; בקצור: כי"פ). הברמן הוא הראשון שניקד את כל הספר, לרבות חלק הפרוזה, ואף הוסיף הערות, מפתחות המשלים, השירים, השמות, המשקלים, ונספחים (ובהם שיריו האיטלקיים של המשורר). עבודותיהם של ברודי והברמן הצעידו צעד גדול קדימה את מחקר לשונו ומליצתו של עמנואל ב"מחברות". ביחוד עשויה מהדורת הברמן בניקודה השלם – שהוא כשלעצמו פירוש רב-ערך – , בביאורה, ואף בצורחה החיצונית ההדורה, למשוך עליה את עיני הקורא, ולהפיץ את היצירה הקלאסית של עמנואל בקהל משכילים נרחב.

ואולם, יש לציין, כי כתב-היד שהיו לנגד עיני המהדירים האחרונים, בהם גופם רבו השיבושים, ולא תמיד עלה בידי המהדירים לעמוד עליהם ולקבוע על פיהם את הנוסחה הנכונה.

תכלית מאמר זה היא המשכת הניכוש של מקומות ישובשים, ביאור מקומות סתומים, או מקומות שהובנו שלא כהלכה, וגילוי מקורות ודימויים לרעיונותיו, לסגנונו וללשונו של עמנואל ב"מחברות". חלק מן התיקונים המוצעים נחתשו לי מסברא – וכאן המשפט בידי הקורא הנבון – . וחלק על ידי השוואה עם תצלום כתב-יד ניו-יורק, מעיזבונו של ד"ר ברודי ז"ל, אשר הואיל להעמיד לרשותי מר הברמן (בהסכמתו האדיבה של בעל התצלום, ד"ר וולשטיין), ועם תצלום כתב-יד פריס למחברת הכ"ח, אשר גם עליו הנני אסיר תודה לבעליו, מר הברמן, כמה גירסאות נכונות יש למצוא לפעמים גם בדפוסים הקודמים, ועל אחדות מהן הערתי כאן, החומר נתחלק לשלושה פרקים: א. הנוסח, ב. פירושים, ג. מקורות ודימויים. המובאות הובאו מתוך מהדורת הברמן, והמספרים שלפניהן מציגים את העמוד (המספר הימני) ואת השורה הראשונה של הקטע המובא (המספר השמאלי) במהדורה זו.

א. הנוסח

5:17: "והאלהים נִשָּׂא השר, יפה ענף וחרש מצל, ורוח בינה עליו אצל". צ"ל: והאלהים נִשָּׂא השר, מלשון "נִשָּׂא על השרים" (אסתר ה יא), כלומר, גידל ורומם אותו, ובניקוד זה תצדק יותר הערת ברודי במהדורתו (עמוד ז): "עדה" כ בראשית כ"ב א' (נשא תחת נסה ע"ד צחות).

10:28: "עד כל עויל וכסיל וכל זר ואויל יורה הצציו בי וכמתעתע". נראה יותר נוסח סטנוב, ה: "וכל זר ואויל". השווה בשיר זה 8:27: "ותעשיר זר לאליל לרע". 20:233: "ותאר זר ואיש נבל בנבלות". 10:753: "זר, מה תאמר, היום המר". 16:28: "לא האמין עמי וידע שמי, צד אערץ המון ואשתרע, כי ישחקו עלי צעירים בערים, או צר ומצוק אהיה פגע". צ"ל: צת אערץ, כלומר, בעת שהייתי "עורץ המון רבה" (השווה 1:22: "היית בשכבר עורץ המון רבה"). השווה 22:26: "מי האמין, יום בי חמדות ספרו, כי יקראו כיום שמי בצע", "צת" שכחה מאוד בלשון ה"מחברות" במקום "בעת". השווה 9:143: "ונמנעו מלתארהו, פן צת נספרהו, לדבר מך מערכו נעריכהו". 12:145: "יחיו לריחו שכני עפר,

עַת יָלוּ בִשְׁמִי עֲרוּגָתוֹ. 10,236: „ראיתי, עַת פָּתַח שָׁמַי, מְרָאוֹת שָׁכַל וּתְמוֹנָתוֹ. 5,449: „לֹא הָאֲמִנְתִּי אוֹמְרִים לִי אִמֶּשׁ: יֵשׁ יַעֲלֶה תִלְעַג עָלַי יִרְחָ, עַד אַחֲזָה הָאוֹמְרָה לְשִׁמְשׁ, עַת יַעֲלֶה מִזְרַח: עֲלֶה קֶרַח וְ. 16,456: „אַל תִּתְמָה עַל אִישׁ וְכוּ' אִם, עַת יִתְחַבֵּר עִם עֶפְרָה, זִוּי הוֹדוּ מִנּוּ בּוֹרַח: לֹא יִלְקֶה הַשֶּׁמֶשׁ רַק עַת יִתְחַבֵּר עִם הַיָּרֵחַ. 7,466: „עֶפְרָה, עַת עִם עֶפְרָ תִשְׁכּוֹן, תֹּאִיר תִּזְרִיחַ וּתִרְצָה: אֲכֹן, עַת נֹד דּוֹד חֶשֶׁק, עַל נֹדוֹ גַּם לְבָה יִמְצָה, תִּדְמָה לְסֹהַר, לֹא תִחַשֵׁךְ וְכוּ' רַק עַת תִּרְחַק מִן הַשֶּׁמֶשׁ מִן הַקֶּצֶה אֶל הַקֶּצֶה. 21,599: „מִי הָאֲמִין, יוֹם אֲנִי חִי, עֲלוּ וּבִכְנַף רִנָּנִים, עַת אֲלַבְּשֶׁה חוֹר וּרְקֵמָה וְכוּ', כִּי אֲשַׁכְנֶה בּוֹר חֲשָׁכִים. 14,602: „כִּנְה בְּגִזִּית זְמִירָו עַת נִפְלוּ הַלְבָנִים, עַת גָּדְעוּ הַמְלִיצוֹת הַחֲלִיף חֲרוּם סְפוּנִים. 3,605: „נָעַת מִן הָעוֹלָם הַזֶּה יִחְלְפוּ, אֶל מֵאֲמָרִיךְ כְּסוּפֶה יִרְדְּפוּ. 22,739: „עַת אַחֲזָה קִבְרֵי בְנֵי הָעָם יִמָּס לְבָבִי, וְעוֹד הִרְבֵּה (בְּכִמָּה מִן הַדּוֹגְמוֹת הַמּוֹבָאוֹת כְּחוֹב בְּכִי־נָ „עַד) בְּמָקוֹם „עַת. וְכֵן צִ"ל ב־24,107: אֲשַׁחֵק אֶל שָׂד עַת אֵינֶק שָׂד תִּנְחַמֶּיָּה (בְּמָקוֹם „עַד אֵינֶק). וְכֵן מַעִיר גַּם הַבְּרִמָּן ל־10,382: „אֵיךְ יַעֲמֵד לְבִי וִידֵי תִחַזְקוּ, עַד אוֹכְרָה דּוֹדִיו אֲשֶׁר פִּסְקוּ: „שְׁמָא צִ"ל עַת. הַשּׁוּוֹה גַּם הַהֶעֱרָה ל־2,95. חִילוֹף זֶה שֶׁל עַת – עַד, הַחוֹזֵר וְנִשְׁנָה לְפָרָקִים, יִיתְכֵּן – כִּפִּי שֶׁהַעִיר לִי מִרְמָאִיר מִדָּן – שְׁנִגְרָם בְּשֶׁל מִבְּטָאֵם הָאֵיטְלָקִי שֶׁל הַמַּעֲתִיקִים וְהַמְדַּפִּיסִים הָרֵאשׁוֹנִים, שָׁכַן בְּמִבְטָא זֶה נִהְיָת, כִּידוּעַ, תִּיִּז רִפָּה כְּמוֹ ד (הַשּׁוּוֹה א. ש. הַרְטוּם, סִפְר טוֹרְטִשְׁנֵר, 57).

19,30: „וַיֹּאמֶר הָשֵׁר: נִפְלָאֲתִי בִידְעֵי חֲרִיצוֹתָךְ וְכוּ' וְשִׁמְעֵתִי אוֹמְרִים כִּי יֵד חֲרוּצִים תִּמְשׁוּל, וְשִׁלּוּם רַב לְאוֹהֲבֵי הַתּוֹרָה וְאֵין לָמוּ מִכְשׁוּל, וַיִּשָּׂא מִשְׁעָלוֹ וַיֹּאמֶר: אִם הַגּוֹרָה יִרְדֶּה מִמַּעַל, אִם כֵּן חֲרִיצוֹת הָאֲנָשִׁים הַבֵּל וְכוּ'. צִ"ל: נֶאֱשָׂא מִשְׁעָלִי נֶאֱמַר (וְכֵן כִּי־נָ), שֶׁהִרִי כָל תּוֹכֵן הַדְּבָרִים שֶׁבְּהַמְשָׁךְ אֵינוֹ נִיתֵן לְהַתְפָּרֵשׁ אֶלָּא כְּתֻשׁוֹת עֲמֻנּוֹאֵל לְדְבָרֵי הָשֵׁר. אֲכֹן, הוֹאִיל וּמִנְהַג הַמְשׁוֹרֵר הוּא לְהִבְיָא מְלִיצָה וְשִׁירָה בְּסִירוּגִים, קְרוֹב לְשַׁעַר, כִּי אַחֲרֵי „וַיִּשָּׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר“ נִשְׁמַט קִטְעַ, הַכּוֹלֵל אֶת דְּבָרֵי הָשֵׁר בְּשִׁירָה וְאֶת תְּשׁוּבַת עֲמֻנּוֹאֵל בְּמִלִּיצָה. בְּמָקוֹם: „וְשִׁלּוּם רַב לְאוֹהֲבֵי הַתּוֹרָה“ אֵילִי צִ"ל: וְשִׁלּוּם רַב לְאוֹהֲבֵי הַחֲרִיצוֹת, כְּמוֹ שְׁנִאֲמַר בְּמִפּוֹרֵשׁ לְהֵלֵן 18,522.

11,48: „וַאֲהֵי שֶׁבֶר בַּחוּמַת הַחֲכָמָה. צִ"ל: שֶׁבֶר, כְּלוּמָר, מִבֵּיט, עַל דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים: „וַאֲהֵי שֶׁבֶר בַּחוּמַת יְרוּשָׁלַיִם“ (נַחֲמִיָּה בִיג), „וַאֲהֵי שֶׁבֶר בַּחוּמָה“ (נַחֲמִיָּה בִטו), כֵּן צִ"ל ב־19,2: אֲנִי בַחוּמַת הָאֲגָרַת שֶׁבֶר, וּב־5,698: וְאֲנִי הֵייתִי בַחוּמַת שְׁכָרוֹתֶם שֶׁבֶר.

2,95: „הַגִּד, כְּרוֹב מִמְשָׁה, כְּרַב חֲסָדָךְ, מְכַל עֲשָׁקִיךְ הָאֵם פְּנִית, עַד לְתַעֲוִדָה בֵּית זָבֵל בְּנִית וְכוּ' הִיא הַצְבִּיָּה בַעֲלַת סוּדָךְ וְכוּ'. צִ"ל: עַת לְתַעֲוִדָה, כְּלוּמָר, בַּעַת שְׁבִנִית בֵּית זָבֵל לְתַעֲוִדָה. הַשּׁוּוֹה 5,128: „יוֹם צִיר חוֹנֵן הַצּוֹרוֹת אַחָה, מְכַל עֲשָׂק פְּנָה. 22,336: „עַת הַתַּעֲוִדָה שֶׁר יְהוּדָה יִלְדָה, עֲצֹר זְמַן רַחֲמָה בְּיוֹם הָלְדוֹת. 19,671: „עַת צִיָּרָה צִיָּרָה, חוֹתֶם תִּכְנִית חֶלֶק לָה בְּרִבִּים. הַשּׁוּוֹה גַּם הַהֶעֱרָה 16,287.

1,97: „תִּסִּיתוּנִי לְהַמִּיר הָקִים בְּכֹלָה, וְהַנִּכְבֵּד בְּנִקְלָה וְכוּ' וְהַעֲמֵד בַּחֲלָף וּדְבָרֵי צְדִיקִים יִסְלָף. אוֹלֵי צִ"ל: וּדְבָרֵי צְדִיקִים יִסְלָף.

2,99: „נֶאֱמַר: חִי אֲנִי, לֹא אוֹכַל קֶרֶקָה, כִּי בַפֶּעַם הַזֹּאת אֶפְרָ יִרְאֶה נֶאֱגָרַע שִׁיחָה, נֶאֱשַׁלַח אֶת כָּל מַגְפּוֹתַי אֶל לְבָה, נֶאֱבַעִיר אֶשׁ הַחֶשֶׁק בְּקִרְבָּה, נֶאֱכַתְבִּי מַגְלַת סִפְר נֶאֱשַׁפֵּךְ בָּה אֶת כָּל נַפְשִׁי נֶאֱשַׁלְחָנָה, נֶאֱמַר וְכוּ'. צִ"ל: נֶאֱכַתְבִּי, נֶאֱשַׁפֵּךְ, נֶאֱשַׁלְחָנָה.

- 23.101: "צביה תדמה בלבה כאלו עלי כל שמי אל מעונה מעונה". נראה לי שצ"ל להפך: עלי כל שמי אל מעונה מעונה. מעונה הראשון רקיע והשני מעון. כלומר, היא תדמה כי מעונה הוא מעל לשמים של אלוהי מעונה. 3.111: "איך פשטת מעיל הרוקנית ולבשת בגדי חשק". צ"ל: הרוקנות. השווה ההערה ל-1.406.
- 11.171: "ושם נקרה אויל משריש מבני פרובינצ"ה, בהמה על צורת איש, יביע שמן רקחנו בהבליו ויבאיש, ואבני אלגביש יקלע, פלג יי לשונו ובלע". צ"ל: פלג יי לשונו ובלע, בלשון קללה: ולואי ויאלם! על דרך הכתוב בתהלים נה י. 23.226: "ולא נחשב לרע או לאהב לבד איש אשר יהיה קנה לחברה". צ"ל: קנה (בענייני המסחר). השווה חובת הלבבות, חשבון הנפש ג (מובא על ידי זקנה, תרביץ ה. 332): "אינו חושב לאהב אלא מי שיעזרהו עליו". 16.243: "ומי למדך לומר מן זכד וזכדות, ומן ענפי — והם זכרים — פרודות". צ"ל: ומי למדך לומר מן זכד וזכדות (במקום: זכדים), ומן ענפי — והם זכרים — פרודות (במקום: ענפי פרודים).
- 2.316: "לשאל: במה נעלית עלי כל נשון הזמן יחונך וחייה? עניתי: תמורת להציב לנגדי ראות מן צביה — צבתי צבתי יה". שיר זה חוזר עוד פעם ב-5.456, בשנויים הבאים: "עדי כל", במקום "עלי כל", "הציבתי צבתי יה" במקום "צבתי צבתי יה". וצ"ל בשני המקומות: עדי כל, צבתי צבתי יה, כמו שעמנואל בעצמו מפרש את הכוונה ב-2.456: "תחת היות איש חשק לנגדו הצבתי מעמיד, שויתי אדני לנגדי תמיד", וכעין זה 23.315, ובכ"נ כתוב ב-8.456 במקום "הציבתי צבתי" — "צבתי יצבתי", שאינו אלא טעות-חלוקה באותיות של "צבתי צבתי". 9.320: "שלחו זקנה הזמן לבניו להיות פחם". צ"ל: שלחו הזמן וכו'. 8.336: "ויאמר השר: ואיך זה יתכן להיות, להיות הילדות והחכמה לויוח, ומי הוא זה ביהודים, אשר ראה הילדות והחכמה רוכבים צמדיה, והאיש אשר תפארהו הוא בן שלשים ושי, ומדרך הבחורים קירות החכמה כעורים לגשש, כי הלמוד בימי הבחרות עראי, בעתים מעתות הפנאי, ואמר החכם: אכתי לא קשאי ואען ואמר: ידע אדני, כי יש נפש בך תדשן, ויש קנקן חדש מלא ישן, וישן ובו פיה הכבשן, והבית ימלא עשן". הביטוי "נפש ברכה תדשן" הלכות מדברי הכתוב במשלי יא כה, אינו מובן במקום זה, שבו רוצה עמנואל להדגיש, כי גם אדם צעיר יכול להיות מלא וגדוש בחכמה. ייתכן כי לפנינו פקפוקה של הכתוב הנזכר, ויש לקרוא: יש נפש בך תדשן, כלומר, יש אדם שהוא כך בשנים, ועם זה הוא מלא דשן החכמה, והשווה נ. ה. טורטשינר, משלי שלמה, 87: אפשרות אחרת היא: יש נפש בך תדשן, ונשמטה המלה "בך" לדמיונה אל "בך" שאחריה. השווה 6.538: "והלמוד לבן צריך להיות במדרגה, כל עוד היות נפשו בך וענגה".
- 1.346: "תוכה רצוף אהבת השלמיות". צ"ל: השלמיות.
- 10.348: "בחדרי גלגלי היקל נצבה החכמה לפני". אולי צ"ל בחדרי היקלי גלגלי (כ"נ: בחדרי היכלי גלגלי), והלשון מושפעת מתהלים מה. השווה 20.351: "היתה האמונה אמונה טמונה בחדרי היקלי משכילי עם". 16.351: "באות נפשם רוח נדיבתך ישאפה, קעב העטופים ברעב, למלא נפשם כי תרעב". צ"ל: קעם העטופים ברעב.
- 9.353: "יהודה יעלה במעלות השכל, יראה נתיבות הזמן סתמי שחחו

רַחֲבֵי הַסִּפְקִית. צ"ל: יראה נתיבות הזמן תַּחֲתָיו, תַּחֲתֵי שַׁחֲחו. (וכן בדפוסים).
במקום "רַחֲבֵי" אולי צ"ל: רַחֲבֵי (וכן סטנוב, קי), על דרך הכתוב: "תַּחֲתֵי שַׁחֲחו
עזרי רַחֲבֵי" (איוב ט יג).

18,363: "וַחֲבֵרְתִּי אֵלָיו שִׁירֹת בְּפֹז מִסְּלֹאוֹת, הִיוּ קִצְתָּם דְּבָרֵי נְבוֹאוֹת,
יָפוֹת הַמְּרָאָה וְהַבְּרִיאֹת, נִהְיָה הָיוּ עַל כִּנְפֵי נִשְׂרֵי הַמַּהֲלִילִים נִשְׂוֹאוֹת". אולי צ"ל:
נִהְיָה, כְּלוֹמֵר, הֵן, הַשִּׁירֹת.

13,402: "יּוֹם נִפְזָרוּ מִפִּי לִשְׁמִי בִּינָה וְשִׁדִּי חִכְמָה אֵינֶק, אִמְרוּ: אֱלוֹ יַעֲשִׂיר
זֶה, אִזְּ יִתְנַשֵּׂא וְכֹאֲרִיָּה זֶנֶק". צ"ל: אֱלוֹ יַעֲשִׂיר זֶה, אִזְּ יִתְנַשֵּׂא, כַּעֲדוֹת הַמְּלִיצָה
23,401: "כִּי הוּא יִפְזֹר לִשְׁמִיו וּפְנִינֵיו כִּאִילוֹ יֵינֶק שִׁדִּי הַתְּבוּנָה וְכו', אִם הָיוּ לוֹ
חֲטִי מִנִּית וּפְנֵנִי, חִי אֲנִי כִּי אִזְּ יַעֲשֶׂה בְּשִׁירִים נִפְלְאוֹת".

1,403: "כִּי בֹא הֶקֶץ לְהִקִּיץ מִשְׁנַת הַשָּׁפָרוֹת, וְלֹאֲבֹד בְּמַתִּי הַבַּחֲרוֹת, וְלִהְסִיר
אוֹפְנִי הַחֶשֶׁק וְהַנְּשׂוֹא מִהֲרַעְיוֹנִים וְהַמַּחֲשָׁב, וְאִימַתִּי אִם לֹא עֲכָשִׁיו. וְאִשָּׁא מִשְׁלִי
וְאִמְרִי: בֹּא הֶקֶץ הִקִּיץ מִשְׁנַת שַׁחֲרוֹת וְלֹאֲבֹד בְּמַתִּי, וְלִהְסִיר אוֹפְנִי הַחֶשֶׁק כִּי
אִם לֹא עֲכָשִׁיו אִימַתִּי". בַּמֶּקֶם "הַשָּׁפָרוֹת" צ"ל: הַשָּׁחֲרוֹת (וכן כי"נ), כַּהֲקִלָּה
אֶל הַשָּׁחֲרוֹת" הֵבֵא בַּסְמוּךְ, וְכַעֲדוֹת הַשִּׁיר. בַּמֶּקֶם "הַנְּשׂוֹא", שֶׁאֵין לוֹ מוֹבֵן
כֵּאֵן, צ"ל: וְהַנְּשׂוֹא, חֲרוּ 5 מִחֶשֶׁב, "עֲכָשִׁיו" (כִּכִּי"נ יֵשׁ חֵג אַחֲרֵי מֵלֶת "וְהַנְּשׂוֹא"
כַּסִּימָן לַחֲרוּ). הַשְׁוּוֹה גַּם 27,27: "וּבַעֲתָ אֲשֶׁר נִטְעוּ נִטְעַת חֶשֶׁק וְשָׂוֹא, זֶרַע צִדְקָה
אִהִיָּה זֶרַע".

1,406: "וְהַמַּעֲלָה אֲשֶׁר עַל כָּל מַעֲלוֹת לֵה גְבוּהוֹת, הִיא לְהַתְּהַפֵּךְ מִן הַבְּהֻמוֹת
אֶל הָאֱלֹהוֹת, וְלִכְן מַעֲלַת הַנְּשׂוֹאִית הִיא לֹאֲחֹז בַּמַּדַּת הַפְּרִישׁוֹת". צ"ל: הַנְּשׂוֹאוֹת,
חֲרוּ אֶל "הַפְּרִישׁוֹת", הַשְׁוּוֹה גַּם 17,654: "וְאִין מִן הַנְּשׂוֹאוֹת כִּי לְבַד הַחֲמִר".

3,431: "לֹא יִדְעִתִּי אִם עֵינִיָּה יַעֲלוּ בַּסַּעֲרָה הַשְּׁמַיִם, וְלִכְן נִחְסֵם בַּשַּׁחַק בֵּין
הָעֵרְבִים וְכו', מִי הָאִמִּין, עֲפֹרָה, אֲשֶׁר עֵינִיָּךְ הֵם יַעֲלוּ בַּסַּעֲרָה שְׁמַיִם, כִּי אֶחְזֶה
שַׁחַק בֵּין עֵרְבִים, וְאֶחְזֶה יוֹמָם בְּאוֹר פְּנִיךָ". צ"ל: כִּי אֶחְזֵם שַׁחַק בֵּין עֵרְבִים,
וְאֶחְזֵם יוֹמָם בְּאוֹר פְּנִיךָ, כִּמוֹ לְמַעֲלָה: "וְלִכְן נִחְסֵם בַּשַּׁחַק" (וכן כי"נ).

16,431: "אֲשֹׁאֵל צְבִית חֵן: הֲאִם עֵינִיָּךְ הֵם כּוֹכְבֵי שַׁחַק, לְקַחְתָּם בִּשְׁבִי יוֹמָם".
צ"ל: לְקַחְתָּם, כְּלוֹמֵר, לְקַחְתָּ אוֹתָם.

11,432: "כִּי הִיא בִּיפִיָּה תִשִּׁים הַתַּפַּת עֵדֶן, וְתִשִּׁיב חֶרֶב הַשָּׁנוּנִים בַּחוּךְ
הַנֶּדֶן". צ"ל: חֶרֶב הַשָּׁטָנִים, כְּלוֹמֵר חֶרֶב שֶׁל הַשָּׁטָן (וכן קוֹשֻׁטָא). הַשְׁוּוֹה 8,54:
"הִיא מִרְכָּב סַמָּאֵל, מֶלֶךְ הַשָּׁטָנִים". 20,68: "כִּי מִטְּרַדַת הַשָּׁטָנִים עָלֶיהָ יִשׁוּבוֹן מִדְּלֶק
אַחֲרֵיוֹ, זִבְאָרָה, שַׁעֲשׂוּעִים הֵם, דּוֹדוֹן, 47: "וְהֵם יִחְלְקוּ עִם הַשָּׁטָנִים".

9,435: "דּוֹדִים לְעֵינִי יִרְאוּ מִגִּשְׁתִּי". אולי צ"ל: דּוֹדִים לְעֵינִי, כְּלוֹמֵר,
לְסִיבַת עֵינִי, כִּפִּי שֶׁנֶּאֱמַר ב־12,434: "וְלֹהֵן אֵין כָּל וְכו' כִּי הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב הִלְכוּ
לְחַרְפוֹת". (כִּי"נ: "לְעֵינִים").

16,436: אֲרֹאֵה שְׁכֵנָה בֵּין שְׁלֹשִׁים חֹדֶשׁ שֶׁל בְּעָלִים עַל אֲשֶׁר קִבְּרָה כָּל
הַשְּׁכֵנוֹת אוֹמְרוֹת אֲשֶׁרֶה". צ"ל: שֶׁל פְּעָמִים בְּעָלִים קִבְּרָה (וכן כי"נ, וְכִנְיֻקוֹדוֹ
שֶׁל שִׁיר מִן ב־מִבְחַר הַשִּׁירָה הָעִבְרִית בְּאִיטָלְיָה, קִנְזו), בַּמֶּקֶם "בֵּין" אולי צ"ל: בֵּין,
10,437: "וְנֹאמַר: שְׁלוֹם עֲלֶיךָ, אִסְרִית הַתְּקוּהָ! וְהִיפָה הַשִּׁיבָה בְּמוֹסַר
וּבַעֲנוּה: וְעֲלִיכֶם תִּבָּא בְּרַכַּת טוֹב, תִּבְרַת הַנְּאוּה". צ"ל: הַתְּבָרָה הַנְּאוּה, וְכֵן
כִּי"נ. הַשְׁוּוֹה 5,429: "וְיִתְהִי חֲבֵרְתָנוּ תִּבְרָה נְעִימָה וְנִאֲוָה". 13,845: "וְכֹרְאוֹתוֹ
בְּאֵחֶל מִשָּׁה תִּבְרָה הַנְּאֻה".

4,438: "בִּיד אִישׁ יַעֲנֶה רוּחַ וְקִרַח נִתְנָנִי". אולי צ"ל: נַעֲנֶה רוּחַ, עַל־פִּי:

"נגש והוא נצנה" (ישעיה נג ז), כי כן גם התארים "מדקא וחדל אישים", הבאים
 בסמוך, לקוחים מישעיה נג. השווה גם 11,458: "אשר פניו כפני הפענית", ובתאור
 דומה ב-8,204: "נגוע, מכה אלוהים ומצנה".
 8,444: "ויהי אחרי כן ותאמר הגבירה: איצצה עליכם, עיני שובו
 לאהליכם, פן יראה אתכם איש מלשני, ועל שפת לשון ודבת עם יעלני, ותזיקוני
 חחת רצונכם להועילני". הפיסוק לשם החרוז צריך להיות: איעצה עליכם עיני,
 שובו לאהליכם פן יראה אתכם איש מלשני.
 19,452: "ואיש יגע בהם ומצא ברזל ועץ חנית". צ"ל: ומלא ברזל (וכן
 סגנון קמא), כלשון הכתוב בשמואל ב כג ז.
 3,457: "ויאמר השר: הזאת חשבת למשפט עלינו, ליראנו ולקבלה לנו".
 צ"ל: ולקבלה לנו, על דרך הכתוב: "ויקראו בקול גדול וכו' ליראם ולקבלם"
 (דברי הימים ב לב יח). וכן צ"ל ב-22,557: ויצעק האיש ליראני ולקבלני
 (במקום: "ולקבלני"). השווה גם 19,125: "וליראני ולקבלני".
 6,457: "וגם לגבירה אחים שבעה, ארדף אותם מהר אל הר ומגבעה אל
 גבעה". אולי צ"ל: ואם לגבירה.
 24,469: "ויאמר השר: אל תראי, חבצלת השרון". צ"ל: אל תיראי.
 כלומר, אל תפחדי. וכן צ"ל ב-21,569: "אל תיראו מאשו ולפידו".
 8,470: "עפרה, הסבי עיניך מעיני סער לא נחם, לבי תציבי מטרה, מחציך
 יום יום נלחם". צ"ל: מעיני סער, על דרך הכתוב: "עניה סערה לא נחמה"
 (ישעיה נד יא), כלומר, את היפה, הסבי את עיניך מן החושק האומלל, הסובל
 ייסורי אהבה.
 23,470: "עפרת חן, גפן פורחת". ככ"נ: "סורחת", ונראה עיקר, על דרך
 הכתוב: "ויהי קנפן סרחת" (יחזקאל יז ו).
 4,472: "ואען ואמר אל השר וכו' הבה נתחכמה לו (לבעל היפה) בסודות,
 ונחוד לו חידות וכו' ויאמר השר וכו' רואה אני כי כשל כח הסבל, ועתה חודה
 לי חידתך ותרחיב לי בצר". צ"ל: חודה לו חידתך (וכן כ"נ), כמו למעלה:
 "ונחוד לו חידות", וכן בהמשך: "ואומר אל בעל הנאה: אחודה נא לך חידה".
 17,474: "ואענה: חידתכם צפנה סוד, כי קיו לי נואפה, אולת תקרא".
 ה בר מן מעיר: "היו לי, זה פתרון החידה. כלומר: חומר היולי, החומר הראשון".
 ואולם אין כאן שום חידוד, ואף לא שום מובן, בחלוקת החומר "היולי" לשתי
 מלים: "היו לי", וצריך לומר: היולי, במלה אחת.
 21,474: "וירע האיש עלינו תרועה גדולה, נקהלה עלינו כל הקהלה". צ"ל:
 אז נקהלה (כ"נ: "אז נקהלו").
 6,486: "אתה שמת מגמת פניך בלכתך בדרך לשאל, שמות הכרכים מן
 הימין ומן השמאל, ואני וכו' לא אחוש אז לדעת שמות הערים והכפרים, רק
 אשיב אל לבי החכמות אשר בספרים, ושם אצריך הספורים, לא אאריך בספור
 אכילת הברבורים, וכו'". צ"ל: ושם אצריך הספורים (וכן כ"נ), כעדות ההמשך:
 "לא אצריך בספור", כלומר, רק בעניין החכמות אשר בספרים אאריך את
 הדיבור, ולא אאריך לספר סיפורי הבאי על אכילת הברבורים וכו'. השווה גם
 10,13: "ואצריך הספורים".
 8,491: "ועתה, חוסה על נדיבי אשר התגלגל עליו אופן הגלגל". צ"ל:
 חוסו על נדיב, כמו בשיר הבא בסמוך. וגם פריס-חורב במאמרו תיקן: נדיב.

22,499: "פי חלק גלות עליות, מן שמים יום יום אלהם." צ"ל: מן שמים, על דרך הכתוב: "וימטר עליהם מן האכז ודגן שמים נתן למו" (תהלים עח כד); השווה בשיר זה 11,502: "איך תחת להם אפירים ודגן רום אקטף מלוחם".

21,500: "אנצק חקם אל הימים ויחזק בלגל פי השפיקם
מדוע ברכם צלחה או מה ראה פי הרויחם
אלו הקיר מעבדיהם או אלו ידע את שיקם
לא השפיקם על מטות שן וקרוהים לא אסף נדחם
לא שעה אל מנחת הבלם אף לא רצה כיום זכחם
לא נתן בר הלחי או קמון נכנס בא על נחם
על בן העצה על גורלם קמון יוצא או הנדחם".

במקום "השפיקם" נראה עיקר נוסח קושטא: השפיקם, כלומר, שיפר את חלקם, כהקבלה אל "הרויחם" הבא בסמוך. במקום "בר הלחי", שאין לו מובן, נראה שצ"ל: בר הלחם, על דרך הכתוב: "נשאת בר הלחם ומזון" (בראשית מה כג). השווה גם אלעזר בן יעקב הבבלי, צבי חמדה, ברודי, פו: "בכל מועד לאיש ערך בגדים ובר ללחם ומזון לו קבועים", והכוונה: אילו ידע הזמן את דרכיהם הרעים של הרשעים המצליחים, לא היה נותן להם בר הלחם או רווחי ממון הבאים למולם, בלי שייגעו ויעמלו עליהם, אכן היה מפיל להם לגורל הפסדי ממון, או ממון הנלחם בהם ומתנגד להם.

11,505: "ודמו החכמים בשכלם, העולם הזה לסלם, זה יורד בו וזה עולה, זה שוקט וזה גולה, זה נכבד וזה נקלה ומקרא בצד ובכחף יהדפו, שנה על שנה חגים ינקפו, ומחסה כזב וסתר מים ישטפו, ואישיו למאמרו כסופה ירדפו, כלבוש יחליפם ויחלפו, ואשא משלי ואמר: ראה מקרי זמן בוגד וכו'". במקום "ומקרא" צ"ל: ומקרי, כלומר: מקרי העולם, בצד ובכחף יהדפו, בהקבלה למלת "אישיו" הבאה בהמשך: "ואישיו למאמרו כסופה ירדפו", וכעדות השיר: הפותח במלים: "ראה מקרי זמן בוגד". השווה גם 10,37: "ודמיתי זמני אש ומקרי לעצים", 18,424; 16,828; 25,847: "מקרי הזמן", 17,565: "מקרי העולם", השווה גם ההערה ל-15,661.

ה ע ר ה. בספר "צרי היגון", לוינ-אפשטין תרל"ז, עמוד 14—15 מובא הקטע הנ"ל, ושם נוספו המלים: "זה לחיים יוחק וזה נתלה", לפני "ומקרא בצד ובכחף יהדפו", ואולי היו המלים הנוספות גם בנוסח המקורי של "מחברות", שכן גם בשיר, 13,506 יש משפט דומה: "ומי נסקל ומי נתלה", בספר הנ"ל ישנם עוד קטעים הנמצאים במחברות עמנואל, וכנראה לוקחו מהן.

17,511: "אמרו: עד מה, השר, תשבנו", צ"ל: השר, כמו ששיער הברמן, חידוד על פי "עד מה אשור תשבך" (במדבר כד כב).

2,521: "ומן הדברים אשר ראוי להרחיק הם החנף והכזב, כי החנף נתעב ונעזב, ובתי הכזב לאכזב, ואמר החכם במשליו: ומצא מחשף אל הנסתרים בין שוליו, והכזב ארבו (סטנוב, קסד: ארכו) הבליו והתוליו, ומצא מכשול אל הנשען עליו, ואמרתי בשירי: בחנף מצאתי מחשף אל הנסתרים בין שוליו, אך כזוב או בשקר מכשול אל הנשען עליו", נראה לי, כי בין "במשליו" לבין "ומצא" חסר משפט מקביל למשפט "והכזב ארכו הבליו והתוליו", למשל: החנף קצרו מעליו.

ויש כאן אולי תמונה של בגד שאינו הולם את בעליו, בהיותו קצר מדי או ארוך מדי. השווה בן המלך והנזיר טו: "ואמר אחר: קרבת הגדול כלבוש, אם הוא קצר יגלה הערוה, ואם הוא ארוך יכשל בו. ואמר המשורר: גדול — כמו מלבוש, אם קצרו שוליו — גלה כנף לובש אותו במקהליו, או ארכו רגליו — נלכד בתוכם עד יפול, ומי יעזור לו אחרי נפלו". אכן בחן לקלונמוס בן קלונמוס, למברג, 3: "לא לבשתי מלבוש יארך ממני ומדים לא כמדתי, פן בצעדי יפילוני, אכשל בהליכתי".

14,524: "ודע כי מן הנדיבות מעלה גדולה". אולי צ"ל: כי אין מן הנדיבות מעלה גדולה, כלומר, אין מעלה גדולה יותר ממעלת הנדיבות.
7,527: "איך לא ירא לבי לגזל, או לחמס לא יהיה ירא". צ"ל: יירא לבי (וכן כ"ג).

12,533: "כי העולם הזה כדמות מסגר, ובו החרש והמסגר כגר, ופניו בטמון חבוש, ופרוץ יצלהו (כ"ג: ילינוהו) הזמן מבלי לבוש". צ"ל: ופרוץ ילינהו הזמן מבלי לבוש, על דרך הכתוב: "פרוץ ילינו מבלי לבוש" (איוב כד ז).
4,534: "תבל בפרוץ הידוע". צ"ל: בפרוץ, כניסוחו של ברודי במבחר השירה, עמוד 308, וכן כ"ג, והכוונה היא למשחק המלים: תבל — תבל, השווה: "אחי תבל, שאל תבל, שאל מה אחרית עמה, אשר תאכל ילדיה והם לא לחמו לחמה, הכי תבל קראוה, למען היא והם פרקה" (רשב"ג, אחי תבל, ביאליק-רביצקי א, 137). "תבל באיבת לב ובצדיה, תשנא בני שכל וחושיה, פרקה פעליה, ושית זונה נקראת, וסוררת, והומיה" (רמב"ע, תבל באיבת, ברודי, פה). "קראוה תבל, והיא פרקה תבל" (תחכמוני ב, 29).

4,537: "העולם הזה פרדס שהמלכות הוא בקשוקתו". צ"ל: כקשוקתו.
1,541: "רחם יחידתי לך מתחננה יום יום וכפה שטקה נגדך". צ"ל: שטקה.
1,543: "הנה לבבי עם לבבות עמך, עמך נדבות הם ביום חילך". צ"ל: עמך נדבות, על דרך הכתוב: "עמך נדבת ביום חילך" (תהלים קי ג).
23,543: "רכב שחקים, אות ברית בי שחה, יצרי אזי מטהרה השבתה". צ"ל: מטהרו השבת, על דרך הכתוב: "השבת מטהרו" (תהלים פט מה).
18,551: "היא נולה גשמי נדבות הן קצין שחק וטל אורות הכי ממטרת". צ"ל: היא נולה גשמי נדבות קצין שחק (וכן כ"ג), השווה גם 3,541: "ומחה כעב פשעי, וחטאי קצין שחק". טדרוס אבו אל עפיה, ילין א, 61: "קצין שחק". שם, 76: "קצין שחק".

3,552: "מראש יניקות המליצה קטפה, רק מקצרים לקחה צמרת". צ"ל: רק מקצרים, על דרך הכתובים: "ויקח את צמרת הארז, את ראש יניקותיו קטף" (יחזקאל יז ג-ד), ולקחתי אני מצמרת הארז הרמה ונתתי מראש יניקותיו רק אקטף" (יחזקאל יז כב), והכוונה: שירחך קטפה ממבחר יניקות המליצה, ולצמרת לקחה לה את הרך והצעיר מן החרוזים, בהתאם לכלל ב-17,538: "ומבחר השירים אשר הוא רק בשניו". וכתב "מקצרים" במקום "מקצרים", רמז אל "מקצרים", על פי "הארז" הנזכר בכתובים המובאים, השווה 16,602: "עת גדעו המליצות החליף מקצרים ספונים", על דרך הכתובים: "שקמים גדעו וקצרים נחליף" (ישעיה ט ט), "נספון קצין" (ירמיה כב יד), השווה גם 23,353: "ולקח צמרת פאר לך לעטרת, ומכל מחברת מליצה רק קטף".

12,553: "מה נפלאה אהבתך, הצבי, היתה בחוך לבי כאש בוערת, שרשה

בתוך לבי, והנה על שפת לשון כאפיק נחלה נגרת, לא יכלה עוד הצפינו חשק, שמה לשוני להיות דוברת, צ"ל: והנה על שפת לשון וכו' שמה לשוני להיות דוברת, כלומר, אהבתך שמה, עשתה, את לשוני שתהיה מדברת.

8:555: "והשני יקח בגדי בסתר ויִלְבֹּשֶׁם, והשלישי קָאָשֶׁם אכזרי הוא ולא ירחם, וביד חזקה יקחם", צ"ל: והשני יקח בגדי בסתר ויִלְבֹּשֶׁם, והשני קָאָשֶׁם, אכזרי הוא ולא ירחם, וביד חזקה יקחם, "וילבשם" כתוב גם בכ"ג, ו"קָאָשֶׁם" הוא חרוז אל "וילְבֹשֶׁם", והוא על דרך הכתוב: "ומִצָּר המלך הדבר הזה קָאָשֶׁם" (שמואל ב יד יג). השווה גם 21:839: "וכמו שהיה לי להכנע אל השם, ולבלתי היות קָאָשֶׁם".

5:561: "ואשא משלי ואמר: סרטן נקרא שם הנגע וכו' והנה לך שיר אָחָד על זה הענין וכו' ואשא משלי ואמר: קרא סרטן לסרטני יאורים וכו'". צ"ל: שיר אָחָד (וכן כ"ג).

13:568: "נכאב לבנך, התעכור שארך, פָּרַח זמן, קום חבש את פאריך", צ"ל: פָּרַח זמן, כפי ששיער גם הברמן. השווה 22:111: "היא פָּרַח הַזֶּמֶן וציץ נזרו", והוא תואר-כבוד: אתה שהנך פָּרַח הזמן, כמו שבנו כונה (בשורה 9) "גִּזְרֵי הַיָּמִים".

18:578: "אם נעלים ושתי או ושני, איך נחביא בן ופסי", צ"ל: איך נחביא נחפי בן ופסי, בהתאם למשקל, וכן בדפוסים וכ"ג. 5:579: "וישקוט אשר קרבו כתנור לָבָם, בָּאָרְבָם לטמן עונם בחבם", צ"ל: וישקוט אשר קרבו כתנור לָבָם, בָּאָרְבָם, לטמן עונם בחבם, על דרך הכתוב בהושע ז ו.

6:587: "ובתתו ספירי ספריו קָלָם, לעלות בהם ולהשיג כל נעלם", צ"ל: ובתתו ספירי ספריו קָלָם (וכן כ"ג). השווה 16:314: "הוא עָלָה עַל קָלָם חכמה", 10:367: "מי זה אשר עָלָה בְּקָלָם האמון", 14:807: "לא ידעו כי החכמה קָלָם, מצב ארצה וראשו מגיע אל אל עולם, וכפי עלות האדם במעלותיו הגבהים, יקרב מדי עלותו אל האלהים".

9:588: "כי כאשר שמש קִסְבַּת הָרְאוֹה, נראה באורו אור ובו נראה, כן שכלך סבה לשכל כל יצור ובשכלך נשכיל ונשכילהו", צ"ל: קִסְבַּת הראות (וכן כ"ג). כלומר, קִסְבַּת הָרְאוֹה, השווה 24:225: "ולא נכיר בנפשנו נִסְבָּה אשר נחיה עליהם בעבורה", 2:241: "ומי היתה נִסְבָּה" (על-פי דברי הימים ב י טו). 24:588: "תפשיט בשכלך מִחֲמָדִים את עדי צורות טהורות יעטו לְבָשׁוֹ", צ"ל: "מִחֲמָדִים" (וכן סטנוב, קצ), השווה 18:356: "בנימן ישכיל בְּחִמְרִים, ויהודה יפשיט צוּרוֹתָם", במקום "לְבָשׁוֹ" צ"ל: יִלְבֹּשׁוּ (וכן כ"ג). 1:590: "הֵן-הוא כרוב ממשח וכו' אף זָכָרָךְ ערב וכו'", צ"ל: אָתָּה הוא (כ"ג): "את" ; סטנוב, קצ: אם).

8:595: "וסביב להיכל היו קברות המלכים וכו' כתוב על כל אחד מהם מליצות צחות וקניות ערבות, מצור השכל חצובות, לקוחות מפניני המאמרים, וארוגות מיהלומי הדבורים, מִדְּבָרִים (כ"ג: מדברות) מאדות בעליהם, מיסרות לב רואיהם, ומחרידות שומעיהם, יכנעו בעבורם הלבבות השומעות, וישימו עיני הלב דְּמָעוֹת (כ"ג: דמועות), והגאות נכנעות, והברכים מתנפלות וכורעות", צ"ל: מִדְּבָרִים מאדות בעליהם וכו' וישימו עיני הלב דְּמָעוֹת, השווה 5:613: "ובעינים דְּמָעוֹת", 13:683: "בעינים דְּמָעוֹת".

- 15,596: „ויאמר השר אדני: אל יאמר כן מחמד עיני, כי אֶשׁ זעם לשונו יפחידני, עד אשר אל המנוחה ידריכני, טוב מאשר יבטיחני, ומראות מה שיהיה אחרי ישכיחני.“ צ”ל: כי אֶשׁר זעם לשונו, כעדות השיר הבא בסמוך: „אֶשׁר יפחידך זעם לשונו וכו“ והכוונה: האיש המוכיחני ומוזכר לי את מוראי יום הדין, ומביא אותי על ידי זה אל מנוחת העולם הבא, טוב הוא לי ממני שמשלה אותי בהבטחות שוא וגורם לכך, שאשכח לעשות את חשבון עולמי.
- 5,599: „עֵינֵי יִכְסּוּ חֲרָלִים, על לחיי קמשונים.“ צ”ל: פְּנֵי יִכְסּוּ חֲרָלִים (וכן כ”ג). על דרך הכתוב: „והנה עלה כלו קמשונים, כסו פְּנֵי חֲרָלִים“ (משלי כד לא).
- 5,605: „והנה כאשר יהיה הענן, מן העולם הזה תחליף ותשתונן, ותשב בסתר עליון וכו“ מי הוא זה השר המליץ אשר ירוץ בצואר ויכונן וכו“ צ”ל: ומן העולם (וכן כ”ג).
- 6,606: „השכח חנות הזמן אם קפץ באף רחמיו, כי מדוע לא נכמרו רַחֲמָיו.“ צ”ל: לא נכמרו נְחוּמָיו (וכן כ”ג). על דרך הכתוב: „יחד נכמרו נְחוּמָי“ (הושע יא ח). וכן 7,194.
- 25,607: „אי, ספר תורת אדני, מי יחשף מעל תפוחי וְהִבֵּה (כ”ג: זהבך) משכיות קֶסֶף.“ צ”ל: מעל תפוחי וְהִבֵּה משכיות קֶסֶף, על דרך הכתוב: „תפוחי וְהִבֵּה במשכיות קֶסֶף“ (משלי כה יא). השווה גם 8,844: „אשר מדי פרשו ספרינו, גלה תפוחי וְהִבֵּנו, אשר טָמְנוּ במשכיות קֶסֶפֶנו.“
- 3,608: „מי יבין מלאכת נקביך ותפיך.“ צ”ל: יָבִין (וכן כ”ג). על דרך הכתוב: „מלאכת תפיך ונקביך בך ביום הבראך פִּזְנֵנו“ (יחזקאל כה יג).
- 1,609: „ומי ישיב לשירי חכמי פרובינצ”א המפארים, וְשִׁבַּח דגן שמים ולחם אבירים, אפס אביר הרועים ומורה המורים.“ צ”ל: וְשִׁבַּח דגן שמים (וכן כ”ג). על דרך הכתוב: „וְשִׁבַּח הַמֶּן“ (הושע ה יב). וכן מובא במונוגרפיה „עמנואל הרומי“ לשאול טשרניחובסקי, עמוד 78. והכוונה היא: מי יענה על השירים המפארים של חכמי פרובינצ”א, לאחר שְׁשִׁבַּח דגן שמים, כלומר, מת המשורר ופסקה ההשראה הפיוטית. השווה גם ההערה ל-3,850.
- 9,611: „ואם הניח נשיאנו את חֲמוּדוֹתֵינוּ.“ צ”ל: חֲמוּדוֹתָיו (וכן כ”ג).
- 15,611: „ואם באיש אחד לא תמצאנה כל מעלותיו וכו“ הֵיטָּו ירדן החכמות וכו“ צ”ל: וְהֵיטָּו (וכן כ”ג).
- 5,612: „ויפקד אדני אלהי הרוחות לכל בשר, על עם אדני איש נגיד ושר, אשר ירפא נגעו, ויחיש ישעו.“ בכ”ג נוסף אחרי זה: „דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו“.
- 9,612: „יאסף הַגּוֹלָה ויקבץ הנדחה, וישם הנהלאה לגוי עצום בהשקט ובבטחה.“ צ”ל: יאסף הַצִּלְעָה (וכן כ”ג). על דרך הכתוב: „אספה הַצִּלְעָה והנדחה אקבצה וכו“ ושמתי את הצלעה לשארית והנהלאה לגוי עצום“ (מיכה ד ו-ז).
- 7,613: „מי יתנה את בני חי וכיום ירדו עצמי בבדי שאולה, הנני כאש אוכלה אש, וְאֵיךְ הוא אל המנוחה ואל הנחלה.“ צ”ל: וְאֵיךְ הוא (וכן כ”ג). כלומר, בנגוד אלי הגיע הוא אל המנוחה.
- 20,617: „ויש לנו מן הקשיות יותר מדי, וְהַמְתַּקְדָּשִׁים לא התקדשו למדי,

ונאמר לנו כי לכם לכל קשיא תרוץ, וטוב פריכם מפז ומחרוץ, וְהַעֲמֵד מַרְבֵּה
עַל הַפְּרוּץ. צ"ל: וְהַמְתָּרְצִים לֹא הִתְקַדְּשׁוּ לַמִּדִּי (כ"ג): "וְהַמְתָּרְצִים לֹא
הִתְקַדְּשׁוּ לַמִּדִּי" וכו' וטוב פריכם מפז ומחרוץ, וְהַעֲמֵד מַרְבֵּה עַל הַפְּרוּץ
(כ"ג): "וְהַעֲמֵד מַרְבֵּה עוֹמֵד עַל הַפְּרוּץ", כְּלוּמַר, הַמְתָּרְצִים לֹא הִתְקַדְּשׁוּ לַמִּדִּי
לְהַשִּׁיב עַל שְׁאֵלוֹתֵינוּ. הַשּׁוּוֹה 21.618: "מֶלֶךְ מְתָרֵץ הַשְּׁאֵלוֹת". וְהוּא עַל דֶּרֶךְ
הַכְּתוּב: "כִּי הִכְהַנִּים לֹא הִתְקַדְּשׁוּ לַמִּדִּי" (דְּבָרֵי הַיָּמִים ב' ג').

19.618: "וַיִּמָּהְרוּ הָאֲנָשִׁים וַיִּקְחוּ אִישׁ אֶת בְּגָדוֹ, וַיִּשְׁימוּ תַּחְתָּיו אֶל גֶּרֶם
הַמַּעֲלֹת, וַיִּתְּקְעוּ בַּשּׁוֹפָר וַיֹּאמְרוּ: מֶלֶךְ מִתְרָץ הַשְּׁאֵלוֹת! וַיְהִי בְּרֹאוֹתֵי כִי שָׁמוֹ
אוֹתִי בַּמִּרוֹם תְּהִלּוֹת וכו'". צ"ל: וַיִּשְׁימוּ תַּחְתָּיו (וְכֵן כ"ג), כְּמוֹ שֶׁגַּם בַּמִּלְכִּים ב
ט יג מִפְּרָשִׁים: "וַיִּשְׁימוּ תַּחְתָּיו" – תַּחַת יְהוָה שֶׁנִּמְשַׁח לַמֶּלֶךְ.

22.618: "וַיֹּאמֶר אֶל הַקְּהָלוֹת: הִתְקַבְּצוּ וּשְׁמַעוּ אֲנָשֵׁי הַשְּׁאֵלוֹת הַמְּהֻלָּלוֹת".
צ"ל: הִתְקַבְּצוּ (וְכֵן כ"ג), עַל דֶּרֶךְ הַכְּתוּב: "הִתְקַבְּצוּ וּשְׁמַעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב"
(בְּרֵאשִׁית מ"ב).

15.619: "מִדּוֹעַ אָמַר הַפֶּסוּק, חֲנוּךְ לְנֶעֱר, וְלֹא אָמַר אֶרְפַּכְשָׁד לְנֶעֱר, או
מִחוּשְׁלָח, וְאֵעֵן וְאָמַר מִחוּשְׁלָח, וְאֶרְפַּכְשָׁד בָּאוּ אֵלַי קֶבֶר בְּכֹלֶךְ וכו'". צ"ל: וְלֹא
אָמַר אֶרְפַּכְשָׁד לְנֶעֱר או מִחוּשְׁלָח, וְאֵעֵן וְאָמַר אֶרְפַּכְשָׁד וּמִחוּשְׁלָח, בָּאוּ אֵלַי קֶבֶר
בְּכֹלֶךְ (כֵּן גַּם כ"ג), רַק שֶׁבִּמְקוֹם "מִחוּשְׁלָח" כָּתוּב בְּטֻעוֹת "מִשְׁוֹלָח".

1.621: "וְאֵעֵן וְאָמַר: הַחֲכָם שְׁלֵמָה רָצָה לַעֲשׂוֹת הַמִּצְוָה בַּעֲצָמוֹ וּלְעֵלּוֹת
עַל עֵץ הַתֵּמֶר הַתְּאוּה, לַחֲתֹךְ לִזְלֹב לַמִּצְוָה. אַחֲרֵי "שְׁלֵמָה" וּבַעֲצָמוֹ יֵשׁ לְהוֹסִיף
סִימְנֵי פִּסְטוֹק לְחֵרוֹז (וְכֵן כ"ג).

22.626: "אֵיךְ אָמַר יִתְעַלֶּה". צ"ל: הָאֵל יִתְעַלֶּה (וְכֵן כ"ג וּסְטוּב, רֵא).

1.627: "וַיִּגֶשׁ הַשְּׁמִנָה וְעֹשֵׁרִים וַיֹּאמְרוּ: מִמָּה שְׁצוֹתָה הַתּוֹרָה, שְׁתֵּה גַם אַתָּה
וְהַעֲרֵל יֵשׁ לְתִמְנָה, כִּי אֵין לְשַׁחֲתוֹת יֵין נֶסֶךְ יִצְוֶה גְּבִיָּה מַעַל גְּבִיָּה". צ"ל: אֵיךְ לְשַׁחֲתוֹת.
הַשּׁוּוֹה 19.620: "וַיִּגֶשׁ הַשֵּׁשִׁי וַיֹּאמֶר: אֲדֹנִי, אֵיךְ צוֹתָה הַתּוֹרָה, וְעוֹד.

17.629: "וַיִּגֶשׁ הַחֲמִשָּׁה וּשְׁלֹשִׁים וַיֹּאמְרוּ: הוֹשִׁיעָה אֲדֹנִי, כִּי מַעֵי כִכְנוֹר יִהְיוּ:
מִה נֹאכַל בְּשִׁבְת־נַחְמוֹ וכו' אַחֲרֵי שֶׁהַכְּתוּב אָסַר אֶת הָאוֹזוֹת, וְהוּא שֶׁאֵמַר יְחֻזְקָאֵל:
וְלֹא תִהְיֶינָה עוֹד לְאוֹז, בְּרוּךְ אַתָּה אֲדֹנִי גֹאֵל יִשְׂרָאֵל, צ"ל: בְּרוּךְ אַתָּה, אֲדֹנִי, גֹּאֵל
יִשְׂרָאֵל, כְּלוּמַר, בְּרוּךְ יְהוָה עֲמֻנוֹאֵל לְכַשִּׁיגָאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל מֵאִיסוֹר אֲכִילַת הָאוֹזוֹת.
הַשּׁוּוֹה 12.173: "וְאֵעֵן וְאָמַר: אֵל יָחַד לְאֲדֹנִי וְאֲדִבְרָה, אוֹלֵי יַחֲסֹרֶן חֲמִשִּׁים
הַשְּׁאֵלוֹת חֲמִשָּׁה, עַל דֶּרֶךְ הַכְּתוּב: "וַיֹּאמֶר: אֵל נֹא יָחַד לְאֲדֹנִי וְאֲדִבְרָה" (בְּרֵאשִׁית
יח' ג'). 1.578: "עוֹד זֶה מְדַבֵּר וְזֶה בֹא וַיֹּאמֶר: הוֹשִׁיעָה, אֲדֹנִי, כִּי חֲסִיד גִּמְרִי, עַל
דֶּרֶךְ הַכְּתוּב: "הוֹשִׁיעָה יְיָ כִּי גִמְרֵי חֲסִיד" (תְּהִלִּים יב' ב'). 23.637: "וַיִּגֶשׁ הַתְּשַׁעָּה
וְחֲמִשִּׁים וַיֹּאמְרוּ: אֲדֹנִי, לַעֲזֹרְתִי חוֹשֶׁה וְאֵל תְּרַחֵק, מִה זֶה שֶׁאֵמַר הַכְּתוּב וכו'". עַל
דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים: "יְיָ לַעֲזֹרְתִי חוֹשֶׁה" (תְּהִלִּים מ' יד; ע' ב), "וְאַתָּה יְיָ אֵל תְּרַחֵק,
אֵילּוֹתֵי לַעֲזֹרְתִי חוֹשֶׁה" (תְּהִלִּים כב' כ). מִה שֶׁשׁ הוֹצִיא מֵאֲדֻנּוֹת שֶׁל קוֹדֶשׁ לְאֲדֻנּוֹת
שֶׁל חוּל, אֵף כֵּן כֵּךְ. וְהַשּׁוּוֹה גַּם: "אָמַר רַבָּא: קְרִיאַת שְׁמַע וְהִלֵּל – גָּאֵל יִשְׂרָאֵל,
דְּצִלוֹתָא – גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל" (פְּסָחִים ק"ז).

5.631: "וְאֵעֵן וְאָמַר: שְׁמַע הַפֶּסוּק בְּרַעָה". נוֹסַח כ"ג: "קוֹל הַפֶּסוּק".

וְנִרְאֶה עֵינֵינוּ, עַל דֶּרֶךְ הַכְּתוּב: "וַיִּשְׁמַע וכו' קוֹל הָעָם בְּרַעָה" (שְׁמוֹת לב' יז).

12.639: "וַיֹּאמֶר אֵלֵי הָשֵׁר: בְּרוּךְ אֲדֹנִי צְבָאוֹת, אֲשֶׁר נָתַן הַיּוֹם בְּפִיךָ דְּבָרֵי
נְבוּאוֹת, וְלַעֲוֹלָם לֹא עֲשִׂיתִי בְּלִתֵּי הַיּוֹם גְּבוּרוֹת נְפִלְאוֹת". צ"ל: עֲשִׂיתִי, וְכֵן
דְּפוּסִים וכו' ג.

26.644: "כי השיר אשר חשב היותו במאזני צדק מאזן, כדרך שיר כל חרון, היו מְזִיו שגיאותיו מלאים מפיקים מון אל זן". צ"ל: מְזִיו, כלומר, מזוי השיר היו מלאים שגיאותיו של המשורר. כן יש לתקן "מְזִיו" במקום "מְזִיו" ב-24,814: "וכמו שהיה להם לבחר חזן מְזִיו חכמותיו מלאים ומפיקים מון אל זן". השווה גם 15,418: "משם נסענו והנה לקראתנו פלוני החזן, ומְזִיו מלאים יגונים מון אל זן".

13.657: "עד הראני מְזַאף פניו". צ"ל: מְזַאף (ישעיה סג ט).

23.658: "ורחבה ונסבה למעלה למעלה מעלתכם, וכעת במרום תמריא תהלתכם, תסבינה אלמות הימים ותשתחווין לְאֶמְזִיתִיכֶם". צ"ל: לְאֶמְזִיתִיכֶם, בגלל החרוז, ועל דרך הכתוב: "תסבינה אלמתיכם ותשתחווין לְאֶמְזִיתִי (ביחיד)" (בראשית לו ז).

4.659: "והנה אנחנו, חֲסִרֵי התקיה, המתברכים בשמך". אולי צ"ל: אֲסִירֵי התקוה, כלשון הכתוב: "שובו לבצרון אֲסִירֵי התקוה" (זכריה ט יב). השווה גם 10,437: "ונאמר: שלום עליך, אֲסִירֵי התקוה".

15.661: "מי זה נגד הזמן יחזיק מצב, מי יתיצב לפני מְקַרְיֹת (כ"נ: מקרא) אם לא יתיצב". צ"ל: לפני מְקַרְיֹת (של הזמן). והשווה ההערה ל-11,505. 9.662: "ושאלתך, השר הנכבד, מורנו רבי שמואל, מאתנו, ליעץ אל הנכבד אחיך, פלא זמננו, לשוב מהר אל מחוז חפצו, אל נוהו ואל ארצו, אף על פי שהשאלה היא לנו נגדית, למעלת הַנְזָקִין נשום להם בעידי עידית". צ"ל: למעלת הַנְזָקִין, כלומר, לכבוד בני ביחו של קלונימוס, שהעדרו מביתו מביא להם נזק, ואף בגיטין ה א נאמר: "הניזקין (כלומר: הַנְזָקִין) שמין להם בעידית".

18.662: "ומשתדל בכל עז להשלים מלאכת אדננו המלך שיחיה ואת אשר נגזר עליו כדי לשוב אל מחוז חפצו, ואל מעון רבצו, לרחף על גזוליו ולהפלט חשקו לשוב אליהם ולהיות בביתו כבראשונה, יום אחד בשנה חשוב שנה". הפיסוק לשם החרוז צריך להיות: ואת אשר נגזר עליו, כדי וכו' לרחף על גזוליו, ולהפלט וכו'.

26.662: "והאל הַמְשַׁפֵּר שחקים בחכמה". צ"ל: הַמְשַׁפֵּר (וכן סטנוב, ריא), על דרך הכתוב: "מי יִסְפֵּר שחקים בחכמה" (איוב לח לו).

8.667: "ואהבני אהבה עזה, ואהבת כל איש זולת (קושטא: זולתי) אֶהְכְּחוּ היתה בְּעֵינֵי נמבזה". צ"ל: ואהבת כל איש זולתי היתה בְּעֵינֵי נמבזה (וכן כ"נ).

13.670: "וגדר הסבל הַמְפָּרֵשׁ טעמו". אולי צ"ל: הַמְפָּרֵשׁ טעמו, כלומר, אשר טעמו מפורש.

14.670: "יתברך האל הראשון והאחרון, אשר לא נמלט זולתו מחסרון, וְכַאֲשֶׁר דבר מלכותו שלטון". אולי צ"ל: וְכַאֲשֶׁר דבר מלכותו.

21.672: "מי זה יחלק שלל העת יִחְלַק אימים". צ"ל: יִחְלַק אימים, כלשון הכתוב: "יִחְלַק עליו אימים" (איוב כ כה). השווה גם 13.674: "ולדאג בעת יִחְלַף אימים".

1.680: "אשר אש חשקה תעורר האהבות, ותופיע אור הלבבות". כ"נ: "ותופיע אור על הלבבות".

6.681: "מתי אראה קול רַעְמִיךָ, בגלגל המליצות". צ"ל: רַעְמִיךָ בגלגל (וכן קושטא), על דרך הכתוב בתהלים עז יט.

2.684: "ועתה הלך הלכת, כי נכסף נכספת, ללכת אחרי פלוני ופלוני נָכְרִי (ברישא וקושטא: נכדי), למה גנבת את לבבינו ותנהגי אותם כשבויות חרב? אחלי למאסף הנפשות הקדושות לאסף את נפשך, וכבוד אדני יאספך", יש להניח כי במקום "פלוני ופלוני" היו נקובים במקור שמות, שהושמטו אחר כך, לפי זה יתכן כי אין "נכרי" או "נכדי" אלא טעות גרפית במקום "וכו".

10.684: "מי זה לשלומים וברכות טוב יקדמנו, נתתנו נרגו וְבָא רַקב בְּעֶצְמוֹתֵינוּ, ונפל חלכאים בעצומינו", צ"ל: נתתנו נרגו וְבָא רַקב בְּעֶצְמוֹתֵינוּ, בגלל החרוו, ועל דרך הכתוב: "וְבָא רַקב בְּעֶצְמֵי נַחֲתֵי אַרְגוֹ" (חבקוק ג טז). 14.684: "אחה, מרת אמנו הקדושה", נראה שצ"ל: אחה, מרת אֶסְתֵּר, אמנו הקדושה, כמו למעלה, שורה 9: "כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמנו, הצדקת המהללה, מרת אֶסְתֵּר אמנו", ולהלן 12.685: "הנה אנחנו וכו' צעקים בקול מרה על פטירת הצדקת מרת אֶסְתֵּר אמנו".

8.687: "ומי יגעל במות—והצביה בְּחִיָּה נלכדה, וְעָמָה (ועמה) התאחדה", צ"ל: והצביה בְּחִיָּה נלכדה, וְעָמָה התאחדה, על דרך הכתוב: "וילכדו את מנשה בַּחֲסִים" (דברי הימים ב לג יא), והכינוי שב אל "בְּמִנְתֵּי", המשמש אצל עמנואל גם בלשון נקבה. השווה 7.820: "כמו שהיה להם לקבל הַמִּנְתֵּי הָאֲכָזִרִית מאהבה, והיות בעיניהם מְתוֹקָה וְצָרָה", 1.838: "וקבלו עליהם מרירות הַמִּנְתֵּי מאהבה, בידעם כי היא עליהם כדין וכחובה, וְצָרָה לָהֶם הַמִּנְתֵּי מחיים וכו' וכי בְּסִבְתָּה מענש מר ממות יהיו פדויים".

6.689: "וחרדו הלבבות לחשב בה דבר גנאי, והפתאים לדבר עמה דברי הבאי, והעינים מראות בה דבר ערוה, ואף אם גרסה נִפְשָׁה לתאוה", צ"ל: נִפְשָׁם, כלומר, אף אם חשקו בה חשק עז, השווה 21.354: "ויהי היום גרסה נִפְשִׁי לתאוה, והשתוקקה אל אהבתם החשובה", 9.437: "ובראותנו אותה צמחה בלבנו גאווה, וגרסה נִפְשָׁנו לתאוה", — על דרך הכתוב: "גרסה נִפְשִׁי לתאבה" (תהלים קיט כ). 11.691: "ובין היתד התקועה במקום נאמן לאשר נחל קישון גרפה", בכי"ג נוסף אחרי זה: "ובין המנדים ליום רע לאשר מתנופת יד הקהל תאחזם זלעפה", 23.691: "ובין אשר יתנו לו עמר לגלגלת לאשר לו בקע בגלגלת וְנִחְבְּשָׁה בִּרְבַּב עֲבִיָּה וברב הקפה", צ"ל: וְנִחְבְּסָה (וכן קושטא וכי"ג), על-פי: "וגלגלת שְׁנִחְבְּסָה ברובה, בעי רב ירמיה רוב גובהה או רוב היקיפה" (חולין נב:), ואולי צ"ל גם אצלנו: ברב גְּבָהָה.

2.701: "ומשנכנס אדר יחליף כח יעלה אבר כנשרים, וְנִבְרִית בכל עברים, ויאמר: ישמעו העברים, כי יום פלוני הוא פוריב", צ"ל: וְנִבְרִיז בכל עברים, השווה 5.263: "וְאֶעְבִּיר קול לכל צד".

5.701: "ויקנה דבש ותבלין ופלפלין, וְשִׁבְעֵי יֵלִין, וישכר וירון", צ"ל: וְשִׁבְעֵי יֵלִין, כלשון הכתוב במשלי יט כג, השווה גם 26.791: "לגתי שְׁבַע", 6.708: "מֶה שִׁעָא ראו עיניו עת חול עליו אלה המקרים וכו' לא ראה שמחה מימיו", צ"ל: מִי שִׁעָא ראו עיניו, על דרך מאמרם: "מי שלא ראה שמחה בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו" (סוכה ה א), השווה 13.701: "ומי שלא ראה וכו'".

10.710: "כי לא היו מִיָּין חֶמְדֹּן מי בורות שיחין ויאורים", 2.799: "וְיִיָּין חֶמְדֹּן וצמר צחר", צ"ל: חֶמְדֹּן, על דרך הכתוב: "בְּיָיִן חֶלְבֹּן וצמר צחר" (יחזקאל כז יח), השווה גם 21.47: "אוציא אני יותר בשמן, מאשר יוציא בְּיָיִן

תָּבֹן וצמר צחר". 22,329: "תחת חקי האל תבחר צמר צחר עם יין חֲלָבֹן, איכה לא תזכר לפני מי אתה עתיד לתן חֲשָׁבֹן". 19,705: "הגמיאוגי מִיִּין חֲלָבֹן". 2,720: "אומר היין: בעון האנשים השוכבים, אם יתלו על העץ על לא חמס בכפיהם הענבים, אסבב יום יום תלית הגנבים". צ"ל: האנשים השוכבים. השווה 4,823: "ויסר בהם לבות האנשים השוכבים". 2,186: "איך דרך האיש השוכב?". 18,736: "חי אני לו תזקין אסתר — לא תהיה על חשקה בדשן". צ"ל: לא אָהִיה. השווה 4,733: "ולו תהיה בזמן אסתר, ואני אָהִיה מרדכי — מראותה אֶסְתֶּר".

10,741: "ינחה זמן אותי ויתפלא כי כאשר נחם והסיעם". צ"ל: ויתפלא כי, כנסוחו של ברודי במבחר השירה, שח, על דרך הכתוב: "ותשב תתפלא כי" (איוב י טז), ומבנה המשפט דומה למבנה המשפטים הבאים בסמוך: "ישקה זמני לענה ורוש לי — כאשר השקם והשביעם, ישפיל גאון לבי ויכניע ערפי — כהשפילם והכניעם".

23,746: "ותפקח עיני הסומא וכו' ותשים אורות התאווה כהים". צ"ל: ראות התאווה, על-פי: "וחשכו הראות בארבות" (קהלת יב ג), כי כן שגור הפעל "כהה" על-יד "עינים" במקרא, והשם "ראות" במקום "עינים" שגור בלשון המשוררים (השווה מלון בן-יהודה, ערך א. קָאָה, 6289—6290), השווה גם את הביטוי "עיני חֲשֶׁק" (1,125; 3,125; 15,673; 14,717). 20,750: "ישיגו מדלג כאיל פסח". אולי צ"ל: ישיבו מדלג כאיל פסח, כלומר, יהפכו את הפיסח לקל רגלים.

21,757: "ויאמר אלי השר: אלהים יענה את שלומך, ועל טובך יזכר שמך, כמוני כמוך כעמי כעמך, אל כל אֲשֶׁר תִּטְנֶנִי, תקרא ואמר הנני". צ"ל: אל כל אֲשֶׁר תִּתְּנֶנִי על דרך הכתוב: "על כל אֲשֶׁר יִתְּנֶנִי יִטְנוּ" (משלי כא א). השווה גם 11,165: "ואמר אל השר: הנני, ולכל אֲשֶׁר תִּתְּנֶנִי תִּטְנֶנִי". 25,318: "יאען ואמר: הנני הנני, אל כל אֲשֶׁר תִּתְּנֶנִי תִּטְנֶנִי". 16,730: "ואמר אל השר: הנני, ואל כל אֲשֶׁר תִּתְּנֶנִי תִּטְנֶנִי".

10,758: "ואז תראה כי האנשים האלה לא ימצאו מענה, כי המקום מקום מקנה, וישמרו לפיהם מחסום, כי יִלְהֶם מִחֻזֹן וְחֻשְׁקָה להם מקסום". צ"ל: כי יִלְהֶם מִחֻזֹן וְחֻשְׁקָה להם מקסום, על דרך הכתוב: "לילה לָכֶם מִחֻזֹן וְחֻשְׁקָה לָכֶם מקסום" (מיכה ג ו).

10,761: "השמש כמלך וחלבנה גבירתו, נגה פילגשו ואומנתו, וכוכב סופר מהיר במלאכתו, ושבתי יודע בינה לַעֲתִים, וצדק דן דין אמת לאמתו". נראה שצ"ל: ושבתי יודע בינה לַעֲתִים, לשם החרוז.

1,763: "ואני נשיאים ורוח גִּשְׁם מקצה הארץ אעלה". צ"ל: וְגִשְׁם, על דרך הכתוב: "נשיאים ורוח וְגִשְׁם אין" (משלי כה יד).

3,764: "איך איש לא ירחף על גוזליו וירחם, בראותו שָׁמַיִם עיש על בניה תנחם". צ"ל: בְּשָׁמַיִם.

20,778: "הִיהָ בִּי שֶׁפֶל ולא הבחנתי, וְחֹרֶת אמת היתה בפי ובלבבי ולא האמנתי". צ"ל: הִיהָ בִּי שֶׁפֶל. השווה 13,224: "שניהם בעלי שֶׁפֶל וְחֹרֶת". 5,807: "הִיהָ לָהֶם שֶׁפֶל ומזמה וערמה, ולא פנו אל דבר חכמה". 23,838: "הִיהָ לִּי שֶׁפֶל מְחַדֵּד".

11,792: "ובדברו עמי התחזקתי, ובכנף מעילו החזקתי, ועפר רגליו

חֲפָקָמִי (כ"פ: רחבתי?) ונשקתי. צ"ל: ועפר רגליו לְחֻקָּתִי, על דרך הכתוב: „ועפר רגליו לְחֻקָּו” (ישעיה מט כג). השווה גם 25,357: „בנימן ידבק בקדשים, ויהודה ילחץ עֲפָרוֹתָם”.

3,793: „וַיָּנַח בֵּינִי וּבֵינְךָ לֹא יָבוֹא.” צ"ל: וְרוּחַ, על דרך הכתוב: „אחד באחד יִגְשׁוּ וְרוּחַ לֹא יָבֹא בִּינֵיהֶם” (איוב מא ח).

21,802: „מִי יִמָּן בַּחֲיֵי קוֹרוֹת יָמֵי הַפְּקוּדָה, אִזּוּ לֹא הִגַּעְתִּי לִזְמַן הַפְּקוּדָה.” אולי צ"ל: מִי יִמָּן, כלומר, מי יספר לי.

13,803: „וּמַגְלִילִי יִצְיָאֵת (כ"פ: צִיאֵת) הָאָדָם יִשִּׁימוּ בָּאָפוֹ קְטוּרָה.” צ"ל: צִאֵת, על דרך הכתוב: „וְהָיָא בְּגַלְלִי צִאֵת הָאָדָם תַּעֲגֵנָה לַעֲיִינֵיהֶם” (יחזקאל ד יב).

14,803: „וַיִּסְרוּהוּ (כ"פ: יִיסְרוּהוּ) בְּשׁוּטִים וּבַעֲקָרִים, וַיִּסְבּוּ עָלָיו רִבִּים, יִשְׁפְּכוּ לָאָרֶץ מִרְרָתוֹ וְכוּ'.” צ"ל: וַיִּסְרוּהוּ, וַיִּסְבּוּ. השווה גם 9,818: „וּמִלֹּאכֵי מוֹת יִדְבְּרוּ אֹתָם מִשְׁפָּטִים וַיִּסְרוּם בַּעֲקָרִים וּבְשׁוּטִים”.

27,803: „וְאִמְרָה: מִי הָאִישׁ הַזֶּה, אֲשֶׁר הִצְעֵר הַגְּדוֹל הַזֶּה בּוֹ אֶרְאָה.” אולי צ"ל: בּוֹ אֶחָוָה, לְשֵׁם הַחֲרוּז.

7,804: „זֶה הָאִישׁ בִּיָּין תּוֹעָה וְשָׁכָר, וְתוֹרַת מֹשֶׁה בְּתוֹעֲבוֹתָיו עֲקָרָה.” צ"ל: בִּיָּין תּוֹעָה שָׁכָר, בְּגַלְלֵי הַחֲרוּז, וְכֵן כְּתוּב בְּדַפּוּסִים וּבְכ"פ: שָׁכָר, בְּלִי וו.

וכבר העיר פריס-חורב במאמרו כי צ"ל שָׁכָר. השווה גם 5,228: „וְהָיָו כָּל בְּנֵי תַבַּל שָׁכְרִים בִּיָּין תּוֹעָה.” 23,697: „וּבִיָּין תּוֹעָה (כֵּן צ"ל גַּם כֹּאן, וְלֹא: תּוֹעָה, כַּנִּדְפָס) שְׂכָכִים וְהוּזִים.” 1,786: „רִאִיתִי מַתִּי רִשְׁעָה, שְׂכוּרִים בִּיָּין תּוֹעָה”.

13,786: „עַד אֲנִי מַתִּי רִשְׁעָה בִּיָּין תּוֹעָה שְׂכוּרִי.” 15,184: „מִהָּ יַעֲשֶׂה הַיָּין לְאִנְשֵׁי תּוֹעָה? — יוֹסֵף אֶת דַּבְתָּם רַעָה”.

5,805: „וְנִכְאָשָׁר יִלִּין בַּעֲדוֹ וַיֹּאמֶר פִּדְעוּהוּ מִרְדַּת שַׁחַח, יִכְרַת פְּרִיּוֹ מִמַּעַל וּשְׂרָשָׁיו מִתַּחַת, יַעַן אֲשֶׁר כָּנַע נַפְשׁוֹ מִשְׁבַּח נִצַּחַת.” אולי צ"ל: וְנִכְאָשָׁר יִלִּין, כלומר, האיש אשר יליץ, וכן נראית עיקר נוסחת כ"פ: יַעַן שׁוֹכְבָה נַפְשׁוֹ מִשְׁבַּח נִצַּחַת, על דרך הכתוב: „מִדּוּעַ שׁוֹכְבָה הָעַם הַזֶּה יִירוּשָׁלַם מִשְׁבַּח נִצַּחַת” (ירמיה ח ה).

12,807: „חֲשַׁבּוּ כִי בַהֲתַרְחָקָם מִהֶבֶט אֶל דְּבַר חֲכָמָה יִרְצוּ, וְכֹאֲלוּ בַּהֲסוּתוֹפֶפֶם בַּפְּתָחִי שְׁעָרָיו הִגְדֵּר יִפְרוּצוּ, לֹא יִדְעוּ כִּי הַחֲכָמָה סֵלֶם וְכוּ'.” צ"ל: וְכֹאֲלוּ בַּהֲסוּתוֹפֶפֶם בַּפְּתָחִי שְׁעָרֵיהֶם (שֶׁל הַחֲכָמָה) הִגְדֵּר יִפְרוּצוּ (וְכֵן כ"פ).

6,808: „וּלְגֹזֵל מִהַחֲלָק הַשְּׂכֵלִי מִחֲלָקֵי הַנֶּפֶשׁ הַמִּשְׁכָּלוֹת, וְהַחֲכָמוֹת הַמִּהְלָלוֹת, גְּדוֹל מְכַל גִּנְבוֹת וְגִזְלוֹת.” צ"ל: וּלְגֹזֵל הַחֲלָק, כִּידוּעַ נַחֲלָקַת הַנֶּפֶשׁ, לְפִי הַקְּדֻמוּנִים, לְחֲלָקִים, הַשְּׁווֹה לְמִשְׁלַל שְׂמוֹנָה פְּרָקִים לְרַמְבַּם א': „דַּע שֶׁנֶּפֶשׁ הָאָדָם אַחַת, וַיֵּשׁ לָהּ פַּעֲלוֹת רַבּוֹת חֲלוּקוֹת וְכוּ' עַד שִׁיאֲמַר חֲלָקִי הִנָּפֵשׁ וְכוּ' וּמִפְּנֵי זֶה אֹמֵר שְׁחָלְקִי הִנָּפֵשׁ הֵם חֲמֵשָׁה: הוֹן, וְהוּא נִקְרָא צוּמָה, וְהַמְּרָגִישׁ, וְהַמְּדָמָה, וְהַמְּתַעֲוֵר, וְהַשְּׂכָלִי”.

17,809: „אֵיךְ לֹא עָלָה אֵל לְבוֹ זֶה הַמִּקְלָל, רִשְׁעָה חֲלָל, כִּי הַמִּקְלָלִים אֲבוֹתָם וְאִמָּם, אֲשֶׁר הָאֲכִילוֹם חֲלָבָם וְהַשְּׁקוּם דָּמָם, תִּהְיֶה יָד אֲדָנִי בָהֶם לְהַמָּם.” אולי צ"ל: אֵיךְ לֹא עָלָה אֵל לְבוֹ, עַל דְּרֹךְ הַכְּתוּב: „הִקְלֹו גְלוּלֵיהֶם עַל לִבָּם” (יחזקאל יד ג).

השווה גם 27,837: „וְכֹאֲשֶׁר אֵל מְרוֹרוֹת הַמּוֹת הִגִּיעוּ, הִקְלֹו עַל לִבָּם אֶת אֲשֶׁר הִרְשִׁיעוּ, בַּמָּקוֹם „אֲבוֹתָם” צ"ל: אֲבִיהֶם.

22,809: „וַיַּעַן אֲשֶׁר אֲבִיו קָלַל חֲתָנוֹ לְשׁוֹנוֹ, וַיַּעַן אֲשֶׁר הִכָּהוּ גִדְעוֹ אֶת יָמִינוֹ, לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע עוֹד עַל אֲבִיו יִשָּׂא (בְּרִישָׁא: עַל כֵּן הָחֵן יִשְׂרָאֵל כ"פ: עַל הָחֵן יִשְׂרָאֵל) קוֹלוֹ, וְלֹא יִטָּה לְאָרֶץ מְנֻלּוֹ.” צ"ל: לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע עוֹד

אף הרי ישקאל קולו, על דרך הכתוב: „למען לא ישמע קולו עוד אל הרי ישקאל“ (יחזקאל יט ט).

26,810: „ומי יתפלל בחגים ובמועדים, רק אנשי הקצבות העמדים על הפקדים“. אולי צ"ל: ראשי האבות, על דרך הכתובים: „ראשי בית אבותם וכו' העמדים על הפקדים“ (במדבר ו ב). „ראשי הקצבות לפקודיהם“ (דברי הימים א כג כד).

24,813: „ולכן אין לתמה אם הושם ראשו בצלצל, ופרי אדמתו וכל יגיעו יירש הצלצל, אחריו כל אשר שאלו עיניו מהם לא אצל“. צ"ל: אחריו אשר כל אשר שאלו עיניו, וכן כ"פ.

9,815: „קריבום נא לסחתם, הן צעה או יפנה אל מנחתם“. צ"ל הן צעה, כמו שהוא בכינוי גם בכתוב: „הקריבוהו נא לסחתך, הן צעה או הישא פניך“ (מלאכי א ח).

7,826: „אם לא תאמינו בננו (כ"פ: ביז) לא תאמנו“. צ"ל: אם לא תאמינו כי לא תאמנו, כלשון הכתוב ישעיה ז ט.

25,826: „ולכן תחת היות רשעים, ירדו פלאים, וספקם במקום ראים“. צ"ל: תחת היותם רשעים, והלשון היא על-פי: „תחת רשעים ספקם במקום ראים“ (איוב לד כו). השווה גם 2,786: „תחת היותם לפני אלהים לרצון, והנה ששון ושמחה, הרג בקר ושחט צאן“. והשווה ההערה ל-12,849.

7,840: „כי בני פלוני ופלוני יצאוני ואינם, הן צעה והמונם ושאונו“. צ"ל: ויבד הדנם והמונם ושאונו, על דרך הכתוב: „ויבד הדרה והמונה ושאונו“ (ישעיה יד).

10,840: „ועתה, איה מעלת אבותי הצדיקים, ואשר היו על לב ליום הזמן חקקים“. צ"ל: אשר היו על לב, על דרך הכתובים: „חרושה על ליום לבם“ (ירמיה יז א). „כתבם על ליום לבך“ (משלי ג ג: ז ג).

14,840: „אויה לנפשי הנעוה, כי היה לי לפשט מעילי הנאנה (ברישא וכ"פ: הגאונה), ולחסם רסן הנאנה, וללבש מחלצות היראה והענוה“. צ"ל: לפשוט מעילי הנאנה, ולחסים רסן הנאנה (העיר על כך גם גולדשמידט במהדורתו). השווה 7,21: „פשטתי מעילי הנאנה והחדוה“. 2,424: „פשטתי מעילי העזות והנאנה“. 13,749: „אני אפשט מעילי גאנותי“. 23,799: „אויה לי כי לב הותל הטני, כאשר מעיל הנאנה יעטני“. 21,79: „ותשם בלבה את רסן תאנתה לכבש“. 14,142: „ויכבש את רסן תאנתו וכו' כי בהיותו רסן תאנתו לבש הוא עדי השכל לבש“. 27,176: „ואשר רסן תאנתו יכבש“. 15,787: „ואיך רסן תאנתו לא יהיה כובש“. אלעזר בן יעקב הבבלי, ברודי, לד: „והעבירו יחידתם לגופם, ונמשכו בך רסן תאנתם“.

23,846: „כי ראו את עני ישראל ומאד מורה“. צ"ל: מאד מורה, על דרך הכתוב: „כי ראה את עני ישראל מרה מאד“ (מלכים ב יד כו). וכן כ"פ. 12,849: „ויען בהיותו דורש טוב לעמו, יהיה אלהיו עמו“. צ"ל: ויען היותו.

3,850: „והחפה החמישית אל המשכיל רבי פלוני מעיר פלונית אשר השבית משררי הזמן בשיריו אשר הראנו וכו' לא משררי תבל לעשות שיר כמוהו, ולא יכלו עשהו, ונחשבו לו מאפס ותהו“. במקום „השבית“ צ"ל: השבית.

כלשון נרדפת אל "קאו" שבהמשך. השווה גם ההערה ל-1,609. או: השקית. השווה: 6,829: "השפחת והזנחת שמות שאר המפרשים".
 20,850: "הוא סבב נחלת מצרים ועבר גשור". צ"ל: נחל מצרים, כפי שהעיר גולדשמידט במהדורתו. על דרך הכתוב: "ונסב הקרקעה ונעבר עצמונה ויצא נחל מצרים" (יהושע טו ג-ד), ועוד.
 19,852: "והוא למען חסדיו ושא לך מעונך". צ"ל: ושה, על דרך הכתוב: "ודע כי ושה לך אלוה מעונך" (איוב יא ו). וכן כ"פ.

(השטוח)

17,399: "אפרים היה אבן מעמסה וכו' נשרטו בה עמוסיו (קושטא: עומסיו)". צ"ל: עמוסיו, על דרך הכתוב: "כל עמסיה שרטו" (זכריה יב ג).
 7,482: "אמרתי ללשוני: עזריני ואתנשא וכו' וצת (קושטא, וכן חורב במאמרו: ועתה) הקאהו כי שקר נסכו". צ"ל: ועתה הקאהו.
 11,489: "ממומי זה העולם ומהבלו, שהוא לא יתן איש ואיש כפי שכלו וכו' יתרג יאשיהו וימלך חפרע". צ"ל: וימלך.
 13,500: "אנכי השויתי כיום את שריהם אל פרחחם, החרש המסגר בנר בתושבם ובאזרחם". צ"ל: בנר בתושבם ובאזרחם.
 15,561: "וכן הוא (סרטן) שם למזל, בין תאומים ובין אריה הכי ישכן ויירא". צ"ל: ויירא, כלומר, יקאה.
 3,623: "חיים הנזכר בפרשה היא שם איש היה ממרשה". צ"ל: הוא, וכן כ"נ וסטנוב, ר.
 14,706: "וכחזיון לילה כן יורד". צ"ל: ירד, על דרך הכתוב: "יחד כחזיון לילה" (איוב כ ח).
 27,718: "ואש עם מים יערבוני, ימצאוני מהם נפרד". צ"ל: ואם עם מים, וכן סטנוב, רכ.
 2,732: "ושבךם כשבר נבל". צ"ל: ושבךם, על דרך הכתוב: "ושבךה כשבר נבל" (ישעיה ל יד).
 5,742: "האם הפקדת המות כאשר דברת. ותעלהו על לבך כאשר ספרת". צ"ל: הפקדת המות.
 11,777: "נפשות בני אדם אשר לא בנו סוד בית אלהים באשר היינו". צ"ל: באשר, כעניין שורה ו: "בית אלהים אשר שם היינו".
 8,781: "והאש תורח ותערב בפניה". צ"ל: והשמש.
 14,781: "איך בשרי לא תאכלנה רמה". צ"ל: תאכלנה.
 5,783: "ואחרי אשר נתן האל מים עמקים עצה בלבו, ידלנו בעודנו באבו". צ"ל: ידלנה, על דרך הכתוב: "מים עמקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה" (משלי כ ה).
 (המשך יבוא)

ח ק י ר ו ת ב ל ש ו ן

דב ירדן

עיוני לשון ומליצה במחברות עמנואל *

(סוף)

ב. פירושים **

- | | |
|---|--|
| 1:17: "אמר עמנואל בן קבוד רבי שלמה, וקר צדיק לבקרה: אחרי אשר אור האמת נעדר וכו'". | 1:13: "אמר עמנואל בן קבוד רבי שלמה, וקר צדיק לבקרה: אחרי הודות אל הסבה הראשונה וכו'". |
| 5:17: "והאלהים נשא קשר, יפה ענף וחרש מצל". | 26:14: "ושם אתנו אחד מן הקשרים, חרש מצל". |
| 1:18: "והעמידני על ענינים לא שצרום הראשונים, ונענינים מענינים שונים, ויאמר אלי: בן אדם, בסנך תאכל ומעריך תמלא, ענינים וחידות לך אגלה, וספר מהם ספר בכתם אופיר לא יסלה". | 1:15: "ויאמר אלי: בן אדם וכו' לך ואספת כל מחנה שיריך וכו' וחקרם על ספר, נותן אמרי שפר, כאשר ראיתי לרבי יהודה חריזי ספר חברו במליצות, ובשירות נמרצות, ומשלים משלים שונים, לא שצרום הראשונים". |
| 10:18: "ונבאתי כאשר צויתי וכו' וזה החלי לצשות, אחרי השעני באלהי אמן ונדי לשמים פרושות, להיות עם פינו כאשר נחבר, ולהורות אותנו את אשר נדבר". | 11:16: "ואשמע אל עצת החבר, ואשאל מאת האל להורות אותנו את אשר נדבר, וזה החלי לצשות, ונדי לשמים פרושות, להיות עם פי בהגיוני, ולא אכשל בלשוני". |
| 8:17: "עד אשר אמרו משוררי הזמן לנדיבותו מלוכי, ומול נדיבי עמים קרבות צרוכי". | 15:16: "קומי שירתי יפתי ולכי על כל שירות מלכי, עם כל עבר או מתעבר או מתגבר משפט צרכי". |

מתוך השוואת שני הקטעים שלמעלה, הדומים זה לזה בפתיחה ובסיום ובביטויים אופייניים אחרים, נראה כי לפנינו שני ניסוחים שונים של המבוא למחברות: הניסוח הקדום הוא כנראה הניסוח השני, הקצר והסכימתי, ואילו הניסוח הראשון לפי סדרו בספרנו, הארוך, החי והרענן, המסתיים גם בשיר, הוא הניסוח האחרון, שבו ביקש המשורר להמיר את הניסוח הקדום, שלא נתקרה דעתו בו. אמנם, לסיבה מן הסיבות לא נתקיים רצונו של המחבר, ושני הניסוחים גם יחד נשארו בספר.

2:13: "אחרי הודות אל הסבה הראשונה, בלב כורע ובנפש מתחננה", הכוונה:

(*) עי' עמ' 12 וכו'.

(**) במקום זה שובצו גם תיקוני-נוסח שנוספו לי לאחר פרסום הפרק הראשון.

בלב כורע בתפילה, על דרך הכתוב: „ויכרע וכו' ויתחנן“ (מלכים ב א יג).
השווה 21.846: „כורעים ומתחננים“ 24.212: „ואקד ואשתחוה אל הצביה, בנפש
כורעת ומדברת ולשון דמיה“ 18.587: „ולכן באנו עדיך בלב בוטה, בנפש כורעת
וברעיון משתטח“ ולפי זה אין הכרח בתיקונו של פריס-חורב במאמרו:
„בלב קרוע“.

11.13: „השירים והמליצות“ מונחים קבועים ב„מחברות“: שיר (או שירה) =
שיר שקול. מליצה = פרוזה חרוזית, השווה למשל 23.373: „ומהיר במלאכת השירים
כמותו לא ראתה עיני וכו' אכן במליצות הוא האחרון“ 25.656: „אמנם שיר
שקול לא הראני ממלאכתו, כאשר הראני ממליצותיו את כל בית נכותו“.
27.15: „והתיחדת בהם ואין זך אתך“ צ"ל: ואין לך אתך, בלשון הכתוב

במשלי ה יז.

22.22: „וכסיל אשר שלח הונו בארץ גזרה על יד איש עתי, יאמר לאחיו
הושב כספי וגם הנה באמתחתי“ צ"ל: יאמר לאחיו (או: אל אחיו). על דרך
הכתוב: „ויאמר אל אחיו הושב כספי וגם הנה באמתחתי“ (בראשית מב כח).
וכן בשיר 16.23: „יאמר אלי אחי קאו וכו'“.

21.25: „יאמר זמן עלי אשר הם יאמרו, הם יאמרו קדש והוא בן נע“.
השם הפרטי קדש בן נע נדרש כאן במדרש שמות: קדש, מלשון „ולא יהיה קדש
מבני ישראל“ (דברים כג יח); השווה 23.819: „וראו עצמם קדושים והמה
קדשים“ בן נע, מלשון „נעו מעגלותיה“ (משלי ה ו), או מלשון „ננוץ
ינועו בניו ושאו“ (תהלים קט י). במובן: בן הנדודים, נע ונד. השווה 15.40:
„והנני כגר בארץ וכאורה, מר צורח, מלפני הזמן בורח, יתקלסו בי לאמר:
עלה קרח!“, 12.361: „והייתי כגר בארץ וכארח, מלפני נושי ברח“, כעין זה
משתמש המשורר בשם הפרטי „נצה“ לגנאי. השווה להלן. פרק ג. ההערה ל-16.805.

24.29: „אראה זמני יום ליום נסע“, כפתיחת בית ראשון. וכן בשירים:
„אראה ערגות הזמן צמחו“ (19.369). „צבי החן ברקיו ממקומם“ (17.372). „הה
על שדי חסד אשר צמקו“ (14.382). „לא יאמרו שוא עמלו בוניך“ (22.782).

השווה דוד ילין, תורת השירה הספרדית, 100–101. והשווה ההערה ל-19.134.

1.30: „ואחרי אשר התנכר לך הזמן, השקט ובטח באל הנאמן, ובו תהיה
נעזר, כי המגור לא ידחה מה שנגזר“, הכוונה: חדל מעצב וריגז, שהרי ממילא
לא יעזרו לך, שכן אין בכוח הפחד מפני הסכנה ובכוח העצב והריגז לדחות
את הגזרה שנגזרה על האדם, ואין לך אלא להישען על אביך שבשמים.

4.32: „כי כהתה עין ונס לחנו על חן ועל חסד אשר קשתנו“, במקום

„על חן ועל חסד“ כתוב בדפוס ברישא, קושטא, סטנוב (עמוד ז), למברג
(עמוד 6), ואף בכתב-יד ניו-יורק: „על חן ועל צדק“, וכן מצוי הצירוף „חן

וצדק“ במקומות אחרים ב„מחברות“, השווה 8.145: „בו האמונה תהיה שרה,
חסן וחסד גבלתו“, 14.268: „ושירותי למיום נהיו — חסן וחסד למדם עטיו“.

ונראה שיש לקיים את הגירסה „צדק“ גם אצלנו. והכוונה היא: משחנו את החן
והצדק לשר ולנגיד עלינו. ואפשר, כמו שהעיר לי פרופיסור ג"ה טור-סיני,

כי לנגד עיני המשורר רחפו הכתובים: „הוצק חן בשפתותיך וכו' רכב על דבר
אמת ועונה צדק וכו' אהבת צדק וכו' על כן קשתך“ (תהלים מה ג—ח).

8.44: „לפלוגי היד המרבה לבדק בנשים“, חידוד על פי נדה ב א: „כל

היד המרבה לבדוק — בנשים משובחת, ובאנשים תקצץ“.

23,44: "ובעת יאמרו: פלוני יכין לערב צידו, ועשו אחיו בא מצידו".
 "צידו" הראשון מלשון ציד, הוא צד את העורבים, בחידוד על-פי לשון הכתוב
 (איוב לח מא). "צידו" השני מלשון נקמות, כדרשה הידועה לפסוק "ויהי
 עשו איש ידע ציד" (בראשית כה כז).
 4,50: "והעת חיל תלאות יחרפני", צ"ל: יהדפני, השווה 21,380: "ובעת
 תלאות יהדפני", 8,680: "והתלאות יהדפוני".
 16,67: "אלו לא ראינו תמר רק פעם אחד בחדש, השתחוונו לני בהדרת
 קדש", הכוונה: נשתחווה לה לאות תודה על שיצר את תמר, ולו גם תיראה לנו רק
 פעם אחת בחודש, השווה 9,84: "ברוך בוראך וברוך יוצרך", 6,95: "הצביה
 וכו' עת נחזה, יום ליום נודך", 5,188: "אל מי חודה בראותך העפרה? — אל
 עשיך ויצקה", 1,782: "ברוך אשר ככה בעולמו, אשר אצר סגולתיו במכמניך".
 ולפי זה אין הכרח בתיקונו של אברונין במאמרו: "השתחוונו לה".
 22,69: "אלו נמצאו כל הנמצאות על יד התלמיד בעתת הזמן, תהיה קריאת
 תמר בשתי עתות על יד האמן", אולי צ"ל: אלו נבארו כל הנמצאות.
 10,74: "שכל מציר, יום אשר צירת בת-גרשם — כל היקום הכלמת וכו'".
 הגד, כרוב ממשח, האם השרד או המחוגה ממך גנבו, ותעשה בת-גרשם ברחת?
 הקושי במעבר הפתאומי, ללא כל סיבה מחייבת, מן השם "קריצה", שבו נחכנתה
 הכעורה לפניך, לשם "בת-גרשם", שלא נזכר מקודם כלל, ניתן להתבאר
 בדרך חיבורן של המהברות, כפי שמגלה לנו המחבר בעצמו בהקדמתו, 14,15:
 "אמנם אני המליצות והשירים, חברתי קצתם בימי הנעורים, וקצתם בימי העדנה,
 וקצתם בימי הזקנה, לא כונתי לחבר ספר מהם", יש אפוא להניח, כי השיר
 "שכל מציר" נחבר מעיקרו בלי קשר עם המליצה על היפה והכעורה, והשם
 "בת-גרשם" רומז לאשה שהייתה בימי המחבר, אולי לבתו של אותו גרשם
 הנזכר לגנאי ב-25,187; 24,580, שם זה, כיוון שנקבע בשיר, קשה היה לעקרו
 משם בלי לקלקל את המשקל. מצד שני בחר לו המשורר במליצה שמות סמליים
 לסמל בהם את היפה ואת הכעורה: תמר — על שם אחותו היפה של אבשלום
 (שמואל ב יג א), הנזכרת בפירוש ב-13,70; וקריצה (הבא במקרא רק לזכר) על-
 פי: "קריצה — כי קריצה היתה בביתו" (דברי הימים א ז כג), וכן משתמש המשורר
 בשם "קריצה" לגנאי גם ב-9,489; 2,653; 17,805.
 25,83: "באשר השתיקה תוליד המות — הדבור חכמה וכו'". הכוונה הברורה:
 במקום שהשתיקה תסבב את המוות, שם הדיבור נחשב לחכמה וכו', 3,95.
 2,99: "חי אני, לא אוכל קריצה", הכוונה, כדעת ברודי והברמן: לא אוכל
 נשוא את קריצתה מפני, השווה 12,84: "הנגלו לך תלאות החושקים ילכו לנגה
 זרחך, ועל דרך ארחת קריצתך", 16,102: "עדי מה נודך", 6,198: "נתבך מפני".
 17,649: "אני רודף אהבתה והיא תבך", השווה גם 2,340: "ומה יועיל קרחו".
 ולפי זה אין הכרח בתיקונו של פריס-חורב במאמרו: "לא אוכל קריצה =
 התנגדותה".
 27,111: "עשתה לה אפריון בנפשה החשובה, רפידתה וקב סודות המרכבה,
 תוכה רצוף אהבת כל שלמות", צ"ל: וקב סודות המרכבה, השווה 27,345: "עשתה
 לה אפריון בנפשך החשובה, רפידתה וקב פרי דתה, מרכבה סודות המרכבה,
 תוכה רצוף אהבת השלמות".
 20,121: "ובעת אל בית אחד מהם (מן הנקראים נדיבים) אבוא, דמיתי אל

יעקב העת אמרה לו לאה: אלי תבוא. הכוונה: הנני בא אל ביתם לא מרצון, אלא מתוך הכרח, כמו שיעקב, שלבו היה לרחל, נאלץ ללכת אל לאה, ששכרה אותו בדודאי בנה, השווה 12,572: "ותבל הארורה תסיתני וכו' ואם אשים מול העדן מגמת פני רעיוני, צועקת אחרי: מה לך פה העני, אלי תבוא כי שכר שכרתיך בדודאי בני".

19,134: "יתן כימי חרפי חרפי". כסיום בית ראשון, וכן בשירים: "אבי חכמה" (3,233), "שמעתי השכל שאל" (22,302), "יהודה את חשקי" (10,344), "אשמע דבת רבים" (16,502), "עת אחזה" (25,741), "הוי השכב על מטת שן" (20,753).

8,145: "בו האמונה תהיה שךה, החן והצדק גבלתו". חידוד על-פי הכתוב: "ושם חטה שוךה ושערה נסמן וכסמת גבלתו" (ישעיה כח כה), ואצלנו שורה בשין ימנית, שוכנת, כמו שהעיר ברודי במהדורתו, עמוד קלד.

1,148: "אם יהיה נביא, תהי על יד מלאך ואמצעי נבואתו, אכן נבואת המחוקק פה אל פה". נבואתו, של הנביא, כמו שברור גם מן ההמשך.

21,153: "ויאמר השר לעיני הזקנים והחורים, שמעו נא המרים ו'". 13,758: "ונקרב אל הזקנים והשרים, ואמר אליהם: שמעו נא המורים ו'". חידוד על-פי הכתוב: "ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם שמעו נא המרים, המן הסלע הזה נוציא לכם מים" (במדבר כ י), שם כלשון מקרים, ואצלנו כלשון מורי ורבותי.

25,163: "שנאת בעל הגרב אל הטרית". אולי צ"ל: אל הטרית, מוכה השחין שונא את הבורית המגרה את פצעיו ונקזה לא תנקחו.

20,174: "ובארבעה עשר בו (כתשרי) מה מעשהו? — ערקה לפני רעהו".

הכוונה, כדעת קאסוטו, MGWJ 72 (1928), 216: ערב היום הבא, ערב סוכות, כשימוש המלה ערובה בלשון דיבורם של יהודי איטליה, השווה גם ר"ש הנגיד, הלי תעש, בן תהלים, הברמן א, 24: "ואור לי ליל ערבת חג אסיפה".

23,174: "וביום האחד ועשרים? ערקה לו קקם לנערים". לחם = מלחמה.

הנערים משחקים דרך מלחמה בערבות החבוטות, חידוד על-פי איוב כד ה.

9,175: "ומה אומר אב? — בן חקם ישמח אב". ומה אומר המתענה בו

והמסתכן? — יש לנו אב זקן". להבנת העניין השווה תחכמוני ה, קאמינקא, 60:

"חודש אב וכו' ואם הוא החודש המר, אשר הלב המר, כי בו חרב הבית וכו' וזה אלף ומאה וחמשים שנים גורשנו כצפור מקן וכו' ועל כן בזה החודש נתאבל כי ארכו שניו ועיניו כבדו מזוקן, ויש לנו אב זקן וכו' לכן אם לבכם

בזה ידאב, שמעו בנים מוסר אב, קחו לכם מזרק, מזהב אופיר לוטש ומורק, ושימו בו מן היין אש מלהטת, בחדרי הלב משוטטת, והיגון מקלטת,

כי בן הגפנים משכיל וחכם, ולגרש היגונים חובר חברים מחוכם, ובו ישכח איש יגון החודש ולא ידאב, ובן חקם ישמח אב". יש להוסיף, כהערת הפרופ'

נ"ה טור-סיני, כי ריב"ג ואחרים פרשו מלת בן בכתובים: "בן פרת יוסף" (בראשית מט כב), "ועל בן אמצתה לך" (תהלים פ"ז) ועוד במשמעות זקן.

3,176: "מה אומר המן? — לכל זמן, וורש? — לא תקלל חרש ו'". 13,262:

ואם אמר: ארור המן וורש! ישיבון: אל תקלל, דוד, קרש ו'. נראה שהייתה רווחת אגדה כי היהודים קטעו את אוזניו של המן, מתוך נקמה באותו רשע,

וגשאר המן חירש, וייתכן, כמו שהעיר לי פרופ' קאסוטו, כי יש קשר בין

החירות המיוחסת להמן ובין המנהג לאכול בפורים עוגות בצורת אוזניים, הקרויות „אוזני המן“, ובלשון איטלקית orrechì d'Aman. השווה אריה מודינא, מחזה לפורים, כ"י (נזכר באגר' י"ש ריגיו כח, מוכא במילון בן-יהודה ערך און, עמוד 131): „יום שבו שלחן ערוך ומזומן, בני ישראל הכו את המן, יום שבו עשרת בניו תלו, ואת תנוך אזניו אכלו“, ואולי קשור לזה אף המנהג שנוהגים הילדים להכין רעשנים ולהשמיע בהם קול רעש בשעה שקורא המגילה מזכיר את שם המן, ביחוד שגם כלים אלה יש, שעושים אותם כמין אוזן, כבמבאה הבאה, שהעמידני עליה מר הברמן: „ובארץ ישראל וסת"מ נותנים ביד כל הילדים כמין אוזן עשויה מעץ ובעת שהילדים מסבכים אותה משמיעה קול“ (שם טוב גאגין, כתר שם טוב, קידאן תרצ"ד, תקמ"ב).

25,177: „מדוע תענוג הנפשות איננו נדרש? — כי לא פרש“, הכוונה: מדוע הכול דורשים רק את ההנאות הגשמיות, ואין דורש לתענוגים הרוחניים? והתשובה היא: כי לא פרש, כלומר, אין תענוג הנפשות מפורסם וידוע, אין האנשים יודעים את טיבו ואת ערכו, ולכן אין דורשים לו. השווה פירוש עמנואל על משלי ב ז: „יצפון לישרים תושיה, ר"ל: הוא, ית' שמו, צופן בעבור הישרים דבר נצחי ודבר שהוא יש, לא דבר שהוא הבל כקניינים הזמנים, ובעבור שתענוג הנפש הוא צפון ונעלם מעיני שכלנו ואין לנו דרך להשיגו על אמיתתו אומר עליו: יצפון תושיה, על דרך: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך“, פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין פרק חלק: „כי כמו שלא ישיג הסומא מין הצבעים וכו' כן לא ישיגו הגופות התענוגים הנפשיות, וכמו שהדגים אינם יודעים יסוד האש לפי שהיותם ביסוד המים שהם הפכו, כן אינו נודע בזה העולם הגופני תענוג העולם הרוחני“, רש"ט פלקירא, המבקש, כג: „ואמר החכם: וההמון מפני שלא טעמו לעולם התענוג הגמור הנקי, אשר הוא תענוג השכל והפעלים השלמים, הם בורחים אל התענוגים הגופניים, חושבים שהם התענוגים הנבחרים יותר מזולתם“.

6,185: „ו(מה אומר) התופר האכזר? — קָקַח בגדו כי צָרָב זר“, הכוונה: קח את בגדו, כי צָרָב (מלשון: „צָרָב לאיש לחם שקר“, משלי כ יז) הוא הזר, חפצו של הזולת, חידוד על-פי משלי כ טז.

7,185: „ובן מנבל אב? — שִׁשְׁלָה מוֹאֵב“, מוֹאֵב = מן הָאֵב: הבן הרע שוֹלֵל וחומס את אביו.

14,186: „מי הם בנות הבליעל? — אשר לא כרעו לבעל, ואשר מדרך האמת נסת? — יונה או תר לחטאת“, הכוונה: צנועה כיונה או כתור ביחס לחטאת, שאינה חוטאת.

16,195: „וכאשר ציר רעבון הדבורים חבש“, הכוונה: חבש את שֶׁבֶר רעבון הדבורים, זימן לדבורים את אוכלן, השווה: „לכל צירי יחבש“ (תחכמוני נ, קאמינקא, 423), „ותחבושת לצירי“ (דברי הימים של יהודי מצרים וא"י ב, יעקב מן, 263).

8,200: „צַת ישקט, צַת ידוד“, פַּעַם ישקט ופַּעַם ידוד, השווה ההערה 2,379-2,218.

10,221: „ונחרטתי חרטת הבתולה אשר הערה במקרה איש מקורה, אבל מה אעשה — ובני עדתי, אמת, לא ישקלו כסף מחירה“, נראה שעמנואל מתכוון לשמות כב, טו: „וכי יפתה איש בתולה אשר לא ארשה וְשָׁכַב עִמָּה וְכָר קֶסֶף וְשָׁקַל כֶּמֶהר הבתולות“, כלומר, בני עדתי אינם רוצים לקבל את האחריות למעשיי הרעים, ואין אפוא כפרה לחטאיי.

6,223 : „ונפשו אשר היתה לאמה הָרִי כמה — הלא נקרא דרורה.“
 הָרִי=הָרִי השווה גם 5,436 : „ולו שמעת השיר אשר חברה עליו, תתמה לתקף
 מליו, שמעתיו הָרִי שנה ועדין אזכרהו.“ 12,438 : „נשאני הָרִי כמה ועדין
 לא ידעני.“ 5,547 : „ולא ראיתי שירה כשירך עז אזורת, וכמעט הגבול עוברת,
 רק שירה ראיתה לכל השירות חודרת וכו' ראיתה הָרִי ימים ושנים.“ 17,564 :
 „חבר לי שיר על אהבת יעלה עדינה, לא ראיתה הָרִי שנים עשרה שנה.“
 2,565 : „מה ערבה שנה בחלום הראתה אלי צביה לא ראיתה הָרִי שנים שנים
 עשרה.“ 21,574 : „חשקתי בשכבר אחת מבנות הנדיבים, ויהיו דדיה לי ערבים
 וכו' ועתה נתחלפה השטה, ויצא לי חוח תחת חטה, כי הָרִי חדש ימים נפלה
 למטה.“ 6,596 : „והָרִי כמו עשרים שנה חברתי שתי קינות.“ 16,800 : „ומן
 הדברים הרעים אשר אחרי המות קראוני והחלוני, הוא שְׁהָרִי כשתי שנים שני
 אנשים הבהילוני.“

9,224 : „שניהם למדו חכמה יונית ומשם כרתו להם זמורה, זמיריהם שחוק
 אל הכסילים ועל דרך אמת המה כפירה.“ אולי צ"ל: כרתו להם זמירה, בחידוד
 על-פי לשון הכתוב, כלומר, למדו משם את מלאכת השיר, וכמו שהוא ממשיך:
 „זמיריהם שחוק וכו'“. השווה גם טדרוס אבו אל-עאפיה, הנגעה המארה, ילין א.
 182 : „ויכרתו משם זמירות“.

24,231 : „ואיכה, דוד, בְּדָבָר נִצְלִינוּ תהי נפש דבר יִצְרָה מְיִנְהָ. נראה
 שהכוונה: איך תָּמִיר הנפש את דבר ה' (בהבלי העולם הזה), בְּאִמְצָעוֹת הַשִּׁכָּל,
 שהוא יתרונו על כל חי. השווה גם 2,316 : „בְּמָה נִצְלִינִי“. ואין הכרח בתיקונים
 שהוצעו על ידי קאסוטו (MGWJ 72 (1928), 216) : „דבר יִצְרָה“, ועל ידי
 זָהָה (MGWJ 73 (1929), 304) : „בְּדָבָר נִצְלִינוּ“ (מלשון נִצְלִינִי, סמל החמריות!).
 3,235 : „כי נעכרתי עד זכרתי חמדת לבי וסגלתי“, צ"ל: עַת זכרתי.
 וכן ב-4,236 : „הה לברקיו כי האירו עד כי גלו לי חמדותי“, צ"ל: עַת כי
 גלו לי. השווה בפרק א הערה ל-16,28. וש' אברמסון (לשוננו יא, 56—57)
 סובר כי השתמשו המשוררים ב„עד“ בהוראת „עַת“.

16,242 : „ואם למדת הפרשה עֲבָרִי“, נראה שהכוונה: חומש במקורו
 העברי, מקרא, להבדיל מתרגום (קרוב לשימוש המלה „עֲבָרִי“ באידיש), השווה
 4,807 : „לא רצה לדעת מן הפרשה רק המדרש — ועֲבָרִי ומפורש, וכל דבר
 שכלי כים נגרש“, וכפירושו של ש' ברנפלד במאמרו על עמנואל
 הרומי (בני עליה א, 113) : „ועברי“ — כלומר המקרא, „ומפורש“ — כלומר
 הפשט הפשוט.

25,242 : „ובעשותך צְמִיד וְתָמִיד על משקל עוֹלָמִית“, כלומר, הוא חרו
 „צְמִיד“ ו„תָּמִיד“ עם „עוֹלָמִית“, כמבטא האיטלקים המחליפים ת' רפה בד', השווה
 לעיל בפרק א הערה ל-16,28.

19,246 : „ואם אתה בחכמות מְרַגֵּל חָרָשׁ וכו'“, כלומר, חושף סודות
 החכמה. וכן ב-24,562 : „אברם חשבתו אב המון — הוא תרח, ולבתך תתיו
 מְרַגֵּל חָרָשׁ“, הכוונה: נתתיו לבתך כאיש נכון, יודע סודות.

12,251 : „שברו חביות הספרים, בני, אל תשלו“, הכוונה: אל תשבו
 בְּשִׁלְחָה, אל תתעצלו, ואולי פירש כן המשורר גם בדברי הימים ב כט יא.

8,289: "רב המתעסקים בלמוד אינם עושים הפעלים התמימים וכו'".

אולי צ"ל: ואינם. השווה גם ההערה למקום זה בפרק ג.

8,290: "כמו שיש מן החולים מי שאינו מרגיש בחליו וא"לם". ויא"לם =

וישחוק. לא יתאונן על חוליו.

13,292: "היש גנות כאיש ישתה וישכר ויתגל בתוך אהלה. ונשיו ופילגשיו

תרחצנה במים מבושיו ומחי קבלו". להפיג שכרותו. השווה 11,702: 26,708.

9,330: "ידעו זה (אם האשה תלד זכר או נקבה) הרופאים המבינים,

ונתנו בדבר עשרה סמנים וכו'".

אותות העבר הזכר הם: (א) יפי מראה הפנים.

(ב) השד הימני הוא גדול. (ג) דפקי הימין איתנים.

(ד) גידים שתחת הלשון מצד ימין הם רעננים.

(ה) גידי הצד הימני הם מן האחר (ברישא וקושטא: האחד) עשר מונים.

(ו) שחרות פטמת שד הימין. (ז) בכרה קלה. (ח) רבת אונים.

(ט) ונזילת דם מנקב האף הימני — אות על בנים.

(י) ושכן העבר בימין — הוא הטוב שבסמנים".

השווה ר"מ אלדבי שבילי אמונה ה' א': "כתב אריסטו כי (י) כשכובד

העובר או התחלת תנועתו הוא בצד ימין — הוא זכר וכו'. או (ט) תשרה חתיכת

לחם בדם נדותה ותאכילנו לכלב. אם יאכלנו תלד זכר. כתב אבוקרט כי

(ב) המעוברת מנקבה דדה של שמאל עבה משל ימין, ואם מזכר — הוא להפך.

(א) גם כשהיא מעוברת מזכר — פניה צהובים. ומנקבה — זעופים. (ו') גם אם תשים

מחלבה בכלי של מים וישקע — הוא זכר, ואם יצוף למעלה — נקבה. (ח') גם

הזכר יחליש האשה יותר וכו'. (י) אמנם תהיה יותר חמה וקלה לחום הזכר

וקלותו". גרשון בן שלמה, שער השמים ח': (ב) ואם תתעבר האשה מזכר

תראה בשד הימני כי יתגדל ויתנפח יותר מן השמאלי וכו'. והמעוברת מזכרים

תשקוטנה מהר מן הכאב ההוא וממחשך העינים הן (א) במראה טוב, והן (י) זריות

וקלות התנועה וכו'. (י"א) והזכר מתנועע בבטן אמו יותר מן הנקבה. (י"ב) והאם

תמלט ממנו מהר בעת הלידה. (י) וכשהיא מעוברת מזכר יתנועע לצד הימני

וכו'. ואריסטוטלס נתן אות אחר בספר בעלי חיים כי (י"ג) כשהעובר זכר יהיה

רוב חלב בשד הימני". הספירה בשיר של עמנואל והספירה ההתאמה אצל אלדבי

ואצל גרשון בן שלמה הן שלי. התאמה זו מבארת את הסימן ז אצל עמנואל על-

ידי הסימן ז אצל אלדבי ואצל גרשון בן שלמה, ואילו בסימן ח — אם אמנם

אין השיר לקוי בחסר — צריך אולי לקרוא על-פי ההשוואה: רבת אונים. כלומר,

חלשה. הסימנים ו' וט' של אלדבי וכן י"א. י"ב וי"ג של גרשון בן שלמה אינם

כלל בין סימניו של עמנואל. עובדה זו, והקושי בהנחה כי הביטוי הקצר "בכרה

קלה רבת אונים" מכיל בתוכו שני סימנים, מעידים אולי על כך, כי חסרה

שורה בשיר שלפנינו, אולי בין המלים "הימין" ל"בכרה", באופן שמשורה אחת

נשמט הסוגר ומן השורה האחרת הדלת (בכתב-יד ניו-יורק חסרה כל השורה

"גידיו... מנים"). "מן האֶתֶד עֶשֶׂר מִנִּים" יתבאר אולי: עשר לעומת אחד. פי

עשרה. השווה 19,220: "וערך חשקך היה בעיני למול חשקי בְּאֶתֶד לַעֲשֶׂקָה".

ואולי צ"ל: מול האחד.

15,345: "ולמלאה משבצות ההֶקְנוֹת משוב מציאות העליוני". צ"ל:

ההֶקְנוֹת. השווה 5,587: "ובמלאה משבצות ההֶקְנוֹת".

5345, 17, 301 - 2, 277
23, 302; 29, 310

15345 4 337
17, 302

10,348: „בחדרי גלגלי היכל נצקה החכמה לפניו“. אולי צ"ל: בחדרי צדדי היכל נצקה. השווה 4.88: „אני בצללי היכלי מסתופפת“. והשווה הערה למקום זה בפרק א'.

1,361: „כשמוע השר השירים והמליצות וכו' חשב היותם מעמד שכל וכהם לא היה ולא יהיה“. 9,373: „גם שכלך מעמד לכל שכל“. 14,551: „היא לתבונה אם וכמעט מעמד שכל חשבתיה וגם נבצרת“. פירוש עמנואל למשלי ה (עמוד 27): „מעמד השכל והעניין שאין השכל האנושי מגיע אל ידיעתם“. מעמד השכל = גבור השכל.

5,371: „ואיך אקריב לפניו את קטרת וניפח לכל רגלים וקשקש“. וניפח = וניבז, מלשון „כל צוררי ופיהם בהם“ (תהלים י ה). „והפחתם אותם“ (מלאכי א יג). 9,371: „ולו פגע זמירו את לשונות נשיאי המליצה – הקריקם“. חידוד על-פי: „והקריקם ה' את קשון ים מצרים“ (ישעיה יא טו).

2,379: „לא ידעו כי תוך ומרמה מלאו תוכם וגבם אהבה חשקו, עת – יעלונו עד שחקים, עת – כטיט חוצות המונים ירקעו ישחקו“. הכוונה: אין האנשים יודעים כי הימים צופנים רע בקרבם, אף כי למראית עין פנים שוחקות להם, פנים ירימו אותנו עד לשמי מרומים ופנים ירמסו את המוני העם כטיט חוצות. לשימוש עת (ביחיד) בהוראת פעם (ביחוד בצרוף עת... עת. על דוגמת: „עתים חלים, עתים שוטה“, ראש השנה כח, ועוד) השווה ר"ש הנגיד, הים ביני ובינך, בן תהלים, הברמן ב, 115: „ואנוס עת ואיקץ עת“, הוא, בן קהלת שכ, ששון, שג: „אני כשמש אשר עת תאיר לרואה ועת תלהט בשרו“. רשב"ג, עלי גזעה, ביאליק-רביצקי א, 168: „עלי גזעה משחקת כמו ברק וברקת, אשר תראה אקמה עת, ועת אחר ירקקת“ (דוגמה זו מסר לי מר י"ד אברמסקי). הוא, אתן לאל, שם, 180: „עת תעמד בהן ועת נחסרת“ (דוגמה זו מסר לי מר ש' אברמסון). ריה"ל, לא חכמו ימים, זמורה ב, 32: „די להיות בן איש ככוכבים אשר עת יגבהו מרום ועת ישפלו“, ראב"ע, אחוד לבנים, סתומים וחתומים, הברמן, 21: „מי איש אלהים אבל לא כל עת, ועת איש אלילים“, שם, 22: „עת יאריך, עת יקצר נפשו, כמו איש התלים“, אלעזר בן יעקב הכבלי, אהה כי שפלו, ברודי, יא: „וצאתם משבי לשבי בבינות ערבים עת, ועת בינות אדמים“, הוא, זמן אם עמך, שם, יז: „ודע כי הזמן יהדר פני איש עת – ועת יכלים“, השווה גם נ"ה טורטשינר, לשוננו י, 40 והערה ל-8,200; 12,706. 12,379: „לא האמנתי כי חצצי הזמן ילכו כהיום עד אשר יברקו, באו תמול חציו בטרם נחזה ברק ומפותם מאד עמקו“, צ"ל: יכו כהיום (וכן כ"י וסטנוב, קיט), בהתאם למשקל הדורש במקום זה שתי תנועות (י-כו) ולא תנועה ויתד (י-כו), וגם „ומפותם“ שבהמשך רומז על כך. השווה גם 19,423: „ומחצי עיני לא נקתה“, עד אשר = בטרם, חצי הזמן פגעו בטרם יהיה ברק, האסון בא פתאם, בלא אות המבשר את בואו, והלשון מושפעת מן הכתוב: „וירם אלהים קץ פתאום היו מפותם“ (תהלים סד ח).

5,380: „הנה פרת, מיום דמעי נבקעו, לא נבעו מימיו, אבל עקקו“. הכוונה: מיום אשר נבקע נאד דמעי בקחו מימי נהר פרת, מבושה או מקנאה, ולא נבעו כלל; זרם דמעותי גבר על זרם נהר פרת.

11,380: „לו רחמך, הגביר, התאכזר, אוני לבכיי ילעגו ישחקו“, צ"ל: או לו לבכיי ילעגו, כלומר, דומה הדבר כאילו רחמך, אתה הגביר, התאכזר

אלי, או כאילו ילעגו וישחקו לבכיי, לשימוש ב"לו" בהוראת "כאילו" השווה 10.121: "לו יולדתך היא יולדתי, כי לבך הוא כלבי". 5.122: "לא מלבי שמחת גילי, לו לב עבדך חוץ מקרבו". 1.237: "לו חבר מכל הלבבות, כי כלם באים בבריתו". 21.654: "צדו צעדי ועצמי נפזרו, לו בעשא אבי ואמי גמר". 24.389: "אָבִי, אָבִי, כְּתֹר רֹאשִׁי, הֲלֹא קָרָאתִי לְשִׁפְךָ עָלֶיךָ אֶת מְרִירוֹת נַפְשִׁי". רמז למה שאמר ב"26.388: "קָרָא לִי עֲשֵׂה אֲנָשִׁים מְטוֹבֵי הָעִיר וְכו' ללכת עמו עד קבר אָבִיו קְדוֹשׁוֹ, רִכְבוּ וּפְרִשׁוּ, כִּי שֵׁם לְשִׁפְךָ עָלָיו אֶת מְרִירוֹת נַפְשִׁי". השווה גם 21.684: "אֵיךְ לֹא קָרָאת אוֹתָנוּ וְכו' לְשִׁפְךָ עָלֵינוּ אֶת מְרִירוֹת נַפְשִׁנוּ". 6.397: "וְאֵף אִם אַתָּה בָנוּ — שִׁמְעַתְּ חֲרַפְתְּךָ: זֹנְתָה אִמְךָ, הוֹבִישָׁה הוֹרְתְךָ". נראה שצ"ל: "וְאֵף אִם אַתָּה בָּן אֲשֶׁתוֹ (וְכֵן סִטְנוֹב, קֶדֶד), כְּלוּמֹר, מוֹדִים אֲנַחְנוּ בְּכֶךְ שֶׁאַתָּה בֶּן אֲשֶׁתוֹ, אֲבָל אֵינְךָ בָּנוּ, כִּי אִמְךָ הִרְתָּה לְזִנּוּנִים". 1.399: "וַיֹּאמֶר הָשֵׁר: הִידְעָה מִה עָשָׂה אֲפָרִים הַבּוֹגֵד מִהוֹנוֹ". הַכוּנָה: בְּהוֹנוֹ. הַשְׁווֹה 25.288: "אֵין רַע וְיָמֵר כְּמִי שִׁדְעָה הַטּוֹב וְלֹא יַעֲלֶה מִמֶּנּוּ פַעֲלָה". כִּיֹּמֶר, לֹא יַעֲלֶה בּוֹ פַעֲלָה. 10.400: "וְלוֹ שֶׁתִּקּוּ הָאוֹיְלִים וְהַחֲסָרִים, יִשְׁמְרוּ מַחֲסוֹם לִפְנֵיהֶם הַשְׁכוּרִים וְכו' אוֹ נִשְׁתּוּ מִיָּם הַמַּחֲלֶקֶת". צ"ל: "וְשִׁמְרוּ מַחֲסוֹם, וְכֵן שִׁירְמָן, מִבַּחַר הַשִּׁירָה הָעִבְרִית בְּאִיטָלְיָה, קִנָּא". 1.407: "וַיֹּאמֶר הָשֵׁר: אַחֲרֵי אֲשֶׁר מִדְּרָכֵי הַפְּרִישוֹת לִמְאֹס בַּחֲבֵרֶת בְּרוֹאִים וְכו' אִם נִצְטָרֵךְ לַהֲנִיחַ חֲבֵרֶת הַיְּפוֹת", צ"ל: "אִם נִצְטָרֵךְ (וְכֵן סִטְנוֹב, קֶכָּח)". 17.421: "וְאַתְמוֹל נִשָּׂא אִשָּׁה נְעֵרָה". נִרְאֶה יוֹתֵר נִסְחָה כִּיֹּנִי: "וְאִשָּׁה". 16.423: "רַדְפֵּתִי הַצְּבִיּוֹת וְכו' וְעֲשִׂיתִי לִי מֵהֶם עֲדָרִים (כִּיֹּנִי: וְאִשִּׁית לִי עֲדָרִים)". צ"ל: "וְאִשִּׁית לִי מֵהֶם עֲדָרִים, עַל דֶּרֶךְ הַכְּתוּב: "וַיִּשָּׂא לֹא עֲדָרִים לְבָדוֹ" (בְּרֹאשִׁית ל מ). 21.430: "וְכֶדֶד הַשְּׁנִים". לֶכֶן הַשְּׁנִים. הַשְׁווֹה 4.731: "וְכֶדֶד הַשְּׁנִים חֶשֶׁךְ מִשְׁחֹר". טִדְרוֹס אָבִי אֶל־עֲאִפִּיָה, צִבִּית חָן, יִלִּין ב א, 1: "וְשִׁנְיָה כְּמוֹ כֶּדֶד לְכָנִים". הַשְׁווֹה גַּם 15.431; 23.467; 19.777; 8.778; 8.781; 6.782; 4.785; 19.785. 12.431: "חֵי תְלוּיִים בְּעִגִּיל אוֹנִיךְ, כִּי אַחֲזָה בּוֹ מַעֲשֵׂה מַצְרַיִם". הַכוּנָה: מַעֲשֵׂה מַצְרַיִם, עַל־פִּי מֵאֲמָרָם: "עֲשֵׂה קִבִּים מַצְרַיִם יִרְדּוּ לְעוֹלָם, תַּשְׁעָה נִטְלָה מַצְרַיִם" (קְדוּשִׁין מִט); כְּלוּמֹר, אֶת מִצְוֹדֶת אֶת לְבִי בְּעִגִּיל אוֹנִיךְ כְּבִמְעֵשָׂה כְּשִׁפְסִים. הַשְׁווֹה 18.785: "לֹא אֲדַע בְּמָה תִּצְוֹדֶן אֶת לְבַב חֶשֶׁק, הֵאֵם הוּא עַל בְּרֶד שְׁנִים וְכו' וְאֵם הוּא בְּעִגִּיל אֲנִיִּים". רִשְׁבִּי, מִי זֹאת כְּמוֹ שֶׁחֵר, בִּיאֵלִיק־רַב־נִיצְקִי א. 60: "אֲרָאָה מַעֲשֵׂה בָהּ וְאִינָה מִכְשָׁפָה". 3.432: "כִּי מִי יֹאִיר הָעֵדֶן כִּי אִם יִפִּי עֵינִיָּה, וְמִי יַחֲדֹשׁ שֵׁם הַשְּׁשׁוֹן כִּי אִם אוֹר פְּנִיָּה, וְמִה יַעֲשֶׂה הַנִּפְשׁוֹת הַקְּדוּשׁוֹת אִם לֹא יִרְאוּ שֵׁם זֶהר יַפְעָתָה, וְמִי יִסְפֹּד בְּעַד הַחֹשֶׁקִים כִּי אִם דְּמַעַתָּה, אֵן יִהְיֶה תַחֲנוּת הַלְּבָבוֹת הָעֲדִינּוֹת כִּי אִם עַל הָרִיָּה וְעַל גִּבְעָתָה". 2.612: "מִי לִקְחוּ כִי אִם הַיּוֹצֵרוֹ מִבְּטָן לְעַבְדֵּי לֹר". 12.661: "בְּמִי נִתְפָּאֵר כִּי אִם בּוֹ, וְמִי יֹאִיר אֶל עֵבֶר פְּנִינוֹ כִּי אִם אוֹר כּוֹכְבוֹ, וְמִי יַעֲלוּ עַל רֹאשׁ שִׁמְחָתָם זֹלָתוֹ יוֹדְעֵי טוֹבוֹ, וְמִי יִקְרְבֵם כִּי אִם שְׂרֵבִיט זֹהָבוֹ, וְמִי יִרְוֹשׁ הַקְּמִים עַל עַם אֲדָנִי כִי אִם חֲרָבוֹ". 6.670: "מִי לִקְחָם כִּי אִם יוֹצֵרָם, מִי אִסְפָּם כִּי אִם צוֹרָם, מִי הַפְּקִידִם בִּידֶךְ כִּי אִם הָאֱלֹהִים". 2.674: "מִי יַעֲמֵס הַזֶּמֶן כְּבֶד תְּלֹאוֹתָיו, אִם לֹא אֶל הַנּוֹדֵעַ בַּגְּבוּרָתוֹ, הַיַּעֲמֵס אִישׁ כְּלִי הַכְּבָדִים, כִּי אִם עַל הַגְּמִלִים הַנִּכְבָּדִים, כִּי אִם — זֹלָתָה, אִם לֹא, בְּמִקְרָאֵבָא, כִּי אִם" לְרֹב אַחֲרֵי

שלילה, והמשורר משתמש כאן בשימוש הנדיר בכתוב: „מי עור כי אם עבדי“ (ישעיה מב יט), ואולי גם: „הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט“ (מיכה ו ח).

2.442: „ולצטר מהם לראשינו עטרות“, נראה יותר נוסח כ"נ: „ולצנוד מהם לראשינו עטרות, השווה 24.606: „ואנחנו עטרות לנו צנודנוף“, 6.672: „ונצנודנו עטרה לראשי“, 3.811: „ובמה נצנוד על ראשינו עטרות“, 12.843: „חי אני כי עטרה לראשי צנודתיך“, על-פי איוב לא לו: „אצנודנו עטרות לי“, ברכות יז: „יושבין וצטרותיהם בראשיהם“.

15.448: „ויען בצל האשה הנצנודה“, כלומר, האשה אשר חשקה חושקים, על דרך הכתוב: „ויען האיש הלוי איש האשה הנצנודה“ (שופטים כ ד).

6.455: „וכמה מן החכמים המחכמים וכו' אשר היו על לוח לב הזמן חותם ותחשק עצם ראותם, עד טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם“, נראה שצ"ל: תחשק עצם ראותם, מלשון „הראות בארבות“ (קהלת יב ג), „ונצצם את עיניהם“ (ישעיה כט י). השווה שורה 18: „והשע וצצם מאורי לבבי“, והשווה הערה ל-17.567 ובפרק ראשון הערה ל-23.746.

10.455: „ומשנה קצף לקחו בידם“, חידוד על-פי: „ומשנה בסף לקחו בידם“ (בראשית מג טו).

19.467: „וישא השר עיניו, וירא גופה נחמד למבטיו, וכל אשר בה שוכן לשבטיו, כלליו ופרטיו“, למבטיו = למראיו, על דרך הכתוב: „נחמד למראה“ (בראשית ב ט), השווה גם את שימוש המלה „מבט“ ב-10.399: 7.406: 20.453: 11.674, ואין הכרח בתיקונו של פריס-חורב במאמרו: למבטיו.

4.468: „מה אמרה עת אחזה ממעל יפעת תמונתך אשר זורחת, אביט אלי ארץ—ושמה תאות נפשי כאש תבער ומתלקחת, אמנם, לגדל מעלתך, יעלה, תרצו יחידתי שאול מפתח“, חידוד על-פי: „שאול מפתח רגזה לך“ (ישעיה יד ט), והכוונה כאן: בגלל מעלתך אפחד לשאול לי את החלק התחתון, השווה בתמונה הדומה ב-9.130: „אך לקבודך, עפרה, אקח לי תמנה העליונה“, 12.476: „ויבך השר על צרת הגבירה וכו' ויתפלל על היונה ממעי הדאגה, וישא משלו ויאמר:

אלהים, בצנך, נחה אל מחונך	צניה שבניה, נהר צר בנאה
אכלה הקמה ומן עד לבמה,	תיוצת תלצה—טלצה, תלצה,
וצת היא רמוסה ברגליו—תהלך	למולך, קדמיון ונב הקטצה,
ולא תלטה יום ומן נע הרגה,	ושקה במוטה בריאה בריאה,
בבונה אשר נחלטה ושקה—	תמונת רפאה רפאה רפאה.

השיר דבק בקושי עם הסיפור על „צרת הגבירה“, אך כבר לימדנו המשורר בהקדמתו לספר, כי חיבר את שיריו בהזדמנויות שונות ולא כיוון לחבר ספר מהם (השווה הערה ל-10.74), ואף כאן נראה שלא חובר השיר מעיקרו אלא על גורל עם ישראל בגלותו, וזה פירושו: מחונך, ארץ הבחירה, על דרך הכתוב: „וינחם אל מחוז חפצם“ (תהלים קז ל), שבניה, בתולת בת ציון השבויה בין העמים, כצירוף הידוע אצל רשב"ג (שבניה עניה, ביאליק-רבינצקי ב.5), בנאה, צירוף שני פסוקים: „כי יבוא כנהר צר“ (ישעיה נטיט), „אשר בנאו נהרים ארצו“ (ישעיה יח ב), הקמה, על דרך הכתוב: „אכלנו הקמנו מלך בבל“ (ירמיה נא לד), וכעין

זה אומרת הגבירה ב'20,438: "אֶקְלִי הַמִּנִּי, כַּאֲרִיָּה כֵן טַרְפִּנִּי". עד לַכְּמָה, הרבה פעמים, תִּלְוָת תִּלְוָת, למודת צרות, אשר התלאות תלויות בה. טִלְוָה, הזמן בילה והזקין אותה, כאילו טלאה בטלאים. תִּלְוָה, תלה אותה. בְּרַגְלִי, של הזמן, אף-על-פי שהזמן הרע רומס אותה ברגליו, ונדמה שכבר מתה, ראה זה פלא. עדיין היא חיה וקיימת, לְמִדָּה, למול האלוהים, על דרך הכתוב: "והתודה השנית הוֹלֵכֶת לְמוֹאֵל" (נחמיה יב לח). השווה 11,494: "אִם הַשְּׂמָאֵל אֵלֶיךָ, לִימִין הוֹלֵכֹת הָמָּה לְמוֹאֵל". ואף בדיואן של אלעזר בן יעקב הבבלי, בלחיי, ברודי, ו: "ואל ל...ל כוכבי זבולך בכל יום הולכים פעם ובאים" מסתברת הצעת ההשלמה של פרופ' נ"ה טור-סיני בטופס שלו: "ואל לְמוֹאֵל כוכבי זבולך בכל יום הולכים פעם ובאים". הִקְטָה, שהיא מפרכסת, אף-על-פי שמתיוזים את ראשה, כנזכר גם בדברי המשנה: "בהמה וחיה וכו' הותזו ראשיהם, אף-על-פי שמפרכסים—טמאין, כגון זָבִי שֶׁל הִקְטָה שהיא מפרכסת" (אהלות א ו). כאן הרעיון המרכזי של השיר: עם ישראל חי וקיים לעולם, כסנה הבוער באש ואיננו אוכל, וכלו של שדרה שאינו כלה. יום, ביום שהזמן הרע הרג אותה—אף לא חלתה, וְשָׁכָה, וחזרה להיות אחרי מותה יצירה חזקה, והמשורר מסיים בתפילה לאלוהים: כְּבוֹדָה, בת-המלך הכבודה, תואר-כבוד לישראל, אֶשֶׁר נִתְקַתָּה, אשר חלתה, וְשָׁכָה, וחזרה לאיתנה, תְּמוֹכֶת קִפְּאָה, תמורת רפיונה, קִפְּאָה קִפְּאָה, רפא נא את המשולה למתה, מלשון: "מתים בל יחיו, קִפְּאִים בל יקומו" (ישעיה כו יד).

8,484: "אתה שמת מגמת פניך בראותך קצין או שר וכו' לדעת מדותיו וטכסיו וכו' וקניניו ונכסיו וכו' וברבורי אבוסיו וכו' וינשופיו וטוסיו, וְהַקִּיּוּ ופִּסְיוּ, ותרניו ונסיו וכו'". בכל הדפוסים הקודמים ואף בכתב-יד ניו-יורק כתוב: "ורחמיו ופניסיו", וכבר העיר פריס-חורב במאמרו כי "ופסיוניו" אינו מתאים לחרוז, ואולי צ"ל: "וְנִגְזָתוֹ ופִּרְדָּסוֹ, על דרך הכתוב: "עשיתי לי גִּזְזוֹת ופִּרְדָּסִים" (קהלת ב ה). השווה גם 22,798: "עשיתי לי גִּזְזוֹת ופִּרְדָּסִים, וכנסתי לי גם כסף וזהב ועשר ונכסים, וברברים אבוסים, ואת תפארת העכסים".

10,487: "והספות והמזרקות והמזמרות, והמלקחים והנרות". בכי"נ: "וְהַפְּסָח והמלקחים והנרות", ונראה עיקר, על דרך הכתוב: "וְהַפְּסָח והנרות והמלקחים" (מלכים א ז מט).

8,491: "ועתה חוסו על נדיב אשר התגלגל עליו אופן הגלגל וכו' ואל תחמלו על איש ישנה דתיו, שיורד על פי מדותיו". הכוונה: חוסו על נדיב (בשם זה מכנה עמנואל את עצמו) וכו' ואל תחוסו על איש שגִּלְגַּל הָקָמָן שינה את דתיו, כלומר, הורידו מגדולה לשפלות, כפי שבאמת נָאָה וְנָאָה לו, וכן בשורה 13: "חוסו על נדיב התגלגל עליו גלגל עם טרדותיו, אך לא תחמלו על עשיר שיורד על פי מדותיו". השווה גם 24,173: "והאיש שואל שאלותיו, ואני עונה על פי מדותיו". 11,186: "מדוע שָׁנָה הָקָמָן דְּתִיּוֹ? — מִכַּעַס בְּנִי וּבְנוֹתָיו". 4,248: "ושמן הענוה על הראש שיורד על פי מדותיו". 4,252: "ואני עונה אותו תעתועים על פי מדותיו". 10,493: "לא חנם שָׁנָה הָקָמָן דְּתִיּוֹ, רק על פי מדותיו". 21,660: "דינו במה שראינו מחמודותיו, מלבד שמן הענוה שיורד על פי מדותיו". 25,809: "מלבד שאר חרדותיו וטרדותיו, שסובל על פי מדותיו". חידוד על פי תהלים קלג ב. 10,498: "בנים גדלתי ורוממתי ונשאתי טרחם, וְקִבְּרָתִי אֶלֶיָּהֶם בְּקִרְתָּם". 6,499: "זה משכרתי חלף כי כן קִבְּרָתִי לָהֶם יוֹם בְּרָתָם". 26,835: "ויהי בשמעי זכרתי מעלת דניאל אחי, אשר הנחני בדרך אמת וישר את ארצי, ואשר קָרַב

אֲדִי בְּקָרְחִי. על דרך הכתוב: „ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד והיו באכלי שֶׁחֲנֹךְ כִּי כֵן קָרְבוּ אֲדִי בְּקָרְחִי מִפְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם אַחִיךָ“ (מלכים א ב ז). והרעיון הוא כעין 17,503: „לֹא דִי שְׁלָא הִיוּ בְּצִרְתִּי קְרוּבִים“. 19,684: „אֲשֶׁר הִיִּיתָ בְּצֵת צִרְתְּנוּ קְרוּבָה“, כלומר, עזרתי להם בעת צרתם.

16,498: „הוֹדַעְתִּי בַעֲמִים צָנָם, וְכִי הֵם יָתֵר הֶגְנָם“. חידוד על־פי הכתובים: „אתה האל עשה פלא הודעת בעמים צָנָךְ“ (תהלים עז טו). „יָתֵר הֶגְנָם אִכַּל הָאֲרֵבָה“ (יואל א ד). ואצלנו „צָנָם“ = עזות פניהם, חוצפתם, יתר הֶגְנָם = גִּזְקָנִים וּשְׁקָרִים, כנאמר להלן 18,503: „שִׁדְּבֵרוּ עָלַי קְנִיָּים“.

22,503: „בְּנֵי נָתָן, בְּנֵי נָבִל בְּלִי שֵׁם“. נראה שצ"ל: בְּנֵי נָתָן (וכן סטנוב, קנט), כינוי־זלזול, מלשון: „כָּל הַנְּתִינִים וּבְנֵי עַבְדֵי שְׁלֹמֹה“ (עזרא ב נח, ועוד). השווה גם 4,57: „תַּעֲבֹבְנָה קְנִיָּיִם“.

22,519: „וּבִאֲנוּ בַעֲוֹלָמָנוּ סִכְלִים, וְיִשְׁבְּנוּ פֹה מִתְּרַשְׁלִים, וְנִצָּא מִמֶּנּוּ מִקְּרָחִים, דְּחוּפִים וּמִבְּהִלִּים“. השווה מוסרי הפילוסופים א יג: „אֲבָל אֲדַע שְׁבֹאֲתִי בַעֲוִלָם הַזֶּה מוֹכֵרָה וְחִיִּיתִי בּוֹ מִשְׁתוּמָם וְאִצָּא מִשָּׁם בַּעַל כְּרָחִי“. יוסף כספי ז, דברי חכמים בנחת נשמעים, הברמן, מנחה ליהודה, 181: „יִצְאֲתִי לַעֲוֹלָם מוֹכֵרָה, וְחִיִּיתִי בּוֹ נָבוֹךְ, וְאִצָּא מִמֶּנּוּ עֵצֶב“. ואולי צ"ל גם אצלנו: וְיִשְׁבְּנוּ בּוֹ מִתְּרַשְׁלִים. וכנראה הושפעו הפתגמים מאבות ד כב: „שַׁעַל קְרָחָךְ אֲתָה נּוֹצֵר וְעַל קְרָחָךְ אֲתָה חִי וְעַל קְרָחָךְ אֲתָה מֵת וְכו'“. לשימוש בצורה „מִקְּרָחִי“ השווה גם 8,147: „כֹּל הַמִּצְוִיִּם מִלְּבָדּוֹ הֵם מִתְּפַעֲלִים סִרִּים לְמִשְׁמַעְתּוֹ, חֲשִׁים וּמִגְבִּלִּים וּמִקְּרָחִים הֵם לַעֲבֹד אִישׁ אִישׁ עֲבֹדָתוֹ“ (למובאה זו הקבל, לפי זָנָה, תרביץ ה (תרצ"ד), 337, את פירוש המשניות לרמב"ם לפרק חלק לפי הנוסח שנדפס במקראות גדולות: „כִּי כֻלָּם מוֹגְבִּלִּים וּמוֹכֵרִים עַל פְּעוּלָתָם וְאֵין רִשּׁוֹת לָהֶם וְלֹא חִפְץ אֵלָּא רִצּוֹנוֹ ית'"). 1,558: „וְזֹאת חִלְקָה מִקְּרָחָת“, חובות הלבבות, סוף שער הפרישות (מובא על־ידי זָנָה, שם, 333): „וְהִתְרַפָּה לָהֶם (הַעוֹלִים לְפָרוּשִׁים) וַיִּמְצְאוּהוּ מוֹכֵרָה“ (במקור הערבי: مغلوبة, כלומר, כפוי, אנוס). ולפי זה אין הכרח בתיקונו של פִּרְיֵס־חֹרֵב במאמרו: „מוֹבְרָחִים“.

20,527: „וְהַטּוֹב שֶׁבַחֲצִים (צִרִּיךְ) לְנוֹצָה“, בקצה החץ היו מצרפים, כידוע, נוצה כונב, להגדיל את מהירותו (עד היום משמש בכתב סימן החץ כזה „«»“ המזכיר את עוקץ החץ ואת זנבו המנוצה). וכן פירש הנגיד „הִבְרוּ הַחֲצִים“ (ירמיה נא יא) מן „יֹאבֵר נֶץ“ (איוב לט כו). כלומר: האברו, עשו אברה לחצים, „כִּי הַחֵץ יִדְבִּיקוּ בּוֹ אֲבֵרַת הָעוֹף כְּדִי שִׁיעוֹף בְּמַהֲרָה“ (לשון ר' יצחק בר אלעזר בספר הרקמה שלו, כת"י, ערך אבר, מובא על ידי ש' אבר מסון בפירושו לבן־משלי שצו, עמוד 387).

5,535: „וּמִמַּעַלֹת הַסֶּבֶל כִּי בּוֹ תִקְצִיף הַשָּׁנָא, וְהַסֶּבֶל עַל הַדָּאָגָה וְדָאָגַת הַמִּקְנָא“. הכוונה: בסבלך והבלגתך על הדאגה – תגרום דאגה לשונאיך ולמקנאיך, שציפו לראותך מיצר על צרותיך.

8,537: „הִדַּת מִנְהַג זִנְהִינְנוּ מִלֶּךְ חֹסֶם בִּידִיעָתוֹ“, צ"ל: זִנְהִינְנוּ (וכן סטנוב, קעא). השווה 17,536: „וְהִדַּח מִנְהַג וְכו' זִנְהִינְנוּ הַמֶּלֶךְ“.

17,538: „וּמִבְּחַר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר הוּא כֶּךָ בְּשִׁינּוֹ, וְהַמִּגְנָה בָּהֶם אֲשֶׁר יָמוּת בִּטְרָם מוֹת אֲדָנִיּוֹ“. הכוונה: השיר המעולה נשאר תמיד, כביכול, צעיר לימים, לצירוף „כֶּךָ בְּשִׁנּוֹ“ השווה 7,53: „יִדָּאג פֶּן תִּתְּפַתָּה עַתָּה הִיא רַכַּת שְׁנִים“, על־פי המימרה הידועה: „וַיִּקְרָאוּ לִפְנֵי אֲבִרְךָ, זֶה יוֹסֵף שְׁחִיָּה אֲבִי בַחֲכָמָה וְכֶךָ בְּשִׁנּוֹ“.

(ספרי דברים א. וכעין זה בראשית רבה צ). לרעיון השווה: "וימות בן-בני ובנו וקנים, ושיחי אחרי מותם יקדים" (ר"ש הנגיד, הכימים, בן תהליכ, הברמן ב. 12). "וטרם ילדו כרו קברים לשיריהם ועמהם טמונים" (רשב"ג, עטה הוד, ביאליק-רבניצקי א. 97). "וימות – ויחיו אמרי פיו, והוא יכלה – ויתחדשו כל יום נעורים לאמרותיו" (תוספת בכתב-יד פרמה לשיר "בשם אל" לרמב"ע, ברודי, באור לדיואן, תנב), ועיין עוד תרביץ יד (תש"ג) עמוד 30 (בראון) ועמוד 215 (אברמסון).

21.539: אמנם הפקדתיך על הצדק ועל הישר, ובדרך חכמה הוריתיך הדרכתיך במעגלי ישר. צ"ל: על הצדק ועל הפשר (וכן סטנוב, קעב). השווה 9.518: בקשת למצא דברי חפץ וכתוב ישר, ולהדבק בדרכי הענוה והפשר. 5.543: כל הגוים אין נגדך, אפס נחשב פגור כתושב, על דרך הכתוב: "כל הגוים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו" (ישעיה מ יז). והכוונה הברורה: כל הגוים הם כאין נגד האלוהים, אין הבדל בין הגר ובין התושב, כזה כן זה נחשב כאפס בעיניו. וכנראה צ"ל: גר כתושב, לשם המשקל (וכן הברמן, ברן-יחד, קיד). 23.543: לכתב שחקים, אות ברית בי שתה, יצרי אזי מטהרו השבת וכו' חרפת עבדיך לעדות היתה יום יום בפנינו חתומי מטה. חתומי מטה = מולים. חידוד עלי-פי הצירוף השגור בנוסח שטרות: "יודעים אנו, עדים, חתומי מטה". 4.549: ירדן תעודות, מה לך תסב אחורנית ודמיך קים פקרת. צ"ל: 5: דמיך, כלומר, נהרי דמיך בגדלך לים כנרת. השווה 22.437: נבקעו ענני דמעוניה קים פקרת. רשב"ג, תריבון איש, ביאליק-רבניצקי א. 125: "והומה בבכי תמיד כאלו פקת עיניו ופקרת במעיו". 11.550: אשאף כעבד צל ודמיתי למו הרה אשר כל יום וליל סופרת. צ"ל: ודמיתי.

4.553: "היה תמול השיר דברו נעלם אף מעלתו מאנוש נסתרת, גם המליצה נסתרה לא ידעה איש, היתה העוקרים שוקרת". על דרך הכתוב: "ושכר כסיל ופקר עקרים" (משלי כו י). והכוונה אולי: היא שוחקת ולועגת לכל אדם, כדברי עמנואל בפירושו למשלי: "ושוכר כסילים, אומ' כי הוא שוכר הכסיל ושוכר העובר על דבריו, כלומר שהוא שחק ולועג לכל אדם ונוצח אותם והם נמשכים אחר רצונו כעבדים או כשכירים". 17.567: ועל הכל הנה צרות ראות הכלה ועיניה תרוטות. אולי צ"ל: ועל הכל היו צרות ראות הכלה, כלומר, צרות עיני הכלה החולות עלו על כל הצרות. השווה שורה 9: "היו לנו הקטטות והכעסים, וצרות כמים לים מכסים". והשווה הערה ל-6.455.

2.568: אמרו יברך בכפתור ופרח, הקדים אביהו וברכו בסנפר. אולי צ"ל: יברך, כלומר, המסובים חשבו כי אביו של החתן יברך אותו בכפתור ופרח. השווה 14.567: "וכאשר הגיע התור, לקברך החתן בפרח או בכפתור, ראינו מעשה לסתור, כי אמר אביו אחרי רבים להטות, וברכו בשנים עשר פרוטות". 9.568: "ורציתי שתחבר שתי שורות", שתי שורות ממש, שכן השיר שחיבר והבא בסמוך מורכב באמת משתי שורות: דלת וסוגר נחשבים כשורה אחת. ואין הכרח בתיקונו של פריס-חורב במאמרו: "שתי שורות" (ואינו דומה ל-21.576: "חבר לי שתי שורות", שהן שתי שורות ממש: 23.576: "וזאת היא השיקה האימה וכו'". 5.577: "וזאת היא השיקה הקתרונה וכו'").

4,588: "ואקום קל חיש ואחבר ל' זה השיר וכו' ויקחהו האיש וכו'." צ"ל: ואחבר ל'.

15,588: "וחשב בשכלו צאנת הזמן נמיכות." נראה שצ"ל: גאות.
14,590: "ומדיו יפשיטהו." צ"ל: ומדיו יפשיטהו (וכן כ"ג וסטנוב, קצא) כמו בהמשך, שורה 22: "הורדתי מעליו עדין." השווה גם 24,588: "תפשיט וכו' את עדי וכו'." ר"א קליר, איכה ישיבה חבצלת, קינה לתשעה באב: "ומדיו הפשטה".

17,623: "ויגש השמונה עשר ויאמר: אדני שמעתי שאמרים הרבנים, בכל עת יהיו בגדיך לבנים, ואנה הניחו הצבעים המשעשעים וכו' ואען ואמר וכו' הלמד במלת לבנים היא לשמוש, ופרשו אנשי התבונות, כי המלה מגזרת, ויולד בנים ובנות, ואמר הקקם: אם תחפץ להרבות הונך, שמר שמירת הכילי קנייך, ועשה מבלויי בגדיך לבניך." ואמר הקקם "אצלנו אינו נוסח פתיחה למאמר חכמים, אלא פירוש: וכה כוונת דברי שלמה, החכם מכל אדם, בכתוב "בכל עת יהיו בגדיך לבנים".

17,625: "ועל כן זה הפסוק (הוי כל צמא לכו למים) כתוב במופת איכה." נימוק כדוי, הבא לחזק את תירוצו של עמנואל לשואליו הבורים כי "בתשעה באב הכתוב מדבר", מראי-מקומות ואף נוסחאות בדויים, שעמנואל ממציא לו כדי להתל בשואליו, מבלי חשש להתבדות על ידיהם, רבים במחברת הכ"ב, השווה למשל 12,627: "ואען ואמר, קנים (במקום: קנים!) תעשה את התבה" פרושו הקאונים, שהוא מבושרם כי בהיותם בתוך התבה דחוקים ומענים, ישרצו בגדיהם קנים!"

24,633: "ואני לא אדע את פשר הדבר ושקרו." נראה יותר נוסח סטנוב, רג: "את מקפר הדבר ושקרו", על דרך הכתוב: "את מקפר החלום ואת שקרו" (שופטים ז טו), השווה גם 20,651: "את מקפר החידה ואת שקרה".

26,633: "אמנם ראיתי וראו האנשים בעיניהם." נראה שצ"ל: בימיהם (וכן סטנוב, רג), כמו בשורה 24: "כי לא ראיתי קימי ולא ראה אדם גדור".
11,651: "הנני בצל אילן התפוח הזה אתלונן וכו' בזאת תבחן וכו' אם תאמר לי דברים אמתים, כמספר התפוחים אשר בו נחתים." צ"ל: אשר בו נחתים (וכן סטנוב, רז), מלשון: "כי שם ארם נחתים" (מלכים ב ו ט).

10,653: "אמנם הזקן הכביד עדיך (סטנוב, רח: עוליק)." צ"ל: עדיך, על דרך הכתובים: "אביך הקביד את עינו" (מלכים א יב י), "על זקן הכבדת עיניך מאד" (ישעיה מז ו).

9,662: "ושאלתך, השר הנכבד, מורנו רבי שמואל, מאתנו, ליעץ אל הנכבד אחיך פלא זמנו, לשוב מהר אל מחוז חפצו, אל נוהו ואל ארצו, אף על פי שהשאלה היא לנו נגדית, למעלת הנזקין נשום להם בעידי עידית." השווה פירוש עמנואל לתהלים סט כ (Perreau, חוברת XXXIII, חלק IV, עמוד 65): "נגדך כל צוררי, כלומר, צוררי הם נגדיים לך ועושים נגד רצונך". חוד חידה ומשול משל, הברמן, סיני כו (תש"י), 6: "והמחשבה נגדית לדבור מר ממות".

14,674: "כי מעלת החכם להאיר הזמן האפל, ולחדש נגה בערפל, ולהיות אברהם בימי אמרפל, ובימי בן עפל." חידוד על-פי: "עפל נבסן היה בעד מערות" (ישעיה לב יד), כלומר, להיות בימי משה — פמקצר איתן.

3,676: "עפרתך, הצבי, תעבר לפני במחול, וְשִׁלַּחְתִּי לָהּ (כ"י: לך) ברכות כחול". נראה שצ"ל: וְשִׁלַּחְתָּ לָּהּ.

16,676: "אבי, התחמה על אשר עשקוך הימים, ולא חתמה איך יעשקו השמש במרומים, וישוב — אחר היות זהרו מאיר — קודר, ואחרי הגלותו — נִסְתָּר חֹדֶר". הכוונה: בזמן הליקוי הופך השמש להיות קודר, ואולם אחרי שהוא נגלה, כתום הליקוי, הוא שב לאיתנו וחֹדֶר לֵךְ נִסְתָּר.

13,683: "אי, אשת נעורי, ביד מי הנחת נערי, אשר טפחתים ואשר רביתים, אשר עמלת בם ואשר גִּדְלָתִים". הכינוי בפעלים "טפחתים, רביתים, גִּדְלָתִים" הוא כינוי הנוכחת: אַתְּ טַפַּחְתְּ אוֹתָם וכו'.

21,685: "במסתרים תבכה נפשנו לראש אשמרות, על אשר לא זכינו להיות על פני אמנו בהפרדה, לנווד לה ולספדה, הוי אם והוי הודה, כראוי לכבודה, ומה מאד חָטַאתָם, אשר לא קראתם, לנו לשפך את נפשנו, אל חיק אמנו". נראה יותר נוסח כ"י: "ומה מאד חָטַאתְכֶם בְּבִדָּה, אשר לא קראתם לָנו, לשפך את נפשנו, אל חיק אמנו".

23,690: "ואת נְחִלִית עַל שֶׁכֶר לֹא יוֹסִיף, חידוד על-פי: "ולא נִחְלוּ עַל שֶׁכֶר יוֹסֵף" (עמוס ו ו'). והכוונה: היא דואגת ומשתדלת לחסל את הרעה.

4,701: "וכל איש יעשה יינו מולין". כבר העיר הרמן כי צ"ל: יִינוּמְלִין, במלה אחת. ואולי צ"ל: יעשה יינו יִינוּמְלִין, על דרך: "אבל עושין את הַיִּין יִינוּמְלִין" (תרומות יא א).

12,706: "עַת יתנווד, עַת יתנווד". הכוונה: פַּעַם יתנווד, פַּעַם יתנווד. השווה הערה ל-2,379.

1,707: "לו היו העבים יין או שכר ממטירים וכו' לא יִקְאֵנִי המשברים". צ"ל: יִרְאוּנִי (וכן סטנוב, רכג) כמו שהוא ממשך ברבים גם בהמשך: "אף לא קִינִי גן עדן, רק להיות בים נִקְבָּרִים".

4,712: "אומר היין: אין לתמוה אם יקיאני ילוד אשה, בעל נֶפֶשׁ קְדוּשָׁה, אחרי שהדג הקיא את יוֹנָה על היבשה". הכוונה: האיש החסיד, בעל נֶפֶשׁ קְדוּשָׁה, מואס ביין הַבָּמָא, שכן הקיא גם הדג את יוֹנָה על היבשה. דרש יוֹנָה מלשון הוֹנָאָה. השווה 1,767: "אין לתמוה אם הדג הקיא את יוֹנָה על היבשה, כי אחרי היות דגים בית צֶדֶק הֵיֵאָה הַצֶּדֶק לְמוֹרֶשָׁה, לְצִירוֹף, נֶפֶשׁ קְדוּשָׁה" השווה 5,432; 4,623; 18,667; 4,684; 9,831.

10,712: "אומר היין: אני שותה בכפל רסני אכבוש, וליפיי ערום יראני ולא אבוש, ולזה לא אשאל בגד ללבוש". הכוונה: אני כובש את השותה בכפל רסני, אני מושל בו, ואין אני בוש להיראות ערום בכוס של זכוכית, השווה 22,715: "אומר היין: בהיותי בכוס זכוכית אשרי, כי בו יראו פני ואחורי, ולא אירא פן יראו בי ערות דבר ושבו מאחרי". 3,722: "ולהראות העמים יפיי על גלדי שק לא תפרתי, ערום יראוני לא אבוש, לא תפרתי כי נהדרתי".

19,712: "אומר היין: אֶנֶכִּי (מלה זו נשמטה בטעות, ויש להוסיפה, על פי ישעיה נד טז) בראתי משחית לחבל וכו'". הכוונה הברורה: היין אינו מביא לעולם אלא צרות ופגעים, השווה גם 1,425: "ועשו בעיני שפוטם וכו' כי אנכי בראתי משחית לחבל". 7,814: "כי הוא בן מנבל אב, נברא להיות משחית לחבל". 22,713: "אומר היין: המים בסופה ובסערה דרכם ומפחדם אישים ירהו

והמנהג כמנהג יהוא. באלהא דסנינא להוא. הכוונה: הנני נשבע בשם אלוהים, ששונא אני אותם, את המים.

16.716: „אומר היין: מי שלא ראה הצביה שכורת, ומיד החושקים בקרית, לא ראה מעולם אש בנעורת.“ בקורת, מבוקרת על-ידי החושקים, החושפים את צפונותיה. השווה 18.186: „מה עשה הספר בבית הגבירה?—ראה ויספרה, הכינה וגם תקרה.“ אש בנעורת, על-פי מאמרם: „אפשר, אש בנעורת ואינה מהבהבת?“ (סנהדרין לו).

4.719: „אומר היין: מחרפת המים על גחונם ילכו, וממעלה אל מטה ימשכו, ועמי קברים ובאו וממקום קדוש יהלכו.“ הכוונה: אפילו המתים יעורו משנתם ויקומו לריח היין, השווה 4.721: „יאמר יין: עז אזרתי, לפגרים נפש החזרתי וכו' היו שוכני עפר יום על לבם טל אורות המטרתי.“ וכעין זה 23.429: „ואם אל ארץ תביט (היפה) תקיץ ישני אדמת עפר.“

19.729: „לא חשבתם ולא חשבנו, כי הזקן ישיבנו כאשר שקנו.“ נראה שצ"ל: „ישיבנו כאשר שקנו, כלומר, יהפכנו לאשר הפכנו להיות. השווה בהמשך 23.730: „מה נדבר ומה נצטדק והיעלות החשוקות שבו מיד הזמן עשוקות וכו' והכנות העליצות וכו' שבו כאבני גיר מנפצות וכו' ושבנו הפנים היפות צנמות וכו'.“ 6.731: „ושפתות השושנים נהי נהיה ננהות“, צ"ל: „נהות, על דרך הכתוב: „ננה נהי נהיה“ (מיכה ב ד).

4.732: „והגבירות מעשי ידי אמן וכו' יסתר בהם הזמן והדמן.“ אולי צ"ל: „ישחק בהם הזמן (וכן סטנוב, רל), השווה 7.25: „שחקתי (כן צריך לומר, ולא שחקתי כנדפס) על הזמן והיום בי שחק.“

21.733: „איך שב אמל ראש ככרמל דלות ראש נשאת חמקן.“ נראה יותר נוסח סטנוב, רל: „נשקרו חמקן, וכפירושו של י"ח טביוב, איצר השירה והמליצה, 182: „רק החמש נשאר מקוצותיהן.“ השווה בשיר זה 13.735: „נשאר בלהן זעון ועקן.“ 20.735: „נשאר תחת זמרון יקשן.“

20.740: „שמה עבדים מאדוניהם חפשים ושם פקה אמת נגעים.“ צ"ל: „פקה, כניקודו של ברודי, מבחר השירה, שז. והוא על דרך הכתוב: „והנה פקה הנגע“ (ויקרא יג ו. נז), והכוונה היא: ושם נרפא באמת נגעם, כפי שמפרשים גם את הפועל „כהה“ בכתוב „אין פקה לשברך“ (נחום ג יט), לתפקיד המלה אמת במקום זה נזכיר את דברי משה בן עזרא: „שהמשורר יכניס מלים מיותרות לתוך הבית, כדי שיתקיים המשקל וישלם השיר, וההוספה הזאת תתן לוית חן לבית, המשורר הערבי אומר: נשבעתי בכבודי אמת שלא יתנגד להם עד שבטן הרוחה יתנגד לשער, הרי המלה „אמת“ לא נאמרה אלא בשביל המשקל, והמשורר הוסיף בה תוקף לכונתו ויפי לשירו“ (שירת ישראל, שער מלים מיותרות בשביל המשקל, הלפר, קפג), השווה גם 9.73: „אך מעשי עפרה, אמת, יצאו עם כל צבא מרום ואילי שחק“, 22.218: „ילדתך תעודת אל, וטרם ילדתך, אמת, היתה עקרה“, 12.221: „אבל מה אומרה, ובני עדתי, אמת, לא ישקלו כסף מחירה“, 24.366: „אחרי בלוחו היתה אל הזמן עדנה וצרותיו, אמת, נשכחו“, 3.368: „הוא מעדן כימה יקשר, גם כסיל שירי עליצותיו, אמת, פתחו“, 9.368: „וילבבו אותי בשירים נמלצו, לבי בטוב לקחם, אמת, לקחו“, 16.369: „אין לי בעולמי לבד שירך אשר בו כל תלאותי, אמת, הודחו“, 13.495: „הוא ממרור עם לענה הרוגי, עד ממצוא חפצי, אמת, נואשתי“, 1.788: „וירבה אשמיו וחטאת

עלומיו כחול ים וספר, אָמַת, לֹא יכִלֶם, "והשב לו, אָמַת, מנחה שלוחה" (ריה"ל, גביר תורה, זמורה ג, 152), "בכל לבי, אָמַת, ובכל מאודי אהבתיך" (ריה"ל, בכל לבי, זמורה ה, 228), "נחנך, אָמַת, זרע קדוש אל חי הלוקחים דתו למורשה" (תחכמוני מא, קאמינקא, 323), "אם בעלי משרה כמו עין – אתה, אָמַת, להם כמו אישון" (תחכמוני ג, קאמינקא, 398), "אני – מחלה ונעה שם בנתי, ושם בני, אָמַת, מחלון וכליון" (אברהם בן יצחק בדרשי, נודו לנפש, ברודי, מבחר, רצח), מלת-מלאי "קלאסית" אחרת היא: "הָכִי, השגורה מאוד בשירת ספרד, ושגם משוררנו משתמש בה, כמעט בלי שום הוראה מיוחדת, למשל 13,81: "יבקעו כל מעינות דמעה עדי ארץ ושמים, הָכִי, ידמעו", 16,229: "בבקרנו, הָכִי, נציץ ונחלף ולערב, הָכִי, נשכן חררה", 11,263: "לדעתה יצאו ידי גדודים ועד בקר, הָכִי, נרוה בדודים", כן משמשת בתפקיד זה המלה "הָלֵא", למשל 26,145: "עמו, הָלֵא, עצה ותושיה", 20,218: "ידעתך, אבי חכמה ומוסר ולנדיבות, הָלֵא, ראש ועטרה", 23,222: "ידיהם יזלו גשמי נדבות ורגליהם, הָלֵא, רגל ישרה", 25,228: "ואתה לזמן נר מערבי ולעדה, הָלֵא, שמשו וסרה", ולפעמים מרחיב המשורר את המשפט על ידי הוספת שם הגוף, גם כשאין צורך בהדגשה מיוחדת, כדי להרוויח יתד (אָנִי, או תנועה (הוא, הֵם), למשל 13,25: "אראה, אָנִי, נכאב ויומי רד מאד", 15,25: "אראה, אָנִי, תבל וידה תחזיק בכנף מעיל הודי ויקרע", 16,26: "ואהיה אמון, אָנִי, אצל אמון", 8,221: "ומי יתן ויכלתי לכבות, אָנִי, נרה וגחלתה וזכרה", 2,513: "אראה, אָנִי, המן ואראה השליו", 15,525: "ביום שבת, אָנִי, מרעיד ומשמים", 10,95: "מה חכמו צבאות גדודי מעל אם עוררוך, הֵם, עשות תפארת תבנית כבודם לעמד בינינו", 10,219: "לך ישתחוה, הֵם, ממקומם וישימו באפך קטורה", 1,373: "פגעו בשכלי מלאכי שירתך, הנם לנפשי, הֵם, כסות עינים", השווה גם דברי דוד ילין, גן המשלים והחידות ב ב, XXIII, על מלים זעירות מתורות.

15,742: "ומה עוד יהיה הלב עקש, לשכח המות אשר לא ישכחו וכו' נאם לא ישימהו לעמת רעיוניו, לאות על ידיו ולזכרון בין עיניו", צ"ל: וְאֵיךְ לֹא יְשִׁימָהוּ, 23,742: "ידי זקן ושבה עצבוני, לְחִי מְרֹרָה (סטנוב, רלד: לְחִי מְרֹרָה)", צ"ל: לְחִי מְרֹטָה, על דרך הכתוב: "גוי נתתי למכים וְלְחִי מְרֹטָה" (ישעיה נ ו), 1,747: "ועטרו לְחִי (סטנוב, רלו: לבי) אענדה", צ"ל: ועטרו לִי אענדה, על דרך הכתוב: "אענדה עטרו לִי" (איוב לא לו), 24,752: "אשר כל הנשוח ירָא אותה וחי", צ"ל: וְנָשָׁח, על דרך הכתוב: "והיה כל הנשוח וְנָשָׁח אתו וחי" (במדבר כא ח), 6,761: "ושנים עשר נשיאים לְעֵמֶתם יחולו במחולות", חידוד על-פי: "שנים עשר נשיאים לְאֵמֶתם" (בראשית כה טז), וסטנוב, רמ, גורס: לאמתם, 5,762: "יאמר טלה: עליתי למעלה מכוכבי אל בְּעֹנָתִי, ולא עזרני אל זה קלותי", צ"ל: בְּעֹנָתִי, כלומר, בסיבת מידת הענווה שבי, השווה 6,763: "כמה גדולה מדת הַעֲנָנָה, שהרי קדם טָהָה במזלות לכל בצִי העצם והגאווה", וכן מנמקים בהמשך גם מזלות אחרים את עלייתם השמימה במידות טובות שיש בהם: "יאמר שור: עליתי אל השחקים בסבת עַל סִבְלִי, ולא עזרני אל זה גבורה היתה לי" (כלומר, בסיבת מידת הסבלנות שבי (השווה ספר שעשועים ז, דודזון, 76: "הגבורה לאריה וְהַסִּבְלָה לְשֹׁר"), "יאמר תאומים: הייתי בשחק בסבת הַעֲנָנָה", "יאמר דגים: לא העלני אל השמים רק הַשְׁתִּיקָה" (לדגים אין קול ו).

- 11.762 : "יאמר סרטן : הייתי בשמים להיות לרשעים תכנית, להסב את לבם אחורנית". תכנית = דוגמה, כי הסרטן הולך אחורנית. השווה גם 12.763 : "אין לתמה אם נדיבי עמים ילכו קדורנית, אחרי היות סרטן בשמים וחזור אחורנית". 22.766 : "אין לתמה אם היפה כלבנה תחזור אחורנית לעת זקנה ותקטן, אחרי היות בית לבנה סרטן". והשווה גם את המובא בהערה ל-4.767.
- 1.764 : "לא ידעה נפשי איך עלו הדגים בשמים, עד ראיתי כוכבים בדלי יוצאות לשאב מים". הכוכבים אשר במזל דלי, בשאבם את המים מן הנהר, העלו גם את הדגים השמימה. השווה שורה 5 : "ראיתי בשחק דלי ואין בור ואין מים, ואולי כי הוא לדלות ולהעלות נפש הצדיק בשמים". השווה גם 18.175 : "מה אומרת בתולה ? — ופרשו השמלה, וכוכביה אשר בשמים ? — יוצאות לשאוב מים". 4.767 : "אין לתמה מן הירח אם הוא לפעמים במהלכו קזור, שהרי ביתו סרטן והוא אחורנית קזור". צ"ל : והוא אחורנית חוזר, לשם החרוז. השווה גם את המובא בהערה ל-11.762.
- 12.769 : "ועתה הואל וחבר צִיָּה שיר וכו' ואקום ואחבר צִיָּו זאת השירה". צ"ל : ואחבר צִיָּה, כמו למעלה : "ואחבר צִיָּה".
- 23.769 : "ואמרו : מה טבם ? עניתם : מה טובם". כלומר, מה טובים הם ! כלשון הכתוב : "מה טובו ומה יפיו" (זכריה ט יז), והמשורר מרבה להשתמש בפסוק זה (11.831 ; 11.660 ; 21.262 ; 2.112).
- 2.770 : "ואלו דום שמש ואיש חשך ימש תצו היפה — מאמר אסתר קים". הכוונה : אילו צוותה היפה שהשמש יעמוד דום ושכל איש ימשש באפלה, היו מקיימים את פקודתה. השווה 10.769 : "ולו תאמר : שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, לא תמצא נגע וקלון, וכל אחד מהם מאמר אסתר קים". 24.553 : "לו תאמרה : שמש בגבעון דום וירח — לקולך שמרו משמרת".
- 5.773 : "העביד שכלו לתאותו, וירעשו הרים מנצנתו". צ"ל : בגאנתו, לשם החרוז, ועל דרך הכתוב בתהלים טו ד.
- 17.776 : "ובקרום המעלות נצבה". צ"ל : ובקרום המעלות (וכן סטנוב, רמה) על-פי מלכים ב ט יג.
- 8.781 : "והאש תזרח ותערב בפניה". כבר הוער בפרק א (עמוד 28) כי צ"ל : והשמש תזרח ותערב בפניה. השווה גם 17.128 : "ולחיה כל האזרים במ תזרחנה במ תערבנה". 15.211 : "ושור שמש בקניה מצחק".
- 1.795 : "ושם כל הנביאים אשר נבאו בצעל". צ"ל : בקצל (וכן כי"פ). על דרך הכתוב : "והנביאים נבאו בצעל" (ירמיה ב ח).
- 1.798 : "ראיתי איש היה מאילי הארץ וכו'". השווה 2.573 : "יש בשכונתי וכן מלא ימים וכו'".
- 3.799 : "אמרתי בלבי בשמים אעלה". צ"ל : השמים (ישעיה יד יג).
- 10.799 : "ולא היה לי בן ובת וכו' ולא קרוב אשר לראות טוב בטובי איחל". צ"ל : בטובו.
- 25.799 : "נחלני שקופים אטומים". צ"ל : נחלני (מלכים א ו ד). 11.813 : "כי הוא אסף כל חרפה וגנות, ודונות לא במסכנות". צ"ל : ודונות (וכן כי"פ).
- 18.817 : "העמיקו שחת (ברישא וקושטא : שחתן ; סטנוב רנח : שחתו) בימי הגבעה". צ"ל : העמיקו שחתו (הושע ט ט).

19.824: "וקצתם היו לענשם סבה, באשר היו מוציאי דָּבָה, כי הִדְבָּר (סטנוב, רס וגולדשמידט, לה: הרבה) אשר מלבם בְּדֹאוֹהוּ, נִחְשָׁה עֲלֵיהֶם כֵּאלֹ עֲשֹׂאוֹהוּ. צ"ל: כי הִדְבָּה אשר מלבם בְּדֹאוֹהוּ, נחשבת עליהם כאלו עֲשֹׂאוֹהוּ (וכן כי"ס). במקום "עֲלֵיהֶם" מוטב: אֲלֵיהֶם.
7.838: "לא התקצפו על נפשותם, והיות מיתתם אכזרית ומרה, חשבו אותם על ראש נפשותם עטרת צבי וצפירת תפארה". צ"ל: חשבו אותה.
20.839: "ואיך לא חשבתי אנכי, זרע קדושים, כי כל מרבית ביתי מתו אנשים". צ"ל: ומתו, על דרך הכתוב בשמואל א ב לג.
26.851: "וכל מַעֲרְמֵיהֶם הֵם (סטנוב, רסח: מערומיהם) הלבישו". צ"ל: וכל מַעֲרְמֵיהֶם הלבישו (דברי הימים ב כח טו).

ג. מקורות ודימויים

2.26: "מה אמרה, נכאב, ואין לי אם ואב". 17.380: "היום אני נכאב, ואין לי אם ואב". רשב"ג, נחר בקראי, ביאליק-רבינצקי א. 4: "נכאב; בלי אם ולא אב".
19.31: "הזמן וכו' כאב ואנחנו לו נחונים, ומעשה אבות יעשו בנים", אלעזר בן יעקב הבבלי, לחיי מבכי, ברודי, ז: "זמן כאב ונחנו לו כבנים".
27.34: "שנת הבלי, שנת חבלי וחילי מַעֲבֵרַת וצרתה כפולה, ואררי יום — שנת הבלם פשוטה ומחלתם יהי לה קץ ותכלה". ר"ש הנגיד, שירה בפי, בן תהלים, הברמן-ב, 41: "כל שר פשוטה היא שנת חסדו, אולם שנת חסדך מַעֲבֵרַת".
3.42: "וכבר בארו אנשי הסגלה, כי הפרוטה איננה תהלה, וגנה אִינְנָה מַעֲלָה". ר"י חריזי, תחכמוני ג, קאמינקא, 426: "בראותך איש אין ישר בו, רק בעשר נפשו יקרה, אל תשת לב אל גאותו, כי מַעֲלָתוֹ מַעֲלָת גָּהֶ".
6.50: "ולו במחנה אלדד ומידד, הכי יתנבאו אֵל דָּד וְמִי דָּד". טדרוס אבו אל-עאפיה, באהבה שבתי, ילין א. 80: "אפתח במשל פי בעת יד אשלח אֵל דָּד, וְמִי דָּד יעלת חן אֶמְצֵא".
25.101: "ובוהן ובו חן", 5.102: "אמונה אמונה", 16.102: "חנינה חני-נא". צימודים אלו באים גם בשיר אמונה היא, תחכמוני לג, קאמינקא, 276, 278. השווה גם אלעזר בן יעקב הבבלי, נאם תבל, ברודי, כז: "נאום תבל לאיש בוהן ובו חן".
18.118: "ואשים לדרך פעמי והרים וגבעות דרכתי, ונדדים שבעתי, עד אשר אל בית השר הגעתי". דרך-תיאור קבוע אצל המשוררים. 26.325: "כי כאשר אל ארץ נוד יצאתי בעוני, הרים וגבעות דרכתי, וכצל כנסותו נהלכתי". 24.595: "במקומות רחוקים הלכתי, ואיים רחוקים דרכתי". 23.680: "סבבתי כמה הרים ועיי העברים, ומעונות אריות והררי נמרים, צלמות ולא סדרים". ר"י חריזי, תחכמוני, הקדמה, קאמינקא, 13: "ביתי נטשתי, ודרכים ארחתי, ואניות רכבתי, וימים עברתי". הוא, מוסרי הפילוסופים, הקדמה: "כי ממזרח שמש יצאתי, ועד אפסי ארץ באתי, ודרכתי הרים, ובקעתי נהרים, ובאתי ממעוני אריות, מהררי נמרים". ספורי האהבה של יעקב בן אלעזר, שירמן, ידיעות המכון לחקר השירה העברית ה, רכ: "הלא נתיבותי דרכתי, וארחות עקלקלות הלכתי, ובאתי יערות, ועברתי נהרות, וירדתי בקעות, ושפכתי רב דמעות, וירדתי ימים על ימים, ובאתי ציות, שמות ושואות וכו'".

10,131: "אתמה כי תקצנה בי, כי טמא וכסיל תשפךנה". על דרך הכתוב:
 "ושכר כסיל" (משלי כו י). 20,742; 15,154; 7,174
 16,163: "שנאת עם הארץ לרבן". פסחים מט: "גדולה שנאה ששונאין
 עמי הארץ לתלמיד חכם וכו'".
 4,227: "ונצפן הון לאישים יבעלו את נשותינו". 12,799: "והנחתי הכל
 לאשר עם אשתי ישכב". 8,803: "ולאשר שוכבים על מטות שן עם נשותיהם
 עזובם". מבחר הפנינים מד מט, הברמן, סט: "כמה בני אדם מקבצים לבעלי
 נשותיהם".
 2,236: "אלו פגעו בו נשרפו שדרך מישך מגחלתו". רשב"ג, התלאה מנשא.
 ביאליק-רבניצקי ו, 21: "ולו קרבו מחם צלעי אזי בו נשרפו מישך ושדרך".
 10,245: "את אשר אסרו התרתי ואשר התירו אסרתי". 27,722: "את שהתירו
 אסרתי, גם את שאסרו התרתי". ודוי הגדול של רבנו נסים, ב"ר, 325: "את אשר
 התרת אסרתי, ואשר אסרת התרתי". רשב"ג, תעה לבבי, ביאליק-רבניצקי ג א,
 56: "אשר אסרת התרתי ואשר התרת אסרתי".
 25,248: "את בין עצי יער וכו'". בשיר ניכרת השפעת שירו של ריה"ל:
 "את בין עצי עדן וכו'" (זמורה ב, 7): אותו משקל, פתיחה וקצת מליצות דומות.
 22,266: "ונמשלו המשררים החכמים, אל ערוגות הבשמים, אם העננים ישקום,
 יודו על חסדם בלשון בשמם לעיני כל היקום". רמב"ע, שירת ישראל, הלפר, פב:
 "לשון המשורר דומה לארץ שלא תוציא פרחים אלא אם כן ירד המטר עליה בתחלה".
 8,288: "ויאמר השר:

מי שמסר החכמה לחכמים עשה חסד עמם ועמה
 ביען היא תדרש שלומם והם ימתיקו בפי האנשים טעמה
 ומי שמסר אותה למי שאינו ראוי לה — הניחה שלא במקומה
 ובזו לכבוד האל יתברך אשר יחדה לבעלי השכל והחכמה.
 ואען ואמר:

ישאו החכמה החכמים ולא תנתן רק לסגלה
 ולא ישמר אותה כראוי זולתם ביען לא תחוס עינם עליה לחמלה
 ומשמירת החכמה לא תנתן אלא לבעליה וליושבים בצלה
 ולא תנתן לכסילים שאינה ראוייה אליהם והם אינם ראויים לה".
 רש"ט פלקירא, ספר המעלות, ווענעטיאנער, 56: "ואריסטו אומר וכו' ואמנם
 ישאו החכמה בחכמים ולא תנתן אלא להם, ולא ישמור אותה כראוי זולתם ולא
 תנוח אלא עמם, כי משמירת החכמה שלא תנתן אלא לבעליה הראויים לה
 השומרים אותה, ולא תנתן לכסילים ולפתאים שאינם ראויים לה, כי מי שמסר
 החכמה למי שראוי לה — עשה חסד עמם, ומי שמסר אותה למי שאינו ראוי לה
 והניחה שלא במקומה — בז לכבוד האל ית' אשר ייחד אותה לבעלי הכבוד והחכמה".
 מבחר הפנינים א נג, הברמן, י: "אל תמסרו את החכמה למי שאינו ראוי לה". שירת
 ישראל, קצו: "אחד החכמים אמר: אל תמנעו את החכמה מן האנשים הראויים
 לה כדי שלא תרעו להם, ואל תתנוה למי שאינו ראוי לה כדי שלא תרעו לה".
 25,288: "אין רע ומר כמי שידע הטוב ולא יפעל ממנו פעלה
 והמורה לבני אדם מה שהוא לא יעשה תבואחו קללה
 דומה בעניניו לסומא בידו אבוקה יאיר סביבו בהלה
 שהוא מאיר אל אחרים והוא הולך בחשך ובאפלה".

ספר המעלות, ווענעטיאנער, 79: „והפילוסופים אומרים: אין רע ומר כמי שיודע הטוב ולא יעשהו. ואמר אפלטון: המורה בני אדם בדבר (נ"א: במה) שהוא לא יעשה – כסומא שיש בידו נר ומאיר לאחרים והוא הולך באפילה“.

8,289: „רב המתעסקים בלמוד אינם עושים הפעלים התמימים

אבל משתדלים לדעתם וחושבים שהם מחכמים בה והם שלמים –

לדמיון החולים שהם מקשיבים לקול הרופאים והחכמים

ולא יעשו מה שיצו, שהם רחוקים מהבריאות באמת ובתמים“.

ספר המעלות, ווענעטיאנער, 80: „ואמר אריסטו: רוב בני אדם המשתדלים

בלמוד אינם (נ"א: ואינם) עושים הפעלים הטובים, אבל הם משתדלים לדעת

אותם וחושבים שהם מתחכמים בהם ושלמים בזה הענין – כמו החולים שהם

מקשיבים לקול הרופא הקשבה יתירה ואינם עושים ממה שצוה אותם דבר,

וכמו שגופות אלו החולים רחוקים מהבריאות – כמו כן אלו רחוקים מהטובה

וההצלחה“.

17,289: „ההצלחה לא תשג בפעלים הנאים שיפעלם האדם בהכרח,

רק בבחירתו

ולפעמים יפעלם במקצת הדברים ובמקצת הזמן ולא ישיג בהם

אל הצלחתו

עד שיבחר הנאה בכל מה שיפעלהו וזמנו כלו עד אחריתו

ושיבחרהו להיותו נאה בלבד ומפני עצמו, לא להשיג בו

דבר זולתו“.

ספר המעלות, ווענעטיאנער, 76: „אמר אבונצר: וההצלחה לא תושג בפעלים

כשיפעלם האדם בהכרח, אלא כשיפעלם בבחירתו. ולפעמים יפעל האדם הפעלים

הנאים בבחירתו אבל יפעלם במקצת הדברים ובמקצת הזמנים ולא ישיג האדם

עם אלו ההצלחה, אלא עד שיבחר הנאה בכל מה שיעשה ובזמנו (נ"א: וזמנו)

כולו. ולפעמים יבחר האדם הנאה בכל מה שיפעלהו לא מפני הנאה, אלא להשיג

עושר או דבר אחר, ולא ישיג ההצלחה בנאה כשלא יכון בפני עצמו, אבל

תושג בו ההצלחה כשיבחרהו האדם מפני שהוא נאה בלבד ומפני עצמו, לא

להשיג בו עושר או ממשה או מה שדומה לזה“.

26,289: „אין ראוי מפני שאחד מן המעינים בחכמות טעה בדעתו ועבר

את פי התורה

אם לחסרון שכלו או מפני שלא למד החכמה על סדרה או

שתאותו עליו התגברה

כמו הרופא שידע הזק המאכל ותאותו עליו התגברה ופי

החכמה מרה –

שימנע אותו מן האדם ההגון בעבור המקרה אשר לזה האחד קרה“.

ספר המעלות, ווענעטיאנער, 74: „ואין ראוי מפני שאחד או שנים מהמעינים

באלו החכמות טעה בדעתו ועבר את פי התורה, או לחסרון שכלו, או מפני

שלא היה עיונו על הסדר, או מפני שתאותו נתגברה עליו, כמו הרופא שיודע

היזק המאכל ותאותו התגברה עליו ויאכל אותו, או מפני שלא מצא מורה

שיוורה מה שבחכמות – שימנע אותו מהאדם שהוא הגון להם“.

8,290: „כמו שיש מן החולים מי שאינו מרגיש בחליו ויאלם

ומהם מי שיחשב היותו ברי ושלם וימרה מצות הרופא ולא יכלם

והתחזק בזה במחשבתו עד שלא יקשיב לקול מוריו ויתעלם –
 כן מחולי הנפשות איש לא ירגיש בחליו ויחשב היוחו חסיד ושלם.
 ספר המעלות, ווענעטיאנער, 83: „וכמו שיש מהחולים מי שאינו מרגיש בחליו,
 ומהם מי שחושב שהוא בריא והתחזק בזה מחשבתו עד אשר לא יקשיב לקול
 הרופא. כמו כן מי שהיה מחולי הנפשות לא ירגיש בחליו ויחשוב שהוא שלם
 וחסיד ובריא הנפש הוא לא יקשיב כלל לקול יועץ ומורה ומדריך בדרך ישרה.“
 והשווה שמונה פרקים לרמב"ם ג.

17,290: „בריאות הגוף בהסכמת היסודות אשר מהם הרכב בחלה

וחליו כשינצח האחד את האחד ושנוייהם והיא סבת המחלה
 והישר הוא הסכמת החלקים הפשוטים מהנפש אשר מהם קיום כלה
 והעול בהפך זה בהיות אין הסכמה ביניהם והיא סבת הרשע והעולה.
 ספר המעלות, ווענעטיאנער, 45: „בריאות הגוף בהסכמת היסודות שהוא מורכב
 מהם, כמו שחוליו שניצח האחד אל האחד ושנויים, והישר הוא הסכמת החלקים
 הפשוטים מהנפש אשר מהם קיום כלה, והם (נ"א: והם לא, והם לה) במעלת
 היסודות, כמו שהעול הפך זה.“

26,290: „אם תהיה השתדלותך שתהיה שלמותך בעשר – אז תהיה

כחולם חלום;

אז שתהיה שלמותך בבריאות – אז תהיה עבד בטבע ולא תדע
 דרך שלום;

אז שתהיה שלמותך במדות היציריות – תהיה מנהיג זולתך
 במתג ורסן עדים לבלום;

אז שתהיה שלם בשלמותך המיוחד לך – לא תצטרך למציאות
 זולתך ותהיה כהן לאל עילום.“

ספר המעלות, ווענעטיאנער, 58: „והפילוסוף היה מצוה לתלמידו ואמר לו:
 אם תרצה שיהיה השתדלותך ושיהיה שלמותך בעושר – אז תהיה כחולם; או
 שתהיה שלמותך בבריאות – ואז תהיה עבד בטבע; או שיהיה שלמותך
 במדות היציריות – ואז תהיה מנהיג זולתך ממה שצריך אל מנהיג וכו'; או
 שתהיה שלם בשלמותך המיוחד לך – ותהיה או שלם בעצמך, ולא תצטרך
 למציאות זולתך, אבל כל אדם הווה ונפסד אצלך.“

8,291: „בפעלים הגופניים – בהם האדם נמצא ומהשיג אל הצלחתו יתאחר

וברוחניים – הוא בהם נדיב ושוע ותהיה טל ילדותו מרחם משחר
 ובשכליים – הוא במ חסיד אלוהי וטוב סחרו מסחר כסף עת
 במ יסחר

אם כן – בעל החכמה בהכרח אדם חסיד אלוהי ולוקח מכל
 פועל הנבחר.“

ספר המעלות, ווענעטיאנער, 51: „ואמר הפילוסוף וכו' והפעלים הגופניים הוא
 בהם האדם נמצא, וברוחניים הוא בהם נדיב ושוע, ובשכליים הוא בהם אלהי
 חסיד, ואם כן בעל החכמה בהכרח הוא אדם חסיד אלהי, והוא לוקח מכל
 פועל הנבחר.“

הנה כי כן נוכחנו כי עשרת ה"מרבועים" הראשונים של עמנואל נמצאים
 כולם ב"ספר המעלות" לפלקירא.

7,296: „כמה התאוו אל יום אשר איגנו מימיהם, ופחדו וקוו אל מה שלא

הגיע לעולם אליהם". מבחר הפנינים מד נה, הברמן, עא: "ואמר החכם: כמה פוגע ביום שלא יסלימהו ומיחל למחרת ואינו מימיו". 27,298
 ח: "מה יקרה המחילה, והיא בעת היכולת יותר יקרה".
 3,313: "כי כבר אמרו חכמים כי אדם ענק, לפעמים בזבוב נחנק". ברכיה הנקדן, משלי שעלים טו, הברמן, כה: "ואמרת החכם צרופה באמרו: אדם גדול כענק, לפעמים בזבוב קטן נחנק".
 8,315: "לא ערכתי מלחמה עם איש רב חכמות ונצחני, אכן בעל חכמה אחת יום נלחם בי הבריחני". שו"ת חות יאיר מג: "וכבר אמר הרמב"ם: מימי לא נצחני אדם אלא בעל מלאכה אחת".
 19,321: "בנסיונות יובנו האחרונות". מוסרי הפילוסופים א טו: "ראה ענינו מי שהסתכל באחרונות". "לא תכשר העצה כי אם בשלושה: בבחינת הענינים, וידיעת התקון, ולחשוב באחרונות". שם א ה: "ועל חותם אותידוש (היה מפותח): בנסיונות ואחרונות רפואה הנחה". שם ב טו: "ואמר (אנינוס): מי שירבה דברים יחטא, ומי שיחשוב יראה האחרונות".
 8,322: "בצרך תכיר חבריך". מוסרי הפילוסופים ב כא: "בעת הצורך תכיר חבריך".
 17,322: "שתוק או דבר בחכמה". כן במוסרי הפילוסופים ב כא. השווה גם 17,758: "או נדבר מדבר חכמה רמה או נחריש". 5,336 76,337 30,322
 14,350: "כי כאשר נקרא לשמש מין ואם הוא יחידי כן אקראך מין ויחש לתעודה". פרוש המשניות לרמב"ם סנהדרין פרק חלק: "כמו שיאמר לשמש מין ורק היא יחידה".
 10,361: "רגלי אחת בפנים ורגלי אחת בחוץ". עירובין נב: "רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום".
 21,362: "ויבן הנער כי אני כמהתל בו וכמוצא עלילות, ותולה בכל דבר שאוכל לתלות". נדה ח ב: "ותולה בכל דבר שהיא יכולה לתלות".
 15,375: "ולו נדר להשחית כל יקרים—במות דודי אזי שלם לנדרו". רשב"ג, בימי יקותיאל, ביאליק-רבניצקי א, 54: "אם נדרו נדר להשחית כל יקר — בו שלמו נדרם אשר נדרו".
 17,375: "אמת כל משברי תבל מצאתים וקלו מנשרים לי לשברו". רשב"ג, התלאה מנשא, ביאליק-רבניצקי ו, 21: "אמת כל משברי תבל מצאתים ועלי כבדו, קלים לשברך".
 21,378: "אלו בתת כפר פדינון — אזי כל אוצרות חשך לך הורקו". 21,613: "אלו פדות אב יהי לך לעזר — אחיש פדוהך, בני, קל מהרה". ר"ש הנגיד, כבר שלמו, בן תהלים, הברמן ב, 112: "ולו ישוב כמו כפר — פדיתיהו בכל יש לי".
 20,381: "יחשבו דמיו פני אל חי כמו דמים עלי יד אהרן נזרקו". רשב"ג, בימי יקותיאל, ביאליק-רבניצקי א, 59: "יכון ויחשב לאל דמו כדם עולות עלי יד אהרן הקטרו". והשווה גם 26,553.
 14,394: "וימהר ויקרם פרידי הפרידה, ויקח הנסיעה לו לצידה". 14,542: "וזכר וכו' יום יקתמו ימים פרידי הפרידה". 8,657: "וכאשר קתם רכבי הפרידה".
 וכן צ"ל בתחמוני כ, קאמינקא, 198: ורתמתי פרדי הפרידה (תמורת): "ורחמתי ערידי הפרידה", לגרד, 97: "ורחמתי פרידי הפרידה". פרידי הפרידה — לשון נופל על לשון.

22,454: "יהפך אותה ויתגלו אליו מומיה", מוסרי הפילוסופים ב א, ר"י
 זבארה, ספר שעשועים ב, דודון, 31: "הפוך תוכה לברה, ויתבונן לך כיעורה".
 23,468: "ואם לא אגבר עליכם בשירה חדשה, בשפה ברורה בנעימה
 ובקדשה", על-פי לשון התפילה (תתברך, שחרית).
 8,491: "חוסו על נדיב אשר התגלגל עליו אופן הגלגל", מבחר הפנינים א
 סה, הברמן, יא: "ואמר: חמלו על נכבד שנקלה ועל עשיר שנורש".
 11,493: "ולכן נשים היאוש והמניעות פרי מדברותיך, וישא משלו ויאמר:
 אשר קוה להרבות את נדיבותך ברצות לך את משאלותיו, קפץ ידך ושים את
 המניעות והיאוש פרי מדברותיו", מוסרי הפילוסופים ב כ: "ואמר (מהרגיס):
 מי שיקוה להראות נדיבותיך בשאלותיו, שים היאוש והמניעות פרי יגיעתו".
 11,505: "ודמו החכמים בשכלם, העולם הזה לסלם, זה יורד בו וזה עולה",
 במדבר רבה ג ו: "שאלה מטרונה אחת לרבי יוסי בן חלפתא, אמרה לו: הכל
 מודים שבששת ימים ברא אלהים את העולם, משה ולכאן מהו עושה? אמר לה:
 מעלה סולמות ומוריד סולמות, פלוני שהיה עשיר יעני, ופלוני שהיה עני יעשיר".
 והתמונה מושפעת מחלום יעקב.
 15,518: "ועתה, בני, יהיו דברי על לוח לבך חרותים, ולא אהיה כמנגן אל
 המתים, וכצועק אל הצלמים", 4,853: "ויהיו דברי על לוח לבותם נרשמים, ולא
 אהיה כמנגן אל המתים וכצועק אל הצלמים", מבחר הפנינים מב ז, הברמן, נג:
 "ודע, כי המוכיח את מי שאינו נוכח והמלמד את מי שאינו למד, כמנגן בין המתים
 או כצועק אל הצלמים".
 20,518: "ואמר החכם: די בנסיגות מוסר ומנוחה, ובתוכחות הימים תוכחה"
 מבחר הפנינים יח ד, הברמן, כח: "ואמר: די בנסיגות מוסר, ובתהפוכות הימים
 תוכחת".
 12,520: "מי שזרע קנאה קוצר חרטה, וטרם שבע שנים יעשה שמטה",
 מבחר הפנינים נג א, הברמן, עט: "אמר החכם: מי שזרע השנאה יקצר החרטה",
 23,521: "אמרו כי נמצא כתוב על חותם החכם אפלטון, כי המנהג עם
 ההרגל מצא על כל דבר שלטון", מוסרי הפילוסופים א י: "הרגילות על כל דבר
 שלטון", שם ב ב: "אמר אפלטון: לרגילות על כל דבר שלטון".
 16,523: "והתבונן על חריצותך על העולם, אנוש מדעת נבער, אשר תרדף
 אחריו ותהמה ותסער, ובכל דבר זולתו תגער, ולא השגת ממנו כי אם מעט מזער,
 ומה תשיג מן העולם האחר, אשר אינך בו בוחר, ולא רודף אחריו ולא פניו
 משחר", מבחר הפנינים מה ג, הברמן, עב: "ואמרו שחכם עבר על אדם אחד,
 אמר לו: היאך חריצותך לעולם? אמר: אני רודף אחריו, אמר לו: השגת ממנו
 דבר? אמר לו: לא, כי אם מעט מזער, אמר לו: אם לא השגת מהעולם הזה,
 שאתה רודף אחריו, כי אם מעט מזער — מה תשיג מהעולם האחר, שאינך
 רודף אחריו?".
 15,524: "ונדר נדיב — מתנה מהירה ומקללה, ונדר הכילי — האחור
 והעלילה", מבחר הפנינים ל ד, הברמן, מ: "נדר הנדיב — מתנה מהירה, ונדר
 הכילי — האחור והעלילה", 18,524: "אין הנדיב מי שמשיב גמול וגומל חסדים, רק המקדים לעניים
 ומרודים", בן המלך והנזיר יא: "ואמרו החכמים: אין הנדיב המשיב גמול
 והמשלם חסדים, כי אם המקדים לעניים ומרודים".

13.526: "ועתה. אם יחשב שיוכל להזיק — יועיל לנפשו אם יוכל".
מוסרי הפילוסופים ב יט: "מי שיחשוב כי יוכל להזיקני — יועיל לנפשו אם יוכל".

4.527: "ואמר אחר: אין דבר קרוב לשמים וחשוק, מתפלת העשוק".
המלך והנזיר כו: "אמר: אי זה דבר יותר קרוב מהשמים? ענה: תפלת העשוק".
הערה: לשימוש "קרוב מן" בהוראת קרוב אל (על-פי הערבית) השווה בן המלך והנזיר לב: "כי לפי קירוב כל עצם מהשורש ולפי רחקו ממנו יהיה זכותו ועביו, מפני שכל מה שיהיה מהעצמים יותר קרוב מהשורש וכו' יהיה יותר בהיר וכו' כי האש בעבור שהוא קרוב מהגלגל הוא יותר זך ונקי ובהיר מהרוח". שם לג: "האור המשולח מהשכל יש לו שלוש מדרגות: מדרגה עליונה קרובה מגבול השכל וכו' ומדרגה תחתונה רחוקה מגבול השכל וכו' ומה שהיה הנפש המדברת אורה במדרגה העליונה קרוב מגבול השכל תהיה רוחנית קרובה מהשלמות". ועיין במילון בן-יהודה. ערך קרוב, עמוד 6166.

3.528: "וממעלת האיש השואל עצה נכוחה, כי הוא משבח עם ההצלחה, ומנצל בעת לא יגיע אל הרוחה". בן המלך והנזיר יג: "ואמרו עוד: המרבה לשאל עצה לא יסור משני דברים: משובח בעת ההצלחה, ומנוצל בעת המקרה".
10.529: "כי אין דבר מגנה כסכלות בזקן". מבחר הפנינים א ג. הברמן.
י: "כמה מגונה הסכלות בזקן". ספר חסידים תש"מ, 188: "אין דבר כגונה כסכלות בזקן".

21.533: "ואמר חכם אחד: הזמן עיט צבוע, ותבל דומה קנָשֶׁר קָעוּץ, ותחתיו נחל שוטף עמוק ונתון בו חבל גרוע, והדולה בו עצל וצרוע, והדלי רצון וקרוע, ואם בא לדלות ישבר כד על המבוע". רבנו בחיי, ברכי נפשי, תוכחה, נספח לחובת הלבבות: "והחיים והמות אחים, שבתם יחד, איש באחיו ידובקו, יתלכדו ולא יתפרדו. אחוזים בשתי קצות קָשֶׁר קָעוּץ, וכל ברואי חבל עוברים עליו". בן המלך והנזיר יד: "ואמר אחר: העולם הזה קנָשֶׁר, עברו עליו ואל תשבו בו". ידעיה הפניני בדרשי (בן גילו של עמנואל), בחינות עולם ח: "העולם ים זועף, רב מצולה, רחב ידיים, והזמן קָשֶׁר קָעוּץ בנוי עליו וכו'".
השווה גם 10.793: "ובאחרית הגענו אל קָשֶׁר קָעוּץ ותחתיו נחל שוטף".

14.534: "ואתמה אם איש בעולם הזה יאמין ויחסה, כי הוא יתחיל להפשיט קדם שיכסה, וקדם שיתן יגזל, והטוב בו ביקר והרע בזול, ולא יכסה דבר יהיה בו בוחר, שלא יגלה אחר, ולא יתן לאחד מעלתו, אם לא יכאיב זולתו, יחתף מהרה מתנותיו, ויפריד פתאם מחברותיו". בן המלך והנזיר טז: "וקצר יד העולם הזה ונבלותו וכו' כי הוא יתחיל להפשיט קדם שיכסה, ולגזל קדם שיתן, ולא יכסה דבר עד שיגלה אחר, ולא יתן לאחד אלא מה שיכאיב בו זולתו וכו' יחטף מהר מתנותיו, ויפריד פתאם מחברותיו".

20.534: "ודמוהו החכמים (את הזמן) לכף מאזנים, ישפילו היתרים ויעלו החסרים עד לשמים". בן המלך והנזיר ה: "ובאמת המשילו בעלי החידות והמשלים, הזמן הרע עם בני הנבלים, בדמותם אותם למאזנים אשר ירימו החסרים, וישפילו השלמים היתרים".

6.535: "ומי שאינו רוצה בגזרת הבורא הוא ככהמות יער". מבחר הפנינים ו ח, הברמן, יח: "מי שאינו רוצה בגזרת הבורא אין לשטותו רפואה".

9,535: "ודע כי מי ששם הסבל תכליתו וקצו, יגיעהו הסבל אל מחוז חפצו". מבחר הפנינים ט יט, הברמן. כא: "מי ששם הסבל תכליתו, יגיעהו הסבל אל חפצו".

15,535: "ולכן יזמן בעל נפש יראה, לכל פגע סבל ולכל טובה הודאה". מבחר הפנינים ט ה, הברמן. כ: "ואמר: אני תמיה על מי שלא זמן לכל פגע סבל ולכל טובה הודאה".

25,535: "העולם הזה והבא כשתי צרות, האחד כשפחה והשני כגברת, לא תרצה אחת עד שתקציף האחרת". ר"ש הנגיד, בן קהלת שנה, ששון, שיא: "רעי, התזכה לעולם בא – ורגלך אלי תענוג אשר טוב בעולם זה ממהרת, אתה כאיש לו שתי נשים, בעת יעשה לזאת רצונה – יהי מכעים לאחרת". חובות הלבבות, חשבון הנפש ג: "ואמרו: העולם הזה והעולם הבא כשתי צרות, כאשר תרצה האחת מהן תקציף השנית".

8,536: "ומנדיבות העולם הבא שהוא רחוק מן השוא, נמצא למבקשיו, ונדרש לשואליו ולדורשיו, וקל הדרכים והמעברים, פתוח השערים". בן המלך והנויר טז: "אמרו החכמים כי מרוחב יד העולם ומנדיבותו, כי הוא נמצא לכל מבקשיו, ונדרש לכל שואליו, קל הדרכים, פתוח השערים".

6,539: "ואמרו חכמים כי ימי האדם שלשה, תמול והיום ומחר, ותמול חלף ואל ארץ לא ידענו סחר, והיום לחלף יעז ויחגבר, ומחר נעלם ולא נדע מאדויות דבר". ר"ש הנגיד, בן קהלת קיח, ששון, רעג: "דע כי ימותיך שלשה, היום ויום אתמול ומחר, תדע דבר אתמול והיום, לא מה במחר המאוחר".

3,540: "והשכל וכו' יציץ לך מחרתיו, ויופיע עליך מהודו על השלמתך, שעור להשלים זולתך". 6,661: "הוא הימן וכלכל, אשר לא ישוב מפני כל, על השפע האלהי אשר שפע על פני מעלתו, עודף על השלמתו, שעור להשלים זולתו". פירוש עמנואל למשלי ג כז (עמוד 17): "אם חונך (צ"ל: חנך, ד"י) האלהים חכמה ושכל שעור שהשלימך ועודף על השלמתך שיעור להשלי' זולתך, אל תמנע מזה, רק כבוד הש' ית' והאציל מהכמתך על זולתך, ממבחר כוונתך ודיעותיך, ולא תעלימם מאנשי החכמה הראויים עליהם (צ"ל: אליהם, ד"י)".

17,548: "עורי מליצתי ברב תפארת". שיר זה דומה בחרו, במשקל ובכמה מליצות לשיר "אתן לאלי עז וגם תפארת" (ענק) לרשב"ג (ביאליק-רבניצקי א, 173–180), שעמנואל רומז לו ב"4.217.

22,549: "לא ידעה נפשי אבל היום לבד כמה וכמה חרבך דוקרת". רשב"ג בימי יקתיאל, ביאליק-רבניצקי א, 54: "לא ידעה נפשי, אבל היום לבד, אם ימאסו ימים ואם יבחרו".

21,552: "עורך להוד שירך זמיר זולתך – עורך לקול צפור אתון נוערת". רמב"ע, הענק א, ברודי, שד: "עורך גדלו אל גודל שר – עורך גור אריה אל אליו", שם, שיד: "ערך נדיבותך לעב, יערך לבוש שקים לבד". אלעזר בן יעקב הבבלי, ברודי, פב וכן צא: "ומושל את תבונתו לבלתו, כמושל האריות לזבובים". שם, צד: "ומושל את נדיבותו לימים, כמושל הנשרים לזבובים". סדרוס אבו אל-עאפיה, עורך לים, ילין א, 71: "עורך ליס-חסדו בחבל ים הוא כאנוש עורך לקדש חל".

8,553: "עד שכלך בא אל מלון קצה, וגם קורא ופושט בה כמו אגרת". אוצר הגאונים מגילה, התשובות, לוי, 25: "ורבינו האי זצוק"ל אמר: מנהגא דחזינן

קורא (את המגילה בפורים) ופושט כאגרת. ועיין טור אורח חיים סימן תרצ"ז.
 26,553: "תבחר ותקרב את מליצתי כמו עולה עלי יד אהרן נקטרת".
 רשב"ג בימי יקותיאל, ביאליק-רבניצקי א. 59: "יכון ויחשב לאל דמו כדם עולות
 עלי יד אהרן הקטרו". והשווה גם 20,381.
 1,558: "אם הוא נמצא (המקום, הוא) או משכל או מרגש". מורה נבוכים
 א נא: "כמציאה ענינים רבים מבוארים גלויים: מהם—מושכלים ראשונים ומורגשים".
 4,560: "אמר נא המשורר אויבנו, הזורק האש בעיר לעיננו". יחזקאל י
 ב: "ומלא חפניך גחלי אש מבינות לכרבים וזרק על העיר ויבא לעיני".
 23,577: "קורא אשר דגר ולא ילד (על גונב המליצות)". אלעזר בן יעקב
 הבבלי, זמן החיה, ברודי, כזו: "קורא יגנבו שירים". ועיין בהערות הפרופ'
 נ"ה טורטשינר למקום זה אצל הבבלי, לשוננו יא (תש"ג), 282. 5,598
 11,598: "צופה לקץ ימין, מחכה יום יום ביאת משיח אל ואלהיו". תפילת
 נדל: "צופה ויודע סתריו וכו' ישלח לקץ ימין משיחנו, לפדות מחכי קץ ישועתו".
 25,611: "לא מת נשיאנו — וחכמתיו על לוח לב הזמן חרותים, ואיך מת—
 וספריו יחיו מתים". מוסרי הפילוסופים א טו: "לא מת מי שהקדים פעלים טובים
 שזכרוהו בהם, או השאיר חכמה שילמדו ממנו". שם ב יא: "ואמר (בטלמיוס):
 לא מת מי שהחיה אותו החכמה".
 18,617: "הנה אנחנו בעמקי הספקות, וככלבים אלמים בסלע המחלוקות".
 תחמוני כח, קאמינקא, 246: "ובכל יום ירבו מריבות ומחלוקות, וכל הלכבות
 נחלקות, עד קראתי שם העיר סלע המחלוקות". על-פי שמואל א כג כח.
 5,621: "ויגש השמיני ויאמר: למה הזכיר הכתוב 'הללוהו בצלצלי תרועה'
 ולא אמר הללוהו בצלצלי ששש שברים ותקיעה". 24,643: "כי הרוח יגרם לעשות
 תקיעה ותרועה וששש שברים". ראש השנה לד: "אתקין רבי אבהו בקסרי
 תקיעה ששש שברים תרועה תקיעה וכו'". 18,647
 19,647: "שמחת על שיר וכו' כשמח יונה הנביא עת שמח על הקקיון".
 22,766: "תשמח בו כשמחת יונה על הקקיון". רשב"ג, ביום קצר אפי, ביאליק
 רבניצקי ג א, 39: "ותשמח ברננה בארץ כמלונה כמו שמחת יונה עלי הקקיון".
 2,669: "הרוחות ישובו ולא על תאות בעלי האניות". רמב"ע, אמת תאות.
 ברודי, פט: "והרוחות לחפצם נושבות על פני ים, לא עלי חפץ אניות". רש"ט
 פלקירא, המבקש, לג: "ראה כי נושב הרוח ולא כאשר אני תואל". והוא תרגום
 מבית ערבי של אלמגנבי, כפי שהעיר דוד ילין, תורת השירה הספרדית, 329.
 5,669: "ולא יעמדו על החמץ כי אם תולעיו". ר"ש הנגיד, בן משלי,
 אברמסון, 279: "ולא יעמד בכד חמץ לבד רמה אשר יש בו".
 19,669: "לא יבחן האל כי אם האצילים". בראשית רבה לד: "אין הקדוש
 ברוך הוא מנסה אלא את הצדיקים, שנאמר: ה' צדיק יבחן (תהלים יא ה)".
 20,669: "וכן בשמים כוכבים אין מספר וחילים, ואין הלכות רק לשני
 המאורות הגדולים". דוד ילין, תורת השירה הספרדית, 41: "אחד המשוררים
 הערבים אומר: בשמים צבא כוכבים בלי מספר ולוקים רק השמש והירח".
 3,801: "וסכלתי מן המכאוב והצער מה שאין הפה יכל לדבר ואין האוזן
 יכולה לשמע". ראש השנה כז: "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאין
 הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע". השווה גם רש"ט פלקירא, המבקש,
 האג, כב (מובא במלון בן-יהודה בערך עלה, 4493): "ויולכיהו אל מקום כלו

אורה וכו' ובו מההדר והתפארת וכו' מה שאין הלשון עולה לספר ולא הפה להביע. ומסתבר שצ"ל גם שם: שאין הלשון יכולה (וכן במפורש במהדורת ארם-צובה תרכ"ז, י.).

16.805: "קראו בשם הנדבה בריעה, ושם אחיותיה מחלה ונעה". אברהם בן יצחק בדרשי, אני גבר, מבחר השירה, ברודי, רצח: "אני—מחלה ונעה שם בנותי, ושם בני, אמת, מחלון וכליון". טדרוס אבו אל-עאפיה, הליל החושקים, ילן א, 118: "ומחלת אהבתי אין צרי לה ונועי מבלי קצה ותכלה, ובי התחתנו יחד בחשקו בנות האהבה נועה ומחלה".

18.807: "כי כל איש כפי כח הכרתו נתבע, ולכן איש אשר בים הסכלות יטבע, נפש יקבע, ואין טענה למתרשל ומתעלם". חובות הלבבות, חשבון הנפש ג (מובא על-ידי זנא, תרביץ ה, 332, כהקבלה ל-11,232): "ואל תאמר: ימצאני מה שימצא הכסיל, כי אתה נתבע כפי הכרתך, וענשך יותר חזק, והחשבון על התעלמותך יותר מדוקדק, ואל תסמוך על דבר שאין לך בו זכות ותנוח דעתך על טענה שהיא עליך ולא לך".

14.808: "לא ידעו כי מי שלא יוכל להיות מלך — טוב להיותו משנה מהיותו במדרגת האיש אשר הזבל יפנה, וכו'". רש"ט פלקירא, ספר המעלות, ווענעטיאנער, 7: "והפילוסוף אומר: ואולי תחשוב בנפשך אחד מהפתאים חסרי הדעת ותתיאש וכו' על כן אומר לך, כי אינך אלא כאדם ראה מעלת המלך ומה שעמו מהשרים והסגנים והחיל והעושר והכבוד והממשלה, והיה נמנע בעיניו להגיע לזו המעלה הגדולה, והיה יכול להגיע למעלת הסגנים או למעלת השרים או למעלה אחרת תחתיה שהיא גבוהה על מעלתו, ואמר בלבו: אחר שלא אוכל להגיע למעלת המלך ולהיות כמוהו — די לי שאהיה ממשליכי הזבל וכו'". 15.829: "חייך כי שמע שפרשת, פתך אכלת תקיאנה: מגזרת וכי יפתה אמר: עת לשחק". פירוש עמנואל על משלי כג ח: "גם נכון לפרש פתך מן כי יפתה איש נער" (צ"ל: וכי יפתה איש בתולה. — ד"י) שהוא מעניין פתוי והסתה, ובעבור שהזכיר למעלה מזה אכול ושתה יאמ' לך אמ' החכם הזה אל האיש האוכל מלחם רע עין דרך תימה: מה זאת עשית שנחפתית לדברי האיש רע עין האומר לך אכול ושתה בפיו, ואם פתה אותך האיש רע עין בדבריו ואכלת מלחמו — יהי רצון שתקיאנה".

ה ע ר ו ת ו ה צ ע ו ת

49-47 יא (תשי"ב)

דב ירדן

שמות כוכבים בחידת-לשון

במחברת העשרים ממחברות עמנואל הרומי מתוארת התנצחות ספרותית בין המשורר ובין חבר יריביו. שלושה "אנשי מדנים", אשר עמנואל עורר את רוגזם בשירי "בוז ונבלה" שחיבר עליהם, גמרו אומר לנקום את נקמתם מבעל השירים. לשם כך נדברו ביניהם לבוא במפתיע ולהציג לפני עמנואל שורה של שאלות וחידות, אשר המשורר הבלתי מוכן בוודאי לא ידע לענות עליהן. ואמנם, יום אחד, בשבת עמנואל עם השר מיטיבו, "במושב זקנים וישישים, ושופטי ארץ וחכמי חרשים", באו שלושת האנשים והכריזו בפני קהל ועדה על כוונתם לנסות את "המשורר הסורר" בחידות. תחילה נגשו שנים מן היריבים והציגו את שאלותיהם, ועמנואל השיב להם, כיד ההיתול הטובה עליה, ולבסוף —

"ויגש השלישי, והוא היה בעל חכמת הלמודים, ויאמר: אראה דבריך בתים לבדים, וטענותיך עקודים נקודים, היום תהיינה חידותי לך לשטן, ותחת אשר חשבת להיות גדול — תהיה בעיניך קטן. וישאלני חידה נפלאה, בפז התן מסולאה, וכאשר אותה שמעתי — כמעט אחור נרתעתי, ולולי ידעתי מחכמת התכונה מה שידעתי, אז ביון מצולת השאלה שבעתי, וקלון מכבוד שבעתי. וזאת היא השאלה המהוללת, אשר שאל בעל האבלה, אמר: אמור נא המשורר אויבנו, הזורק האש בעיר לעינינו, ועל מצחות אנשים נכבדים התוית תו: מה נשתנה צדק להיות מורה על בתיו? או התמהמהתי כרגע ואמרתי: אין זה לבדו ממפלאות הכתב והמכתב, ולכן הסתר נצניך כי הנה הסתית, ולו השכלת אז ידעת כי כן כוכב כתב, הכף כוכב, בתיו בית תיו, ואשא משלי ואומר:

אמרו: מה נשתנה צדק להיות מורה על בתיו?

אמרתי: כן כוכב כתב, הכף כוכב, בתיו בית תיו."

מה כוונת השאלה, ומה פשר התשובה? כדי לענות על כך, עלינו להזכיר כמה עובדות-יסוד מתוך הקוסמוגרפיה של ימי הביניים. לפיה קבועים שבעת כוכבי-הלכת (שבת, צדק, מאדים, חמה, נוגה, כוכב, לבנה, וסימנך: שצ"ם חנכ"ל) ושאר הכוכבים כתשעה גלגלים קונצנטריים, זה למעלה מזה: "גלגל הקרוב ממנו הוא גלגל הירח, והשני שלמעלה ממנו הוא גלגל שבו הכוכב הנקרא כוכב, וגלגל שלישי שלמעלה ממנו שבו נוגה, וגלגל רביעי שבו חמה, וגלגל חמישי שבו מאדים, וגלגל ששי שבו כוכב צדק, וגלגל שביעי שבו שבת, וגלגל שמיני שבו שאר כל הכוכבים שנראים ברקיע, וגלגל תשיעי הוא גלגל החזור בכל יום מן המזרח למערב והוא המקיף ומסבב את הכל. וזה שתראה כל הכוכבים כאילו הם כולם בגלגל אחד ואף על פי שיש בהן זה למעלה מזה, מפני שהגלגלים טחורים וזכים כזכוכית וכספיר, לפיכך נראים הכוכבים שבגלגל השמיני מתחת גלגל הראשון" (רמב"ם, יסודי התורה א א). "גלגל התשיעי שהוא מקיף את

הכל חלקוהו החכמים הקדמונים לשנים עשר חלקים. כל חלק וחלק העלו לו שם על שם צורה זו שתראה בו מן הכוכבים שלמטה ממנו שהם מכוונים תחתיו, והם המזלות ששמותם טלה, שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזניים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים" (שם ו). והנה שנים-עשר חלקי הגלגל התשיעי נקראים גם "בתים" ביחס לכוכבי-הלכת הנראים בהם: "ביתו של צדק — קשת ודגים, ביתו של מאדים — טלה ועקרב, ביתו של חמה — אריה, ביתו של לבנה — סרטן, ביתו של נוגה — שור ומאזניים, ביתו של כוכב חמה — תאומים ובתולה" (ברייתא דשמואל הקטן ה. אוצר מדרשים, איזנשטין ב, 545). לכל אחד ואחד מכוכבי-הלכת תפקיד מיוחד בעולם. כן למשל "כוכב ממונה על החכמה ועל השכל ועל הבינה ועל הדעת ועל המדע לפתח כל פיתוח ולחשוב כל מחשבת בכל מלאכת אומנות ועל הכתב ועל הלשון" (שם ט, 547). לפיכך נקרא כוכב גם בשם "קֶתֶב": "ככב או כתב" (טוביה כ"ץ, מעשה טוביה ב ט, שטרנברג, מט:), השווה גם מלון בן-יהודה, ערכים קֶתֶב, לֶתֶב, עמוד 2552. כדי לזכור את שמות כוכבי-הלכת ו"בתיהם" נתנו בהם החכמים סימנים: "הגלגל השני הוא גלגל הכוכב הנקרא דרך פרט כוכב וכו' ומחלקות המזלות של כוכב זה הם תאומים ובתולה והסימן כת"ב" (ר"מ אלדבי, שבילי אמונה ב ג, ורשה תרמ"ז, יח:). "הגלגל הששי הוא שבו כוכב צדק וכו' ומחלקות המזלות של כוכב זה הם קשת ודגים, חסימן צק"ד (שם יח:—יט). והנה ביחס לצדק יש לנו מקרה יוצא מן הכלל, ש"בתיו" רמוזים בשמו, שכן ראשי-תבות של "צדק" הם: צדק, דגים, קשת. ביחס לכוכב קיים מצב דומה, אמנם רק לגבי שמו המשני של כוכב, שהוא "קֶתֶב", שכן ראשי-תבות של "קֶתֶב" הם: כוכב, תאומים, בתולה. מעתה יתפרשו אפוא דברי עמנואל, כדלקמן: מה נִשְׁמָנָה צֶדֶק לְהוֹתוֹ מוֹרָה עַל קֶתִיו: המקשן דורש מעמנואל נימוק, מפני מה יצא צדק מן הכלל, ששמו, צדק, רומז על בתיו: דגים, קשת. עמנואל אינו עונה ליריבו תשובה ישירה, אלא סותר את עצם הנחתו, שצדק "מיוחס" בוה: אין זה לבדו מִמְּפִלְאוֹת הַקֶּתֶב וְהַמֶּקֶתֶב, אין מקרה

1. כוכב חמה = כוכב, מְקֻקֵּר, הוא נקרא "כוכב חמה" על שם שהוא נמצא תמיד בקרבת החמה: "כוכב חמה אינו מתרחק מן החמה" (ברייתא דשמואל הקטן ה, אוצר מדרשים, איזנשטין ב, 545), וכן על שם שהוא סופר החמה, כנאמר בחלמוד: "האי מאן דבכוכב יחי גבר נהיר וחכים משום דספרא דחמה הוא" (שבת קנו:). לביטוי "כוכב חמה" בניגוד אל "חמה" השווה עוד: "ביתו של חמה — אריה וכו' ביתו של כוכב חמה — תאומים ובתולה" (שם). והנה בעבור היות המהלך השווה לנגה ולכוכב חמה עם מהלך החמה שווה, ובתחתיו כל אחד מהם עם השמש לא יראה בעבור כח אור השמש, על כן היתה מחלוקת בין החכמים. כי יש אומרים, כי נגה וכוכב חמה למעלה מהשמש, ואחרים אמרו הסך הדבר" (ראב"ע, ספר הטעמים א, פליישר, 27). "כוכב חמה הוא ממוסך ומתהפך וכו' ובהלקו נשמת האדם וכן הבינה" (ראב"ע, ראשית חכמה ד) (ללא נכון חובאה דוגמה זו במלון בן-יהודה, ערך חמה, עמוד 1612, בכוותר: "וחמה בתור אחד המזלות שהאמינו לפנים שיש להם כח ושלטון על העולם", שכן אין המדובר בדוגמה הנזכרת בחמה, אלא בכוכב-חמה, כלומר, כוכב, מְקֻקֵּר). "והשמש וממשלותיו וכו' וכוכב חמה וחכמותיו" (תחכמוני כב, טופרובסקי, 214). "לשמש שם אהל שם ואין נסתר מחמתו, וגם נגה אשר יגה וכוכב חמה בכתיבתו" (משה רמז, מלך עולם, מבחר חשיבה העברית באיטליה, שירמן, קפט), והשווה עוד מלון בן-יהודה, ערך כוכב, עמוד 2288.

זה של צדק המקרה היחיד המכיל פלא-קטב וחירת-לשון, וְלִכֵּן הַסֵּמֶר נִצָּנֶיךָ —
 „חכמותיך“ הדלות, סֵן יבולע להם בקֶרֶת הסתיו (על-פי שיר השירים ב, יא —
 יב), וְלֹא הַשְׁפִּילָה אֶזְרָאָה בִּן מִקֵּב — פֶּקֶב, כּוֹכֵב נִקְרָא גַם פֶּקֶב, וְהִנֵּה
 ב, כֶּתֶב יֵשׁ לָנוּ פִּלְא־קֶתֶב דּוּמָה: הֶכֶף — כּוֹכֵב, הֶכֶף בַּמִּלָּה „פֶּקֶב“ מִירוּשָׁה:
 כּוֹכֵב, פֶּקֶדוֹן — בֵּית תִּיּוֹ, ו „פֶּקֶדוֹן“ שֶׁל כּוֹכֵב הָרִי הֵם בַּתּוּלָה וְחֲאוּמִּים, שְׂרָאשִׁי-
 תּוֹבִיָּה הֵם בֵּית וְתִיּוֹ, וּ בַתּוֹבִיָּה מוֹקִיעַ אֶפְסָא עֲמֻנָאֵל אֶת קֶלֶן יִרְיָבוֹ, שִׁידַע
 עַל פִּלְא־הֶקֶתֶב בַּמִּקְרָה הַפְּשׁוּט שֶׁל צִדֵּק, וְלֹא יָדַע עַל פִּלְא־הֶקֶתֶב בַּמִּקְרָה הַפְּשׁוּט
 פְּחוּת שֶׁל כּוֹכֵב.

1. „פלא הכתב“ שבשם כוכב הוסבר כבר בקיצור על-ידי אליהו בחור בתשבי, ערך כתב,
 וכן יש מן התוכנים שקוראין לכוכב שבגלגל השלישי (צ"ל: השני, — ד"י) כתב למי שהוא
 ממונה על הלמוד והכתיבה, וכן בספר מחברות עמנואל כשנשאל כוכב מה עניניו השיב קסת הסופר
 במתניו, ועוד בו באחד משיריו וזה לשונו כי כן כוכב נקרא כתב הכף כוכב בחיו בית תיו מירוש
 בתולה תאומים.

(היותר נכבד) (ד) וגם כלשון הספרות הרבנית והחדשה (הכי נכבד) וכולן כשרות לשימוש. וכאן עלינו להעיר, שהעדר פירושם אטימו לוגיים בכל מילונינו העבריים גרם אף הוא לאי-הבנת מלת הכי ולטעויות רבות אחרות. והסרון זה ראוי להימנע.

בוספות לרשימת: "אם כי" (קונטרס ל"ח)
 ליתר ביאור עלי לומר: (א) שאין ביטוי הויתור, כולם או אפילו רובם, הרכב של מלת תנאי ומלת ההדגשה "אף" או "גם". בתנ"ך למשל רובם הם מלה אחת (אם, כי, גם); (ב) מלות הקישור אם כי שבעברית ימי הביניים אין בהן הכפלה (שתי מלות תנאי, דבר, ו' כסלו, תשי"ד), אלא פירושן אם ש... ולא נוצרו מתוך טעות, כ"א בהשפעת ש... התלמודית לחיווי והצעת הדברים, המיתוספת בתחילת כמה סוגי משפט. ובמקומה באה, תחילה בשירת, המלה המקראית כי (לשוננו לעם, ל"ח, 12).

דב ירדן

חידודי-לשון אצל חיד"א

נטפל כאן בחידודי-לשון, ובפרט בסוג זה של חידודים, המיוסדים על ביטויים מתוך הספרות, שהוכנס בהם שינוי

1. גם על שימוש זה יצאו עוררין בימינו מחמת סדר מלוחיו; אולם עתיק הוא ומצוי בספרות 800-900 שנה ואולי אף למעלה מזה.

קל מתוך כוונה להתאימם לרעיון חדש, השונה מן הרעיון המקורי, על-פירוב נשאים חידודים אלה נחלתו הפרטית של המשתמש בהם. אולם חלק מהם, יש שהם נקלטים בתודעה הלשונית של העם כולו ונהפכים למטבעות-לשון. כן מצויים גם חידודים, שאמנם עדיין לא זכו לפרסום, מסיבה זו או אחרת, אך יש בהם כל הסמנים המכשירים אותם לבוא בקהל. לדוגמה נעיין הפעם בספר „מעגל טוב השלם“, הוא סיפור המסעות של הרב ר' חיים יוסף דוד אזור לאי (חיד"א), מחבר ארץ-ישראלי מפורסם מן המאה השמונה-עשרה, שביקר כשליח דרבנן במדינות שונות באירופה ובאפריקה, והעלה את רשמיו על הכתב.

בספרו זה, „מעגל טוב השלם“, כותב ר' חיים יוסף דוד אזוראי במקום אחד (עמוד 3): „צער כותש היה בי על השבת, נוסף על יגוני, שבכל הדרך רבת שבעה לה נפשי“. וכן במקום אחר (עמוד 26): „והיה לי צער כותש בשבת ההוא“, כמה יפה וחזק הביטוי „צער כותש“, שאפשר להבינו בהוראה: צער מדכא ומדכדך, השובר רוחו של אדם. ואולם למעשה כל עיקרו אינו אלא חיקוי לביטוי „שער כותש“, הבא בדברי המשנה (פאה ב ג) במובן: ענפים דקים של גפן וכדומה, הנסרחים על הגדר.

במקום אחר (עמוד 4) אנו קוראים: „גם רב החובל יחרף צר מסיח לפי טומאו על התורה ועל העבודה“, בא כאן „טומא“ בטיית, מלשון „טומאה“ ו„טמא“, בניגוד לביטוי הידוע „מסיח לפי תומו“, מלשון „תום“ ו„תמים“, ושוב במקום אחר (עמוד 8) מספר המחבר, כי הציעו

לו להספיד רב גדול אחד. וכך נאמר שם: „בוא אל התיבה לדרוש לכבוד הרב הנזכר, והפציתי שידרוש מגיד צדק שלהם, כי היה מוכן הוא לדרוש, ולא יכולתי להשיב פניהם ריקם, אז אמרתי: המתינו לי רביע שעה לבד, וה' עזרני והנושא בא". כמה יפה ומפתיע כאן הביטוי „והנושא בא", במובן: עלה בלבי נושא ורעיון לדרוש, שאינו אלא חידוד על-פי הכתוב (מלכים ב' ד א) „ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר: עבדך אישי מת ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה' והנשה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים".

ועוד אנו קוראים (עמוד 14): „ומדי העלותי לשכב, גר אחת שאלתי ללמוד, ואמרו לי: לא יעשה כן במקומנו ונרי בידך, לכה כבה לי אהור". יש לנו כאן משחק-מלים כנגד מה שנאמר בפרשת בלק (במדבר כב יא): „הנה העם הוצא ממצרים ויכס את עין הארץ עתה לכה קבה לי אתו". שינה המחבר מ„קבה" שבחורה, שנכתב בקורף ושפירושו „קלה", ל„כבה" בכ"ף במובן: כבה את הנר.

ועוד נאמר שם: „והשמש נסץ; נסץ: מהר קח את הלבוש והכופי"ר (מזוודה) ושים לדרך פעמיק". הרי לנו כאן שימוש יפה בבניין פיעל מן „נחץ", בהוראת מיהר וחירו, בחידוד לעומת דברי יוסף (בראשית מד טו): „הלוא ידעתם כי נחש נחש איש אשר כמני".

ועוד אנו קוראים (עמוד 23): „כי כאשר נחתי בק"ק וירמייאש כאיב לי כאיבא כאב השינים הזק מאד, עד שכמעט עולם חשך בעדי, וילך מנוח, ולא יכול יוסף להתאפק.

לא עומד ולא יושב ולא שוכב, ואתחנן אל ה' יחלימני ויחיני, ולא כלו רחמיו, אך תרוף תורף יוסף בתרופה אחת מבעלת האושפיזא". קטע זה מלא רמזים לפסוקי ספרות. הביטוי "וילך מנוח", שפירושו כאן: הלכה מנוחתי ממני אינו אלא דרוש לשם "מנוח", אביו של שמשון הגיבור, אשר עליו נאמר (שופטים יג יא): "ויקם וילך מנוח אחרי אשתו". ולא יכל יוסף להתאפק – פסוק הוא על יוסף הצדיק (בראשית מה א), וכאן הוא מתכוון למחברנו, שגם שמו יוסף. **החידוד היפה ביותר בקטע זה הוא הביטוי: "אך תרוף תורף יוסף בתרופה אחת מבעלת האושפיזא".** הקורא את תחילתו של הביטוי נזכר בדברי יעקב, שנאמר בו (בראשית לו לג): "ויכירה ויאמר: קתנת בני, חיה רעה אכלתהו, קרף טרף יוסף!". אך מי ששם לב להמשך: "בתרופה אחת מבעלת האושפיזא", תופס כי המלים "תורף תורף", הנכתבות כאן בתי"ו, כפעלים הבנויים מן השם "תרופה", – פירושן: תרופה ורפואה עלתה לו ליוסף שלנו על-ידי בעלת האכסניה שהתאכסן בה.

ובמקום אחר (עמוד 27) אנו קוראים: "ואחי כאיש גדה, מרור כורך". כאן אין שום שינוי חיצוני ממה שנאמר בהגדה של פסח, אך הכוונה איננה למרור זה שאנו אוכלים בפסח, אלא למרור שהגורל מאכיל אותנו בכל ימות השנה, וכוונתו לומר: תמרורי החיים הקיפוני וכאילו נכרכו סביבי לאין מוצא.

במקום אחד (עמוד 31) מסופר, כי פעם נפל מחברנו לתוך בור של טיט וצואה, ולקול צעקתו באו אנשים, וימשכו

ויעלו את יוסף אחוז בחבלי בוז וסרח העודף. גם
 כאן מוסב הפסוק שנאמר על יוסף הצדיק (בראשית לו כח).
 "וימשכו ויעלו את יוסף", על מחברנו שאף שמו יוסף. ועוד
 שני חידודים נאים יש לנו כאן: "אחוז בחבלי בוז" הוא
 משחק-מלים לעומת "אחוז בחבלי בוך" (אסתר א ו);
 "סרח העודף" — משחק-משמעויות הוא לעומת הנאמר
 במלאכת המשכן (שמות כו יב): "וסרח העדף ביריעת האהל,
 חצי היריעה העדפת, תסרח על אחרי המשכן".

במקום אחר (עמוד 34) מביע המחבר את התפעלותו
 מיופיה של העיר אמשטרדם במלים: "לא ראיתי עיר כלילת
 יופי בהדרי הדרים, מיופה ומשופה ומנוקה בסדר
 גכון, כאמשטרדם". במקרה זה, כמו בכמה מקרים קודמים,
 יצר המחבר כבדרך-אגב יצירה לשונית נאה בצירוף "בהדרי
 הדרים", בהוראת הדר ויופי רב, שאמנם אינו אלא חיקוי
 לצירוף המקיבל "בהדרי הדרים", הבא למשל במימרת
 התלמוד: כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין — אפילו
 בהדרי הדרים אסור" (שבת סד ע"ב ועוד).

בביטוי יפה משתמש המחבר לתאר אנשים, שדרכי
 נימוס הן מהם והלאה. הוא כותב (עמוד 56): "וגם בקצת
 עניינים לא נחם אלהים דרך ארץ". יש לנו כאן משחק-
 משמעויות נפלא בצירוף "דרך ארץ", שמצד אחד פירושו:
 הלכות נימוס ומידות נאות בחברה, ומצד שני אינו אלא
 ביטוי בלתי מושלם מתוך הכתוב (שמות יג יז): "ויהי בשלח
 פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים".
 מן הדוגמות המועטות, שהבאנו כאן מתוך סגנונו של

הספר "מעגל טוב השלם" לר' חיים יוסף דוד אזולאי, אנו רואים, מה רב הטוב הצפון לקורא בספרים מעין זה בעיון, ומה רבים עוד האוצרות השמורים בהם לטובתה ולרווחתה של הלשון.

משה אלטבאואר

מלשון דייגי ישראל

נודמן לי לצאת לימים מספר לדיג על סיפונה של ספינת-הדיג "חנה", של קבוצת שדות-ים, ולהתבונן מקרוב בעבודתם של דייגינינו ואף לרשום כמה רשימות על לשונם וניבם המקצועי - רשימות שאולי יעניינו את קוראי "לשוננו לעם" וגם יזכירו לאקדמיה ללשון העברית, שהגיע הזמן לדאוג גם לפינה זו בחיים החדשים בארצנו. התכונה האופיינית של ניב הדייגים היא, נוסף על כמה צירופי-לשון חדשים ומיוחדים, הכמות הגדולה של מלים לועזיות, מלשונות שונות, קרובות ורחוקות, ובייחוד מאיטלקית. דייגים איטלקים היו מוריני ומדריכינינו במקצוע זה, והלשון האיטלקית על ניביה השפיעה זה מאות בשנים על לשון הספנות והדיג הימי בכל רחבי הים התיכון המזרחי. אין אסון או חרפה בלעז זה: עמים גדולים מעמנו, שרק בתקופה מאוחרת של תולדותיהם הגיעו אל הים, קיבלו אף הם שמות זרים למכביר, ורק כעבור עשרות בשנים הלאימו את מונחי הימאות שלהם. עד היום, למשל, מונחי

פיראנא יח (ת.ס.ג.)

דב ירדן

חובל — Cordelier, נזיר פרנציסקני

במחברת השישית ממחברות עמנואל הרומי (מהדורת ברודי עמוד קעג, מהדורת הברמן עמוד 187) באה, במערכת של שאלות ותשובות, הפסקה דלקמן: — התאמר על החובלים מזמור? — שבו לכם פה עם החמור!

ברודי במהדורתו אינו מפרש את הפסקה ומסתפק רק בהערה לשאלה: „שעורו: התאמר מזמור על החובלים“. אברונין (לשוננו ט"ו, תש"ז, ספר טורטשינר, עמוד 188) כותב: „הרעיון. סתם והנה במהדורת וואלף 50 התאמר על הסובלים ונראה שצ"ל ה"ס"ל י"ס השאלה היא: מהו הפסוק הנאה לומר על הסובלים? תש: שבו לכם פה עם החמור (עפ"י דרשת חז"ל הידועה) הסובלים נוטים שכמם למשא כחמור גרם“. הברמן במהדורתו (עמוד 877) כותב: „והחובלים הם המלחים, והוא אומר להם שלא ילכו בים, ולא נראה לי תיקונו של אברונין 188, ע"י שם“. ואולם הגרסה „חובלים“ מקוימת גם על-ידי כתב-יד פריס סימן 1286 (עמוד 43), ונכראה אין „סובלים“ אלא תיקונו השרירותי של סטנוב בעל מהדורת ברלין תקנ"ו של מחברות עמנואל, שמתוכה העתיק וואלף. מצד שני, אם „חובלים“ כאן הם מלחים, מה סמיכות רעיונות יש ביניהם ובין חמור?

והנה אפשר, כי בשם „חובל“ משתמש כאן עמנואל במובן Cordelier, כפי שנקראו הנזירים הפרנציסקנים, על שם החבל (corde בצרפתית עתיקה, הקטנה מן corde, חבל), שהיו נוהגים לחגור אותו למותניהם. משמעות כזאת למלה „חובל“ נזכרת במילון בן-יהודה ערך חבל (עמוד 1459), ושם מובאות שתי עדויות למשמעות זאת, „שם לכומרים חגורי חבל: cordeliers“, „ויבא דבתינו אל המלך ואל (היקפונש) והחובלים וההגמונים פלילים וכל ראשי הגלגלות אשר בעיר פריש“ (ויכוח ר"י מפיסא, הקדמה), „ויאמר בלבו כל מצפוניו אבעה ואונו וגאונו בעזרת החובלים המתהללים באלילים“ (שם).

לפי זה תהיה כוונת השאלה: התאמר מזמור, כלומר, שיר היחול ולעג, על החובלים, האחים הפרנציסקנים? (לשימוש „מזמור“ בהוראת „שיר היחול“ השווה מחברת כ, הברמן 581: „ראיתי בשכונתי אשה עברית, דומה בצורתה לשפחה מצרית וכו' ועתה אמור עליה שיר או מזמור“, בהמשך מחבר עמנואל שיר לעג על המדוברת). ובאשר לתשובה „שבו לכם פה עם החמור“ נראה היה לי כי היה זה דרך קנטור ידוע שהיו מקנטרים בו את הנזירים הפרנציסקנים, שנתחייבו מטעם חוקי מסדרם בחיי עוני, והיו עוברים ממקום למקום רכובים על חמורים, לקיים את הכתוב „עני ורכב על חמור ועל עיר בן אתנות“ (זכריה ט ט), כישו בשעתו (מתי כא א-ה), (השווה גם מחברת ט, הברמן 269: „עורה משיחנו, צלח

כיום רכב על סוס אשר דוהר וכו' אם על חמור תרכב, אדוני, שוב שכבו".
לשימוש ב"חמור" כמלת ביוזון השווה גם מחברת ה. הברמן 184: "התכיר חמור
פלוגי רעך? - כה יהיה זרעך".

והנה השערתי זו נתאמתה במילואה על-ידי הפרופיסור חירם פרי (פלאום),
שהרציתיה לפניו ושהשיב לי לאמור:

"שם נרדף לנזיר פרנציסקני בצרפתית עתיקה וחדשה cordelier (בצרפתית
עתיקה גם cordelois), רמז לחבל בן שלושה קשרים שהיה סימן היכר לנזירים
הפרנציסקניים. מסדר הפרנציסקנים נוסד ב-1210 והמלים הצרפתיות הנ"ל נמצאות
החל משנת 1265. המלה הצרפתית עברה לאיטלקית עתיקה בצורת cordigliero
או cordelliero (דגטא, אינפרנו, פומון 27 שורה 67). באיטלקית חדשה אינה משמשת.
הפרנציסקנים היו נודדים הרבה ברגל או רכובים על חמור או פרד (לא על סוס).
מכאן רמזים הומוריסטיים תדירים לבהמת הרכיבה של הפרנציסקנים. כן בפואימה
Renard nouveau (מאה 13) שורה 1827: *troverent moi avec la soumeille dou*:
Cordelois ("מצאו אותי עם חמורתי של הנזיר החובל"). הפתגם ההומוריסטי
alder sur la haquenée² (או mule du Cordelier ("הלך רכוב על סוסתו) או
פרדתו של החובל" (שהוראתו: "הלך ברגל"), החי עוד היום, נזכר במילונו של
Antoine Furetière, 1640, ונהג כבר בימי הביניים. ולפיויסטר⁴ היו הפרד והחמור
נחשבים בימי הביניים במערב (בניגוד למזרח) לבהמות רכיבה בזוויות לגברים
ובייחוד לאבירים, והולמות רק לשימוש לנשים, כמרים ונזירות; כן נאמר ברומן
המחורז Eracle של Gautier d'Arras, שישו רכב על חמור כדי להשפיל את כבודו.
מתוך כך שנראתה הרכיבה על חמור, כאמור, כאופיינית לפרנציסקני, מקבלות
שאלתו ותשובתו של עמנואל הרומי את הסברן המלא."

אך באה אל יד - Col caval di San Francesco -
(במסלול פרנציסקוס הקדוש, כלאחר קריאה)

1. בשיר לטיני של המאה ה-13 בשם Sortes Plato Cicero שפרסם פרי (פלאום),
Speculum VI (1081), עמ' 499 - 533, נאמר (שורה 2) על הדרשן-הנודד הפרנציסקני, שהוא מתרועע
הרבה ואינו יכול לרכוב על סוס: *in equis et curribus non est dispensatio*.
2. סוס מאומן כך שלא לרוץ, בשימוש של נשים וכמרים בלבד (אנגלית hackney).
3. הביטוי הגרמני "auf Schusters Rappen gehen" ("הלך על סוסו השחור של הסנדלר",
כלומר: הלך ברגל) הוא אפוא בוודאי תרגום של הפתגם הצרפתי תוך ערבוביית של Cordelier =
חובל עם cordonnier (הסוס השחור הוא כמובן הנעל השחורה).
4. Wüster, Die Tiere in der altfranzösischen Literatur des Mittelalters, Göttingen 1916, p. 20.

(ארבע הערות אלו גם הן מדברי פרופ' פרי, המעיר, אגב, שבערך הנ"ל "חובל" של בן-יהודה
צ"ל: יחיאל מפריס, 1290, במקום יחיאל מפרא [ויכוח רבנו יחיאל מפריס עם המומר ניקולאו
דונין, אוצר ויכוחים, איזנשטיין, 1981]).

מהדורה זו הוכנה לדפוס בעיקרה על-ידי ה' י. טופרובסקי. קודם לעריכתו הסופית קבל המו"ל מידי ד"ר א. קמינקא ז"ל העתקה מלאה של תקנוני המאוחרים למהדורות; המדקדק ר' א. אברונין נקד את הספר ועשה בו הגהות רבות וחשובות. מר' י. טופרובסקי קבל מהנ"ל מה שקבל וגם דחה מה שדחה, — ואחריות המהדורה עליו" (קצור דברי המו"ל בעמוד ח). המהדורה החדשה של ספר „תחכמוני" היא שביעית במספר המהדורות השלמות, שהחשובות ביניהן הן: מהדורת סבאך, קונסטנטינא שמ"ג (להלן: ס). מהדורת לגרר, גטינגן תרמ"ג (להלן: ל) ומהדורת קאמינקא, ורשה תרנ"ט (להלן: ק). כן חשובה המהדורה החלקית של קאצמפף, ההקדמה והשערים א"ב, ברלין תרי"ח, שערים ג"ח, יז, יא, פראג תרי"ח (להלן: ה). הספר מצוי גם בכתב-יד מרוביג, ושנים מהם נמצאים בצלום במכון לחקר השירה העברית בירושלים: כתב-יד אוקספורד 1977, שלם (להלן: א) וכתב-יד אוקספורד 1978, חלקי (להלן: א'). עקיף חדושה של המהדורה החדשה הוא: א) בנקודה המלאה, המקיף לראשונה גם את כל חלק הפרווה, נוסף על נקודם של השירים שנתן גם בכמד מן המהדורות הקודמות. ב) בנוסחאות מתוקנות חדשות שנכנסו לגוף הספר. על המהדורה החדשה כתב א.מ. הברמן: ספר תחכמוני לר' יהודה אלתריו, מיני י"ז (תשי"ב), סיב-קצו (להלן: ה). א) הנקוד, מעשה ידי המדקדק הותיק ר' אברהם אברונין, אינו זקוק שיוציאו את טבעי בעולם. רק במקומות ספורים — וגם הללו בודאי בעקר סבות טכניות גרמו להם — סוטה נקודן של מלים בתוך שבוצים מקראיים, בלא סבה מחיבת, מדיוקן של הכתוב: עמוד 4 שורה 9: „כי עבודת הקדש עליהם בְּקִתָּף יִשְׂאֹו", צ"ל: בְּקִתָּף (במד' ז ט). 10, 18: „נֶאֱצָפָה לְרֹאוֹת מֵה יִדְבֵּר בִּי", צ"ל: נֶאֱצָפָה (חבקוק ב א). 13, 19: „דִּי מִתְּסוּרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ", צ"ל: מִתְּסוּרוֹ (דברים טו ח). 23, 11: „אִם שֶׁלֹּשׁ אֱלֹהִים לֹא יַעֲשֶׂה לֵה", צ"ל: יַעֲשֶׂה (שמות כא יא). 164, 8: „הַעֲוֹמְדוֹת בְּמִקְרָאוֹת הַצּוֹבֵאוֹת", צ"ל: בְּמִקְרָאוֹת (שמות לח ח). 185, 8: „וְהָיוּ בְּדוּרוֹ מְשׁוֹרְרִים

בורה, השירות המטאורולוגי, תשי"א. [4], 32 ע' 80. בראש השער: ועד הלשון העברית — חיל האויר לישראל — השירות המטאורולוגי. במכונת הכפלה, מלון אנגלי-עברי.

1453 ישראל. צבא. חיל האויר, בונחי ת ע ו מ ה. אנגלית-עברית / עברית-אנגלית מתוך רשימת מונחים של הועדה למונחי תעופה שע"י מפקדת חיל האויר/המחלקה לתפקידי מטה, קובץ מס' 1. חמ"ד, המחלקה לתפקידי מטה, מפקדת חיל האויר, (בית הדפוס הצבאי מס' 665), תשי"ב. 116, [1] ע' 80.

= פרסומי חיל האויר, מס' גא.

1454 ישראל. צבא. מטכ"ל. ענף הסברה והשכלה. 140 מ ל ה... לחיל העולה. [תלאביב, ענף הסברה והשכלה במטכ"ל / אבא, (בית הדפוס הצבאי מס' 665), [תשי"א]. [12] ע' ציורים. 80. מלון למונחי הצבא בעברית-יודית-צרפתית-ספרדית-ערבית.

1455 פינגברג, רחל [Rachel Feigenberg]. סוסתו של מנדלי ושות' הידישאים: <צור עובדות>. תלאביב, „בונדי-מולדת" (ההפצה בית מסחר של ספרים „כנסת", דפוס הפועל המזרחי), תשי"א. 36 ע' 80.

בראש השער: ר' אמרי <רחל פינגברג>. על בעית השפה היודית בעולם ובמדינת ישראל.

1456 פיקר, שלמה. שיבת-לשון: הזהות של עם ולשון בכל התגות וכוח הקמתה בארצנו... תלאביב, נ. טברסקי, בסיוע משרד החנוך והתרבות בחמלצת הברית העברית העולמית, (דפוס „ספר"), תשי"א. 203 ע' 80.

„תכנו של חיבור זה הוא החזרת עטרת הלשון בחידושה על ראש ישראל בחידושו, לאמור: הארץ והלשון אחת הן", (מההקדמה).

שירה עברית בימי הביניים

1457 חריזי, יהודה בן שלמה. תחכמוני הכין לדפוס לפי מהדורות שונות י[שראל] סופר-רובסקי, הקדים מבוא ישראל זמורה. תלאביב, מחברות לספרות בסיוע מוסד הרב קוק, (דפוס „גוטנברג"), תשי"ב. 8, 480 ע' 80. בראש השער: דבי יהודה אלחריזי.

רבים. יהמו קדבים, צ"ל: כדבים (ישעיה נט יא). 2,189: "ומזמתם בטרם תחיל ילדה", צ"ל: ילדה (ישעיה סו ז). 26,191: "ורוח טמאה ונגאלה ומוךא", צ"ל: ומוךא (צפניה ג א). 5,196: "ושמלת שירם מגוללה בדמים", צ"ל: מגוללה (ישעיה ט ד). 8,196: "ורפאנו את בבל ולא נרפטה", צ"ל: נרפאנו, נרפטה (ירמיה נא ט). 12,263: "מיסדים בסיפירים", צ"ל: בסיפירים (ישעיה נד יא). גם ב"59,9: "והאדמה לבשה מן הצצים בגדי רקמתה וכו' ויך ירק בפניה", שעליו מעיר המהדיר (בעמוד 472): "שינוי מוצלח של הפסוק במדבר י"ב י"ד" – נראה שעדיף להניח את לשון הכתוב: ויך ירק בפניה (ל 29: וירוק ירק), בחדוד, "יך" – מלשון "ואחר כל ירוק ידרוש" (איוב לט ח), "יך" = הוריק.

בנקוד החרוזים בחלק הפרוזה נראה שיש להעדיף צורות הפסוק: 20,8: "כי אהיה עמך, וזרועי תאמצך בין בני עמך", צ"ל: עמך (שמות ג יב, שופטים ו טו), עמך (כשם שנוקדה המלה בצדק מטעם המשקל ב"104,19: "עמך דלה מים עני נגרש"). ואמנם נראה כי לכך נתכון הנקדן, שכן נקד בהמשך בצדק: "וראה כל העם אשר אתה בקרבך את מעשי ה' כי גורא הוא אשר אני עושה עמך" (שמות לר י). 38,10: "ובני יום ברסן חפצי ימשכו, אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו", צ"ל: ימשכו, ילכו (יחזקאל א יב). 8,152: "ועזרני לחלץ נפשי מקשבוני, ולהציל יחידתי מענשך, ולמלט רוחי מצער דינך", צ"ל: מקשבוני, מענשך, דינך. 207,11: "שלום לך בעידך, חוק ועמד על עמךך", צ"ל: בעידך, עמךך (דניאל י יא). 225,10: "יש מקצת העם אשר ישוב, ומהם ישנו שנת עולם וישקבו", צ"ל: ישוב, וישקבו. 430,16: "ימים כאלו פניהם מפנינו נקצבו, ומעצי חיים נקצבו, ומכוכבי שחק גנבו", צ"ל: נקצבו, גנבו.

הנקודה המפרידה בין החרוזים בפרוזה עתים חסרה, ויש להשלימה ב"12,3: "וכבודו נעדר, ואורו קדר, 12,5: "והורו חץ הלעג אליו, ופלחו כסליו, 14,1: "וכל המחבר שירים, ויחצב בורות נשברים, 28,12: "ומצאתי עצמו

נכונה, וצרופה במצורף האמונה, 32,21: "ועתה בני הנצלו, ואל תעצלו, 38,13: "וגערת בדודים, ובחרתי נדודים, 156,19: "פתוני חלקיו, והסיתוני חלקיו, 242,1: "הבעיר גחליו, בנחליו, 157,2: "לכן עורי נפש הומיה, טרופה כאניה, 157,3: "למתי הבלי תבל יסיתוך, ואל יסיתוך, 252,9: "ואתם מעלימים מראות עיניכם, והופכים לצד אחר פניכם, 350,6: "אבל יצאו עליו דבות, גדולות ורבות, 352,3: "ותוך הקדושים קדשים.

גם בחרוזים קצרים, המורכבים ממלים בודדות, נראה שיש לנהוג מנהג חרוזים ארוכים ולהפ" רידם בנקודות, כמו שנעשה בכמה מקומות בספר, למשל 222,7: "ובצניף, הצעיף, ובמגבעת, הטבעת, וברביד, הצמיד וכו'", 235,18: "ההליכה, מבוכה, והנסיעה, מארעה, והפרידה, חרדה", 261,10: "נפתה לבבך בתמונה, הלבנה, ובשפה, היפה, ובמראה, הנאה, והרקה, החשוקה", 325,6: "להשיב היפי, דפי, והחסד, חסד, והגדלה, נבלה, והאילות, שפלות, והנדבה, דבה", לפי זה צ"ל גם ב"10,13: "בנות, הבינות, ועלמות, התעלומות, 24,3: "בניבים, ערבים, וחידות, חמודות, ושיחים, צחים, ושפה, יפה, ולקח, מרקח, ותושיה, יפה-פיה, ושירים, מאשרים, ומליצות, נמרצות, 35,26: "וארמונים, באשמנים, ומנוחותיה, בשוחותיה, ועליותיה, בתחתיותיה, 91,17: "והסגנים, הנרגנים, והמנונים, הזרים, והרועים, הרעים, 127,14: "ומה תשאל על עדה, גלמודה, ואמה, זעומה, 225,9: "ושירי התליו, לכסיליו, ומזמוריו, לחמוריו, 251,5: "יהיו כרגע המחלצות, חלוצות, והמשבצות, מגוללות בבצות, (השוה 95,21: "הלא ביום מותם עזבו המחלצות, חלוצות, והמצנפות, מטנפות, והמשבצות, מגול-לות בבצות").

עתים באה נקודת-חרוז שלא לצרך: 33,16: "ואם תבקשו לדעת יסורכם, אשר ממנו לקחתם", 150,15: "אשר אליו כונת כל מתפנן, וחשק כל נפש ותאות כל רעיון", (ההנחה כי "מתכון" חורז עם "רעיון" הגיעה, כנראה, את הברמן לבקש כאן אפשרות קריאה אחרת, וכה דבריו במאמרו: "בכל המקורות: מתפנן (=איכות)", ואולם א) מצב הגירסאות במקורות הוא כדלקמן:

כמוה לא חבר. בנעם מאמר וצחות דבר. צ"ל: דבר. 163, 5: "ועד לא קצליצות בכור הדמי נמקו". צ"ל: קצליצות (השמחות). השוה 155, 3: "על קצליצותי ונצור". רמב"ע. תחלת מאמרים. ברודי נו: "וספו הנאצות / וצמחו הארצות / וחנו קצליצות / ונטו אהליהם". הוא, לנטע השכל, ברודי רצ: "וברחו אפלי תוגותיו / וצהלו פני קצליצותיו". 163, 9: "הניאוני התנואות המניאות. והלאוני התלאות הפלאית. והפאוני לכל פאות. ההוות המפאות". צ"ל: התלאות הפלאות. 170, 1: "ויען הששי ויאמר: קשירי הזמן ידו ינופף". צ"ל: קשירי. 174, 5: "ולולי הפרושים רבו בתורה הספקות והשבושים". צ"ל: הפרושים (ס לג: הפירושים). השוה שורה 1: "כי איך יאמין איש בתורת משה ומצוותיה אם לא יאמין בפרושי הלכותיה". שורה 73: "אבל חכמיכם. שנו התורה בפרושה אשר פרשו לכם וכו'". ועוד בהמשך. 187, 22: "פן ידמה למשוררי יון אשר ימלאו בשירים מלה זרה. עם מלה יקרה. ויחקרו צצים. עם קוצים". צ"ל: ויחקרו. 231, 24: "ויקשרם בחבלי איתתו. ויכרעו כלם לרעם גבורתו". צ"ל: איתתו. 264, 25: "תדמה כשושנה אדמה ויפה. בדמי חללים פריה וצנפה". צ"ל: פריה וצנפה (א) 41: בדמי חלליה פוריה וצנפה). השוה 314, 3: "וחרבנו כמו גפן ואולם במימי החללים היא צנפה (כתקון בעמוד 475)". על פי יחזקאל יס י: "אמך כגפן בדמך על מים שתולה פריה וצנפה היתה ממים רבים". 306, 6: "אתם חשבתם דברי לעג ושחוק". צ"ל: דברי. כמו שנאמר 305, 22: "וכשמע העם דבריו. לא שתו לב למאמריו. וחשבוהו מהולל חסר דעת. ובעל נפש משתגעת". 342, 10: "ושירך שיר מתי קנה וזמה". צ"ל: קנה. 353, 3: "כי תמצא בו מרמת שועלים. ונגבות חתולים. ועזות כלב וכו'". נראה שצ"ל: ונגבות (כזב ושקר וגניבות דעת". ירושלמי סנהדרין סוף פרק ו). 371, 20: "ושם לי כס יקר". צ"ל: יקר. 393, 7: "אתמה לעבי טובך איך נכלאו דודי". צ"ל: דודי.

(ב) תקוני נוסחאות המשולבים בטכסט מבלי שיוער עליהם הם בחינת אור הנעלם וטובה שאין רוב הקוראים יכולים להכיר אותה כדי

רק א 68: מתפין. ואילו ס כט: מתכוין. ל 72: אשר אליו כונת כל מתכוון וחשק כל נפש ותאות כל רעיון (כלי רוח לסימן חרוז בין "מתכוון" ל"חשק"). (ב) "מתכוין" במשמעות "איכות" אינו מתאים יפה לענין. ואף אין בו משום חרוז ל"רעיון". ואין ספק שצדקה קריאת המהדיר "מתפין", כדוגמת הביטוי השגור "כונת מתפין" (קלצקין ב, 197, ערך "מתפין"). 155, 2: "אללי לי כי עוני כליו עדה ועדה. על נאות גילי ונצור". 163, 13: "ותהיינה מעונות הששונות. אותי מקיאות". 226, 10: "ואנחנו איך נשנה מנהגם. ונסור ממהלכם".

במקרה הבא גרם נקודה של המלה "צר" לחלוקה בלתי קצובה של החרוזים: 155, 22: "עד גמס צחית צר לזרמי ענני. אשר לא נעצר והסתבכו בגני יגוני. פרחיו ונצניו. והתאבכו בלבי גאות עשניו". אולם יש אפשרות לנקד "צר" (פרסות סוסיו פצר נחשבו". ישעיה ה כח), ונחלק: עד גמס צחית צר. לזרמי ענני אשר לא נעצר. והסתבכו בגני יגוני פרחיו ונצניו. והתאבכו בלבי גאות עשניו (ואמנם כך מנוקד ומחולק א 8). חלוקה בלתי-קצובה נעשתה גם ב 165, 6: "המקשר מעדני הבונות עדינות. בהגה מפיו יצא המקיר יאורות ומקורות. ומחבש מבכי נהרות אוצרות. בעת פיהו פוצה וכל אנשי החבורה וכו'". ונראה שצ"ל: המקשר מעדני תכונות עדינות בהגה מפיו יצא. המקיר יאורות ומקורות ומחבש מבכי נהרות אוצרות בעת פיהו פוצה וכו'. השוה גם בסעיף הבא בהערה ל-300, 27.

תקונים שונים בנקוד. 27, 21: "כי הוא צרי חילם וציר חילם". צ"ל: צרי חילם. 66, 10: "והמשקה אומר לכוסו: עוררי מתי היגון ובצופך יריו. ופחי בהרוגים האלה ויחיו". צ"ל: מתי. 89, 6: "והיא ככלה בצוארה ענק היאור: כאלו כל העולם חשך והיא מנורת המאור". נראה יותר: חשך. 119, 18: "ויאמר: הנה חפצכם אשר דרשתם". צ"ל: ויאמר. 143, 16: "ומילדי זונתו יום וליל הריתי". צ"ל: וליל. 154, 17: "גודד מריבה הענקים. וכשמיר פניכם העזתם". צ"ל: גודד מריבה הענקים (משרש עיז. מלשון "העזו בני בנימין". ירמיה ו א). 188, 24: "כי

לברך עליה ברכת הנהנין. אפילו החוקר לא יוכל להעריך את אחוז התקונים המוצלחים בלא חקירה משה של דפוסים וכתבי-יד. אף על פי כן יש לקבוע בודאות את קיומם של תקונים מן הסוג האמור במהדורה החדשה. לדוגמה, ב-154, 13 לנכון: „ואשפתה עליו רְנָתָה“ (על-פי איוב לט כג: „עליו תְּרָנָה אשפה“; וכן ל-74), במקום „עלתה רנתה“ שבשאר המקורות. ב-166, 7 לנכון: „והטריח בְּרִי דעו“ (על-פי איוב לו יא: „אף בְּרִי יטריח עב“). במקום „כדי“ שבכל המקורות. תקון זה מובא כבר בנספחות במהדורת קאמינקא עמוד 492, וזכותם של המהדירים החדשים היא שהכניסו את התקון בפנים. תקון יפה ומוכח מן החרוז הוא ב-394, 17: „ועשיתי לאיש כילי אשר הבטיח אותי בנדבתו ונדרים. ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שְׁקָרִים“ (כן גם א 141 וגויבואר, מלאכת השיר, לח). במקום „שקדים“ במהדורות אחרות. מצד שני ברי שבשטח זה של העמדת הטקסט הנכון על מכונו עוד נשאר הרבה לעשות. קריאה משה של כתבי-יד ושל הדפוסים העקריים לעמדת הטקסט של המהדורה החדשה היתה יכולה להגיה אור חדש על הרבה מקומות לקויים נוספים ולהכריע בברור הנוסח במקומות של ספק.

הצעות התקון המובאות להלן הן פרי קריאה רהוטה במהדורה החדשה. רק במקומות של קושי עינתי במהדורות הדפוס העקריים ובשני כתבי-יד אוכספורד שנוכרו למעלה. 21, 3: „הראיתם. בכל אשר חזיתם וכו' בְּמִלִּצוֹת הישמעאלי וכו' הנקרא אלהירי“. צ"ל: בְּמִלִּצוֹת. 23, 20: „ובדבר הזה איך חתעורר הנשמה וכו' לְדַבֵּר דבר מדברי החכמה. או לְדַבֵּר בענין מעניני המזמה“. באחד משני המקומות נראה שצ"ל: לְחַבֵּר (א 16: לחבר דבר מדברי החכמה או לדבר דבר מעניני המזמה). השוה גם 22, 25: „אבל המחבר למי יִתְפַּר. ועל אזני מי ידבר“. 41, 20: „כי אין כשירי שלמה חזקים. ולא מְשִׁירֵי הנגיד עמקים. ולא כשירי וכו'“. צ"ל: קְשִׁירֵי הנגיד (א 22, ס ט. 8, 21 ל ק 38).

57, 9: „וְדָמָּהּ הוא כמו שושן מאדם ואולם הוא בטרם צץ קטפּוּ“. צ"ל: וְדָמָּהּ (א 29, 28 ל 28). השוה שורה 7: „וצור חרבו בשני גם בפיהו ועל דָּמָּה בכל רגע שלפּוּ“.

57, 27: „הרמותי ידי לאל עליון וכו' אם ראו כמראה הוה עיני. או שמעו הַדְּבָר הזה אזני“. צ"ל: בְּדַבֵּר (א 29, ס יב, 29, 29 ל 29). 61, 11: „אלכה וְאֶשִׁיבָה אל אישי הראשון“. צ"ל: וְאֶשִׁיבָה (הושע ב ט; א 31, ס יב, 36 ל 30 ק 57).

62, 19: „ואחרי היות האדמה לובשת בְּגָד אלמנותה“. צ"ל: בְּגָדִי (ותלבש בְּגָדִי אלמנותה“. בראשית לח יט; א 31, ס יב, 38, 31 ל 31). השוה שורה 23: „ותסר בְּגָדִי אלמנותה מעליה“. 63, 5: „ונתפש גדור יגון ולא יהיה מתיר“. צ"ל: וְלוֹ (א 31, ס יב, 58 ק 58): לו גם יהיה מלוה תיור, שומרים בדרך. השוה מחברות איתאל יב, פרץ 97: „ובקשנו תיור לשמרנו מכף אויב בדרך“.

68, 26: „והשלג בְּגָלְיוֹ ירים“. צ"ל: בְּגָלְיוֹ (ס יד, 49, 34 ל 34 ק 65). השוה 70, 3: „והשלג בְּגָלְיוֹ ירים. על ראש ההרים“. 250, 8: „והשלג נשא בראש ההרים בְּגָלְיוֹ“. שם, 18: „השוחרים לשלג בעת ירים בְּגָלְיוֹ“. והשוה ההערה ל-26, 241. 74, 18: „אשביעך בְּחַיִּי כל נביא וחווה“. צ"ל: בְּחַיִּי (א 26, ס טו, 62, 37 ל 37). השוה ההערה ל-203, 9.

76, 14: „וכשמעי אמריה. נמשך לבי בחלק דבריה. ונקשרתי בחבלי קְשָׁרִיָּה“. אולי צ"ל: שְׁקָרִיָּה.

87, 21: „וכאשר רוו החרבות. בדמי הלבבות וכו' וכבו מוקדי הַפִּיִּת הדולקים“. צ"ל: הַמָּנוֹת (ס יז, 44 ל 44 ק 83; א 42: מות). השוה שורה 3: „וקדחה אש הַמָּנוֹת על ראש הרמחים“. שורה 15: „והַמָּנוֹת ביניהם קורא בלי לשון“. 91, 19: „ועל כן עשיתי לו זאת האגרת“.

וירדנה שבר אותם רוצה העצמות" (ספר השרשים לריב"ג, רדה).

154, 5: "שבו לי מתוקיו כמריו וקָרְיו כְּנָפְרִיו". צ"ל: וקָרְיו כְּנָפְרִיו (כמו שהעיר ופרש בצדק הברמן במאמרו: זרמיו הכבירים נעשו כמר מדלי). השוה גם הענק לאלחריזי, קמב, אברונין 49: "חשב טוב הזמן כרע ויהיו מתקיו נחשבים לך כמריו וחשב הזמן כדלי ויהיו בעיניך נחלי טובו כמריו".

154, 8: "ישא תבל באנחותיו ופֶר שיחותיו". צ"ל: וקָרְיו (א' 70, א' 8), על-פי: "גם היום קָרְיו שיחי ידי כבדה על אֶנְחָתִי" (איוב כג ב). "ישא בשיחי משכבי" (איוב ז יג).

155, 2: "אללי לי כי עוני כליו עדה ועדה. על נאות גילי ונצו. על עליצותי ונצו". צ"ל: וְעַל עליצותי (א' 70, ל' 74). "עֲדָה" – מלשון "ובכלה עֲדָה כליה" (ישעיה סא י). "וְעֲדָה" – מלשון "לא עָדָה עליו שחל" (איוב כח ח). "נצו" הראשון מלשון "לשום ארצך לשמה עריך תִּצְנֶנָּה מאין יושב" (ירמיה ד ז) – ענין חרבן. "נצו" השני מלשון "כי נצו גם נעו" (איכה ד טו) – ענין עִיפָה הם נגזרים מן בנצתה" (ספר השרשים לריב"ג, נצה).

155, 13: "ואולי גדודי התאות אשר ירדפות. עד יגפוח". צ"ל: וְיִדְפֹּקָה עד יגפוח (א' 71, א' 8, ס כט:).

155, 25: "הגוף עִינִי דלתי מרומיו". צ"ל: עִוְנִי, כרעיון הכתוב: "כי אם עִוְנֹתֶיכֶם היו מבדלים בינכם לבין אלהיכם וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע" (ישעיה נט ב).

156, 2: "והסר עֲלֹמִי מגד עִינִיךָ". נראה שצ"ל: עֲלֹמִי עֲלֹמִי (א' 71: עֲלֹמִי עֲלֹמִי; א' 8: עֲלֹמִי עֲלֹמִי). "עֲלֹמִי" מלשון "עֲלֹמִי למאור פניך" (תהלים צ ח) – נסתרותינו ומצפונינו" (ספר השרשים לריב"ג, עלם). "עֲלֹמִי" מלשון "ימי עֲלֹמִיךָ" (תהלים פט מ).

156, 5: "אנא אלהי בטרם מדדת בַּשָּׁעַל. קִמְצִי תחת וּמְעַל. הִנָּחַת וְתַעַל. ארוכה ותעל. לְשׁוֹבִי קִמְעַל". צ"ל: בטרם מדדת בַּשָּׁעַל (א' 71, ל' 75: בשועל). קִמְצִי תחת וּמְעַל. הִנָּחַת (א' 71, א' 8; ל' 75: הונחת) וְתַעַל. ארוכה ותעל. לְשׁוֹבִי (א' 71, א' 8, ס ל, ק 151) מְעַל

להיות לדור אחרון מספרת". צ"ל: לדור אחרון פְּעִלְיו מספרת (א' 44, ק' 97, ל' 46).

102, 8: "ויען האחד ועשרים ויאמר לו: תרצה להפיץ מי שכלך כנהר. עשה שיר וכו'". צ"ל: אִם תרצה (א' 49, ק' 116, ל' 50).

123, 13: "ומחוץ למחנה מושבו. עת בא דברו". צ"ל: עַד עַת (תהלים קה יט; א' 58, ס כד, ל' 60, ק' 119, ה).

141, 13: "טבעה אני סִקְלֶךְ בים התאוה". צ"ל: שִׁקְלֶךְ (א' 65, א' 5, ס כז, ק' 137).

150, 5: "הגבור ולא בגבורה נתונה". נראה שצ"ל: נתונה לו (א' 68: ולא בכח נתונה לו). 150, 17: "בְּחַיִּי הסוד אשר בו נשגבת". צ"ל: בְּחַיִּי (א' 68). והשוה ההערה ל' 203, 9.

151, 8: "ודבר אל כחות יִצִּירוֹת ונפעלו". צ"ל: יִצִּירוֹתִי (א' 69, ס כט, ק' 147).

152, 17: "ואלו אעמד אלף אלפי שנים משתחוה. ומודה ומשבח ומהלל. לא יכלתי להשיב גמול הטובה אשר גמלתני". נראה שצ"ל: הטובה הקלה (= אפילו הטובה הקלה; א' 69, א' 7).

152, 27: "ואתה לא כן בְּמַעֲשֶׂיךָ". נראה שצ"ל: מַעֲשֶׂיךָ (א' 7, ל' 73).

התפלה "אלהי בשתי ונכלמתי" (עמוד 153 ואילך) מהוה חטיבה סגנונית לעצמה בצמודים המרובים ובשעשועי-הלשון האחרים אשר בה. בעוד שעל סגנון הספר בכללו מעיד המחבר: "לא רציתי להעמיק עניניהם. פן ייגעו לומדיהם. ויקוצו חומדיהם. ועשיחי כל אמריהם. פשוטים לשומעיהם" (עמוד 29), מדגיש הוא בכתבת התפלה: "והנה זאת תפלה אחרת יפה-פיה. אין לה בתבל שניה. ולה תהלה דומיה. לחזק ענינה. ולחקף בנינה". "חקף הבנין" גרם לה לתפלה שלא תובן על בוריה ולפיכך גם לקתה בחסר וחלו בה שבושים במדה יתרה בכל המהדורות. להלן יעשה נסיון לבאר, אגב קימום לטכסט, גם כמה מן הצמודים בתפלה אמנותית זו.

154, 4: "ובאפס יד ירדוני". צ"ל: ירדוני וְיִרְדֹּנִי (א' 70, א' 8, ס כט; ל' 74). הראשון מלשון "ובחזקה רָדִיתָם אתם ובפרך" (יחזקאל לד לד). ותשני מלשון "ממרום שלח אש בעצמתי וְיִרְדֶּנָּה" (איכה א יג). "וכן אומר כי ענין

כמו גנה וסם מות פריך אבל הבערים אָרוֹךְ.
157, 5: „נִפְקָע לִיצֵר סִמּוֹךְ שִׁמּוֹךְ. צ"ל:
מִפְקָע (למה שמתני למִפְקָע לך, איוב ז כ; 71:
ומפגע; א' 9: ולמפגע; ס ל, ל 76 ק 152:
אפגע).

157, 7: „הוּזי נִצְחָךְ. עַל הַמְרוֹרִים. בְּקוֹל
תִּמְרוֹרִים. נִרְאָה שִׁצ"ל: הוּזי נִצְחָךְ. בְּעוֹד נִצְחָךְ.
והרימי מרי שיחך על תִּמְרוֹרִים. בְּקוֹל תִּמְרוֹרִים
(א 71). „נִצְחָךְ הִרְאִשׁוֹן מִלְשׁוֹן. וְיִזְזוּ נִצְחָם עַל
בְּגִדֵי (ישעיה סג ג). הַשְּׁנִי מִלְשׁוֹן „אֲבָד נִצְחִי
וְתוֹחֲלִי מִה" (איכה ג יח). „תִּמְרוֹרִים הִרְאִשׁוֹן
מִלְשׁוֹן „שִׁמִּי לך תִּמְרוֹרִים" (ירמיה לא כא),
הַשְּׁנִי מִלְשׁוֹן „נְהִי בְכִי תִמְרוֹרִים" (ירמיה לא יד).
157, 13: „וּפִתְחִי זִיקָךְ. אֲשֶׁר יִצְיָקָךְ. עַד כְּלִי
רֶק נִצְיָנָךְ. אֲוִלִי צ"ל: נִצְיָנָךְ (א 72. א' 9),
בְּשִׁנּוּי מִלְשׁוֹן הַכְּחוּב „הַצִּיָּנִי כְּלִי רֶק" (ירמיה
נא לד) לִשְׁם הַצְּמוּד, עַל-פִּי: „נִצְיָנִי לִפְנֵי
ה'" (יהושע ז כג).

157, 16: „וְהָאֵל יוֹרֵךְ. צ"ל: וְהָאֵל יוֹרֵךְ.
נִרְנָנָךְ יוֹרֵךְ (א 72. א' 9).

161, 14: „לֹכֵן בְּשׁוּלֵי כְבוֹדְךָ אַחֲזִיק אִם
רַחֲמָנִי. וְלֹא אֲשַׁלַּח כִּי אִם בְּרַחֲמָנִי. צ"ל:
עַד אִם רַחֲמָנִי (א 74. א' 10). הַשְּׁוֹה כְּתָר
מַלְכוּת לְרִשְׁב"ג, בִּיאֲלִיק־רַב־נִצְיָנִי ב, 76: „וּבְשׁוּלֵי
רַחֲמֶיךָ אַחֲזִיק עַד אִם רַחֲמָנִי. וְלֹא אֲשַׁלַּח כִּי
אִם בְּרַחֲמָנִי.

163, 11: „וְהַצִּיָּנִי נֶאֱלָפֹנִי. מֵלֵת. נֶאֱלָפֹנִי
(הִבָּאָה גַם ל 79) נִרְאִית מִיּוֹתֶרָה, וְאִינָה א 74,
א' 10, ס לא, ק 159.

164, 26: „וְרוֹקֵם מִן הַמְּלִיצוֹת חֲלִיצוֹת. וְחֵן הַמְּלִוֹת
הַנִּמְרָצוֹת הַמְּשַׁבְּצוֹת. בּוֹהֵב הַנֶּעֱם מְשַׁבְּצוֹת. צ"ל:
מִן הַמְּלִוֹת הַנִּמְרָצוֹת מְשַׁבְּצוֹת. (א 75. א' 11, ס לא).

165, 11: „וּלְלֶקֶט שְׁבִילִי נִכּוּחוֹת מִשְׁכּוּחוֹת
עֲמִירִיו. צ"ל: שְׁבִילִי (א 75. א' 11). הַשְּׁוֹה 2, 187:
„מִלְקָטִים שִׁכְחָת שְׁבִילֵיהֶם".

166, 6: „נִיָּעַד כָּל אִישׁ מֵהֶם חֲזוּי הַמְּלִיצוֹת
מִחֲדָרֵי יִצְעוֹ. צ"ל: נִיָּעַד (א 76. א' 11, ס לב).
ל 80).

171, 13: „הָאֶחָד מִכֶּם עֲדִי מִלִּיצִים יִבְלֵם. וְהַשְּׁנִי
אֲדָרַת הָאֲדָר יִגְלֵם. וְהַשְּׁלִישִׁי רֶקֶח הַרִיקִים יִהְלֵם.
צ"ל: רֶקֶח (א 77. א' 13, ס לב). עַל דֶּרֶךְ

(ס ל, ק 151). כְּלוֹמֵר: תְּשׁוּבָה קִדְמָה לְבִרְיָאֵת
הָעוֹלָם (סִסְח' גִּד). וְעוֹד בְּטֶרֶם תִּכְנַת שְׁמִים וְאֶרֶץ –
הַכְּנַת וְהַעֲלִית אֲרוּכָה וְרִפּוּאָה לְשִׁבִּי פִּשְׁעִי. לְשִׁמּוֹשׁ
שֶׁל „יִכַח" כְּלִשׁוֹן הַכְּנָה הַשְּׁוֹה סִפְר הַשְּׁרָשִׁים
לְרִיב"ג, יִכַח: „אֲשֶׁר הוֹכִיחַ י"י (בְּרִאשִׁית כֹּד
מֵד). אוֹתָהּ הוֹכַחַת לְעִבְדְּךָ לִיצְחָק (שֵׁם כֹּד יֵד),
וְאֵת כָּל וְנוֹכַחַת (שֵׁם כ טו) עֲנִין הַכָּל הַהוֹמָנָה
וְהַהֲכָנָה כְּמוֹ שֶׁאֲמַר הַתִּרְגוּם דּוֹמִין י"י יֵתָה
זִמְנָתָה".

156, 19: „פִּתְוִנִי חֲלִקִי וְהִסְתִּינִי חֲלִקִי.
צ"ל: וּפִתְוִנִי (א 71. א' 8): פִּתּוּ אוֹתִי דְּבָרִי
הַחֲלִיקִים וּפִתּוּ אוֹתִי לְפִתְיִתִים חֲלִקִי אֲבָנִי.
156, 19: „וְעִנְגוֹנִי מְרוֹקִי. וְנִגְעוֹנִי מְרוֹקִי.
בְּרִאשׁוֹנָה מִלְשׁוֹן „מִי מְרוֹקִיָּה" (אֶסְתֵּר ב יב).
וּבְשִׁנּוּי מִלְשׁוֹן „מְרָקוֹ הַרְמַחִים" (ירמיה מו ד).
הַשְּׁוֹה הָעֵנֵק לְאַחֲרִיזִי קֶטֶס, אֲבָרוֹנִין 54: „חֲצִי
זֶמֶן בְּגֵד מְרוֹקִים הֵם וּבִלְבַב בְּנֵי אִישִׁים מְרוֹקִיָּהם
יִתְעַדְנוּ בּוֹ הַנִּפְשׁוֹת אֲךָ מוֹת לִמָּק יִהְפֹּךְ מְרוֹקִיָּהם".
156, 21: „וּכְסוֹנִי וְנָטוּ חֲצִי מֵעַל אֲפִיקִי.
צ"ל: וּכְסוֹנִי אֲפִיקִי (אֲפִיקִי ים, שְׁמוּאֵל ב
כב טז). וְנָטוּ חֲצִי מֵעַל אֲפִיקִי (אֲפִיקִי מִגְּנִים,
אִיּוֹב מֵא ז) (א 71. א' 8).

156, 22: „וּגְדוּדֵי מִבְּצָרִי שִׁיָּהּ יִקִּיצוּ. וְיִשְׁנִי
תִּהְיוּ יִקִּיצוּ. צ"ל: שִׁיָּהּ, קוֹתִי (א 71. א' 8;
ס ל: הוֹתוּ; ל 75: הוֹהוּ). „יִקִּיצוּ" בַּפֶּעַם
הִרְאִשׁוֹנָה כְּנִרְאָה מִלְשׁוֹן „נִעְלָה בִּיהוּדָה וְנִקְיָצָה"
(ישעיה ז ו), וּבְשִׁנּוּי מִלְשׁוֹן „וּרְבִים מִשְׁנֵי
אֲדָמַת-עֶפֶר יִקִּיצוּ" (דְּנִיָּאֵל יב ב).

157, 3: „לִמְתִּי הַבִּלִּי תִבֵּל יִסִּיתוֹךְ. וְאֵל
יִסִּיתוֹךְ. א 71, א' 9: וְלֹא. וְאֲוִלִי צ"ל: עַד, כְּמוֹ
בְּהַמְשָׁךְ: „וְיִשְׁחִיתוֹךְ. עַד יִחִיתוֹךְ. „יִסִּיתוֹךְ"
הִרְאִשׁוֹן מִלְשׁוֹן „כִּי יִסִּיתְךָ אַחֲרֶיךָ" (דְּבָרִים יג
ז). הַשְּׁנִי בְּמִשְׁמַעוֹת הַסֵּרָה: „וְאֵף הַסִּיתְךָ מִפִּי
צָר (אִיּוֹב לו טז) עֲנִינוּ וְאֵף הַסִּירְךָ וּכְמָהוּ
וְיִסִּיתֶם אֱלֹהִים מִמֶּנּוּ (דְּה"ב יח לא) וּכְמָהוּ
אֲצִלִּי כִּי חֲמָה פֶּן יִסִּיתְךָ בְּשִׁפְךָ (אִיּוֹב לו יח)
כְּלוֹמֵר פֶּן יִסִּירְךָ" (סִפְר הַשְּׁרָשִׁים לְרִיב"ג, סִית).
157, 4: „וּמִזְמֵן אֲרוֹךְ. צ"ל: אָרוֹךְ אָרוֹךְ
(א 71, א' 9. ה). הִרְאִשׁוֹן מִלְשׁוֹן אֲרִיכוֹת וְהַשְּׁנִי
מִלְשׁוֹן „וְאָרוֹךְ כָּל עֲבָרֵי דֶרֶךְ" (תְּהִלִּים פ יג).
הַשְּׁוֹה הָעֵנֵק לְאַחֲרִיזִי ו, אֲבָרוֹנִין 8: „תִּבֵּל גִּטִּי
מִנִּי הִכִּי יוֹמִי קָצֵר אֲבָל הַמַּעֲשֶׂה אָרוֹךְ כִּי אֵת

הכתוב: „וְהָלַמָּה סִיסְרָא וכו' וחלפה בַּקֶּתוֹ” (שופטים ה כז).
 16,171: „והששי מִשְׁחֹהוּ לַמֶּלֶךְ עַל עֵילוֹם”.
 צ”ל: מִשְׁחֹהוּ לַמֶּלֶךְ אֶל עֵילוֹם (א 77, א’ 13, ס לב:).
 24,174: „ושתי השורות שומעים דבריהם”.
 א 79, א’ 14, ה 144, ל 84: השורות הקשורות.
 ה 165, 9: „יהיו כשורה קשורה”.
 11,187: „ומלאכת חרוזים חשבו כי למדוה”.
 וְקָבְרוּ כִּי שָׁקְלוֹהָ” צ”ל: וְקָבְלוּ כִּי שָׁקְלוֹהָ (ס לו, ל 90: וסבלו כי סבלוה).
 7,200: „ולא ידעתם לבחר האמת” אחרי
 זאת נשמטו המלים: „בִּי אֵין בְּכָל הַמִּדּוֹת מִדָּה טוֹבָה” כִּמּוֹ הַנִּדְבָּה (א 92, א’ 22, ס לח. ל 96).
 20,201: „בְּשִׁמְעֵי שִׁירֵיו” צ”ל: וְכִשְׁמָעִי (א 22, ס לח: ל 97, ק 197).
 9,203: „השבעתי אתכם בנות ירושלים וכו’
 בְּחֵין הַשְּׁפִתִים. האדמות בדם קרבי. והעינים
 הכחולות בפור קדרות לבי וכו’” צ”ל: בְּחֵי
 השפתיים (א 93, א’ 23, ס לח: ל 98). השוה
 11,201: „בְּחֵי הַנּוֹחַן לֶךְ שִׁפָּה בְּרוּרָה” 18,244.
 „בְּחֵי הַמּוֹרִיחַ כּוֹכְבֵי מְרוֹמֶיךָ” 20,273: „נִשְׁבַּעְתִּי
 בְּחֵי הַמֵּלֶמֶד אֶדֶם דַּעַת” 15,306: „נִשְׁבַּעְתִּי בְּחֵי
 הַסּוֹד אֲשֶׁר בּוֹ כְּתוּב” והשוה ההערה ל 18,74
 ול 17,150.
 4,209: „ברוך אשר זכני לראות מִלְּאָף”.
 צ”ל: מִרְאָף (א 96, א’ 24, ס מ. ל 101, ק 205:
 מראך).
 12,209: „נִאֲסַפּוּ בְּרַב עֲנִי לַעֲמֹם” נראה
 שצ”ל: עֲנִי (א 96, א’ 24, ס מ. ל 101, ק 205:
 עוני).
 4,236: „ואם יפל מעל מרכבתו יטבֵּל בַּגְדִּיו
 בַּטִּט וּמִיִּם” אולי צ”ל: יִלְכְּלוּ בַּגְדֵּיו (ל 115:
 יבללו בגדיו).
 15,236: „ואם יבא בים וכו’ או יקלל יומו”.
 צ”ל: יָזַ (א 108, א’ 33, ס מד: ל 115).
 5,241: „הכוה יהיה שבח היין ומהלליו. ואם
 אלה מעלליו, הלא אם שִׁבְחָתָם מִתְקוֹ וּטְעָמוֹ
 שִׁכְחָתָם יִפּוּ וְנַעֲמוּ” צ”ל: אם שִׁבְחָתָם (א 110,
 א’ 34, ל 117).
 26,241: „בהר היפי הרים רַגְלָיו” צ”ל:
 דְּגָלָיו (א’ 34, ס מה: ל 117, ה). השוה 24, 23:

„על כוכבי שחק ירים דָּגְלוֹ (כתקון בעמוד 471).”
 4,25: „וירם דָּגְלוֹ” 6,54: „ותרים על ראש
 תלי דָּגְלִיךָ ונסִיךְ” 2,199: „כי המדה הרמה.
 היא החכמה. תרים שפליה. ותשא על ראשם
 דָּגְלִיךָ (כתקון בעמוד 473).” 19,222: „והרים
 עלי דָּגְלוֹ ונסו” 19,316: „והחרב בעת תרום
 ותגאה עלי ראשה אני ארים דָּגְלִי” 8,368:
 „ועל ראשה ירומון דָּגְלִי” והשוה ההערה
 ל 26,68.
 13,252: „ויעשה היום מה שימצא מחר יִלְדוּ.
 ויפחד מן יקרה מחר לבנו אשר קראני” נראה
 שצ”ל: יִלְדוּ (א’ 34, א 114: ילידי). השוה
 בהמשך, שורה 19: „והחנודו כלם על האב ועל
 יִלְדֵּיו” וכן בשיר, שורה 26: „וחמלו לזקנתי
 ועל קטנות יִלְדֵּי”.
 20,255: „ואיש כי יהיה בו שבר רגל או
 שבר יד. או חולה מְכָאֹב צוֹאֲרוֹנוֹ” צ”ל: מְכָאֹב
 (א 116, א’ 38, ס מז: ק 252).
 18,261: „וּבְשִׁמְעַע הָעַם אֶת הַדָּבָר הָרַע הַזֶּה
 ויתאבלו” צ”ל: וַיִּשְׁמַע (שמות לג ד; א 118,
 א’ 40, ל 127).
 8,265: „ראו שרין עמקו מחשבותיו. ורחבו
 חכמותיו. וצרו טבעותיו וכו’ כִּמּוֹ גּוֹף הַגְּמָלִים
 (א 120, א’ 41, ס מח: ל 128, ק 263: הנמלים)
 טבעותיו. וכעין (א’ 41: ובעיני; ל 128: וכמו
 עין) הַנְּבֻכִים מסמרותיו. וישורר הבחור: ראו
 שרין וכו’ ויען הזקן ויאמר: כִּמּוֹ גּוֹף הַגְּמָלִים
 (א 120, א’ 41, ס מח: כעיסוף הנחשים;
 ק 263: כעיסוף הנחשים) טבעותיו ועיני
 החגבים מסמרותיו” הגירסא „כִּמּוֹ גּוֹף הַגְּמָלִים”
 לא תתכן. שכן נאמר מקדם „וְצָרוּ טִבְעוֹתָיו”
 משמע שטבעות השרין צרות. ואינן כמו גוף
 הגמל. שהוא חיה גדולה. וגם אי־ההתאמה
 שבתאור השרין במליצה החרוזה ובשיר מורה
 על נוסח משובש. ונראה שצ”ל בשני המקומות:
 כְּעִטּוֹף הַנְּחָשִׁים טבעותיו וכעין (בשיר: ועיני)
 הַנְּחָשִׁים מסמרותיו. עִטּוֹף=כְּרִיכָה, טבעות השרין
 דומות לכריכות הנחש כשהוא מתפתל, ומסמרותיו
 קטנים כחגבים. השוה 5,87: „והקשתות עִטּוֹפִים.
 כפופים. כאלו הם נחשים” לשמוש זה של
 „עִטּוֹף” במשמעות עָקוֹם וכפִּיפָה, כריכה ונסיה
 וסבוב (על־פי הערבית عطف). השוה מחברות

איתאיל כה, פרץ 214: "כי מדתי ללכת מחיל אל חיל. ולתקעסך מאריה אל איל". ספר השרשים לריב"ג, הדר: "והדורים אשר הם הנתיבות הקטנות והסבוכים (נראה שצ"ל: הקטנות) של דרכים וכו' ורצה באמרו והדורים אשר הדרכים המעוקלים הקשים אשר הם כרוכים לעטיפת אשר בהם ועל הדעה הזאת אמר התרגום בוהיה העקוב למישור ויהא כפלא למישרא כלומר שהוא כמו כפול וכרוך לעטיפת אשר בו". שם, טפף: "הלך וטפף תלכנה וכו' הולכות בעטיפת הגוף ונענעו אצל צד". שם, עטף: "יעטף ימין ולא אראה בענין אעטף ימין ופרשו אפנה על ימין כלומר אטה. וכמהו יעטף שית חסם למו כלומר בכל מקום שיפנו ואל איזה צד שיטו יעשו חסם. כי רוח מלפני יעטף כלומר שהרוחות הם עוטפות על בני אדם ונוטות אליהם".

290, 15: "שבה שכינה אל ירושלים אז נפתחו שערי שמים". צ"ל: או (א 130, א' 48), כמו בהמשך: "או פגעו בי מחנה האל ואם זה בית אלהים או גוה מחנים. או זה מאור עזרא וכו'". ומשפט שאלה הוא: השבה שכינה אל ירושלים. או נפתחו שערי שמים?

290, 17: "או פגעו בי מחנה האל". נראה שצ"ל: מלאכי (ויפגעו בו מלאכי אלהים", בראשית לב ב).

300, 27: "בעז גבורות מאמירו ומאירו. ובגזרת מעירו ומסירו. ובגזרת מעירו ומבעירו מחדרו. ומקרו ונהרו. ואל תאחרו. ופני שחרו". נראה שצ"ל: ובגזרת מעירו ומסירו. ובגזרת מעירו ומבעירו. מחדרו ומקרו. ונהרו ואל תאחרו (וכן החלוקה במהדורת פרופס. אמשטרדם תפ"ט, נו:). השוה 300, 24: "יצא כל צפעוני מחדרו. וכל נחש מחורו". "משירו" -- מלשון "השירו ולא ידעתי" (הושע ח ד). השוה 32, 24: "ושכלכם השירו. וסכלכם הסירו. ויצרכם המירו. ויצרכם האמירו". ופעל-נגוד לפנינו: אלהים ברצותו -- הוא מאמירו ומרימו, וברצותו -- הוא מכה אותו בצרעת ממארת. כמו כן: ברצותו -- הוא עושה אותו לשר, וברצותו -- הוא מסיר אותו מגביר ושר.

310, 2: "וגאו תהומות. על המקומות". צ"ל מקומות (א 159, א' 54, ס נז: ל 148, ק 312).

22, 312: "הנה אזני לרלת גיבן רצועה. ועיני בפוך מרץ קרועה". צ"ל: אֶפְרָח (ל 150). 15, 330: "וכל הימים אשר יקנה בך. וישכן בקרבך (בים). חיו תלואים מנגד לו". צ"ל: יקנה (א 147, א' 60, ס ס: ל 158, ק 333). 18, 345: "ומצאתי השבחים מעטים בטוב מעלליה. והלשונות קצרות ברב מעלליה". צ"ל: ברב מעלליה (ס סג, ל 165, א 154, א' 65: קצרות במהלליה). 3, 348: "ושם עובדיה סופו המלך הוא מן הקראים. אשר הוא ראש הקראים". צ"ל: אֶבְרָא (א 155, א' 66, ס סג, ק 351). 4, 352: "עניים ממעשים". א 156, א' 67 לפני זה: עשירים מנכסים. 20, 354: "לחדרי שאול ירדתי. ובמחשכים שבתתי". צ"ל: יִשְׁבְּתִי (ק 358). 15, 356: "כי הוא מתעסק בגנות. ובפעלות מתגנות". צ"ל: בגנות. בפעלות. בהתאם להמשך: "לקים מה שנאמר: המתקדשים והמטהרים אל הגנות". ולמה שנאמר מקודם, בראש העמוד: "ומנהגו בחגים ובשבתות. ובימי הגסים והאותות. לברח לגנו מבית התפלה". וגם א' 69: בפעלות מגונות; ס סד: ק 359: בפעלות. 18, 378: "ויער, צומח עלי שיחים". צ"ל: עֵצִי ("יער צומח עצים", קהלת ב ו, א 165, א' 75, ס סח: ק 381). 16, 382: "ונגדה בחורי חמד מחמדי עינים, מחפירים בקפה כוכבי שמים". צ"ל: בקפחים (א 167, א' 76, ל 183, ק 386; ס סט: כיפים). 1, 386: "שלום לעיר שלם אשר יפיה נעלם לראים יאמרו איה". צ"ל: לראים (ראיו יאמרו איו, איוב כ ז). 6, 426: "הונך כלי שמן וישבר קמו תך הכלי. ויעמד השמן". צ"ל: קמו-תך (=קמו-תך; א' 89: קמו-תך; ק 522: קמו-תך). שיר זה הובא גם בהענק לאלחריזי רמט, אברונין 82, ושם: "הנך כלי שמן וישבר קמו-תך הכלי גם יהלך השמן". דב ירדן

1458 לוצטו, שמואל דוד. תולדות הפיוט בישראל. מבוא מאת דוד זכאי. תל-אביב, מחברות לספרות, (דפוס דבר), תש"ח. 41 ע'. 80.

תיקונים במילון בן-יהודה

מילון הלשון העברית לאליעזר בן-יהודה הוא, עד לזמן האחרון, המילון המדעי השלם ביותר, שאליו פונה כל חוקר בשדה הלשון והספרות העברית. יש אפוא ערך רב לכל עבודה המתכוונת לתקן את הטעויות שנפלו במילון זה, ושהן כמעט מחויבות המציאות בחיבור בעל חיקף ותוכן כזה. התיקונים המוצעים להלן הם פרי עיון מקרי בלבד, ודאי אין לתקן מפעל גדול כזה בשלמות אלא לאחר בדיקה חדשה ומפורטת של כל החומר על יסוד מהדורות דפוס מתוקנות ועל יסוד כתב-יד, וגם אז, עדיין הרבה ענייני-לשון יש הנחונים לשיקול-דעת ותלויים בהבנה המשחנית בהתאם לעובדות החדשות ולפשטות המתחדשים בכל יום. אם לא ניתנה עד כה האפשרות לתפוס את המרובה, אל נא נכוז גם ל"קטנות", לתיקונים למקומות בודדים המודמנים אגב עבודה, ואמנם כבר פרסמו רשימות תיקון למילון בן-יהודה: בכר (הצופה מארץ הגר א, 46-57, ב, 11-15, 139-144, ג, 131-135), אברונין (לשוננו ט, 229-234, יג, 236-248, יד, 50-57, יו, 43-53, יח, 31-40, 193-200, קובץ מיוחד, 105-114), וילנסקי (לשוננו יח, 107-117), ואחרים. תהי נא אפוא רשימה קטנה זו חוליה בשרשרת המאמרים הבאים לתקן את מפעלו הגדול של בן-יהודה ולצרף אותו מכל סיגיו.

690ב, ג: "חרש בגנות, כנוי למשכב זכור; תמר בת שם בן נח היתה והיתה נאה וכיון שנטלה ער אמר עכשיו היא יולדת והיא מתכערת מה עשה היה מניח חשדה וחורש בגנות לשון נקי (מדח"ג, וישב)".
צ"ל: כנוי לביאה שלא כדרכה, כמו שנאמר בפירוש במקבילה ביבמות לד: וכבר העיר אברונין (לשוננו יח, 33) כי צ"ל: וחורש בגנות.
909ב, א. דופק: "ובהקברים החפורים באדמה, אבנים בצלעות הקבר שהמכסה נשען עליו: פתיל זה העודף צמיד זה הדופק (ספרי חקת קכו)".
דברי ספרי מוסבים על הפסוק: "וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו" (במדבר יט טו), ובכן אינם עניין לקבר, אלא לכלי.
1188א, קרנקה: "כך דרך הרשעים כשהן בצרה הם צועקים ובעת הרוחה חוזרין לקלולן (מד"ר שמות י)".

צ"ל: ובעת קרנקה, כי דברי המדרש מוסבים על הפסוק: "וירא פרעה כי היתה קרנקה" (שמות ח יא), ובכן אינם שייכים לערך קרנקה, אלא לערך קנקה.
1213א, השפחנה.

ערך זה סומן בסימן כוכב, המורה על מלים מתקופת התלמוד, אך כבר נמצא במקרא: "השפחנה" בית רמן (מלכים ב ה יח).
1265א, נהוג: "ש"ו, מ"ד נהוגים, סמ"י נהוגי, — יוקד, לוחט, ובהשאלה: כי הומי המולה בהגה יהודי, כי נהוגי (2) ותיקיך בועדם יועדוך (יוצר יו"כ, כי אדוקי)". ובהערה 2 שם: "פרשו המפרשים ישראל ההוגים בתורה שדבריה ותיקים. ע"כ, אך זה פרוש דחוק, כי הו' בתחלת וחוגי יתרה...".

הוא היא לצורך האקרוסטיכון, כמו שכבר העיר בכר (הצופה מארץ הגר ב140). השווה גם: "כי הגה הירחר התל הפכפך, כי והוסיף גרע וריבה ומיעט, כי זמס זרות ודון וולות" (ינאי, כי אמר, קרובות לספר ויקרא, פיוטי ינאי, זולאי, קלד). "על הידור ועל העיוזב, על נשמחה ועל נהאבל, על זכירה ועל השכיחה" (הוא, על אורה, קרובות לספר במדבר, שם, רכב). "זכור ננתעולל לרבע כאשה, ודון לבו השיאו באשה, חתו גבוריו להיות כלב אשה" (ר"א קליר, זכור איש, קרובות לפרשת זכור). ועוד הרבה.

לפי זה נופל כל הערך, ואת הדוגמה יש להעביר לערך קנה.

1270ב, נקנה, עיין לשוננו טז, 71.

1737א, קנג: "ואמר המשורר במשמ' מהר להמלט ממקום: הנהרות גאו מלאו על כל גדותם, הנשרים התרועעו חרגו ממסגרותם (יל"ג, ושמחת בחגך)". המחבר טעה כאן כנראה לקרוא "הנשרים" במקום "הגשרים", ועל-ידי זה בא לפירושו המוטעה, הפירוש הנכון הוא "חרגו ממסגרותם" — יצאו ממסגרותם, כשימוש המקובל בימינו.

1777א, ת, קנף: "רוח מחרף, מנשב בחזקה, שאין לעמד בפניה: אני משיב העדבר והערבה והים והחרבה וכו' בחרבי השלופה ובזרועי החשופה ובסערה המחרפת (4) ובאש השורפת (ר"י אלהרזי, תחכמוני לז), ובהערה (4) שם: "לא ידוע מאין שאב המשורר כונה זו לשרש חרף".

על מקום זה עמד גם בכר (הצופה מארץ הגר ג, 132), המשער שהוא הפעל הידוע חרף המשמש בדרך השאלה, אולם, המובאה מיוסדת על טעות במהדורת קאמינקא של תחכמוני לאלהרזי, שממנה העתיק בן-יהודה, והנכון הוא: ובסערה המחרפת, כמו שנדפס במהדורת לגרד (עמוד 144).

2082ב, נקנה: "נקנה, ש"נ, — שה"פ והמעשה שיעד שפחה לסלוני: שכן קם תחת אביו ליעדה ולשדה אחוזה מה שאין כן בבת וכו' דאי משום יעדה אינו קרוב יותר אלא מפני שהבת אינה בת יעדה שא"א לאשה לינשא לאשה אחרת (רש"י, ב"ב קי:)".

יש כאן אי-דיוק בשני פרטים:

(א) אין זה רש"י אלא רשב"ם.

(ב) המובאה בעיקרה נמצאת כבר בגוף הגמרא: "ומאי קורבה דבן מבת שבן קם תחת אביו ליעדה ולשדה אחוזה, יעדה, בת לאו יעדה היא", ואף רשב"ם אינו אלא כמביא את דברי הגמרא: "ופרכינן ומאי קורביה דבן לאב טפי מבת, אם תאמר שבן קם תחת אביו ליעדה וכו', לפי זה יש לשנות בשם הערך את סימן הסגול, המורה על מלים מהספרות שלאחרי התלמוד, לסימן כוכב המורה על מלים מתקופת התלמוד.

2714ב, לען: "כי אל נטשנו ובאף נתצנו אוי מה היה לנו, ולשערוריה היתה יפסיה אויה חרפה לידועינו לען לצרינו אוי מה היה לנו (ר"מ זכות, קינות, ארים בקול בכיה)".

צ"ל: לעג לצרינו, על יסוד הכתוב: "היינו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו" (תהלים עט ד). כן גם בדפוס הראשון, בקובץ פיוטי זכות, הן קול חדש דף טז, אלא שאות ג' בדפוס זה נראית במקום זה ובמקומות אחרים כאות ג' כסופה וכך נשתבשה המלה ל"לען" בחמש תעניות, ליוורנו תרכ"א, צט; שממנו העתיק בן-יהודה.

2945ב. קשה: "שמש מטתו, קַעַל אשה: (קונם) שלא אכחול שלא אפקוס ושל אשמש מטתי ימר (נדר' פא:)." .

אכן, דברי האשה הם אלה (אגב: ברש"י הגירסה: מטתך). הדוגמה אינה שייכת אפוא למקום שבו הובאת, אלא ראוי היה לייחודה בכותרת מיוחדת. 3077א. קן: "ה" בענין היתרון שיש לדבר על דבר, טוב קן, חכם קן, וכדומה... ועם פעל לפניו: היסלא מיי' דבר (בראש' יח יד)." .

ב"היפלא מיי' דבר" אין מ"ם היתרון, אלא פירוש, כמו שמדגיש ביהוד רמב"ן: "האם דבר נפלא ורחוק הוא שיהיה מאת ה' ככה, כלשון כי ממך הכל ומידך נתנו לך, ודומה לזה מאשר שמנה לחמו, מאת אשר תבא לחם שמנה" .

3092א. מנוקן: "בעל קנוס, שאצלו ימצא אדם מנוס מצרה, והוא כנוי לאלהים: אלים ביום מןסן, חלו פני מנוסן, טל אורות לנוסן, להטלילם בעצם ניסן (ר"א קליר, אלים, תפי' טל)." .

יותר נראה כי הנו"ן הנוספת בסוף "מנוסן" היא נו"ן הכינוי ולא נו"ן המשקל: ה-מנוס שלהן, והוא כינוי לאלהים, על דרך הכתובים: "אלהי צורי אחסה בו, מגני וקרן ישעי, משגבי ומנוסי" (שמואל ב כב ג), "ה' עזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה" (ירמיה טז יט) "כי היית משגב לי ומנוס ביום צר לי" (תהלים נט יז), וכפירוש מטה לוי: "ישראל יבקשו ביום ט"ו בניסן, שהוא עצום וחסון בניסים, את פני הקב"ה, שהוא משגבם ומנוסם" .

3707ב. א. נַעֲקָה: "בני הנעמה אוהבי התענוגות: ומי שהרגיל מחשבותיו ודעותיו לרדוף אחרי התאות והתענוגים הגופיים ויאכל כמו שיאכלו בני הנעמה כבר ירד למדרגה הבהמית (ר"א בר חסדאי, מאוני צדק לאלגולי 37)." .

הכוונה: מי שיאכל בגרגרנות כמו שיאכלו בני הנעמה, הנעמיות, הכולעות אפילו שברי זכויות. השווה במובאה שהובאה בערך נַעַן: "והוא להוט אחר תאותיו להיטת היענים (אמונה רמה ו ב)." ואין המובאה שלנו עניין לערך א. נַעֲקָה, אלא לערך ב. נַעֲקָה.

4193א. קפת: "הקפית, תקן והכשיר, הספית תחנון שיתקבל ברצון, ואמר הפיטן: הוריני יי' דרך חוקיך ותספית תחנוני למען שמך יי' (Elbogen, Stud. 156)." .

נראה שצ"ל: ותסכית תחנוני, כלומר תקשיב ותאזין לתחנוני, כמו בדוגמות: "יסכית תחנה" (אל מתנשא, שבת שקלים), "להסכית תחנתו" (אבינו מלך, סליח' יו"כ מנח'), שהובאו בערך קפת.

4294ב. צַבְרָה: "וכנוי לערוה: יוסף משלו נתנו לו פיו שלא נשק בעבירה על פיך ישק כל עמי צואר שלא הרכינו לעבירה וישם רביד הזהב על צוארו ידיו שלא משמשו בעבירה ויסר פרעה את סבעחו גופו שלא נגע בעבירה וילבש אותו בגדי שש (רשב"ג, מד"ר ויקר' כג)." .

כן מפרש גם לוי במילונו התלמודי, ערך צַבְרָה, עמוד 614. אולם פירוש זה ממעט את צדקותו של יוסף, בייחוד לדעת ר' יוחנן בן דהבאי, האומר: "אילמים מפנימה הוויין מפני שמנסקין על אותו מקום" (וכו' (נדרים כ)). ויותר נראה ש"עבירה" כאן היא כמשוטה, והב' של "בעבירה" היא ב' המצב ולא ב' המקום: פיו שלא נשק במצב של עבירה, כלומר, פיו שלא נשק נשיקה של איסור (וכו' (במקום) צואר שלא הרכינו לעבירה" יש גם גירסא: בעבירה, עיין בראשית

רבה צ, תיאודור-אלבק, 1102. אבל גם הגירסא "לעבירה" ניתנת להתפרש: לעניין עברה). וכעין זה יסד בעל "תפלה זכה": "בראת בי ידים וחוש המשוש לעסוק בהם במצוות, ואני טמאתי אותם במשמושים של אסור להכות באגרופ רשע ולהרים יד להכות בן אדם ולטלטל דברים המוקצים בשבת ויום טוב". מובן זה בולט בייחוד מן ההמשך: "רגליו שלא הלכו בעבירה – נִיָּצַב אותו במרכבת המשנה, מחשבה שלא תִּשָּׁקָה [בעבירה] (כך יש להשלים על-פי המקבילה בבראשית רבה צ ג) – תבא ותקרא תְּקֵמָה". לתפקיד הב' כב' המצב השווה גם: "בוא וראה מה כח עבירה קשה, שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה לא היו בהם זבים ומצורעים ומשפשטו ידיהם בעבירה היו בהם זבים ומצורעים" (ספרי במדבר א, במדבר רבה ז ו).

4423ב, עֲטוּלִית: "אולי ערומה, ובהשאלה שוממה: אליך שורק הנטועה בקרן בן שמן מבחר קרוחיות ועטולית כולה זרע עלי עין פאורות שלחתה (רש"י, תשו' קבוצ' קונטרס' א)".

הפירוש הניתן למעלה לא ייתכן גם לפי העניין, שהרי הכותב להלל בא ולא לגנות. והנכון הוא כי "קרוחיות ועטולית" אינן אלא גרסה אחרת, או טעות מעתיקים, במקום "קרוחיות וחטולים" שבמשנה מנחות ח ו: "ומנין היו מביאין את היין קרוחיות וחטולים אלפא ליין. שנית להן בית רמה ובית לבן בהר וכפר סגנא בבקעה". כנגד הגירסא "קרוחיות וחטולים" במשנה שבמשניות אתה מוצא במשנה שבבבלי (פו'), הוצאת ראם: "קדוחים ועטולין", ובשיטה מקובצת, שם: "קרוחיים וְעֲטוּלִים", וברש"י כתי' המודפס שם: "קורחיים ועטולין. מקומות הן".

"מבחר קרוחיות ועטולית" פירושו אפוא: הגפן (שורק) המובחרת. הבאה מקרוחיים ועטולים, שהן אלפא (ראשונה) ליין, אגב, הערך "עטולית", כפי שניחן בין "עֲטִיקָה" ל"עֲטִיקָה", איננו במקומו.

4493ב, עֵלָה: "ובמשמ' הצליח, יכול לעשות: ויוליכוהו אל מקום כלו אורה אין חושך ואין צלמות וכו' מה שאין הלשון עולה לספר (רש"י פלקירא, המבקש כב)".

המשמעות והמובאה מבוססות על טעות דפוס במהדורת האג תקל"ח של ספר המבקש, ואילו במהדורת ארם-צובה תרכ"ז דף י, הגרסה היא לנכון: מה שאין הלשון יכול לספר, על-פי ראש השנה כו: "זכור ושמו בדבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע".

4651א, עָצָם: "ואחרי פ"י במשמ' כנוי חוזר לנושא, ...selbst; se; self ושלף (טיטוס) חרבו וקיצץ את ספר התורה נעשה נס התחיל דם מבצבץ ממנו התחיל משתבח לומר שעצמו הרג (שם במד' יח)".

דוגמה זו היה ראוי להביא ככותרת מיוחדת, שהרי כאן אין פירוש "שעצמו" כפשוטו, אלא הוא "כינוי כלפי מעלה", כמו שפירש רש"י במקבילה בגיטין נו: 4682ב, א. עָקָר: "קל לא נמצא בהמקורות הקדומים".

האומנם בניין קל המובא בעמוד הבא מקהלת ומתו"מ אינו ממקורות קדומים? ברור שכל עצמה של ההערה "קל לא נמצא" אין עניינה אלא לב. עָקָר בלבד, ואילו כאן מקומם של בנייני קל ונפעל, שבאו בסדר מסודר אחר פיעל.

ביטויים "מודרניים" במקורות קדומים

בקראנו במקורות קדומים, יש אשר ניתקל בביטויים שלפי כל הכרתנו הלשונית הריהם יצירי הזמן החדש ומציאותם במקורות קדומים יש עמה משום הפתעה. נביא בזה דוגמאות לביטויים כאלה.

א. "החזיק מעמד"

הביטוי "החזיק מעמד" רגיל מאוד בלשון דורנו. במשפטים כגון: "הנצורים החזיקו מעמד מול התקפות האויב", "המטיילים החזיקו מעמד על אף תנאי מזג האוויר הקשים", וכדומה. נדמה לנו, כאילו צירוף מודרני לפנינו, שאולי נוצר כתרגום של הביטוי הגרמני *standhalten*, החוסף אותו במבנה ובחוכן. ומה נתפלא במצאנו את הביטוי "החזיק מעמד" במקורות קדומים? הביטוי, בצורתו המקובלת או בצורה "החזיק מצב", נמצא כבר שבע פעמים בספר "מחברות עמנואל" לעמנואל הרומי. שחי לפני קרוב ל-650 שנה: "ואל תחשבי, הצביה, כי במאנך לי חשקך אחריש ואגנע, רק אחזיק מעמד ובעינים דומעות אשוע" (מחברת ג, מהדורת הברמן, עמוד 101). "ואיכה נחזיק מעמד לפניו — ותוא לו כד חכמינו בערמס" (מחברת יג, 371). "ואמר בקול נעצב אל הנער המחזיק מצב, ולראות מה אדבר בו ומה אשיב על חיכתו יתיצב" (שם, 361). "ובראותי כי כלה שוד ואפס

המקץ, והנער להחזיק מצב יתאמץ, כמצול וחופץ, דבי
בקרבי יתחמץ (שם, 362). עודנו מדבר והנה שני אחים
באים בלב נעצב, ומול פני החזיקו מצב (מחברת
כ, 586). אי, זמן מסור, הרגת ביום אסף, מי יחזיק מצב
מפני ועמך וקצפך (מחברת כא, 607). מי זה נגד הזמן
יחזיק מצב, מי יתיצב לפני מקריו אם לא יתיצב
(מחברת כג, 661).

במילון בן-יהודה, ערך "חזק", עמודים 1490—1492.
זכן ערך "מעמד", עמודים 3179—3182, אין זכר לצירוף
"החזיק מעמד" או "החזיק מצב". אולם בערך "מעמד"
מובאת, בין שאר הדוגמאות, הדוגמה הבאה: "אקתך מאין
סלף ותהיה לך למופת, עומד והלל חולף ומעמד לא
זקפת" (יצחק אבן גיא, יה כל), ואולי יש לנו כאן —
כפי שהעיר לי מר משה ינון — צורה שלישית של "החזיק
מעמד", והיא: "לפת מעמד".

יצחק אבן גיא חי כמאתיים שנה לפני עמנואל, אך
לא די בזה, נפליג ללכת למקורות עוד יותר קדומים. הצירוף
"החזיק מעמד" או "החזיק במעמד" נמצא כבר במגילות
הגנוזות! והרי דוגמאות: "ואני אמרתי בפשעי נעובתי
מבריתך, ובווכרי כוח ידכה עם חמון רחמיכה התעודדתי
ואקומת, ורוחי החזיקה במעמד לפני נגע, כי נשענתי
בחסדיכה" (סוקניק, אוצר המגילות הגנוזות, הודיות, לוח 38,
שורות 35—36). "ותהי לכאיב אנוש ונגע נמאר בחכמי עבדכה
להכשיל [רוח] ולהתם כוח לבלתי חזק מעמד" (הודיות,
לוח 39, שורות 28—29). "וכל איש מנוגע באות מכול

טמאות-חאדם אל, יבוא בקהל אלה. וכול איש מנוגע באלה לבלתי החזיק מעמד בתוך העדה. וכול מנוגע בבשרו, נכאה רגלים או ידיים, פסח, או עור, או חרש, או אֵלם, או מום מנוגע בבשרו לראות עינים, או איש זקן כושל — לבלתי התחזק בתוך העדה" (Barthélemy and Milik, Discoveries in the Judaean Desert I, Qumran Cave I, עמוד 110, עמודה II, שורות 3-7). דוגמה אחרונה זאת קובעת תשומת לב לעצמה. שכן אולי ניתן להסיק ממנה, שבביטוי "החזיק מעמד" אין "החזיק" עניין חפיסה, אלא עניין חיוזק ואימוץ. כמו שנראה מתוך הסיום: "לבלתי התחזק בתוך העדה". הוראה זאת ניכרת גם מתוך הפסקאות הבאות: "ולפי שכלו עם תום דרכו יחזק מתנו למעמד לצבואת עבודת מעשו בתוך אחיו" (שם, עמודה I, שורות 17-18). "ונותן לנמוגי ברכים חזוק מעמד ואמוץ מתנים" (סוקניק, אוצר המגילות הגנוזות, מלחמת בני אור בבני חושך, לוח 29, שורות 6-7), על דרך הכתוב בנחום ב ב: "חזק מתנים אמן כח מאד". "מה אתחזק בלא העמדתני" (שם, הודיות, לוח 44, שורה 6). אולם, יהיה אשר יהיה פירושו המקורי של הביטוי "החזיק מעמד", מתוך כל הדוגמאות המובאות הננו למדים כי ביטוי עתיק הוא. שראשיתו אינה מאוחרת מראשיתן של המגילות הגנוזות.

ב. "קרוב ל" = כ", בקירוב.

הביטוי "קרוב ל" במשמעות כ", בקירוב נראה בעינינו כביטוי מחודש, במלון חדש של אבן-שושן הוא

מודגם במשפטים: „כתהלוכה השתתפו קרוב לאלף איש.
הספר מכיל קרוב לארבע מאות עמוד“. אולם שימוש זה
כבר מצוי במדרש רבה, שבו אנו קוראים: „שנאה לתעורר
מדינים וגו', שנאה שנתנו ישראל ביניהם לבין אביהם
שבשמים היא עוררה להן דיני דינין, דאמר רב שמואל
בר נחמן: קרוב לתשע מאות שנה היתה השנאה ככושה
בין ישראל לבין אביהם שבשמים, מיום שיצאו ישראל
ממצרים ועד שנה שנתעוררה עליהן בימי יחזקאל“
(ויקרא רבה ז א). „יאה המזבח תוקד בו, אמר רבי פנחס:
„ואש המזבח תוקד עליו“ אין כתיב כאן, אלא „תוקד
בו“, האש היתה מתוקדת בו. תני בשם רבי נחמיה: קרוב
למאה ושש עשרה שנה היתה האש מתוקדת בו, עזו לא
נשרף ונחשתו לא ניתך“ (ויקרא רבה ז ה).

ג. „כ"י“ = בתור.

גם שימוש זה נראה כחדש בעינינו. ואף כי אבן-שושן
מדגים אותו מן המקרא: „כי הוא קאיש אמת“ (נחמיה ז ב),
„והוא היה קמבשר בעיניו“ (ש"ב ד י) — נראה כי לא חובנה
משמעות זאת בכתובים על-ידי אבות הלשון. לפיכך, מה מפליא
למצוא שימוש זה במקורות קדומים, שוב במדרש רבה, שבו
אנו קוראים: „משל לחכם שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק
של זוגות. המבוי עשה שלו והאומנות עשתה שלה והנער
כבחור עשה שלו: יצא לתרבות רעה“ (שמות רבה מג ז).
אכן, עד שלא נמצא אסמכתאות נוספות לשימוש הנזכר, יש
לפקפק באמיתות הנוסחה שלפנינו, או בכוונתה.

סתומות ב. מחברות עמנואל

(6) ז 21,197: "ולא תכספנה רק לפטר חמור, ולו פגען בעיר בן אתונות, אמרו עליו: אג מעדנות". טו 17,411: "כי העשיר יהיה בו אחד מן החסרונות, אשר לא ירצהו האיש המסכן ולהיות אג מעדנות". מה כאן "אג מעדנות"?

(7) ז 7,201: "צבית חן, הלכי" וכו'. מי היא צבית החן בשיר זה, שמא האגרת?

(8) ח 6,245: "ותאמר: אני עליתי מרום החכמות ברב רכבי, להקרא בפי עוללים ויוני קים רבי, ואחריב בכף פעמי, ככל השטרות אשר ראיתי בימי". יז,218: "ואם ישיאך ודון לבך לפסל לעולם שטרות". כח 3,813: "אמר נבל בלבו: עשיתי לי משוא ודבר כזב עשרות, ומלאכה היא לעולם לפסל שטרות". מה ענין שטרות לכאן, ומה נעשה בהם?

(9) ח 26,243: "מה חטא לך הדקדוק והפעלה". י 14,286: "חכמת דקדוק הלשון והפעלה". יח 22,483: "ואדע ככל מלה ומלה, הנקד והדקדוק והפעלה". כא 17,608: "אלי כבתולה, חכמת הדקדוק והפעלה". מהי "פעלה"? (10) ח 25,247: "ואיך לא תירא, אתה הישן השוכב באמבטי, מחצי משלי ומן החרב אשר בפי עטי". מהי לשון "השוכב באמבטי"?

(11) ח 7,249: "גנב, אשר תגנב חמודות הומן... מהזכובים שיר ומעש מסכנות". מה ענין מסכנות לעש?

(12) ח 23,251: "וירץ בחמה לקרע הפנקסים, או שמנו עליו שרי חטים, פן יקרע הספרים". מהם "שרי חטים", שמא כתרגום אונקלוס: "שלטונין מבאישין"?

(13) ט 4,261: "ואחת עורכה שלחן ואחת תשרר אחריה העמקים". מה עושה השניה?

(14) יא 25,322: "הנחדם ירוץ לפסלו". 1,324: "במזלו ישתדל האדם, לפסלו ירוץ

מצעות בזה בפני קהל הקוראים סתומות אחדות ב"מחברות עמנואל" הרומי, נבוני דבר מתבקשים לשלוח את פתרוניהם, האותיות מציינות את מספר המחברות, המספרים, מימין לשמאל, מציינים את העמוד והשורה במהדורת הברמן.

(1) א 16,42: "ובעת יאמרו: פלוני קנה רביע פרה וסחר סחורה, יאמרו עלי: פלוני חיבר פירוש תמישה תומשי תורה". מדוע דווקא רביע פרה? תאמר שגם באיטליה, כמו בתימן, נהג המנהג שמי שמחלק עם אחר את החצאים או הרבעים של הבהמה, פטור ממס העורות והחלב, ואולם מי שמחלק שמיניות חייב בו? (השוה גיטיי, לשוננו ג', 368).

(2) א 15,45: "ובעת יאמרו: פלונית כיונה פותה אין לב, תבשל גדי בחלב, יאמרו: פלוי בית אשה חכמת לב". ר' 16,181: "(ומה הדבר) אשר יתן מגינת לב? לא תבשל גדי בחלב". 27: "ואשה חכמת לב? לא תבשל גדי בחלב". ב 3,562: "ונתן לו אביו אשה ושמח אסתר, ומעשיה כמעשה ורש אכול והותר, תסתתר בעת אכלה, ותשמיע בחוץ קולה, שית זונה ונוצרת לב, תבשל גדי בחלב". מכל המקומות נראה לי ענין זנות. אולם איך לאשש זאת?

(3) ה 3,163: "שנאת העכבר אל העקרבים". מפני מה שונא העכבר את העקרבים?

(4) ה 16, 164: "אהבת הישמעאלים אל היצהר". מנין?

(5) ו 3,176: "מה אומר המן? לכל זמן, וירש? לא תקלל חרש". ש 13,226: "ואם אמר: אורר המן חרש — ישיכון: אל תקלל, דוד, לחרש". נראה משני המקומות שיחסו חרשות להמן. מה מקור הדבר? שמא קשור לזה גם מנהג אכילת "אזני המן", וכן מנהג הרעשת המן ברעשנים?

הנחדם. מהו "נדהם" ומה כוונת כל הפתגם?
אפשר ש"נדהם" קשור ל"הדמיון" תתעבדון?
(דג'אל ב' ה). מכל מקום אין פירושו "נדהם",
ובדאי אין לגרס "הנדהם" כגרסת דפוס קוש'
טאנטינא, שהרי המלה חורזת במלת "האדם".

15) יא 17.331: "והנה כאשר יודע האחד
מהם למשכיל יוכל לדעת ממנו האחר, עובר
לטוחר". יג 27.395: "ויאמר האיש אל האנשים:
אראה אתכם מתלחשים, האם נתתם את ירשתי
לאחר? ויאמרו: נתנו, עובר לטוחר". כ 15.558:
"אם המקום נמצא גם הוא צריך אל מקום אחר,
עובר לטוחר". מה כאן לשון "עובר לסוחר"?

16) יב 22.336: "עת התעורה שר יהודה
ילדה עצר זמן רחמה ביום הולדתה, על כן
קראתהו יהודה, נבאה לא יספה ותעמד מלדת".
מהי לשון "נבאה לא יספה" כאן? שמא
"נבאה" = ילדה נביא?

17) טז 18.442: "איכה חושק יהיה מורד"
וכו'. מתבקש באור מספיק לשיר זה. בשורה
האחרונה גרסת כתב יד פריס: כי כל מור
ישכיל מן מורד (במקום: את מורד).

18) כ 24.583: "טלה חלב אשר תוליד
כלור" וכו'. מתבקש באור מספיק לשיר זה.
שיום לב לחלק הפרנאי הקודם לשיר.

19) כב 17.629: "ויגש החמשה ושלישים
ויאמר: הושיעה, אדוני... מה נאכל בשבת
נחמנו... אחרי שהכתוב אסר את האזנות, הוא
שאמר יחזקאל, ולא תהיינה עוד לאזני... ואען
ואמר: השמר השקט... כי לא אסר הכתוב
אכילתם בכל עת, רק אסר אכילתם ביום שני
מהשבוע". מדוע דוקא ביום שני? אם יש
קשר בין זה לבין מנהג ב"ב, מדוע גם לא
ביום חמישי?

20) כק 19.654: "לבי אשר הגה בדת אל
יום וליל מאן כהיום לאמר ויאמרו, מהו
"ויאמר"? שמא פרשת המן, שנזכר בה "עמר",
כמו בראשית השיר?

21) כז 5.759: "ומי כצדק מפתח שלחיה".
מהו "מפתח שלחיה"?

פתגמים ואימרות על מזג ה'
ד"ר מאאסי קוססי מהלסינקי (פינלא)
מחקר מקיף על משלים הקשורים למזג
ובעיקר פתגמים וניבים על זריחת השם
דת בשמים בעת ועונה אחת. במסורת
היהודי וכן גם בארצות הים התיכון.
תשובות והערות על כתובת ידע"עם ה'
תל-אביב.

אוריאל אומק

מקורות של ספורים יהודיים

תוך עריכתי בשביל הוצאת "הדר" את
הסיפור היהודי נתקלתי בשבע מעשי
מקורן היהודי נעלם ממני. שתי המעשי
שונות תורגמו בזמנן ע"י איסר ברש
הרמון". האחרונה — על ידי מתוך:
יוסף יעקבס ("מעשיות יהודי") והשאר
ד"ר עמנואל אולסבג (ב"הארץ") וא'
1. "שכר האמת". שומר כרות אף מסרב
לוטוס לשני עלמים שהחנינו לו: מעמקם
דוכר אמת.
2. "שליח הקיבה". מלך "פילקס". חר'
לאכול את ארוחתיו קבל עם, אחרי שברג'
כי כל היצורים הם "שליחי הקיבה".
3. "חמלד והפסל". מלך סקרון מפרע'
המפסל האלוהי לפני תום המועד של 30'
המכוער מקודש עד עתה.
4. "גשם דופיות ומסר עקדבים". עני'
ומכבד צומות זוכה לגשם של 2000 רופיו'
עשיר קמצן המתקנא בו נענש במסר עקדבי'
5. "חמגן ואנשי סודר". המגן הסתנאת'
רואה בהיכל הגנינה שבשמים עלמות בעלה'
מגנינות ש"אומנותו" היכלה בהן: הוא
שבחיהם של אנשי סודו התנפים בשקר יס'
6. "האח הגדול והחמוד". אל בזמות א'
לנער כל עוד הנער נמצא במצוקה וחושב
כי האל המחפש אחיו הוא האל נעלם כשהם
לנער והוא מביא קהל סקרנים לתראות להם:
7. "הנסיך והפאקיר". פאקירטפלות מק'
את אחד מבני המלך. מזימותיו הקניבליסטיות
הנסיך מנצחו, משחרר את בעליהם השבוי'
הם הוא נושא אח"כ נסיכה לאשה.

אודה מראש לכל מי שיעמידני על
הסיפורים האלה לפי כתובת "ידע"עם"

פתרון סתומה בפרקי רבי אליעזר

מאת

דב ירדן

בפרקי רבי אליעזר פרק חמישי נאמר:

"עד שלא נקוו המים נבראו המאורות ותהומות. ואילו הן התהומות? אלו שמתחת לארץ, שהארץ על התהומות נרקעת, כאניה שהיא צפה בלב ים כך הארץ מרוקעת על המים, שנאמר: לרוקע הארץ על המים."

ובבאור הרד"ל (ורשה תריב), דף יב, אור טו: "גירסא הכתובה ודאי טעות סופר, דמאורות מאי בעי הכא, ומאורות נחלו ביעי, ואור נברא בראשון. ואולי לגירסת הספרים צריך לומר המעיינות והתהומות. אבל בשוחר טוב שם [שהובא כל מאמר זה שם, כמו שכתבתי למעלה אות י'] לית להא דהמאורות כלל, וכן מצאתי אחר כך בליקוט המכירי כתב יד שהעתיק מאמר ר' אליעזר הוה בתהלים מזמור קל"ו ואין שם תיבת המאורות."

ובבאור "בית הגדול" לאברהם אהרן ברון (וילנא תקצח), אות (ב): "נבראו הבורות והתהומות, כן צריך לומר."

ובמהדורה האחרונה המנוקדת (הוצאת א. ל. ירושלים תשלג), עמוד טו, שורה אחרונה: "אולי צ"ל המערות, או מלשון הפס (ישעיה יא ח) ועל מאורת צפעוני, ופי' מאורת חור."

וכל זה איננו שוה לנו.

ואין ספק שצריך לומר: עד שלא נקוו המים נבראו המאורות ותהומות. מלת "מהמורות" היא מלה יחידאית: באה במקרא רק פעם אחת, בתהלים קמ יא: באש ופילם במהמורות בל יקומו. וזו "חז"ל הבינה, כנראה, כלשון בורות, בירושלמי מועד קטן פרק א הלכה ה, דף פ' וד' ג, שורות 3-4 מלמטה: ועוד אמר רבי מאיר מלקט אדם עצמות אביו ואמו מפני ששמחה היא לו. בראשונה היו קוברין אותן במהמורות, נתאכל הבשר היו מלקטין את העצמות וקוברין אותן ברזים (בארזים?); וכעין זה בירושלמי סנהדרין פרק ו הלכה יב, דף כג עמודה ד, שורות 11-12 מלמטה: תני בראשונה היו מלקטין את העצמות וקוברין אותן במהמורות (האות ה, כנראה, טעות במקום ה). נתאכל הבשר היו מלקטין אותן וקוברין אותן בארזים, וכן מפרשים ג'נאח ורד"ק בספרי שרשיהם ערך המר (ורד"ק גם בפרושו לתהלים) מלת מהמורות: שוחות עמוקות, ורד"ק מביא את דברי בירושלמי וגורס "בארזים" במקום "ברזים" או "בארזים".

על ידי תקון "המאורות" ל"מהמורות" נסתלק עוד קשי אחד שלא העיר עליו הרד"ל בפרושו, והוא, שלפי הנוסח המשובש, "המאורות ותהומות" מיודעת המלה הראשונה בהא הידיעה והשניה איננה מיודעת, וזה גמגום לשון, שהיה ראוי לומר: "נבראו המאורות והתהומות", או "נבראו מאורות ותהומות".

פתרון סתומה בפרקי רבי אליעזר

מאת
דב ירדן

בפרקי רבי אליעזר פרק חמישי נאמר:

"עד שלא נקוו המים נבראו המאורות ותהומות. ואלו הן התהומות? אלו שמתחת לארץ, שהארץ על התהומות נרקעת, כאניה שהיא צפה בלב ים כך הארץ מרוקעת על המים, שנאמר: לרוקע הארץ על המים."

ובבאור הרד"ל (ורשה תריב), דף יב, אור שו: "גירסא הכתובה ודאי טעות סופר, דמאורות מאי בעי הכא, ומאורות נחלו: כיצד, ואור נברא בראשון. ואולי לגירסת הספרים צריך לומר המעיינות והתהומות. אבל בשוחר טוב שם [שהובא כל מאמר זה שם, כמו שכתבתי למעלה אות י'] ליה להא דהמאורות כלל, וכן מצאתי אחר כך בליקוט המכירי כתב יד שהעתיק מאמר ו' אליעזר הזה בתהלים מזמור קל"ו ואין שם תיבת המאורות."

ובבאור "בית הגדול" לאברהם אהרן ברון (וילנא תקצח), אות (ב): "נבראו הבורות והתהומות, כן צריך לומר."

ובמהדורה האחרונה המנוקדת (הוצאת א' ירושלים תשלג), עמוד טו, שורה אחרונה: "אולי צ"ל המערות, או מלשון הפס (ישעיה יא ח) ועל מאורת צפעוני, ופי' מאורת חור."

וכל זה איננו שווה לנו.

ואין ספק שצריך לומר: עד שלא נקוו המים נבראו מהמורות ותהומות. מלת "מהמורות" היא מלה יחידאית: היא באה במקרא רק פעם אחת, בתהלים קמ יא: באש יפילם במהמורות כל יקומם. וזו חז"ל הבינה, כנראה, כלשון בורות, בירושלמי מועד קטן פרק א הלכה ה, דף פ' י"ד: "שורות ג', שורות 3-4 מלמטה: ועוד אמר רבי מאיר מלקט אדם עצמות אביו ואמו מפני ששמחה היא לו. בראשונה היו קוברין אותן במהמורות, נתאכל הבשר היו מלקטין את העצמות וקוברין אותן ברוזים (בארוזים?); וכעין זה בירושלמי סנהדרין פרק ו הלכה יב, דף כג עמודה ד, שורות 11-12 מלמטה: תני בראשונה היו מלקטין את העצמות וקוברין אותן במהמורות (האות ה, כנראה, טעות במקום ה). נתאכל הבשר היו מלקטין אותן וקוברין אותן בארוזים, וכן מפרשים ג'נאה ורד"ק בספרי שרשיהם ערך המר (ורד"ק גם בפרושו לתהלים) מלת מהמורות: שוחות עמוקות, ורד"ק מביא את דברי בירושלמי וגורס "בארוזים" במקום "ברוזים" או "בארוזים".

על ידי תקון "המאורות" ל"מהמורות" נסתלק עוד קשי אחד שלא העיר עליו הרד"ל בפרוש, והוא, שלפי הנוסח המשובש "המאורות ותהומות" מיודעת המלה הראשונה בהא הידיעה והשניה איננה מיודעת, וזה גמגום לשון, שהיה ראוי לומר: "נבראו המאורות והתהומות", או "נבראו מאורות ותהומות".

עיונים באגרת המוסר לרבי שם-טוב פלקירה

"אגרת המוסר" לרבי שם-טוב פלקירה נדפסה פעם אחת ויחידה על-פי צלום כתב-יד אוקספורד (להלן בקצור: כ"א) על-ידי א. ס. הברמן בקבץ על יד, סדרה חדשה, ספר א' (י"א), ירושלים תרצ"ו, עמודים מג - צ. באותו קבץ, ב' (י"ב), ירושלים תרצ"ח, עמודים רלא - רלו, פרסם הברמן שנויי נוסחאות ל"אגרת המוסר" על-פי כתב-יד ניו-יורק (להלן בקצור: כ"ב), שנשלחו לו על-ידי הפרופסור ישראל דודזון. מהדורת הברמן כוללת הערות, המציגות את מקורות מליצותיו ורעיונותיו של פלקירה במקרא, בתלמוד ובספרות ימי-הביניים.

ברשימה זו אביא כמה הצעות-תקון למהדורת הברמן, וכן כמה הקבלות נוספות לסגנון או למוטיבים הספרותיים של המחבר. בדרך-כלל לא העירותי, אם לא בדרך גרוא, על נוסחאות מתוקנות שאפשר ללמוד מתוך ~~המסמכים~~ ~~המסמכים~~ ~~המסמכים~~ של דודזון-הברמן הנ"ל, שעליהן יעמד הקורא המשכיל מאליו. לעומת זה צינתי נוסחאות מסתברות בכתב-יד ניו-יורק שהושמשו מן הרשימה הנזכרת, ומצד שני הבאתי את המקרים של נוסחאות מסתברות שבהם מסכים כתב-יד אוקספורד עם הנוסחה שנרשמה על-ידי דודזון כ"שנויי" על-פי כתב-יד ניו-יורק (בהיות לעיני דודזון רק הנוסחה שנדפסה על-ידי הברמן ולא גוף כתב-יד אוקספורד). במקרים אלה חשובה תוספת עדות זו של כתב-יד אוקספורד לקים את הנוסחה הנראית כטובה והמשתפת לשני כתבי-היד גם יחד.

רשימה זו מתחלקת לשני סעיפים: א. הצעות לתקון הנוסח. ב. הקבלות. באות גם בסעיף א כסיוע לתקוני הנוסח המוצעים.

המספרים העבריים הם מספרי העמודים ב"קבץ על יד", והמספרים העיקריים - מספרי העמודים.

א. הצעות לתקון הנסח.

מז 4: "וילטדהו ללכת בדרכיו הישרים/ ויטירוהו מלכת בדרכי הסורים". נראה שצ"ל: ויטירוהו, על דרך הכתוב: "ויטירני מלכת בדרך העם הזה" (ישעיה ח יא).

מח 13: "אתהלך בארץ לארכה ולרחבה/ היש משכיל בה". נראה שצ"ל: לראות היש משכיל בה, כלשון הכתוב בתהלים יד ב, נג ג.

נא 14: "ירא משנאך פעם והבן ומאהבך אלף פעמים למען אם יהי שונא להרע לך ירע וישטח לך חרמים". צ"ל: להרע לך ידע, כלומר: מאהבך, הרגיל עמך ומכיר את צפונותיך, ידע להרע לך, בהתפכו לשונא, יותר משונאך מאז ומתמיד, שאתה נזהר מפניו ומסתיר ממנו את עניניך.

נב 9: "אין ראוי למשכיל שידאג על מה שנאבד ממנו אלא שישמר (ו) על מה שנשאר לו". צ"ל: אלא שישמח על מה שנשאר לו. הנגוד לדאגה היא שמחה, כמו שנאמר גם בסמוך, שורה 12: "הנפש השלימה לא תשמה ולא תדאג". בצלום כתב-יד גיו-יורק שלפני בתמזגו הריש והוו של "שישמרו" (כנראה בתקון סופרים) לכעין ח רחבה, אף כי העקץ של הריש נכר בפרוש מעל לגג של החית. וכן יש לתקן במוסרי הפילוסופים ב ב 20, לעווענשהאל, 24: "לא נכון לאדם להטריד לבו במה שאבד ממנו, אבל צריך לשמור מה (נסח אחר: ממנה) שנשאר לו", וצ"ל: אבל צריך לשמח על מה שנשאר לו. השוה בן המלך והנזיר ה, הכרמן, 50: "וכבר אמרו החכמים: נחמות-המשכיל במה שיקרהו מן המקרים בשני דברים, האחת שמחתו במה שנשאר לו וכו'". וכעין זה בחבור התשובה, 645: "נחמת המשכיל במה שיפגשוהו ממקרה

ההפסד בכ' דברים: שמחתו והודאתו במה שנשאר לו וכו'".

נג 11: "ואמר אתה רוצה מהזמן מה שיספיקך כלו לא יספיקך". נראה שצ"ל (קרוב לנסח שבמשלי חכמים פא):
אם תרצה מהזמן מה שיספיקך מעט ממנו יספיקך ואם תרצה ממנו יותר ממה שיספיקך כלו לא יספיקך. המלים "ואם תרצה ממנו יותר ממה שיספיקך" במצאות גם בכי"א וכי"נ. והשוה גם תחכמוני סו, טופרובסקי, 335: "אם תבקש מתבל די ספקך - מעוטה יספיק לך, ואם תבקש יותר מספקך - כלה לא תספיק לך".

נג 14: "יש הכרח מועיל כמו הנשימה לבעל חי והכרח שאינו מועיל המות ומועיל ושאינו מועיל כמו העושר".
 נראה שצ"ל: והכרח שאינו מועיל כמו המות.

נג 17: "ואמר מעושר הטבעי שלא יהיה האדם רעב וצמא ובלעדי זה אין צורך אליו". נראה שצ"ל: די מעושר הטבעי שלא יהיה האדם רעב וצמא, כמו בשיר שבתמסך: "די לאנוש מהון ומעושר שלא יהא רעב ולא צמא". השוה גם בן קהלת, בלחם ושמלה, אנרמסון, 37: "בלחם ושמלה די לכל". או: העושר הטבעי, כמו ספר שעשועים ח שורה 175: "ואמר אבוקרטו: העושר הטבעי הוא שייגע האדם שלא ירעב ולא יתענה".

נד 5: "וזכרו כי מלך מן הקדמונים בא לפניו קהל גדול לדין וקדם נער קטן לדבר |לפני| מי שהוא גדול בשנים ויאמר |אל| המלך אין האיש אלא כלבבו ולשונו ואלו היו הדברים בשנים הנה יש בצאן שהם ראויים למלכות יותר ממך". צ"ל: וקדם נער קטן לדבר, ויאמר המלך: הנה לדבר מי שהוא גדול בשנים ויאמר: אדוני המלך אין האיש

אלא בלכבו ולשונו ואלו היו הדברים בשנים הנה יש בכאן
 שהם ראויים למלכות יותר ממך (כ"א נ). ~~השנה גם כן אני~~
~~אל אדם 2/191: "כל האדם הוא אך לבו ולשונו".~~

נה 4: "התרצה כי בני איש מנחשת". כי"א וכי"נ: התראה
 כי בני איש מנחשת.

נה 7: "וזכרו כי נער אחד נכנס אצל מלך אחד". צ"ל:
 וזכרו כי נער נכנס אצל מלך אחד (כ"א וכי"נ).

נה 8: "ועבר בן מלך אחד על מדינה שמלכו בה שבעה
 מלכים וישאל אם נשאר מזרעם ויאמרו לו בן נשאר והנה הוא
 שוכן בבית הקברות ואמר חשבתי להסיר עצמות העבדים מעצמות
 המלכים והנה כלם שויים". צ"ל: ועבר מלך אחד (כ"א נ).
 ונראה שנשמעו כמה משפטים אחרי "בבית הקברות", שתכנס
 בערך: וישלח אחרי המלך וישאלהו: למה שכנת בבית הקברות?
 ויאמר: חשבתי להסיר וכו'. השנה מוטרי הפילוסופים ב ה 21,
 לעווענטהאל, 31: "ושלח אחרי ובא אליו ואמר לו למה
 שכנת בקברים".

נה 21: "וישאלו עוד בני מה שמך ויאמר כלכל/ ואני
 כעץ האשכול/ אשר לא יצליח לכל". צ"ל: אשר לא יצטח לכל
 (כ"א נ), כלשון הכתוב בירמיה יג י, וכן על-פי: "עץ הגפן
 וכו' היצליח" (יחזקאל שו ב-ד). וכעין זה רשב"ג, ששר עלי,
 ביאליק-רבניצקי ב, 92: "דומה לעץ האשכול אשר לא יצליח
 לכל". תחכמוני יח, שופרובסקי, 191: "כעץ האשכול, אשר
 לא יצליח לכל".

נו 11: "ושם האיש הזה הימן האזרחי מעון החכמה ומקור
התבונות". צ"ל: מעין החכמה ומקור התבונה (כ"א נ).

בו 17: "מה מעושה הדעת בעת שתמשול הנפש". צ"ל:
מה מעושה הדעת בעת שתמשול התאוה ומה גדולה הדעת בעת
שתמשול הנפש" (כ"ב). השוה גם מוסרי הפילוסופים ב יג
3, גלעזענסהאל, 40: "מה מעושה תועלת הדעת עם תגבורת
התאוה ומה גדולה תועלת הדעת עם כבישת התאוה". ספר
שעשועים ח 160, דודזון, 90: "מעלת האדם כפי גובר דעתו
על תאוותו, וחסרונו כפי תוקף תאוותו על דעתו".

בו 20: "לא יהיה החכם חכם עד שתמשול |נפשו| בכל
תאות גופו". צ"ל: לא יהיה החכם חכם עד שימשול בכל תאות
גופו (כ"ב). השוה מוסרי הפילוסופים ב א 61, גלעזענסהאל,
20: "לא יהיה החכם חכם עד שיכבוש כל תאות הגוף".
נ"ט 5: אין בהאווה יעוץ ואיננו יעוץ... בחושק" צ"ל: וכברק אלץ ואזיר חצט
כמו שחמור קטן קטן המלך והנזיר בו הקימין, דוד. וכי"א אצט ככ"נ: וכברק,
וא"א וכנ"ר דק", כמו שחמור קטן קטן המלך והנזיר בו הקימין, דוד. וכי"א אצט ככ"נ: וכברק,
נז 17: "ואמר כי הדבור בכסף והשתיקה כזהב". צ"ל:
ואמר אם הדבור בכסף השתיקה כזהב. וגם כ"א: בכסף.

נח 4: "ואמרו כי חכם אחד היה שותק מאד ויאמרו לו
למה אתה שותק ויאמר |ר| לשוני כזהב.
מרבה מליו לא ידע כי בהם חייו או מיתתו
ולשונו היא דוסה לז- חב אם יתרה תאכל אותו".
אולי צ"ל: לשוני כזאב וכו' ולשונו היא דוסה לזאב/ אם
יתירה תאכל אותו. השוה רב האי גאון, לשונך: "לשונך שים
בפיך באסרה, וכאלם היה בין החבורה, ואל תרפה ארי אסור
בחבלך, ואם אותו תשלח, ואכלך".

נח 16: "טוב הוא שנביח האמת מפני שלא נדענו משאניחנו
ואני יודע אותו". נראה שצ"ל: טוב הוא שאניח האמת מפני
שלא אדענו. וכן באו הפעלים ביחיד גם במבחר הפנינים א
טז, הברמן, ו: "וטוב שאניח אותה מפני שלא אדענה,
משאניחנה ממאס בה". מוסרי הפילוסופים ב ב 15,

לצורענטהאל, 24: "והנחת האמת מפני שלא אזעבו טוב
משאניחנו לקוצי בו".

נח 20: "ויהי כאשר כלה הימן לדבר/ וכלה המוסר לחבר".
צ"ל: ואלה המוסרים (כי"א: ואלה המוסר; כי"ב: ואלה
המוסרים).

ס 4: "וכמו כן אם יאכל יותר ממה שצריך יכבה החום
הטבעי ובאפס עצים תכבה אש". אולי צ"ל: אם יאכל פחות
ממה שצריך.

ס 6: "ואם יהיו לפניו שני מאכלים אחד כבד ואחד קל
יקדים הכבד ויאחר את הקל ויש מן החכמים שאומרים הפך זה
והטוב מה שאמרנו והטעם בזה כי המאכל הכבד ירד לתחתית
האיסטומכא שהוא מקום חם מאד והקל יהיה בראש האיסטומכא
שהוא קר(ה) מפני הגיד הגיד |ה| יבש בו ומפני זה כשיצוף המאכל
בפי האיסטומכא לא יתעכל כל צרכו". צ"ל: ויאחר הקל (כי"א
וכי"ב) וכו' מפני הגידים שבו (כי"ב). והשוה שבילי אמונה
ה ג, ורשה תרמ"ז, 116: "ארסטו כתב שצריך האדם להקדים
המאכל שהוא משלשל המאכל הדק והקל ויאחר מה שהוא עוצר
ובטו כן יאחר המאכל העבה והכבד וכו' אפנס גאלינוס כתב
שיקדים האד' הכבד והעבה מן הקל והדק לפי שחממות
האצטומכא הוא בתחתית' ושם הוא חוזק העיכול ולכן אם
יקדים לאכול המאכל הכבד והעבה ויהיה בתחתית האצטומכא
שהוא קר מפני הגידים שבו לכן לא ימחר כל כך להתעכל".

ס 11: "ולא ישתה בעת שהוא אוכל אלא מעט כדי לשבור
צמאו כי כשהאדם שותה הרבה בשעת אכילתו הוא סבה שלא
יתבשל המזון כל צרכו וכו' ועוד כי היין מציף המאכל על
פי האיסטומכא ולא יניחנו לירד לעסקה שהוא המקום החם".

הנמסר "היין" (המקרים גם על-ידי כי"נ) נכון, ולא כהצעת
הברמן: הסיים. השה שבילי אמונה ה' ד', החלק הראשון,
בשתיית היין, ורשה תרמ"ז, 117: "ואין ראוי לשתות היין
קודם אכילה וכו' כי אם מעט לשרות המאכל אבל לא הרבה כי
יציף המאכל על פי האצטומכא ולא יניחנו לירד לעמקה שהוא
המקום החם".

סא 4: "למה בחרו זה הכפר ותקעו בו אהלים/ ולא אחת
המדינות והכרכים הגדולים". צ"ל: למה בחרת זה הכפר
ותקעת בו אהלים והנחת המדינות והכרכים הגדולים (כי"נ:
בחרת, ותקעת; כי"א וכי"נ: והנחת).

טב 10: "שכשתם מושכים אני אתיר וכשתם מתירים אני
מושך". נראה שצ"ל: שכשתם מושכים אני מתיר. השה גם
קלונימוס בן קלונימוס, ברנשטיין, תרביץ י', 28: "השתבח
חכם אחד ואמר לולי לא היה בינו ובין העולם כלו אלא חוש
השערה אשטרנה שלא תפסק, אמרו לו: ואיך? (אמר:) כשתם
מושכים אני מתיר וכשתם מתירים אני מושך".

טג 15: "רוב הענוים שפלים כמו שרוב המקומות השפלים
מלאים מימים". נראה שצ"ל: רוב הענוים חכמים. בנמסר זה מובא
הפתגם על-ידי דודזון, חכמה וסכלות בפתגם העברי בימי
הביניים, מסות ומחקרים לזכרון מרת לינדא ר. מיללער ג"ע,
מספר 65, בשם בוקסטרף 117 (מתוך ספר המעלות). השה גם
מוסרי הפילוסופים ה' יא 14, לעווענטהאל, 37: "החכמים
תרכה צניעותם כפי רוב חכמתם, כאשר המקומות הנמוכות מן
הארץ נמצא בהם יותר פלגים ותעלות מימים". דברי חכמים בנחת
נשמעים 74, הברמן, מנחה ליהודה, 184: "אמר: הענוים
מבקשי החכמה כבר יחכמו, כמו המקומות השפלים מן הארץ
רובם עינות ותהומות". והשה תענית ז.: "אמר רבי חנינא

סז 13: "כי יש מבני אדם והם הרוב שיכולים להסתפק במה שנתן להם ויחיו במנוחה ובשלחה והם אינם רוצים להיות אלא ביגיעה ובצער וכו' ומסכן עצמו בדרכים לחורב ביום ולקרה בלילה כדי שירויה דינר וילך הרים ובקעות לצבור כסף וזהב ולקנות כלי שוהם לאכול ולשתות בהם ולעשות תענוגים|ם| משובים זה מזה ונשים ופלגשים מבושמים בכל מיני בושם כדי לעורר תאות המסגל ויחשוב כי זה תכלית האדם ואם יקרה לזה הסכל פגע אחד בדרכיו אז ישנו דעיו על האל ויאמ|ר| ראית פלוני שהוא נספה בלא משפט ויצעק(ו) מפני שלא עזרהו הבורא לעשות תאותו הרעה כאלו לא נברא העולם אלא בעבור זה הסכל וחבריו ועל זה אמ|ר| שלמה אולת אדם תסלף דרכו ועל יי יזעף לבו". בראה שצ"ל: אז יגנו רעיו על האל ויאמרו ראיתם פלוני שהוא נספה בלא משפט ויצעקו וכו' (כ"ג: ויאמרו, ויצעקו). השוה מורה נבוכים ג יב, אבן-שמואל, שצח: "וסבת זה המעות כלו - היות זה הסכל וחבריו מן החמון לא יבחנו המציאות רק באיש מבני אדם, לא זולת זה, וידמה כל סכל כי המציאות כלו הוא בעבורו וכו' ועל זה הפין מן הרעות אמר שלמה: "אולת אדם תסלף דרכו וגו'" וכו' ולא יסור סכל רע המחשבה מהיותו בצער ואנחה על אשר לא ישיג לעשות מה שיעשהו פלוני מן המותרות, וברב יכניס עצמו בסכנות עצומות, כרכיבת הים ועבודת המלכים, ותכלית כונתו בזה - להשיג אל אלה המותרות שאינם הכרחיות; וכשיארעו לו המארעות בדרכים ההם אשר ילך בהם - יתרעם מגזרת האלות ומשפטו, ויתחיל לגנות הזמן, ויתמה ממעוט דינו - איך לא עזרו להגיע אל סמון גדול, יקנה בו יין הרבה שישתכר בו תמיד ופילגשים רבות מזינות במיני תכשיטי זהב ורקמה ואבנים טובות, עד שיעוררוהו למסגל ביותר מאשר ביכלתו שיהנה, - כאלו תכלית המציאות אמנם הוא הנאת זה הפחות לבד". לצרוף "גנה על" השוה אגרות הרמב"ם ו, בנעט, 79: "ושהוא היה מגנה עליו ענין הטעות שטעה". תשובות הרמב"ם, פריימן, 79: "וכמה שזכרת ממה שגנו עלינו".

סח 1: "והכסף והזהב חשיבותם גדול ופעולתם מועט ומפני זה הם מועטים כנגד שאר הדברים שהצורך אליהם יותר וכל דבר שהצורך בעולם אליו הוא יותר מצוי". נראה שצ"ל: וכל דבר שהצורך בעולם אליו הוא יותר-מצוי יותר. השוה מורה נבוכים ג יב, אבן-שטואל, תג: "כי כל אשר הענין יותר צריך לבעל החיים הוא נמצא יותר ויותר בחנם וכו' מה שהוא צרך יותר - נמצא יותר ויותר בזל".

סח 11: "אם חטא על לילה אם ארך ושנת עינינו אם עשן יען עמד לשמע קול דבורנו כי בט השק". צ"ל: אין חטא (כ"נ), קול דבורינו (לשם המשקל; כ"א וכ"נ: דבורנו).

סח 24: "וישמח על הלחם ועל המים שמחה גדולה/ ויתן שבח לאל ותהלה/ ויאכל ויותיר/ ורוב הדבר השאיר/ ויצניע אותו/ כאשר גמר סעודתו". צ"ל: ורוב הככר השאיר (כ"א וכ"נ).

סח 1: "ויקראו אליו הימן וכלכל וכו' וישבו שלשתן סביב המעיין". צ"ל: וישבו שלשתם (כ"נ).

סח 9: "זה תענוגי ביום ותענוגי בלילה כאשר אראה מפעשה אצבעות האל וירח וכוכבים אשר כובן". אולי צ"ל: כאשר אראה השמים מפעשה אצבעות האל, על דרך הכתוב בתהלים ח ד.

ע 8: "צריך האדם שיקח חלקו מן התענוגים ושלא יפאס בהם עד שיתרחק מהם אל הקצה האחרון והטואס בהם על שני פנים האחד שיפאס בהם מצד החכמה ומפני שיקרה (בכ"נ אין מלה זו) שיקרב מהבורא זהו טוב מאד והאחר שיפאס בתענוגי העולם מפני תאותו לאטוף עושר ולקבץ ממון גדול וחייו חיי צער ואינו עושה זה אלא מרוב אהבתו לעולם ואמר החכם

המאס העולם הזה מפני העולם הבא כמו המכבה האש בתבן".
 צ"ל: המאס העולם הזה מפני העולם הזה כמו המכבה האש
 בתבן. השוה חובות הלכבות, עבודת האלהים ד: ^{ואמר קצת}
 החכמים: מי שפורש מן העולם לאהבת העולם כמי שמכבה האש
 בתבן". וכן נראה גם מדברי רמב"ע בשירת ישראל קכ"ב,
 שהעיר עליהם הברמן: "הם (החנפים) מתראים כפרושים מן
 העולם משום שמבקשים להתרום בו. הם דומים למי שירצה
 לכבות בר בתבן".

עב 6: "ואמרו השלום ענוה". אולי צ"ל: השלום עקב
 ענוה. השוה מבחר הפנינים ג א, הברמן, יג: "עקב כל ענוה
 שלום". שם י, יד: "ואחרית כל ענוה שלום".

עב 9: "הלא ידעתם כי החרב הלשושה / לא יזיקה אם
 בדנה | ישנה | או חדשה / ולא יזיק להנשר הקן השפל / ואין
 בוז לשפנים היושבים במקום האופל". מלת "לשפנים" היא
 תקובו של הברמן במקום "לפניהם" שבכתב-היד. ואולם
 תקון זה לא יתכן: א) מפני ש"שפנים" עם לא עצום (משלי
 ל כו) והם מ"ארבעה קטני ארץ" (שם כד), ואם כן אין
 חדוש בכך שאין בוז להם לשבת במקום האופל, שלא כחרב
 הלשושה שהיא כעלת חשיבות, או כנשר שהוא מלך העופות.
 ב) מבחינה גרפית רחוק "לפניהם" מן "לשפנים" ואין להסביר
 את המעבר מן הנסח המקורי לנסח המשובש. והנכון הוא שצ"ל:
 ואין בוז לפנינים היושבים במקום האופל, שכן שולים את
 הפנינים החשובות מקרקע הים, מקום ששוררת בו אפלת
 עולמים. השוה בן המלך והנזיר כו, הברמן, 169: "קח
 הפנינים מן הים". תחמוני מא, שופרובסקי, 318: "כן
 מוצא הפנינים הרמים ממעמקי תהומים וממצולות הימים".

עב 17: "ואמרו כי מלך עבר על החכם והיה המלך לבוש בגדי משי ומשבצות זהב ויבזהו המלך ויאמר לו החכם אתה מתפאר עלי בדבר שאיננו ממינך אבל השב כל מין אל מינו והבה בדבר". אולי צ"ל: ואמרו כי מלך עבר על חכם והיה המלך לבוש בגדי משי ומשבצות זהב והחכם לבוש בלויים ויבזהו המלך וכו'. השוה מבחר הפנינים לז ב, הברמן, מז: "ואמרו כי אדם עשיר עבר על חכם, והיה לבוש בגדי חמדות, והחכם היה לבוש בלויים". אמר לחכם: אתה הוא שחברת החכמות וקבעת הנטויות? והרבה לתמה עליו. אמר לו החכם: אין מעלת האמת הבגדים החמדות, אלא הדעות הזכות".

עג 17: "וזכרו כי עם אחד חטאו למלך וצוה להכות אותם". צ"ל: וצוה להרוג אותם (כי"א וכי"ב). וכן קמחארי הפנינים ד ל, הקימן, 16: "ואמר כי חלק לזה צדק ואסורים וכו'". עד 4: "ואמר מה שהסתרת לאויביך אל תגלהו לאוהביך". נראה שצ"ל: מה שהסתרת מאויביך. וכעין זה מבחר הפנינים בטיב, הברמן, פ: "כל דבר שתסתיר אותו משבאך אל תגלהו לאוהביך". פוסרי הפילוסופים ב יב 12, לעווענטהאל, 39: "מה שתעלימהו מאויביך אל תגליהו לאוהביך". ר"ש הנגיד, סוד שתכסה, בן משלי, אברמסון, 257: "סוד שתכסה ותעלים ממשבאיך טאח ומבן ושוכבת בחיק העלם".

עד 5: "ואמרו מי ששמר הסוד משובח ולא אמרו לו שישמרהו". נראה שצ"ל: משובח מי ששמר הסוד ולא אמרו לו שישמרהו. השוה פוסרי הפילוסופים ב א 82, לעווענטהאל, 21: "המשובח מי שיעלים סוד אשר לא צוה להעלימו".

עד 12: "ואמר חובה על המנהיג מהעם שיישר נפשו קודם שיישר שאר העם ואל יהיה כמו הרוצה לישר כל דבר מעוקל קודם שיישר עצו אשר הוא צללו". צ"ל: חובה על מנהיג העם שיישר נפשו קודם שיישר שאר העם ואם לא יהיה כמו הרוצה לישר צל דבר מעוקל (כ"ב); והשוה גם אברמסון בהערותיו לבן-משלי במהדורתו, עמוד 386). השוה ר"ש הנגיד, היישירו, בן משלי, אברמסון, 107: "היישירו מלכים עם מעקל והם עצמם פתלתולי פעלים ואיך יישר ביער צל מעות בלי עצים אשר עוץ צללים". דברי הנגיד המדבר על עצים מסבירים גם את דברי פלקירה שפתח ב"חבר" וסיים ב"עצו".

עד 13: "ויאמר לא הייתי רוצה לבלות ימי ולמות בימי עלומי/ ולאבד זמני וחבלי/ ולתת לנשים חילי/ יען שכבת זרע האדם/ הוא מבחר הדם/ והוא מבחר הגויה// והאל שלח בו למחיה". צ"ל: לבלות ימי/ ולמות בימי עלומי. בן צ"ל: ולאבד זמני וחבלי (כ"א וכ"ב). בן נראה שצ"ל: והאל שלחו בו למחיה, כמו שהוא בכנוי גם בכתוב: "כי למחיה שלחני אלהים" (בראשית טו ה).

עד 21: "אם| אי אפשר לך מן הנשים יחיו כנגדך כאכילת הנבלות המוסרחות". אולי צ"ל: אם אי אפשר לך להמנע מן הנשים. השוה מוסרי הפילוסופים ב א 104, לעווענטהאל, 22: "ואמר (סקראט) לתלמידו: בני, אם אי אפשר לך לעמוד בלא נשים שים חברתך עמם כאכילת בשר מת".

עד 12: "ומנהגי בכל המקום אשר אלך לבאר להם/ ולדבר באזניהם/ דברי מוסר ותוכחות ועתה אסוף את כל אנשי המקום ויאמר הימן טוב הדבר אשר דברתי. אולי חסר משהו אחרי "אנשי המקום", כגון: ואוכיחם.

עו 21: "ותקשו ערפכם/ וכנחושת מצחכם". צ"ל: וכנחושה
מצחכם (כ"א וכ"נ), כלשון הכתוב: "מדעתי כי קשה אתה וגיו
ברזל ערפך ומצחק נחושה" (ישעיה מה ד).

עו 3: "איך מדרך המוסר סרתם ונסיתם/ על לב לא העליתם/
היום אשר ישלם לאיש כפעלו (כ"נ: כפעלהו) וכאורח איש
ימציאנו". אולי צ"ל: איך מדרך המוסר סרתם ונסיתם/ ועל
לב לא העליתם/ היום אשר ישלם לאיש כפעלהו/ וכאורח איש
ימציאהו".

עו 14: "ואל (זה) יול אדם אבד חקר נאמן". צ"ל: ואל דבר יול אדם נאמן
אבד חקר נאמן, כמו קטיר למסחוק: "ויחלף אנוס אל תמאנות אלו אבד אהב ויר נאמן".
עו 17: "ויצוה הזקן לשים גרן גדולה על קברו ולכתוב
עליה וכו'". צ"ל: לשים אבן גדולה (כ"א וכ"נ).

פ 10: "וכל שנאה אפשר שתסור מלבד השנאה מי שישנא
למקנא". צ"ל: מלבד השנאה מי שישנא מקנא (כ"נ). השוה
~~בן המלך והנזיר בה, הכרמן, 167: "ואסרו בעלי המסלים:~~
~~שלשה אין להם וראוה וכו' ושנאה שתביאה מקנאה".~~ מנחר
המבינים מה ז, הכרמן, עו: "כל שנאה יש תקוה לרפאתה חוץ
משנאת מי שישנא מקנאה".

פא 5: "ואסרו אמור האמת ואל תירא היזקו ואל תאמר
כזב ואם תהיה תועלתו". צ"ל: אמור האמת ואם (כ"נ) תירא
היזקו ואל תאמר כזב ואם תקוה (כ"א וכ"נ) תועלתו.

פא 9:

--/-- --/-- --

--/-- --/-- --

בדבר אמת תדבק והרחק מדבר כזב ודע כי המכזב הוא כמת
וגמולך יהיה בכזבך אשר לא יאמינו לך באמרך האמת.
נקוד המלים האחרונות של השיר הוא נגד המסקל, ובכ"א וכ"נ
אמת. ונראה שצ"ל: באמרך אמת.

פא 16: "וַיֹּאמֶר כָּל־כֹּל הוֹדִיעֵנִי בֹא מִן שְׁמֵר אִמֶּר הַחֲכָמִים.
נִרְאָה שֶׁצִּ"ל: הוֹדִיעֵנִי בֹא מִן שְׁמֵר אִמֶּר: אִמֶּר הַחֲכָמִים: וְכו'.

פב 2: "וְהַעֲבָדִים צִרְיָן הָאָדָם לִשְׁבַת א(ו) תו וְלַעֲשׂוֹת
מִלֻּאכְתּוֹ". צִ"ל: וְהַעֲבָדִים צִרְיָן הָאָדָם לִהְיוֹת לִשְׁבַת אֹתוֹ (כִּי"ב).

פב 30: "וְצִרְיָן שִׁשְׁמֵרָהוּ (הָאָב אֶת בְּנוֹ) שֶׁלֹּא יִתֵּן לוֹ כֶּסֶף
וְלֹא זָהָב בְּקִשְׁנוֹתָיו וְשֶׁלֹּא יִגַּע בָּהֶם |ו| מִשְׁמֵר(ו) אֹתוֹ |כמו|
מִהַנְּחָשִׁים וְהַשְׂרָפִים". נִסָּח כְּתָב-הַיָּד נִכּוֹן וְאִין צִרְיָן בְּתִקּוּנִים,
וְצִ"ל: וְצִרְיָן שִׁשְׁמֵרָהוּ וְכו' מִשְׁמֵר(ו) (כְּלוּמָר: מִשְׁמֵר, יוֹתֵר
מִשְׁמֵר שׁוּמֵר) אֹתוֹ מִהַנְּחָשִׁים וְהַשְׂרָפִים.

פג 14 - פד 12: "דַּע כִּי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הֵעֵת שְׁנִרְגִּילִם תִּהְיֶה
לְבֹנוֹ מִדֶּה טוֹבָה" וְכו'. קִסַּע זֶה נִשְׁתַּבֵּשׁ מֵאֵד בְּבִתְבִּי-הַיָּד עַל-יַד
כַּפִּילוּיּוֹת, סְרוּסִים וְהַשְׁמָטוֹת, עַד כִּי כִפַּעַס אִין לַעֲמֹד עַל תִּכְנוֹ.
לְהֵלֵךְ בְּתֵן בְּסִיוֹן שֶׁל תַּחֲזֹרֶת. הַמְלִים הַמְפּוֹזְרוֹת הֵן הַמְלִים שִׁישׁ
בְּתֵן שְׁנוֹי בֵּין הַנִּסָּח הַנִּדְפָס וּבֵין הַנִּסָּח הַמְשׁוּעָר.

הַנִּסָּח הַמְשׁוּעָר

דַּע כִּי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הֵעֵת
שְׁנִרְגִּילִם תִּהְיֶה לְבֹנוֹ מִהֶם¹ מִדֶּה
טוֹבָה - הֵם הַפְּעֻלִּים אֲשֶׁר דִּרְכָם
שִׁיְהִיו מְבַעֲלֵי הַמְּדוּת הַטוֹבוֹת;
וְהַדְּבָרִים אֲשֶׁר הֵעֵת² שְׁנִרְגִּילִם
תִּהְיֶה לְבֹנוֹ מִהֶם¹ מִדֶּה רָעָה הֵם
הַפְּעֻלִּים שֶׁדִּרְכָם שִׁיְהִיו מְבַעֲלֵי
הַמְּדוּת הָרָעוֹת. וְהַדְּמִיוֹן³ בִּזֶּה

הַנִּסָּח הַנִּדְפָס

דַּע כִּי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הֵעֵת
שְׁנִרְגִּילִם תִּהְיֶה לְבֹנוֹ מִדֶּה
טוֹבָה הֵם הַפְּעֻלִּים אֲשֶׁר דִּרְכָם
שִׁיְהִיו מְבַעֲלֵי הַמְּדוּת הַטוֹבוֹת
וְהַדְּבָרִים כְּשֶׁנִּרְגִּילִם תִּהְיֶה
תִּהְיֶה לְבֹנוֹ מִדֶּה רָעָה הֵם
הַפְּעֻלִּים שֶׁדִּרְכָם שִׁיְהִיו מְבַעֲלֵי
הַמְּדוּת הָרָעוֹת וְהַעֲבָדִין בִּזֶּה

1 כְּסִגְנוֹן לְהֵלֵךְ פג 24, 26 וְכו'.

2 כְּסִגְנוֹן לְמַעַל פג 14.

3 הַשּׁוֹה לְהֵלֵךְ פה 13: "וְהַדְּמִיוֹן זֶה". חֻבּוֹת הַלְּבָבוֹת, חֲשָׁבוֹן
הַנִּפְשׁ ג: "וְהַדְּמִיוֹן בִּזֶּה מִלֻּאכְתּוֹת הַלְּמוֹד וְכו'".

כי החדוד בכתיבה יהיה לנו
 בעת שנרגיל פעל מי שהוא
 מחודד בכתיבה, וכמו כן שאר
 המלאכות, כי טובת בעלי
 הכתיבה תבא מן האדם מחודדו
 בכתיבה והחדוד בכתיבה¹ יהיה
 לאדם בעת שנרגיל טובת
 בעלי הכתיבה וכו'. ועתה
 אומר מה הם הפעלים הטובים
 אשר העת שנרגילם תהיה לנו
 המדה הטובה דע כי שלמות
 האדם בנפשו הוא שלמות ~~כוח~~
 מדותיו, כמו שלמות הגוף
 הוא הבריאות; וכמו
 שהבריאות, בעת שיהיה לנו -
 צריך שנשמור אותו, ואם לא יהיה
 לנו - צריך² שנקנה אותו -
 כמו כן שלמות הנפש, בעת שיהיה
 לנו - צריך שנשמור אותו, ואם
 לא יהיה לנו - צריך שנקנה אותו;
 וכמו שהבריאות³ יהיה
 מהדברים³ בעת
 שיהיו² ממוצעים - כמו כן
 הפעלים¹ תהיה לנו מהם המדה
 הטובה בעת שיהיו ממוצעים.

כי החדוד בכתיבה יהיה לנו
 בעת שנרגיל פעל מי שהוא
 מחודד בכתיבה וכמו כן שאר
 המלאכות כי טובת בעלי
 הכתיבה

יהיה

לאדם בעת שנרגיל טובת
 בעלי הכתיבה וכו' ועתה
 אומר מה הם הפעלים הטובים
 אשר העת שנרגילם תהיה לנו
 המדה הטובה דע כי שלמות
 האדם במדותיו הוא שלמות
 מדותיו כמו ששלמות הגוף
 הוא הבריאות וכו' וכמו
 שהבריאות בעת שיהיה לנו
 צורך

שנקנה אותו

(וכמו שהבריות) יהיה
 מהדברים | הטובים | בעת
 יהיו ממוצעים כמו כן
 הפעלים¹ תהיה לנו מהם המדה
 הטובה בעת שיהיו ממוצעים

1 כי"א וכי"נ.

2 כי"נ.

3 כלומר: הבריאות היא תוצאה מן הדברים (המפורטים להלן):
 הנועם והיגיעה).

כי הנועם¹ בעת שיהיה ממוצע -
 יהיה ממנו הבריות², והיגיעה אם
 תהיה ממוצעת יהיה ממנה
 הכח - וכמו כן יהיו ~~הפעלים~~,
 תהיה מהם המדה הטובה בעת שיהיו
 ממוצעים; והעת שיטה מהדרך
 האמצעי, הדבר אשר יהיה
 ממנו הבריות לא יהיה
 ממנו הבריות² - כמו כן² בעת
 שיטו הפעלים מהדרך
 האמצעי ויורגל - לא תהיה מהם
 מדה טובה; ואם ישו³ מהדרך
 האמצעי² אל התוספת והחסרון⁴ מה
 שצריך, לא יהיה מהם
 הבריות - כמו כן בעת שיטו
 הפעלים מהדרך האמצעי אל התוספת
 והחסרון מה שצריך, לא תהיה מהם
 מדה טובה;

וכמו שהבריות, העת שתהיה
 יותר ממה שצריך או פחות ממה
 שצריך² תסיר הכח או תשבור
 החולשה - כמו כן הפעלים² ~~ההם~~
~~שהיו יתרים על דרך~~
~~האמצעי או יהיו חסרים -~~

כי הנועם בעת שיהיה ממוצע
 הוא הברי|א|ות והיגיעה אם
 תהיה ממוצעת יהיה ממנה
 הכח וכמו כן יהיו הפעלים
 ותהיה מהם המדה הטובה
 והעת שיטה מהדרך
 האמצעי הדבר אשר תהיה
 ממנו הבריות לא תהיה
 ממנו הברי|א|ות כמו בעת
 שיטו הפעלים מהדרך
 האמצעי

אל התוספת והחסרון מה
 שהיו⁵ שצריך לא יהיה מהם
 הבריות

והיגיעה בעת שתהיה ממוצעת
 תתן לגופות
 הברי|א|ת והעת שתהיה
~~ש~~~~ה~~~~ה~~~~ה~~ יותר ממה שצריך
 תסיר הכח או תשבור
 החולשה כמו כן הפעלים² ~~ההם~~
~~שהיו יתרים על דרך~~
~~האמצעי או יהיו חסרים -~~

1 אולי צ"ל: הנוע, כלומר: התנועה. השוה סא 2: "והתנועה
 והיגיעה הבינונית מועילה לאדם מאד". פב 32: "וצריך שיתנועע
 (כ"נ: שיגע ויתנועע)".
 2 כ"נ. 3 הדברים 22/ ויהי מקם הבריות. 4 כ"נ וכו'.
 5 כ"נ.

יֵהיו כֹּהֵם הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת אוֹ
 יִשְׁמְרוּ אוֹתָם וְיִסְיִרוּ
 הַפְּעִלִים הַטּוֹבִים וְכִמוּ
 שֶׁאֲמַצְעִיִם בְּדִבְרֵי שֶׁתִּהְיֶה
 מִמֶּנּוּ הַבְּרִיאוֹת הוּא בְּרֹבּוֹ
 וּבִמְעוֹשׁוֹ וַחֲזָקוֹ וַחֲלֻשָּׁתוֹ
 וְאוֹרֶךְ זְמָנוֹ וְקוֹצֵר זְמָנוֹ
 וְאִפְשָׁר שִׁיעֲמוֹד הָאָדָם עַל
 אֲמַצְעוֹת הַפְּעִלִים בַּעַת שִׁיקְבֹּץ
 אוֹתָם וְיִשְׁעֵרָם בְּכָל עֲנִיָּנָם
 וְכִמוּ שֶׁהַרֹּפֵא בַּעַת שִׁשְׁתַּדֵּל
 לַעֲמוֹד עַל הַשַּׁעוֹר אֲשֶׁר הוּא
 הַבִּינּוֹנִי אֲשֶׁר יִהְיֶה מִמֶּנּוּ
 הַבְּרִי|א|וֹת יִתְקַדֵּם לְדַעַת
 מִזֵּג הַגּוֹף אֲשֶׁר כּוֹנֵנוֹ
 לְשׁוֹתוֹ בְּרִיא וְשִׁידַע הַזְמַן
 וּמִלֹּאכֶת הָאָדָם וְכו' כִּמוּ כֵן
 הַעַת שֶׁנִּרְצָה לַעֲמוֹד עַל
 הַשַּׁעוֹר אֲשֶׁר הוּא אֲמַצְעוֹ|ת|
 הַפְּעִלִים יִקְדָּם לְדַעַת שַׁעַת
 הַפֶּעַל וְזִמְנֵן הַפֶּעַל וְכו'
 וְהַעַת שֶׁנִּשְׁעַר הַפֶּעַל כֹּאֲלוֹ
 כֹּלֵם יִהְיֶה מִמַּצֵּעַ וְאִם לֹא
 נִשְׁעַר אוֹתוֹ כֹּלֵם יֵחָד יִהְיֶה
 יֵתֵר אוֹ חֶסֶר.

יֵהיו כֹּהֵם הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת אוֹ
 יִשְׁמְרוּ אוֹתָם, וְיִסְיִרוּ
 הַפְּעִלִים הַטּוֹבִים. וְכִמוּ
 שֶׁאֲמַצְעוֹת¹ בְּדִבְרֵי שִׁיִּהְיֶה¹
 מִמֶּנּוּ הַבְּרִיאוֹת הוּא בְּרֹבּוֹ
 וּבִמְעוֹשׁוֹ וַחֲזָקוֹ וַחֲלֻשָּׁתוֹ
 וְאוֹרֶךְ זְמָנוֹ וְקוֹצֵר זְמָנוֹ -
 כֵּן אִפְשָׁר שִׁיעֲמוֹד הָאָדָם עַל
 אֲמַצְעוֹת הַפְּעִלִים בַּעַת שִׁיקְבֹּץ
 אוֹתָם וְיִשְׁעֵרָם בְּכָל עֲנִיָּנָם.
 וְכִמוּ שֶׁהַרֹּפֵא בַּעַת שִׁשְׁתַּדֵּל
 לַעֲמוֹד עַל הַשַּׁעוֹר אֲשֶׁר הוּא
 הַבִּינּוֹנִי אֲשֶׁר יִהְיֶה מִמֶּנּוּ
 הַבְּרִיאוֹת¹ יִקְדָּם² לְדַעַת
 מִזֵּג הַגּוֹף אֲשֶׁר כּוֹנֵנוֹ
 לְשׁוֹתוֹ בְּרִיא, וְשִׁידַע הַזְמַן
 וּמִלֹּאכֶת הָאָדָם וְכו' - כִּמוּ כֵן
 הַעַת שֶׁנִּרְצָה לַעֲמוֹד עַל
 הַשַּׁעוֹר אֲשֶׁר הוּא אֲמַצְעוֹת¹
 הַפְּעִלִים יִקְדָּם לְדַעַת שַׁעוֹר³
 הַפֶּעַל וְזִמְנֵן הַפֶּעַל וְכו'
 וְהַעַת שֶׁנִּשְׁעַר הַפֶּעַל כֹּאֲלוֹ
 כֹּלֵם - יִהְיֶה מִמַּצֵּעַ, וְאִם לֹא
 נִשְׁעַר אוֹתוֹ בְּכֹלֵם יֵחָד - יִהְיֶה
 יֵתֵר אוֹ חֶסֶר.

1 כי"נ.

2 כמו לקמן בסטוך. וכעין זה בד 5: "וקדם נער קטן לדבר".

3 כמו למעלה פד 4,7,8.

פד 17: "וצריך שנאמר היאך אפשר לנו שיהיו (בכ"נ נוסף כאן: לנו) כל הפעלים הטובים לנו (בכ"נ חסרה כאן מלת "לנו"). נראה שצ"ל: וצריך שנאמר היאך אפשר שיהיו לנו כל הפעלים הטובים.

פד 29: "ומפני שהוא קשה בתחלת המחשבה לעמוד על האמצעי (כ"נ: האמצעות) השתדלנו כדי שנעמוד על אמצעות המדה או קרוב ממנה כמו האמצעות בחום מפני שהוא קשה לעמוד עליו השתדל הרופא לדעת אותו או קרוב ממנו". נראה שצ"ל: ומפני שהוא קשה בתחלת המחשבה לעמוד על האמצעות - השתדלנו לדעת אותו כדי שנעמוד על אמצעות המדה או קרוב ממנה, כמו האמצעות בחום, מפני שהוא קשה לעמוד עליו - השתדל הרופא לדעת אותו כדי שיעמוד על אמצעות החום או קרוב ממנו.

פה 16: "והתענוגים מה שיתענוגו בהם ההרגשות וכו' ומהם מה שיתענוג בהם הנפש". נראה שצ"ל: והתענוגים - מהם מה שיתענוגו בהם ההרגשות וכו'.

פה 19: "ועוד מפני שהוא דבר טוברה לנו בו בעולם". צ"ל: טוברה לנו או בעולם (כ"א וכ"נ).

פה 21: "ועוד כי המרגיש אליו ידוע ויותר נשיג אותו". אולי צ"ל: כי המורגש אלינו ידוע.

פה 22: "והעת שישליך האדם כל התאוות וכו' אז יהיו לו המדות הטובות והפעלים הטובים אשר יש בהם נזק מיד יהיה בהם התענוג בלי ספק לאחר זמן ומן הפעלים הרעים מאשר (כ"נ: אשר) יש בהם תענוג מיד יהיה בהם נזק לאחר זמן". נראה שצ"ל: אז יהיו לו מן המדות הטובות.

פה 26: "ושנכיר איזה מהם התענוג מיד וההזק לאחר זמן
ומה בזקם לאחר זמן". נראה שצ"ל: ומה בזקם מיד והתענוג
לאחר זמן.

פה 27: "ואם נהיה נושים אל מעל רע וכו' נשים זה
התענוג כנגד ההזק וכו' ואם נהיה נושים להנחית הפעל הטוב
וכו' נשיב כנגדו התענוג וכו'". צ"ל: נשים כנגדו התענוג.

פה 29: "ונכניע בו התענוג המצריך אותו לעשות הפעל
הרע". צ"ל: המצריך אותנו (כ"א וכי"נ).

פה 34: "יוזה תענוג התרגש". צ"ל: וזהו תענוג התרגש
(כ"א וכי"נ).

פה 35: "והחורים מבני אדם וכו' התענוג והנזק הנסתר
והגלוי אצלם שוים והמעלה אחת והתענוגים המצריכים אותנו
לעשות הפעל הרע וכניעם כמו בנזק וכו' מפני שמחשבת בפשט
זכה וכו'". נראה שצ"ל: התענוג והנזק וכו' אצלם שוים
ובמעלה אחת והתענוגים המצריכים אותם לעשות הפעל הרע
וכניעם כמו בנזק.

פו 5: "והמשכיל בעת שראה שחלה אבר מאיבריו וכו' יקטע
זה האבר ויסבול זה ההזק מפני התועלת והכאב בעבור שלא
יחלה כל גופו ויאבד". צ"ל: ויסבול זה ההזק והכאב בעבור
וכו' (כ"נ). השוה חובות הלבבות, עבודת האלהים ה: "כי
המשכיל יקל בעיניו לכרות בתח אחד מנתחיו ולפקוד אבר אחד
מאבריו כשיארע לו בו חולי ומפחד מהתפשטו כשאר אבריו
בשהוא מבין מה שיש בין שני הענינים ומכיר מה שיש בין
שתי הרעות".

פו 8: "יבזה הדרך צריך האדם להנהיג בפשו לעשות הפעל
הטוב ולהזניה הרע". צ"ל: ולהנהיג הרע (כי"א וכי"ב).

פו 1: "אם נפרד בעזרת הבורא (בה) תהיינה נפשותינו
מחברות". נראה שצ"ל: בעזרת הבורא ב"ה (=ברוך הוא).

פו 10: "והצורך שתשים כונתך להדמות לעליונים". צ"ל:
ואצור שתשים כונתך (כמו פעם אחת לפני זה ושם פעמים אחרי
זה).

ב. הקבלות.

ב 1: "הן כל נשיאי הזמן כלם רוח סערה הם בלי גשם".
 כעין זה: "נשיאי דור נשיאים הם ורוחות" (אלעזר בן יעקב
 הבבלי, הלוא היו, ברודי, קז). "ושמם נשיאים אך בנדבתם
 נשיאים הם וגם רוח וגשם אין" (תחכמוני ב, הה ראתה,
 שופרובסקי, 412).

בא 6: "הועילוני אויבי יותר מרעי כי אויבי יזכרוני
 עונותי ואשוב מהם ורעי יסתירו אותם". כעין זה: "יש לך
 באויבך תעלה למען כי מומים אשר בך יענה בך ותרחיקם"
 (שמואל הנגיד, יש לך, בן משלי, אברמסון, 190).

בב 11: "ויאמר לו המלך וכו' ושאל מה אתן לך ויאמר
 ארצה שתתן לי חיים בלא מות וכו' ויאמר המלך לא אוכל זאת
 כעין זה יוסיפון, גינצבורג, צח: "וילך משם (אלכסנדר)
 אל אוקסודרקס לראות חכמת יושביה וכו' ולאחר ששאלם
 רוב שאלות אמר להם שאלו ממני מה אתן לכם ויזעקו כלם
 ויאמרו חיי העולם ואמר להם אין לי רשו' להיות חיי
 העולם".

בב 14: "ואמר החכם הסכל יניח החיים ויתהלל כמתים.
 כסיל ירם בזכרו משפחותיו ויתהלל ויתנשא במתיו
 ויתגאה בעצמות היבשות ויבנה בקברים מעלותיו
 ולא ידע כבוד האיש בשכלו וחכמתו ובעם אמותיו
 וכי אמר אני הוא המיחם ולא אמר אשר היו אבותיו".
 כעין זה מחברות איתאל כה, פרץ, 213: "אוי | למתפאר
 בעצם נרקבת, ובגויה בעמר שוכבת, אין התפארות כי אם
 במדות הטובות, לא במשפחה ובאבות, וישא משלו ויאמר וכו'
 ואין כבוד למתפאר בעצמות אבותיו רק למתפאר בנפשו".
 והשוה שמואל הנגיד, עשה כשר, בן משלי, אברמסון, 263,
 והערה שם, 428.

בז 10: "וכמו שהחולה לא ירגיש בחליו עד אשר יחשוב כי הוא בריא ולא ישמע לקול רופא כמו כן מי שהוא חולה הנפש לא ירגיש בחליו ויחשוב שהוא בריא הנפש ולא ישמע לקול יועץ ולקול מנחם". כעין זה פלקיורא בספר המעלות, ווענעטיאנער, 83: "וכמו שיש מהחולים מי שאינו מרגיש בחליו ומהם מי שחושב שהוא בריא והתחזק בזה מחשבתו עד אשר לא יקטיב לקול הרופא כמו כן מי שהיה מחולי הנפשות לא ירגיש בחליו ויחשוב שהוא שלם וחסידי ובריא הנפש הוא לא יקטיב כלל לקול יועץ ומורה ומדריך בדרך ישרה". והשוה שמונה פרקים לרמב"ם ג.

בז 18: "המהירות בתשובה יחייב המכשול". כעין זה מבחר הפנינים ה ג, הברמן, יז: "מי שרוכב במהירות אינו בשוח מן המכשול".

בח 11: "המעשה הוא תכלית החכמה". כעין זה מבחר הפנינים א יג, הברמן, ו: "אל תהי חכם בדברים אך היה חכם במעשה".

בח 16: "אין רע וסר כפי שידע הטוב ולא יעשנו". כעין זה בספר המעלות למחבר, ווענעטיאנער, 79: "והפילוסופים אומרים אין רע וסר כפי שידע הטוב ולא יעשהו".

בח 18: "לא תועיל החכמה למי שלא ישכיל ולא יועיל השכל למי שלא יעשהו". כעין זה מורי הפילוסופים כ י 4, לעווענטהאל, : "לא תועיל חכמת מי שלא ישכילנה ולא שכל מי שלא ישתמש בו".

סב 11: "ואמרו לחכם בטה משלת על בני דורו ויאמר שלא ראיתי אחד מהם שלא חשבתי שיהיה לו שלמות עלי". כעין זה חובות הלבבות, הכניעה י: "ושאלו אחד מן

החכמים במה היית אדון לכל בני דורך אמר מפני שלא
פגעת אחד מהם שלא ראיתי לו בעלה יתרה עלי."

טב 19: "ואמרו רע המלך הרוכב על ארי הכל יראים
ממנו והוא ירא מהארי יותר מכלם". בעין זה רב האי
גאון, מוסר השכל, ורפל, סיני ב (תרצ"ח), תרס: "ואם
תבא בצל מלך ותקרב/ דעה כי על ארי תעמוד ותקרב/
ואז יראת אנשים לך יתרה/ ולכן פחדך גדול ונורא".
שמואל הנגיד, כרכב הארי, בן משלי, אברמסון, 199:
"כרכב הארי עבו מלכים ומי זה הארי יעל עלי גב ישגב
משאר חיות בשכנו מעובתו ומנהו לא ישגב". הוא, רכב
כפיר, שם, 309: "רכב כפיר רע מלכים יראוהו ראיו,
ויראתו יתרה למרכבו". ועין בהערות אברמסון שם, 445.

טד 20: "וזכרו כי אחד החכמים כשהיה יוצא לשוק
היה סותם אזניו בצמר גפן לבל ישמע תענועי בני אדם
ורכילותם וילמד מהם". בעין זה כתובות ה.: "דרש בר
קפרא ויתד תהיה לך על אזנך אל תקרי אזנך אלא על
אוזנך שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון ינח אצבעו באזניו
וכו'".

טז 1: "ואמרו ראוי למטכיל שיביט צורתו במראה ואם
יראה כי היא נאה לא יחבר לו דבר מכוער ואם היא
מכוערת לא יחבר בין שני מכוערים". בעין זה תחכומי
נ, שופרובטקי, 403: "דורש קנות מוסר קחה כל יום
ראי מוצק להביט מחזה צלמך, כי אם יהי נאה היה נשמר
לבל תחטיר בחסרון פעלך תמך, או אם יהי בו מום היה
נשמר לבל מום חטאך תוסיף עלי מוסךך".

סה 23: "ואמר השתדל לעולמך כאלו תחיה לעולם והשתדל לאחריתך כאלו תמות למחר". כעין זה משלי חכמים נו: "חשוב בעולם הזה כאלו תחיה לעולם ולעולם הבא כאלו תמות למחר".

סו 1: "ואמר סדור המשכיל שלא יצטרך לבני אדם". כעין זה מוסרי הפילוסופים ב כא 65, לעווענטהאל, : "יקר המשכיל שלא יצטרך לבני אדם".

ע 18: "וכמו כן מי שמעיין מאד בדבר העמוק יחלש שכלו". כעין זה מוסרי הפילוסופים ב יט 4, לעווענטהאל, : "עזוב המחשבות כי הם גורמים איבוד הדעת".

עב 9: "חלא ידעתם כי החרב הלטושה לא יזיקה אם נדנה ישנה או חדשה, ולא יזיק להנשר הקן השפל". כעין זה מחברות איתאל כב, פרץ, 185: "ולא ירע לחרב מום נדנה ולא לנץ קלון קנו ורפשו".

עג 22: "והיה על השלחן אשישה זכוכית מלאה יין ולא רצה הזקן לאכול. ויאמר לו הימן: למה לא תאכל? ויאמר לו: היה לי שכן רע, ומי שפרע מדור המבול ספנו יפרע, והייתי מגלה לו סודות וחשבתי שיטמנם בלבו כשמן עונו בחבו וכאשר יטמון הכילי כספו וזהבו, ולאחר זמן גלה אותם והראה לכל צפונותם, עד אשר נשבעתי כי בחברתי לא יעמוד הולך רכיל מגלה סוד, והזכוכית הוא מן הרכילים, כאשר יאמרו הכושלים, למען לא יעלים מה שמשימים בו, כמו הרכיל שלא יעלים מה שבלבו וכו' ויאמר הימן: כדברך כן הוא! ויוציאו האשישה וישימו במקומה כלי כסף, ויאכל הזקן כל מה ששמו לפניו". לפבולה השוה מחברות איתאל יח, פרץ, 149-156.

עז 17: "ואמר החכם אם לא יושב הדבר הפתין (כ"ב):
 במתוך) היאך יושג". כעין זה מוסרי הפילוסופים ג א 14,
 לעזוענטהאל, : "אם לא תשיג שאילתך במתינות ובהתאפקות
 באיזה דבר תשיגה".

פג 9: "הפדות כלם טובות מהם ורעות מהם קניות וכו'".
 השוה הפבקש למחבר, האג, כב-פד.

מקורות

מזכר הקנינים קטן המוסר והאמנה. מאלת המדות, 98: האמנה
היה הקנין הגדול: מאלת שקנה החכמה קנה הכל
16: "המסכיל כי ג' צה ובני אדם צחו במנוחה והסכל במנוחה
ובני אדם צחו כי ג' צה".

נ 1: "הן כל נשואי הנגון כלם דוח סערה הם בל-גשם". ישיא
דור נשואים הם נכונותי (אליצרי קן יעקב חקלני, הלוי היו קדודי קד).
-ושמם נשואים זק בנדבגם נשואים הם וגם דוח וגשם אין (גמכמוני נ.
היה דאמיה 422)
נא 6: "הוציאנוי אוביב יואר מצוי כי אוביב יזכרונ צונותי ואשוק
ים ורעי יסתירו אורחם". צמח 695 בן משלי זקרימסון.
"יש אק באוביב גמלה אמצן כי מוחים אשד בק יצנה
בק וגבתי ק"ח" (ה"ש הנגיד, יש אק, בן משלי, זקרימסון,
1990)

נא 10: "דוד החסותכלות אל הדבר הבטל יאבד קיצת האמנה".
נא 9: "החברים הרעים כצין האם ישר קלתו את קלתו".

נא 8: "הנזרק אל הסכל יואר מגונה מהנזרק אל העושר".

נא 12: "ההסתפקות מבלי המסכל מן הצרות ודקן הנסול אליהם".

נא 13: "פדו ההסתפקות המנוחה". משלי חכמים כד: פדו הספוק
המנוחה ופדו ^{הנזק} והנסל היגון והיעצות.
נא 13: "אין האדם אלא שכל בלזרה ואם אין לו שכל אינו שכל/
אלא לזרה לזרה אלם".
נא 18: "מאלת בני אדם בסכל אל קיחם". אוי בן אביהם, קתי הנפס
והאמנה, מאמר א', בית 76: מאלת איש כפי סכלו.
נא 15: "הסכל ינוח החיים ויתגאל באמנים".

נו 2: "אל יהי בעיניך גדול מי שמכיר בני אדם כמי שמכיר נפשו".

~~נו 17: "מי שמדבר גאווה נתן לאויביו רגלנו"~~

נו 17: "מה מצוטה הדעת לבשר שתאסוף התאווה ומה גדולה הדעת לבשר שתאסוף הנפש". מוסה"פ ב יג 3: "מה מצוטה תוצאת הדעת עם תגבורת התאווה ומה גדולה תוצאת הדעת עם כבולת התאווה". שפיעים ח 160: "מצאת האדם כפי גודל דעתו על תאוותיו וחטיונו כפי תוקף תאוותיו על דעתו".

נו 17: "מי שמדבר גאווה נתן לאויביו רגלנו".

נו 6: "אולי הנפסת להפסיד מחשבתך הם, ומתאווים לדברים ייחודיים והפסדויות היצוא ושואמים הדברים הטובים והפסדויות [הטובות] הטובות ולא יצאו אדם על מחשבותיהם וכמו שהאווה לא יגיע באלו עד אשר יחשוב כי הוא בריא ולא ישאף לקול רופא כמו כן מי שהאווה הולך הנפש לא יגיע באלו ויחשוב שהוא בריא הנפש ולא ישאף לקול יוצר וקול מוכח". ספר האצילות, 83: "וכמו שיש מהאולים מי שאינו מרגיש באלו, ומהם מי שאושר שהוא בריא והתגורר בזה מחשבתו עד אשר לא יקשיב לקול הרופא כמו כן מי שהיה אולי העפשה לא יגיע באלו ויחשוב שהוא שלם וחסידי ובריא הנפש הוא לא יקשיב כל לקול יוצר ואווה ומדריך בדרכי ישרה". והנה שמונה פיקים ארמכ"פ ג.

נח 4: "ואמרו כי חכם אדם היה שמתק מאד ויאמרו לו למה אלה שותק ויאמרו [לשונ' כהן]".

נח 11: "המצפה הוא גלילי האכמה". מכאן א 12: "אל תהי חכם

בדברים אף היה במצפה". ²⁸ אין עוד דבריין

נח 16: "אין רע ומר כמו שידע הטוב ולא יעלנו". ספר האצילות, קכ.

נח 18: "אל תוציא האכמה למי שלא ילכו ולא יוציא השכל למי שלא יעמוד".

מוסח"פ ב י 4: "אל תוציא חכמה מי שלא ילכו ולא ילכו לך מי שלא ילכו לך".

נח 24: "מה שכלת ואיתי חתונה [שכלת אותי] ומה שכלת ואי
תגאווהו שכל אותך".

נח 5: "היין יכרי המזון". תחב' ה: "הלא ככוס ישכח אדם לבבון
ויסייר יגונו ואימו, וכל מי נשכח נחש היגיון יביט לכוסו ודי, והיה ש
הנשוק ומה אותו ואי". אזכרתי, ש"ה ה: היין יכרי חקוק ואכסל היגונו
היגונו כה: היגיון כנרצת סודות והיין יפאח לו וארקות.

נח 7: "טוב שבקומות המקום שיש מותק".

נח 7: "שין בינק ובין המקומות יחס".

נח 8: "ואמרו כי מתושלח היה בונה בית מקדש וישמרו לו אלה
אלי גבתי בית אחרים אמר [נ] די בזה עד למות".

נח 13: "המתאבד לא יספד כמו המורק שלחן אחים".

נח 4: "מי שחלם עינו הניח לבו ואי ששלח עינו הרבה יגונו".

נח 11: "ואמרו אחים כמה משלח על בני דוריק ויאמר שלא ראיתי
אחד מהם שלא חשבת שיהיה לו שמוות עליו". חו"ה הכניעה י: "ושלחו אחד
מן האכאים כמה היית גידון לכל בני דוריק אשר מפני שלא פגזתי אחד
מהם שלא ראיתי לו מילה יגרה עליו".

נח 19: "רע המורק הרובד [כוכב] על ארץ הכל יראים ממנו והוא ירא מהו
יגרי מלכ". יוש הנגד, כרכב המרי, בן משל, אברהם 199: "כרכב המרי יגרי"
מלכים ואי זה המרי יגרי עליו עד ישגד משגד חיוג בשכנו מיונה ואנהו לא ישק.
שחוק, לכב כפיר, ש, 99: "כרכב כפיר יגרי מלכים יגרי ויגרי למרכבו".

~~סד 6: "הגאון על התגלה צנוה"~~

סד 3: "א' שנינו מתביש מעלנו א' יתביש מהלך נאמי שנינו
מתביש מנפשו אין לו מעלה אצלו."

סד 6: "הגאון על התגלה צנוה"

סד 15: "כח אשון הרע כשכלל אדם אחיו, ועל זה נאמר ומקשר
א' בשבטו."

סד 20: "וזכרו כי אהד החכמים כשהיה יולד אלק היה סותם
אזניו למחר גפן אכל ישמע אטמוי בני אדם ורכלויתם ואלמד מהם."

סד 22: "ואמרו אהד מן החכמים פלוני דבר דך בדברים רעים
ואמר אין זה אלא מחוט ידיעו בדברים הטובים."

סה 19: "המפזר מאונו כמותן גידה לאויביו."

כיון דה מוסרי הפילוסופים

סד 101: "סדור המשכיל של א' יצטיק אבני אדם" מוסרי ד בא 66:
"יקר המשכיל של א' יצטיק אבני אדם."

סד 103: "העושר בחוז ושמירתו בשכל."

סד 108: "המתנדב של א' לזרע כחשין המים האלוהים אלפי הים."

10 11: "ש"ן האדם עמר במהג אלז מי לשון כל מלכה".

4 10: "הכלות ואחיק האב טבע שחר והם מרוץ המהלך כל".

5 10: "ואל ואחכס מהו הכלות שחר שימנע האדם מהתנדב במקום
ה"דק".

6 11: "סבת תלמוד האדם ולרואו הוא סכלותו ושהוא נבחר אהין
ומיש כד עין".

18 60: "זכור הקודם בשלום וממלכהו כליה".

21 2: "העצם" שימכמה חיי השל כמו לשל ח" הנגל והנעל ח"
הגוף משפטה משפט המלך למי היה יותר מהנאי "דק".

23 2: "המכמה שם האק כה האדם על דרכה היא רפואה אכא
אולי ואם יהאק כה שיש על גולת דרכה יהיה חולו לאין אה רפואה
והנה האם אשר מיוטה תאיר ודכה תשרוף".

27 7: "השלום על שיו האהבה".

27 7: "מאק עבר על האכס והיה האק אכוס כנדי מסי ומשכנור והק
ויכנהו האק ויאמר לו האכס היה ממכר על בדכר לאינו ממכר זכר השל פ
מין אל מינו והכה נדכר". מכבר הפנינץ אל ק הכרמל מל: "ואמרו כי
האדם עמר על חכס והיה אכוס כנדי ממכר והאכס היה אכוס כליות. אמר אכס:
הוא שחברת המכאור וקבעת הנמוסות? והכה לממה עליו. אמר לו בתקום: מלך האמת יבדלים המהדות
מלך הדעות והמכנה".

עז 19: "א' שלח ירחם תהיה מיתנו כיך מי שלח ירחם".

עז 2: "המטכיל איז יגלה סודו ואלו יגאל לאמר שיעלה לו סודו".

עז 2: "אלך הכסיל בפיו ואמנו ידע האדם מה בלבו".

עז 18: "הסביל איז יגיש גלגל הרעב" יתקן והודע מלך עדכ מלש

עז 9: "השמוק עם בני אדם בשמחו שמחה ואמיתו יעון".

עז 11: "כבוד הוקן כידו".

עז 12: "א' שמוק עם אלו'דו גלה חיפגו".

עז 4: "אלך גבול באשח ואם היא אלוהבת שותק ואלך בנולד ואם

הוא יב".

עז 10: "אלך מן הקדמונים אקח לו מטה מלך אחד הנקרא
אולמי ואמרו כי באר זה הצר מפני שפול מחולץ בין החום והקור".

עז 12: "אל הנסוף על השלם מסרון כי הוא יולד מהדיק האמלץ ואל היוצא מהדיק
האמלץ יולד אלמי (כדור: סמליון)

עז 17: "אם לא יושג הדבר החתין הילך יושג". מוסר"כ ספ

עז 14: "אם לא תלג שילתך במגינת ומהתאפקות בלזיה דדמ
תלג לכה".

עז 7: "ושלח אכס מפני מה עלמו של אדם אלכסו יונה טובה
כמו עלמו זולמו ויחמר מפני גמולו מורכב עם עלמו על כן גלגל העלה
מזיקת ואלג אחר היא חיקה מן הגולה על כן גלגל נבונה".

עז 17: "בדח התלמוג יכיר האדם האבר הנאמן". מבה"פ חג מז

הקרימן, סמל: "שלש אינם נדמים אלא בשלש דברים וכו' והשלושה
בדח הילגק סאיו".

עיונים בדיואן של אלעזר בן יעקב הבבלי

מאת דב ירדן

בשנת תרצ"ה פרסם חיים בראדי ז"ל בהוצאת "מקיצי נרדמים", ירושלים, את דיואן שיריו של אלעזר בן יעקב הבבלי. בשנת תש"ג פרסם פרופ' נ. ה. טורטשינר (כיום: טורסיני) מאמר-ביקורת מפורט על עבודתו של בראדי, ב"לשוננו", יא, עמ' 269—283, ודבריו כונסו, בעיבוד חדש, בשנת תשס"ז, בכרך האמונות והדעות מספרו "הלשון והספר", עמ' 366—380. בעיבודו החדש (עמ' 375, הערה 20) רומז פרופ' טורסיני לפשטות חדשים בהבנת הדיואן שהרציתים לפניו ושנתקבלו על דעתו, ושם הוא אף כמעודד אותי לפרסם את הפשטות שנתחדשו לי. רשימה זו היא פרי דברי-העידוד הנזכרים. לשם הכנת רשימה זו קראתי מחדש את כתב-יד אדלר של הדיואן, אותו כתב-היד שהשתמש בו בראדי, ושאת צילומו הואיל פרופ' טורסיני להשאיל לי. מתוך השוואת הטקסט הנדפס עם כתב-היד מסתבר, כי כתב-היד לא היה לעיני בראדי בשעת ההדפסה. כך אפשר לבאר את העובדה התמונה, כי בכמה מקומות מציע בראדי בהערותיו תיקונים לנוסח שהדפיס, ואותו נוסח ממש כתוב בפירוש גם בכתב-היד, או שבראדי מעיד על נוסח כתב-היד, וכתב-היד מכחיש אותו. אכן, למען האמת יודגש, כי הדברים נוגעים רק למקומות ספורים, ואילו בעיקרו של דבר מסר בראדי את תוכן כתב-היד בדיוק, ואף הצליח לקרוא ולהשלים מקומות קשי-קריאה.

הרשימה הנוכחית מכילה שני סעיפים: [א] הצעות לתיקון הנוסח; [ב] פירושים למקימות קשים. בסעיף א יושם לב לשיר חדש של אלעזר בן יעקב הבבלי, המתפרסם כאן לראשונה מתוך כתב-היד, מאחר שבראדי התייאש מקריאתו (אפשר שהצילום, במקום זה, ברור יותר מגוף כתב-היד).

[א] הצעות לתיקון הנוסח*

א. 4: "איך יערכו שירות לשירותי וישוו לה ומהלל הגביר עורכת". צ"ל: לשירותי, בהתאם להמשך: "וישוו לה ומהלל הגביר עורכת", כלומר: והרי היא עורכת את מהלל הגביר.

א. 18: "ויהי בעוד יפעת מאורים באשון ליל חשכה אכן ביום דורכת". צ"ל: ויחי (כ"י). והשווה ההערות לשירים ח, 13; קט, 26.

* במראי המקומות מציינת האות את השיר, והמספר — את השורה.

ב, 10: "שֶׁסָּף וּשְׁסַע גְּדִי עִם דָּג וּדְלֵל דְּלִי עִם יָם עָדִי נִתְפָּשׁוּ דָּגִים בִּידֵי־יָם". צ"ל: שֶׁסָּף וְשֶׁסָּע, כְּמוֹ רַב, 17: "גַּם נִגְדָּעָה נִשְׁבְּרָה קֶשֶׁת וְשֶׁסָּע גְּדִי כִּיּוֹם וַחֲרָב (כְּלוֹמַר: וַחֲרָב) דְּלִי וְדָג מִחֶתְכֶּת".

ב, 26: "מָה תִּשְׁאַלּוּ עַל תְּבוּנָתוֹ וְאֵינָהּ, כְּמוֹ חֲכָמָה שֶׁלֹּמָה אֲבָל כָּפַל וּכְפָלִים". וּבִהְעֵרָה 1: "כֵּן הוּא בְּכִי וּמִנְקָד. וְלִי נִרְאָה שֶׁצ"ל: וְאֵינָהּ; חֲכָמָתוֹ אֵינָנָה כְּחֲכָמָה שֶׁלֹּמָה, אֲבָל הִיא גְּדוּלָּה מִמֶּנָּה כְּפָלִי כְּפָלִים". מִסְקָנָתוֹ שֶׁל בְּרָאדִי נִכּוֹנָה, אֲבָל עֵדוּתוֹ עַל נֹסַחַת כְּתַב־הַיָּד הִיא בְּלִתִּי־מְדוּיָקָה, שֶׁכֵּן בְּכַתְב־הַיָּד כְּתוּב וּמְנוּקָד: וְאֵינָהּ.

ד, 47: "אֱלֹהִים יַעֲבִיד־תַּחַת שְׁבִטוֹ בְּנֵי נָכָר וְכָל מַלְכֵי סַבְאִים". וּבִהְעֵרָה 2: "פ. מַגִּיהָ: וַיַּעֲבִיר, וְצ"ע, צ"ל: יַעֲבִיר, עַל דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים: "כָּל אֲשֶׁר יַעֲבִיר תַּחַת הַשְּׁבִט" (וַיִּקְרָא כֹז, לִב); "וְהַעֲבַרְתִּי אֶתְכֶם תַּחַת הַשְּׁבִט" (יִחְזָקָאֵל כ, לז).

ה, 3: "הַפּוֹךְ יָדְךָ בְּאֶחָד אוֹיְבֶיךָ כִּהְתַּהֲפֹךְ מִמוֹתֵי תַחֲלָאִים". אוֹלִי צ"ל: בַּעֲרָף אוֹיְבֶיךָ, עַל דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים: "יָדְךָ בַּעֲרָף אוֹיְבֶיךָ" (בְּרֵאשִׁית מֵט, ח). "אוֹיְבֶיךָ" כְּתוּב גַּם בְּכַתְב־הַיָּד.

ה, 6: "דָּעָה כִּי לֹא שִׁמְחוֹת בַּגְּבָעוֹת רִדְפוֹךְ וְקָלוּ מִצְבָּאִים". וּבִהְעֵרָה 6: "הַשְּׁמִחוֹת וְהַשְּׁוֹנִים לֹא יִרְדְּפוֹךְ כְּרוּדָף בְּהָרִים וּבַגְּבָעוֹת (אֲשֶׁר לֹא יוּכַל הָרֶץ לִרְוֹץ שֶׁם אֶרֶץ בְּמַהֲרָה). אֲבָל הֵם קָלִים מִצְבָּאִים וְעַל נִקְלָה יִשְׁיֹגוֹךְ". נִרְאָה שֶׁצ"ל: לוֹ: שׁוֹם מִכְשׁוֹל לֹא יַעֲמוּד בְּפָנֵי הַשְּׁמִחוֹת מִלְּהַגִּיעַ אֵלֶיךָ, וְאֵילוּ גַם רִדְפוֹךְ בְּאֶרֶץ הָרִים וּבַגְּבָעוֹת, הֵיוּ קָלוֹת מִצְבָּאִים. לְחִילוֹף "לוֹ—לֹא" הַשְּׁוֹוָה קִיט, 3: "וְלוֹ רֹאוּ" עָסִיס פִּיהָ וּשְׁמַעוּ דְּבָרָה חֲלָלוּ נֹרֶם נֹזִירִים". וּבִהְעֵרָה 4: "בְּכִי: וְלֹא רֹאוּ".

ו, 11: "וַיִּתְּנוּ עָלַי חֲטָאִים בְּכָל עֵת וַיִּשׁוּבוּ וְעַל כֵּן הֵם אֲשָׁמִים". אוֹלִי צ"ל: וְאֶכֶן, כְּלוֹמַר: הַיָּמִים (פְּגַעֵי הַגּוֹרֵל) מִתּוֹדִים וְחוֹזְרִים בְּתִשׁוּבָה כְּבִיכּוֹל, וְאִמְנָם, לְאִמְתּוֹ שֶׁל דְּבַר, הֵם חוֹזְרִים לְסוּרָם.

ו, 23: "הָאוֹחִיל מִזְמַן בְּגֵד־בְּדוּדִיו כְּמוֹ נָחַל לְהַפִּיק לִי זִמְמִים". וּבִהְעֵרָה 2: "בְּכִי הַמֶּלֶךְ מִנְקֶדֶת שֶׁלֹּא כִּהְלַכְתָּהּ (בְּגֵד); אוֹיֵב ו', ט"ו. צ"ל: בְּגֵד, כְּמוֹ שֶׁבֶא הַפּוֹעֵל בַּעֲבֵר גַּם בְּכַתְב־הַנּוֹכַח עַל־יְדֵי בְּרָאדִי: "אֲחִי בְּגֵדוֹ כְּמוֹ נָחַל".

ח, 13: "תְּהִי לַעֲד וְתִתְנַשֵּׂא וְתִגְדֹּל". חֲרוּזָה זֶה מִצּוּטָט בְּצוּרָה זֹו גַם בִּ"רֹאשׁ דְּבַר", עֲמוּד א, אוֹלֵם צ"ל: תְּחִי (כִּי). הַשְּׁוֹוָה קֶצֶא, 10: רִיב, 14: ש, 16: "יְחִי לַעֲד וְיִתְנַשֵּׂא וְיִגְדֹּל", וְהִרְבָּה כְּעֵין זֶה בְּשִׁירִים אֲחֵרִים, וְהַשְּׁוֹוָה הַהֲעֵרָה ל־א, 18 וְל־קִיט, 26.

ט, 1: "אֵהָה כִּי שָׁפְלוּ לֵילוֹת וַיָּמִים נְבוֹנֵי דוֹר וְאִדְרִי חֲכָמִים". אוֹלִי צ"ל: שָׁפְלוּ, אוֹ: שָׁפְלוּ, כְּלוֹמַר: הַלֵּילוֹת וְהַיָּמִים (הַזְּמַן) שֶׁכָּלוּ אֶת הַנְּבוֹנִים וְהַחֲכָמִים.

ט, 5: "וְשָׁם עָלוּ בְּסוּלָם מִחֲשָׁבוֹת לְרוֹם יִרְדָּה גּוֹיָתָם תְּהוּמִים". אוֹלִי צ"ל: וְאִם.

ט, 6: "אֲנָשִׁים פִּשְׁטוּ בְּגֵדֵי תְּמוּנוֹת וְהַעֲבִידוּ גִלְמִים לְעַלְמִים". צ"ל: תְּמוּנוֹת, הַשְּׁוֹוָה מַחְבֵּרוֹת עֲמֻנוֹאֵל, מַחְבֵּרֶת יב, מִהַדּוֹרֶת יִרְדָּן, שׁוּרָה 126: "פִּשְׁטָה מַעֲלִי הַתְּמוּנוֹת וְלִבְשָׁה רוּחוֹת". שֵׁם, מַחְבֵּרֶת יד, שׁוּרָה 342: "הַפּוֹשְׁטִים מַעֲלִי הַתְּמוּנוֹת וְהַלּוֹבְשִׁים

שקי הנזירות". ובשיר שם, שורה 346: "לפשט מעילי המונות וללבש שקי נזירות". שם, מחברת כ, שורות 607–608: "ופשט מעילי ההמונות ולבש מלאכות". ט, 28: "כשמש יהיה כסאו לנגדו ומדרשו יהי בנוי ברמים". ובהערה 1: "ואולי: כרמים; ראה שיר ו' נ"ב". צ"ל: כרמים (כ"). י, 35: "ששת סדרים הלא יבכו למותו והמצוה תקונן בלי השקט ולא נחת". צ"ל: והמשנה (כ").

יא, 49: "ועטה התבונה כמעילים ועטה התעודה ככבודות". צ"ל: ועדה (כ"). והוא לשון נופל על לשון "התעודה".

לב, 2: "איך אוכלה לחמם וגם יינם אשתה ומגפן סדם גפנם". צ"ל: ואת (כ"). מב, 5: "ריח נרדים לחיה ורדים תלבש רדידים תעביד לחורים". צ"ל: ריחה (כ"). בהתאם למשקל.

נא, 1–2: "אל תתמהו עת תחזוהו טהור אם מתעודת אם ודת אב והור חכם יכנוהו והוא לץ וכנף עור יכנוהו בשגיא נהור". ובהערה 10: "נראה שצ"ל: לכן". צורך המשקל דחק את בראדי להציע את תיקונו. אולם צ"ל: נכן. עיין להלן, בסעיף ב, למקום זה. פו, 2: "ונסך כמו חלם ורגלי מקנאך כמו חרק שפלים". צ"ל: ונסיך (כ"). בהתאם למשקל.

קיט, 26: "יחי לעד ויתנשא ויהיו בני ביתו גדולים עם צעירים". צ"ל: ויחיו. השווה ההערות לא, 18 ולח, 13.

קסד, 6: "יין מפניניו לחיו על יד ימינו שחטו". ובהערה 4: "קרי: מפניני?". צ"ל: מפניני (כ"). על חילוף י—ו השווה ההערה לב, 26.

קסד, 7–8: "ידיו ברב מתת עלי מזרח ומערב שלטו, יציק יסודם כאפיק לו חום ושלום קמטו". ובהערה 5: "ראה איוב כ"ב ט"ז, אבל כוונתו במלות חום ושלום נעלמה ממני". צ"ל: יוצק יסודם כאפיק לו חום ושלום קמטו. על דרך הכתוב: "אשר קמטו ולא עת נהר יוצק יסודם", כלומר: מזרח ומערב היו חוזרים לתוהו ובוהו, לו, חום ושלום, היו ידי הנדיב חדלות ממתן נדבות. על חילוף ס—ם השווה רכד, 6: "ברקה תחלים חולים ותם און בעיניה כמלחמות סאונים". ובהערה 2: "כן בכ", ונראה שצ"ל: ותסאון". לצורה "חום ושלום" עיין במילון בן-יהודה, ערך שלום, עמוד 7135, טור א.

קסד, 30: "יהם אלהים אויביו איש את חברו ישחטו". צ"ל: יהם (כ"). בניקוד: יהם. קסה, 8: "ויעלו אישים אלי מרום ומבין כוכבי שחק הדרך נאדרו (?)". הנוסח "נאדרו" הוא נגד החרוז, המסתיים בהברת "דו", ולעובדה זו רמז בראדי בסימן השאלה. ואולי צ"ל: שך דו.

קסו, בהערה 10: "ראשית השיר חסר, והדף (דף כ"ח) קרוע והעמוד הראשון מטושטש כלו ואין להציל כמעט חרוז אחד שלם". הרי ניסיון-קריאה של העמוד הראשון של דף כח:

[לולי] למי נח וטלו נראתה		קשת [13/10] תיקים טבעו
דאגו		אם זרמו צבות ונאם קנעו
כי הן	יוקם וליל	אם תבחרו נא תורעו תורעו
רואי דמצי יורדים לא ידעו		כי הנפשות בלחי נדקעו
5 עלי בשרי בל והודי נהפוך		משחית ומיגוני דברי לעו
ומנחמי לא יחוו גלמי אכל		קולי בהאנחי לבד ישמעו
על מות מקור ישר ומצנן תם אשר		לבות למותו כמציל נקדעו
ישכן בסתר אל ויתלונן בצל		שדי ובו צבאות וקר נפגעו
לפי ינחם בגביר עין לא אשר		מדות חסדים בו לבד נודעו
10 ופרי שפתיו טוב למאכל נצצי		דעת קלבו [נורעו נשעו]
רוח נדיקה סמקה אותו צדי		קרנות צננים נשקרו נגדעו
יגעו בני שכל להשיג את קצת		שכלו ומוסרו ולא [יגעו]
כפיו כצבות טל נדבות זרמו		
בו מאניים רציוני		

1. טל הנדבות של המהולל דומה בשפעתו למבול שהיה בימי נח, ומחמת שפעתם היו שניהם עלולים להטביע את היקום - לולי שנראתה להם קשת.
2. תהלים עז, יח.
3. אולי על-פי שופטים טו, יט: "ויבקע אלהים את המכתש אשר בלחי".
4. על-פי ישעיה מ, כד: "אף בל נטעו אף בל זרעו".
5. ולא הגיעו. השווה קסו, 10: "ול... עד יגעו שרי זמן למצא תבונתו אבל לא יגעו", ובהערה 12: "יגעו, הראשון משרש יגע והשני משרש נגע".

- קסו, 6: "ינחמו בה ומורי אחשבמו ומשגי באמת המה ומתעי". ובהערה 2: "שב על הכפירים בחרוז שלפניו, והכוונה במלות ינחמו בה נעלמה ממני, ולדעתי ט"ס נפל בזה". אולי צ"ל: ונבוחי.
- קסח, 12: "לו בן אנוש כי יאהב שאת חטא חטא למען יעביר מריו". ובהערה 3: "ר"ל הוא עושה צדקות כחוטא הרוצה שבצדקתו יכפר עונו". מפירושו של בראדי נראה שהוא קרא: לו בן אנוש. אולם נראה לי שצ"ל: לו בן = לו ידע והבין איש כי המהולל אוהב לשאת חטא, היה חוטא כדי שהמהולל יסלח לו.
- קסח, 18: "יפרץ כעזה אל בעד אויביו פרץ ויפדהו כמו אחיו". צ"ל: כעזא (כ"י). ככתיב בשמואל ב, ו, ג ובדברי הימים א יג, ז, יא.
- קסח, 20: "ויחי בעוד ענן לקול רעם יבכה ואך" ישחק לקול בכיו". ובהערה 8: קריאת ב' המלות (יבכה אך) היא עפ"י השערתו. נראה, גם על-פי שרידי האותיות בכתיב-היד, שצ"ל: וציץ.

- קסט, 4: "קראתני לעבדך ותעורר שעפי משנתם בתמונות". כבר העיר הפרופ' טור-סיני שצ"ל על-פי החרוץ: בתנומות. ואמנם, בכ"י: בתנו[מות].
- קע, 17: "ובך נעלינו לראש צרים כתר ומצנפת שרוכנו". צ"ל: שרים, כלומר: על-ידיך יהיו נעלינו כתר לראש שרים, ושרוך נעלנו יהיה להם למצנפת. השווה ב, 22: "ושרוך נעליו לראש שרים כצניף ולו אף הנשיאים כמו מדרך לנעלים"; מז, 4: "בשרוך נעליו הנשיאים צנפו ולנעלו כוכבי זבול יוצעו".
- קעג, בכתובת: "ולה איצה פי אדוננו שמואל בן אבי אלרביע". צ"ל: שמואל הכהן (כ"י), כמו שכתב בראדי גם בתרגומו בהערה 1.
- קעד, 6: "ולולי מתנותיו נשרפה מאנוש מתת ונתפרדה קבלה". אולי צ"ל: חבילה, כביטוי הידוע, בבלי עבודה זרה י, ב.
- קעז, 12: "וישמח בו לבב אביו יהוסף כליל חמדה ושר כל הקהלה". ובהערה 3: "בכ"י: קהלה". צ"ל: ונזר כל קהלה (כ"י).
- קעח, 23: "יחי לו מחמד לבו ויפרח כש שונה ויצץ ציץ כאלה". צ"ל: כש שונה (כ"י). ואף שלא תוקן בתיקוני טעויות בעמוד קיח, ודאי אינו אלא טעות-דפוס.
- קעט, 10: "תפתמו בהוד יפיה ותמסך ביערת הדבש להם לענות^{5a}". ובהערה 5a: "כ"ה בכ"י נגד המשקל". המשקל (שנוסחתו נשמטה בראשיתו של שיר זה) הוא: קפצלים קפצלים קפצלים, קפצלים קפצלים קפצלים, נראה אפוא שבראדי קרא: קפצלות, ולקריאה זו מתייחסת הערתו. אולם צ"ל: קפצלות, שהיא הצורה הדקדוקית במספר רבים מלשון "ראש וקצנה", על משקל קצנה-נצרות, שצנה-שצרות. וניקוד זה הוא בהתאם למשקל. קפא, 4: "ולו אותות כבן אמוץ במתן וימרח על שחין עני דבלות". צ"ל: אמוץ (כ"י). כלומר, ישעיהו בן אמוץ: מתנתו ודאית ומחזקת באותות ובמופתים, כאות שנתן ישעיהו לחזקיהו (ישעיה לח, ז).
- קפא, 12: "ולולי יהיו פניו מהלות לאורו הלכו יומם ולילות". צ"ל: כלילות (כ"י). כלומר: היה להם היום ללילה.
- קפב, 20: "עדי ישיב כמו ענין וגם בהלכה יצאו מפיו שאלות". צ"ל: כהלכה (כ"י). על דרך מאמרם: "שואל כענין ומשיב כהלכה" (אבות ה, ז). והשווה גם רטו, 27: "ומי ישאל לפניו כהלכה".
- קפד, 15: "גביר כסאו בעד תבל נטויה ולו על במתי שחק מסלות". אולי צ"ל: תבל. השווה קפא, 3: "אשר כסאו בעד תבל נטויה ולו בשמי שמי קדם מסלות". והשווה ההערה לקצא, 5.
- קפו, 22: "דיו ייבש וקולמוסים יסוסון ותקצרנה ואם ארכו מגלות". ובהערה 1: "כן בכ"י, ואולי צ"ל: ירוססון (ירקסון)". אולי צ"ל: יסופון. השווה מט, 5: "ויוסיפו ששונך וישגו ושמחת שונאך תסוף ותחסר".

קפו, 30: "ובן העז והישיבה שמואל אשר פניו כירח מהלות." צ"ל: ונין (כ"י).
השווה גם ר, 43: "ונין העז והישיבה שמואל אשר חבש בחייו הלכבים".
קפו, 32: "מקור חכמה ובין ראש בירבנן שמואל מעמיד על קו תהלות". אחרי זה יש
להוסיף, על-פי כתב-היד, את השורה הבאה, שנשמטה בדפוס:

נבון לחש אשר מושב יקר לו בכין חכמי זמן נודע ומעלות

קפט, 7: "ודמעתי כמו ים או כחסד שמואל הגביר מעין התהלות." כ"י: כמי.
קפט, 14: "יחי לעד וההיינה שנותיו כחול ימים וחול שחק כפולות." צ"ל: ון חיל =
וצבאות, על דרך הכתוב: "כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים
וכחול אשר על שפת הים" (בראשית כב, יז).

קצ, 2: "ויבוא במ כמו חרמש בקמה ויקטוף מבני שכל מלילות." כ"י: כבוא.
קצא, 5: "גביר היה בעד בבל כסלת ושרי הזמן כלם פסלות." אולי צ"ל: תבל,
השווה הערה ל-קפד, 15.

קצה, 13: "ויתן לך אלהים חן וכבוד בעין שרים וטפסרים וחורים." ובהערה 6:
"קרי: לו?." צ"ל: לו (כ"י).

קצו, 8: "נדיבותיו חדשים לבקרים ומהלליו בפי טובים ורעים." צ"ל: חדשות (כ"י).
ר, 12: "ואיכה תאמרו אליו כלאם כהתנבא והמה בכתובים." נראה שצ"ל: בהתנבא.
כמו רח, 15, וכעין זה ר, 12: "ומי יוכל כלוא את רעיוני בהתנבא והמה בכתובים".
ר, 14: "ויעשו מדברי פיהו בדעות כמו יעשו בפותים מי ענבים?". ובהערה 1:
"מדברי פיהו ינעמו לחך טועם כמו מי ענבים (יין). במקום בפותים נראה שצ"ל:
בשוחים". אולי צ"ל: כך עות (נראה שכך גם בכ"י). כלומר: דבריו משכחים את
הרעות, כמו שהיין משכח את הצער.

רא, 23: "חכמה משכתה ואתו אל בני שכל וילדי היקר נוסכת." צ"ל: משחתה
(לשר ולנגיד). השווה רב, 32: "תוסיף ימינך עלי חכמת חכמים ותמשח הנגידים
לשליטים ונוסכת". והשווה ההערה ל-רכח, 2.

רא, 24: "למטר תבונתו אדמה פעה ועל טל נאמו נסמכת." אולי צ"ל:
ן א... נקשקת. תיבת "נסמכת" כבר שימשה מלת חרוז בשורה 20: "תשכון בגן
האל ותתעדן במעדניו ועליו תהיה נסמכת". והשווה ההערה ל-רא, 27.
רא, 27: "תמו כמו ערב וישרו כשתי ענות לבבו ביקר נסמכת." צ"ל: נקשקת
(אולי כך מתוקן גם בכ"י). והשווה ההערה ל-רא, 24.

רח, 2: "אשר דמו בעת מטות חטובות לכוכבים בחוג הולכים ושבים." אולי צ"ל:
קצד (= בתוך, כשימוש הרווח בדיואן).

ריב, 13: "ועטו החליף עת החזיק בו ומדרך נעלו העלה עשבים." צ"ל: ון צו,
על דרך הכתוב: "כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף" (איוב יד, ז). והשווה
ב, 23-24: "אם תבחרו נא לנסותו ולראות קחו עצים יבשים ויגע במ בידים וראו

והתמהו איך החליפו פרי נחמד להשכיל וגם תאוה לעינים; קסג, 12: "לו החזקת בעץ יבש אזי החליף מטל ימינך וממטרות שמאלך". וכעין זה קכד, 2: "תחזיק בעץ יבש ומידך אחר יבושת יחזור רטוב".

רטו, 9: "אשר היה כמו בעז ויכין לבית חכמה ולמדע מכוננו". צ"ל: מעונו (כ"י). תיבת "מכוננו" באה כמלת החרוז להלן, שורה 22: "וסנהדרים ינודון לו ויבכו וכל שפט בשבתו על מכוננו".

ריח, 18: "ופנה" לאפרים נדיב לבב אשר חסדו בעד תבל כגפן סרחה". ובהערה 3: "בכ"י: ופני". יש כאן אי-דיוק, שכן בכ"י הגרסה היא כנכון: ופנה. והעניין נשתבש מן ההערה לשורה 28: "ובנה" משוש ארץ ואילו תאסף את שה פזורה בין אריות נדחה". ובהערה 4: "שם: ובני".

ריט, 14: "מה תהיה לו במשניות שאול וחמס תבל ומחר למס תהיו לעובדיה". צ"ל: תהיה לו נא (כ"י), ובניקוד: תהיה לו נא. לשימוש מיוחד זה של "נא" השווה ב, 23: "אם תבחרו נא לנסותו קחו עצים יבשים ויגע בם בידים"; ריט, 16: "מה תעשו נא בהבלי הזמן או זהב תבל ביום הב והב תען ליורדיה". ואולי גם בשיר שהבאתיו בהערה לשיר קסו, שורה 3: "אם תבחרו נא תזרעו תזרעו".

ריט, 22: "ישכן בעדן וגן השקט וגם שאנן ויחופפהו ענן יפעה ואדיה". צ"ל: ויחופפהו (כ"י).

ריט, 28: "שר היקר נאמן מלכות נטע נעמן ידו עלי יד זמן גבר קאודקה". ובהערה 11: "כן בכ"י, והוא מלשון ובכל מאודך (דברים ו' ה')". כ"י: מאודיה.

ריט, 29: "וכלל קרוביו פאר כבוד והדר וזר עזר מלוכה אשר עטו בגדיה". צ"ל: נזר. השווה רב, 26: "צפת תהלה וזר נזר שררה אשר בלתו מלוכה דרכיה משרכת". רכ, 21: "נחם אלהים לבב התם סעדיה וסע- עדת לבבו באיש שכל ואיש חכמה".

ובהערה 2: "כן בכ"י...". בכ"י: וסע-דת, וצ"ל: וסע-צדק.

רכד, 13: "והיו לו נדיבי דור רצועים במרצע והוא להם אדונים". אולי צ"ל: אדנים (כ"י), בניקוד: אדנים, כלומר, כאדנים שבמשכן. השווה רטו, 29: "ינחם אל לאלעזר גביר הוד אשר הוא אל יקר מעוזו כאדנו". תיבת "אדונים" באה כמלת החרוז להלן, שורה 16: "גביר זכרו כאזכרה ותוכו כמו ברו והוא לכל אדונים".

רכה, 2: "ורק פיה ואם מימי ענבים ומליך ואם קשור פנינים". צ"ל: ושיניך, כתיקון דומה של הפרופ' טור-סיני ב"רכד, 3 במקום "ועיניך".

רכה, 15: "וטוב זכרו כריח הקטרת ובגדותיו בשמן מור עשנים". אולי צ"ל: דשנים. על-פי תהלים כג, ה: "דשנת בשמן ראשי"; תהלים מה, ח-ט: "על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברך, מור ואהלות קציעות כל בגדותיך".

רכו, 1: "לך השר לך חן חן תשואה וכפך לחלי עני רפואה". צ"ל: שר היקר (כ"י).

רכח, 2: "והטריח ברי עפעף והוגה לבבות נמשכו שמן שמחות". צ"ל: נמשחו

(כ"י). על דרך הכתוב: "על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברך" (תהלים מה, ח). והשווה ההערה ל"א, 23.

רל, 7: "ואיך דמו נדיבותו למעין והוא כים וידיו כעננים". צ"ל: מעינים (כ"י). תיבת "עננים" כמלת החרוז כבר באה למעלה, שורה 1: "גביר היקר עזריה איש אמונים אשר ידיו כמו חשרת עננים".

רצג, 1: "אמרו לגונב דר ולא דיו עד כי יצרךנו באבני גיר". צ"ל: יצרךנו. השווה רו, 9: "והשיאם זדון לבם לערב בראמות שיר נביאי שיר רגבים".

ש, 4: "כקורא יגנבו שירים ויעשו תפלים מבלי טעם יקרים". ובהערה 8: "מ: ויעשו". אפשר היה להבין: ויעשו את השירים היקרים תפלים מבלי טעם; אולם נראה יותר שצ"ל, כתיקונו של הפרופ' טורסיני: יקרים. ולפי זה צ"ל כמ: יצשו. השווה: "וצנתה כמו שלג שניר או כמו שירת שמואל הקהתי" (שלמה אבן-גבירול, ויתפאר בפח זהב, ביאליק-רבניצקי א, 165); "גם הוא חבר ספר מחברות ובו שירות ואגרות חלושות וקרות כאלו משלג שניר גזורות" (תחכמוני, מחברת יח, מהדורת טופרובסקי, עמ' 195).

שב, 9: "גביר מכר לשכלו תאוותיו ובין משך בכוס עינו וקנה". ובהערה 10: "משך וקנה במשיכה זו את הבין. אבל במה משך? הנוסח: בכוס עינו (מ. מעיר על משלי כ"ג ל"א) הוא שבוש ואינני יכול לתקנו". אולי צ"ל: בקיס הונו.

[ב] פירושים למקומות קשים

א, 18: "ויחי בעוד יפעת מאורים באשון ליל חשכה אכן ביום דורכת" — ויחי (השר). בעוד השמש, יפעת המאורים, חשכה ואפלה בלילה, ודורכת עוז ומאירה ביום; כלומר: לעולם.

ד, 20: "ולא ישא פני קטון וגדול ופניו עם בני אדם נשואים" — הזמן לא ישא פני איש, ובכל זאת פניו של הזמן נשואים בידי בני-אדם, הבריות סולחים לו.

ד, 22: "ואולם כל זמן יכרית בני איש וישמידם ואיך אינם מקנאים". ובהערה 6: "קשה לפרשו". — נראה שהכוונה: ואולם כל זמן (= תמיד) יכרית (הזמן) את האנשים וישמידם, ואיך אין האנשים מקנאים בזמן. לשימוש "כל זמן" = תמיד, השווה ריו, 14: "איכה אחבש מבכי דמעי והן עין בעיני כל זמן נובעת".

ד, 36: "ואולם הוא כבר נסע בהשקט ובטחון וכל היקום יראים" — על דרך: "שהיא למנוחה ואנו לאנחה" (בבלי, מועד קטן כה, ב).

ה, 3: "הפוך ירך באחד אויבך כהתהפך ממותי תחלאים" — אולי על-פי איכה ג, ג: "אך בי ישוב יהפך ידו כל היום". והשווה קסד, 18: "ידיו בצריו נהפכו רגליו בעריו בעטו". ו, 1: "לחיי מבכי בכי" אדומים כמו שמלה מגוללה בדמים. ובהערה 4: "כ"ה בכי, וקרוב היה להגיה: מדמי בכי, לולא ראינו למשוררנו שהשתמש במבטא שלפנינו

גם בשאר מקומות. — "שאר מקומות" שלהם החכוון בראדי, אינם, כנראה, אלא המקום האחד הנוסף רב, 5: "שפעת דמעזי כשבלת בלחיי ועיני מבכי הבכיי קמה וחושכת", ובהערה 9: "אולי כפל המלה לחזק הענין". אמנם אפשר כי "מבכי" = מזרם, מלשון "מִבְּכֵי נהרות חבש" (איוב כח, יא), לפי פירוש אבן-עזרא: מרוץ. השווה גם קסח, 11: "ידו תהום שוטף וכל אצבע תדמה לשפעי ים ורב בכיו".

ו, 8: "והורידו דמעוטי בפני אבל על לחיי עלם מרימים" — הימים (הזמן) הורידו והרימו כאחת: הם הורידו דמעוטי בפניו, ומצד שני הרימו... לא את קרני ואת מזלי, אלא את עולם על לחיי, על-פי הושע יא, ד: "ואהיה להם כמרימי על על לחיהם". והרמת העול על הלחי כאן — לרעה, ולא להקלה, כמו שמפרשים בכתוב, ויותר ניכר מובן זה ב"ט, 10, שבראדי רומז אליו: "הלא די לזמן שבתם בשפל ובניו על לחיהם על מרימים". "ובניו" הם, כמובן, בני הזמן, המקרים, פגעי הגירל.

ו, 60: "קרא לטל ויטל על רפאים ולגשמים וירדו על גשמים" — הכוונה לתחיית המתים. על-פי ישעיה כו, יט: "יחיו מתין נבלתי יקומון הקיצו ורגנו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל". וכעין זו להלן יא, 59: "גשמים משמי שחק תנוסף אלהים על גויות המרודות".

יא, 13: "היחיה איש עלי תבל אשר לא יהי לובש ליום מות פחדות" — על-פי: "חרדות ילבשו" (יחזקאל כו, טז). השווה בשיר זה, שורה 27: "וירדו מעלי כסאם מלכים אלי ארץ וגם לבשו חרדות"; שורה 34: "השכחה התמותה מעשיה והעת תזכרם תלבש רעדות".

יא, 28: "וגם השאננות נתנו קול עלי כנפי כרובי נוד חרדות" — השאננות בוכות וחרדות. כשהן רוכבות על כרובי נוד, כלומר: כשהן גולות ונודדות. השווה קסב, 10: "ככה השמני צבי הודו ביום רכב כרובי נוד והלך רומה".

יא, 53: "אשר בקש תעודת אל בכל לב והמעלה ועצה בו יחידות" — כלומר: רק בו בלבד מצויות מעלה ועצה.

מט, 1: "בחסדך אחסה השר יהוסף סעיף משרה שביס שכל ומוסר". — סעיף משרה = ענף של שררה. השווה רו, 29: "סעיף משרה ומטע המלוכה ומוציא מרביב שכלו שביבים"; רו, 47: "ולב יוסף סעיף משרה צבי הוד אשר ידיו כעב טל או רביבים"; רט, 24: "יחיה לו סעיף משרה ומלכות, אליעזר אשר יאיר ערבים". השווה גם קצט, 23: "עליהם יבכיון ילדי מלוכה בעין מסעיף מלכות קצובים"; קפ, 29: "ורגאל שתיל משרה אשר לו יקר והוד בעין בנים ובנות"; רו, 41: "ולב פינחס שתיל משרה וחכמה אשר האיר באור פניו ערבים"; ב, 27: "ולבב פאר כל גביר יצחק עטרת צבי ושתיל מלוכה אשר שתול עלי מים"; קפו, 23: "ובגביר הוד ומטע המלוכה אשר כל הגדולות לו נקלות".

נא, 1-2: "אל תתמהו עת תחזוהו טהור אם מתעודת אם ודת אב והור חכם יכנוהו

והוא לך וכן עור יכנוהו בשגיא נהור". — מלת "טהור" קשה. ושיעור הדברים, בקירוב לפירוש הפרופ' טור-סיני: אל תתפלאו בראותכם שקוראים אותו חכם בתורה, אף שבאמת הוא לך. שכן גם לעיוור קוראים שגיא נהור. "תעודת אם ודת אב והור" — כינוי לתורה. על-פי: "שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמן" (משלי א, ח). מ' של "מתעודת" פירושה: בעניין. ועיין בסעיף א, בהערה למקום זה. ^{הערה חמישית} ^{נבא אשר קא} ^{תתאון} נח, 3: "יקח ולא יחזיר אבל אשתו תקח ואחר לקחה תחזיר" — אולי: אשתו מקבלת אתגן מחושקיה ומחזירתו להם.

פו, 1: "לך הרוזנים כשוא" — אולי: הרוזנים הם שָׁנא לעומתך. קיט, 8: "ודמעתי כים או יד יחזקאל נגיד עם אל פאר רוזנים וחורים". — זהו חרוז-המעבר מתהילת היפה לתהילת הנדיב, שידו משפעת רוב טובה כשפעת מי הים. השווה רנ, 9: "ובכיתי לפרודה כים או כיד השר שמואל שר נדיבים"; רכד, 8: "והן אבכה לפרודה כים או יד כליל שרים ורוזנים"; שיד, 2: "ודמעתי לפרודה כים או כיד השר שמואל איש נדבות".

קיט, 21: "והמחלים בחכמתו לחולים והמורה בדם ודין למורים". — השווה יח, 3: "יצחק גאון יעקב יליד אהרן בין דין לדין יורה ובין דמים". ובהערה 5: "דברים י"ז ח". קסג, 4: "אחלי לך אחרי עלה במחשבך זכרו ואשריו אשר הובא במליך" — אֲשֶׁרִיךְ שזכרת אותו ואשריו ששוררת עליו.

קסג, 21: "כחול אשר על שפת הים ומימיו וכמעותיו ומספר ימותיך וליליך" — ומספר ימותיך וליליך כחול אשר על שפת הים ומימיו וכמעותיו (על-פי ישעיה מח, יט).

קסד, 10: "רבו חסדיו עד אשר נגדם צבאות מעטו". — צבאות=צבאות השמים, כוכבים. השווה קסב, 4: "עד כי צבאות כעבדים נחשבו אליו והחמה לפניו אמה".

קסד, 18: "ידיו בצריו נהפכו רגליו בעריו בעטו". — השווה ההערה לה, 3. קסה, 10: "קים ועלה מרום והאהיל בין צבא שחק". — והאהיל=והאהל=והקהל, האר, על-פי איוב כה, ה: "הן עד ירח ולא יאהיל".

קסז, 1: "זמן כתב עלי נפשי מרורות והוא ישא ואם רבו פשעי" — אבל המהולל יסלח לי, אף כי רבו פשעי.

קסת, 14: "יפתח לכל עבר ידי חסדו ושב וישביע בטוב עדיו" — יפתח את ידי חסדו לכל עובר ושב, וישביע בטוב עדיו.

קעט, 11: "בניהם נושאות קינה עליהם ועל מחלת תמול היו מענות" — "בנות תבל" מקוננות היום על גורל בני-האדם, בעוד שאתמול ניגנו עליהם בחלילים. על-פי תהלים פח, א: "שיר מזמור לבני קרח למנצח על מחלת לענות".

קעט, 12: "יקוו לה ומגפני סדם ועמרה לה ושממותם גפנות": יקוו לה — ומגפני סדם ועמרה ושממותם (יש) לה גפנות. על-פי: "כי מגפן סדם גפנם ומשממת עמרה" (דברים לב, לב), כמו שהעיר בראדי.

קצה, 15: "בעוד שמש זבול תמשול ביוםם וירח באישון ליל ואורים" — וירח ואורים (כוכבים) באישון ליל.

קצו, 20: "בעוד ארץ בגלגל פְּקָקָה וגלגלי זבול נדים ונעים". כנקדה = כמרכז, בהתאם לשיטה הגיאוצנטרית של הקדמונים, שלפיה קבועה האדמה במקומה כמרכז, שסביבו מסתובבים גלגלי השמים. השווה רג, 21: "בעוד עומדה בחוג גלגל אדמה וגלגלי זבול נדים ונעים".

ר, 4: "יחלו שאלים פניו בכל יום ומשכימים לפתחו מעריבים³". ובהערה 3: "ומעריבים, ולשם המשקל החסיר וי"ו החביר". — מבקשי הנדבות קיוו לראות את פניו בכל יום, והמשכימים לפתחו מעריבים לצאת מביתו, כי הוא מכלכלם כל היום.

רח, 16—17: "תהי כלה אשר באה לביתו כנשים ישרו אל אל נתיבים בנות לבן ותוליד לו ילדים בחייהם נעימים נאהבים". נראה שצ"ל: קְנֹת לָכֵן = רחל ולאה החסידות. השווה רכו, 3: "תהי אשה אשר באה לביתך צבי חן כמו רחל ולאה" על-פי (רות ד, יא). רט, 10: "ושמש הנדוד זרחה כבקר ובא שמש ששוני כערבים⁵". ובהערה 5: "אם הנוסח נכון אז הכונה: אפילו הנדוד עם כל מרירותו היה לי כשמש הזורחת בבקר, לעומת הצרה הזאת שבסבתה באה שמש שמחתי ותחשך כערבים; אבל נראה לי, כי מלת הנדוד היא שבוש". — צרתי וסבלי מפאת נדודי עלו וגברו כשמש הזורחת בבוקר והיא עולה ומחגברת, ושמחתי הלכה ושקעה כשמש בין הערבים. השווה שד, 1: "שמש שמחות לערוב איך פנתה היום ושמש האנחות עלתה".

ריא, 11: "ותבשרה אותו אני אעביר על לבך טובי ופניך" — ותבשר אותו: אני אעביר את טובי על לבך ועל פניך.

רכ, 22: "משה אשר הסגור ידמה בידו אלי עיש ושכל ברעיוניו כמו כימה⁶". ובהערה 3: "הסגור (הזהב, איוב כ"ח ט"ו) מתנוצץ בידיו כמו כוכבי עיש (שם ל"ח ל"ב), ושכלו מפיק אור בהיר ככוכב כימה (שם ט' ט'), ור"ל שזכה לשני שולחנות: עושר וחכמה". — את הזהב הוא מפור ואת השכל היא מקבץ. השווה סו, 2: "תזרו כעש דודי ודודיכם אחביר בתוך לבי כמו כימה⁷". ובהערה 2: "כוכבי העש (איוב ט' ט') הם מפוזרים ומפורדים, וכוכבי הכימה (איוב שם) הם מחוברים; ראה הערותי לדיואן רי"ה כרך א' עמוד 174 משי"כ ע"ז. השווה גם קסה, 20: "בך נקבצו מוסר ושכל טוב ובין רק כתנות אדם ופטרה נפרדו".

רעו, 2: "לא תדעה עצם תשוקתי בחברתך ואף היום בפרודך". — ואף = ואף כי, כמו איוב ד, יח—יט: "הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה אף שכני בתי חמר אשר בעפר יסודם ידכאום לפני עש".

הערות למאמרו של ח. שירמן: אוסף משלים וסיפורים ממחבר

עברי-ספרדי

מאת דב ירדן

במאמר הנזכר (תרביץ כז, עמ' 249—256) הובאו לדוגמה קטעים אחדים מספר מקאמות, השמור בכתב-יד בספרייה הבודליאנית שבאווסטורד. הרי כמה הערות לנוסח הקטעים הנ"ל.
עמוד 251, שורה 20: "הלוקח אשה גידל כאבן / וירוב יגונן ועצבו / כי האשה לבעלה באר שחת / צרעת פורחת / ואשמת לקחת (ז)".
צריך לומר: ואש מתלקחת (שמות ט, כד; יחזקאל א, ד). במקום "וירוב", נראה שצריך לומר: וירבו.

עמוד 255, שורה 4:

"לפנים היתה זאת המגילה / כאיש עידום בלי בגד ושמלה

וכגולה בלי צורה וכעץ / בלי פרי כמו אלון ואלה".

צריך לומר: וכגולם בלי צורה.

שם, שורה 8:

"וכאשה בלי נועם ויפי / וככדת (ז) בלי מלח טפלה (צ"ל: תפלה)".

אולי צריך לומר: וככדר בלי מלח תפלה (ונמצאת במקרא "ככר" בלשון נקבה: וככר לחם אחת — שמות כט, כג).

שם, שורה 22: "ויאמר לה / למה זה קדר מאורך / ואפל זהך / שחשך תארך / מיום צאתך מדבר / וממטמוני ומאוצרי".

נראה שצריך לומר: וחשך תארך.

שם, שורה 25: "ותאמר לו המגלה מאורי החשיך ואם היה מבהיר / עט סופר מהיר / כי בא העט בכעס עניניו / וקט הסופר במותניו / והיה בקט מנתף (צ"ל: מטנף) רגליו / והולך עני ומקנח מנעליו".

צריך לומר: והולך עליו ומקנח מנעליו (כמו בהמשך, שורה 30: "ועליה באמת הלכת").

שם, שורה 29: "ויקרא מישאל לעט / לערוך עמו מלחמה ולהתקוטט / ויאמר לו הגידה גאלי / למה השחתה מגלתי [בת] גילי / חלקי מכל עמלי / והוא עון פלילי / ואורה החשכת / ועליה באמת הלכת / ורגלך בטיט היון בת ק...ת".

נראה שצריך לומר: למה השחתה מגלתי שמחת גילי (תהלים מג, ד)... ורגלך בטיט היון בה קנחת (כמו לעיל, שורה 26: "והולך (עני) [עלי] ומקנח מנעליו").

מחוגגת שפתנו בשתי סגולות עתיקות ונפלאות: מלות קצרות וצורה משקלית — סגולות המבליטות לאלתר את השורש, הידוע לנו מקודם-לכן. אפילו השמות המורכבים האחרים בתנ"ך טבועים במטבע המשקל, כעין: צפרדע — במשקל ירקם, אדמדם. עם כל זה אף הם מוזרים במקצת, אך מובנים, כיוון שהגיעו אלינו במישרין מתוך מקורות ראשונים.

ובכן אני מסכם, כי אליעזר בן-יהודה הגדיל לעשות בפעולתו ההיסטורית לחדש מלים, מאחר שאחז בשלושה עקרונות: (1) בסיטונות ובכוונת-מכוון, (2) במהירות יתרה, (3) במלה אחת. בזמנו לא חסרו גם מלעיגים, שכינהו בשם "מניח-לשון", אך גם הם גופם החלו להשתמש בחידושי. אולם בדור האחרון נבלע רוב חידושי בתוך דמה ונפשה של שפתנו — ולא נודע, כי באו אל קרבה. על כל זכויותיו כמחיה הלשון העברית יברכהו עם ישראל עד עולם.

דב ירדן

ממילונן המקראי של רבי שמואל הנגיד

בדבריהם של משוררים מימי הביניים יש שאנו מוצאים שימושים במלים מקראיות, המעידים שהמשורר פירש את המלים שבמקרא פירוש שונה מן הפירוש שאנו רגילים ליחס להן. ופעמים יש למצוא סמך לפירושו ולשימושו בדברי מפרשי המקרא. לקמן יובאו דוגמאות מספר של שימושים מעניינים כגון אלה בשירי רבי שמואל הנגיד. מסתבר שאילו מצאנו את כתביו

הדקדוקים והפרשנים של המשורר¹, היינו מוצאים סמך לשימושי
בפירושו עצמו.

א ד - ענן

כִּאלוֹ לֹא יָדַעְתֶּם כִּי לֵאֲדוֹ
שְׁמִי שֶׁחֶק וְאֲדִי הֵם בְּאֲדִים²
וְהַקְצִיר וְהַבְצִיר בְּצִירִים
וְהַמְטֵר וְלִפְיָדִים בְּפִידִים

(הכנימים, דיואן, הברמן, ב, 11)

כלומר: כאלו לא ידעתם שאפילו איתי הטבע משתתפים
באבלו של רבי נסים על מות בנו, ומחמת האסון שבא עליו
שרייה השמים ועניהם בצער, והקציר והבציר - במכאובים,
והמטר והברקים - בצרה.

עֲנַן הַשָּׁמַיִם בְּעֲלוֹתוֹ בְּקוֹל יְרֵעִים
לְבֶשֶׁר אֲדָמָה בְּאֶשֶׁר לָהּ בְּתוֹךְ אֲדוֹ

(בן משלי, אברמסון, תתקלו, 267)

ע" גם בן-יהודה, אד, 52, ב, הערה 1.

1 לפי עדותו של רבי אברהם אבן עזרא בראש ספריו "יסוד
מזרא" ו"מאוננים" חיבר הנגיד ספר בדקדוק הלשון ובפירוש המקרא בשם
"ספר העושר". ספר זה נחלק לכ"ב שערים, אולי בהתאם לכ"ב אותיות
הא"ב. קטע ממנו פרסם קוקובצב בשנת 1916.

2 כן צריך לומר, כגרסת יששון (עמ' ג), ולא "באדנים" כגרסת
המהדיר.

אֶשׁוּר - שׁוּנָא

אֲנִי אֲבִטָה בְּאֵל הַפִּיל אֲשֶׁר־י
בְּתוֹךְ פָּחִים טָמְנוּם לְאֲשֶׁר־י

(שעה מגי, דיראן, א, 35)

כלומר: אני אבטח באל שהפיל את שונאי בתוך פחים שטמנום לרגלי.

המשורר פירש כנראה את הכתוב: אֲשֶׁר־י עתה סבבונו עיניהם ישיתו לנטות בארץ (תהלים יז יא), כמנחם: גם אשרנו עתה סבבונו אינו ממרתם ופתרון אשרנו כמו שוררנו כמו אלהים יראני בשוררי (תהלים נט יא), למען שוררי הישר לפני דרכך (שם ה ט). אשרנו ושוררנו ענין אחד להם, נמצא שוררנו מהמלים גרועי אל-ף, ושוררנו כשוררנו (מחברת, אשר, 36).

א. הַמֶּלֶךְ - מַחְנָה

אֲרָאָה הַמֶּלֶךְ מְקַלְלֶת וּמְקַצֶּפֶת
עַד קֵהִילָה מַחְלֶלֶת⁴ כְּקוֹצֶפֶת

(בגלית ישרה, דיראן, א, 141)

כלומר: אראה את מחנה צבא האויב כשהיא מקללת ומקצפת עד קהילת צבאנו המפילה חללים כקוצפת.

3 כן צריך לנקד בהתאם לכינוי הרבים בפועל "טמנום" שבתמשך, ולא כמהדיר שניקד את הריש בחיריק. ולצורך המשקל נחספה האלף.
4 גראה שכך צריך לנקד, בניקוד מרקוס, מורח ומערב ד, 315, ובהתאם לכתוב החסר של המלה במהדורות ששון עמ' קב, ולא "מחללת", במהדיר.

וְעַתִּים יִכְמְרוּ רַחֲמֵי וְאִשֶּׁם

וְאִשָּׁה בְּעֶדּוֹ כְּשֶׁאֵין הָמָלָה

(והחלה יש, דיואן, ב, 121).

אֲשֶׁר יִאֲרִיף לְעַמֵּד עָלֵי שְׁעָרֵי מֶלֶךְ

וְיִסְבֵּל סֶאֱוֹן שָׂרָיו וְרִגְשֵׁת הָמָלָה לֹא תִיּוֹ

וְלֹא יִחַרְהָ לוֹ עַל כְּעֵסִים אֲשֶׁר יִרְאֶה

וְיַחְלִיק בְּאַמְרָתוֹ - יִמְלֹאוּ שְׂאֵלוֹתָיו

(בן משלי, פד, 21)

וכן כתב רבי אברהם אבן עזרא:

רְצוֹנוֹ תַּעֲשִׂינָה כָּל-הָמָלָה לֹא תִיּוֹ

עֲלִילוֹתָיו פְּלִיאֹת גַּם מְגֻלוֹת

(אנדל אל, רדיון, ג, 151)

ורבי אלעזר בן יעקב הבבלי:

יְהִי חֵלְקוֹ בְּעֶדּוֹן בֵּן וְיִצְאוּ לְעַמְתּוֹ כְּרֹבֵי חֵן הָמָלָה לֹא תִיּוֹ

(זמן בגד, ברודי, קפו 15)

כתרגום הכתוב: "לקול המולה גדלה הצית אש עליה"

(ירמיה יא טו): "מִשְׁרֵבֶת עֲמִמִּין דִּמְקִיפִין כְּאִשְׁתָּא יִתּוֹן עֲלֶיהָ"

מחנה עמים החזקים כאש יבואו עליך. וכפירוש רבי יונה בן

בן גנאח: עֲדָה (ספר השרשים, המל, מהדורת באכר, 121).

ב. הָמָלָה - מְלָה

וְלֹא יֵצֵעַ בְּהוֹשִׁיט רֵד לְשִׁתָּה

וְלֹאמֹר לוֹ שְׁתֵּהוּ אֵין הָמָלָה

(יהוסף יש, דיואן, ב, 84)

ואם כתב גורתו

ובצע את הַמֶּלֶךְ הָמָלָה,

מחה ספרה בתחנות

ובתשובה מגלתה

(בן קהלת, אברמסון, שלו, 126)

ובצע את המולתה- הרי הוא כמו "בצע אמרתו" (איכה ב יז).
 (אברמסון במהדורתו, עמ' 255). וכתרגום "קול המלה כקול
 מחנה" (יחזקאל א כד): "קל מ ל ו ל י ה ן . . . כקל משרית מלאכי
 מרומא" - קול דבריהם. . . כקול מחנה מלאכי מרום. וכן פירש
 רד"ק בירמיה יא טו וביחזקאל א כד, ובספר השרשים, ערך
 המל, 81)

ח פ ש = בקש (מלשון "שאלתי ובקשתי")

בספרי תחזה דברי קדומים
 ואחרונים ולא תטרח לחפש
 ואם תמצא בעניני דבר חטא -
 אשר לא יחטא אין ואפס
 אבל לשפט אשר טרח אלי כף -
 זכות מכם מידעי א ח פ ש

(בספרי תחזה, דיואן, ג, 126)

פירוש שלוש השורות האחרונות: הרי "אדם אין צדיק בארץ
 אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז כ), אבל אבקש מכם, מידעי
 לדק לכה זכות את האדם אשר טרח.

שימוש זה של הפועל "חפש" אפשר שיצא לו לנגיד מלשון
 הכתוב: "אזכרה נינתי בלילה עם לבבי אשיחה וי ח פ ש רוחי"
 (תהלים עז ז), שאולי פירושו: ונפשי התפללה לאלהים⁵.

5 לפשוטו של הכתוב בתהלים עז ז נראה ש"ויתחפש רוחי" הוא
 כמו ויתחפש רוחי, מלשון "ויתחפש באפר על עיניו" (מלכים א כ לח),
 כלומר: התעטף והתעלף, בהקבלה לפסוק ד: "אזכרה אלהים ואתמית
 אשיחה ותתעסף רוחי".

באופן זה מקביל הפועל -חפש- לפועל -בקש- בשתי
הוראותיו: לשון בילוש ולשון משאלה.

חֶרֶשׁ - עֲנָף

קָהֵלָה מְבִלִי שְׁלִיט
וַיֵּרָאֵת אֶל בְּאֵין תּוֹרָה
כְּמוֹ חֶרֶשׁ בְּלִי שֶׁרֶשׁ
וְעֵנֶף נֶשֶׁר בְּלִי אֲבָרָה

(בן משלי, חתרנג, 300)

כתרגום -חרש מצל- (יחזקאל לא א): וְסוֹכִיָּה מְטָלָן,
וכפירוש רבי יונה בן גנאח: ס ע י ף ש עושה צל (ספר השרשים,
חרש, 173) ורד-ק לכתוב: ענף שהוא מסתבך הרבה ועושה
צל תחתיו. ועיין א' אברונין, לשוננו טו, 185.

יָד לִיד - תִּכְף וּמִיד

וְאוֹמֵר מֵה-תְּבוֹאָה עִם
וְרִיעָה יָד לִיד תְּהִי
הַשִּׁיבוּתִיו תְּשׁוּבָה עַל
בְּרָכָה אוֹ גְדוּפָה הִיא

(בן משלי, תפכ, 139)

וכן כתב עמנואל: וַיִּשְׁתַּח הַשֵּׁר וַיֹּאמֶר: וְאֵיךְ לֹא תִתְבַּיֵּשׁ
כִּי בָּבִיא נָתַן רֵעֶךָ יָד לִיד שְׁאֵלָתוֹ עַל דְּבַר שָׁרָה אֲשֶׁתּוֹ
(מחברות עמנואל הרומי, יד, מהדורת ירדן, 262).

וכן תרגם כבר רב סעדיה גאון יד ליד לא ינקה- (משלי
יא כא, טו ה) - כתקלב יד ליד - כהפוך יד ליד, וכפירושו:
-בסרעה--במהרה.

מָחֹל - כָּלִי זָמֵר

וְכָל נַחֲלָף מִקּוֹל מָחֹל לֹו וְצִיץ נִזְרוּ
צוּחָה בְּפִי בְּתוֹ וְחָבֵל בְּרֹאשׁ אֲשֶׁתּוֹ

(אמת בעלה, דיואן, א, 127-128)

וְלִכֵּן מִלְשָׁחָק נָא חֲדַלְנָה
מִשְׁהָקוֹתֵי וְנִיס לַחֵי בְּכִינָה
וְשִׁירוֹתֵי שְׂבָרָנָה תָּף וּמָחֹל
וְעַל נַפְשִׁי כָּלִי תַנּוֹת עֲשִׂינָה

(התזכיר, דיואן, ב, 77)

כֵּן תִּרְגַּם כִּבְר רַב סַעְדִּיָּה גֵאָן -בְּתַפִּים וּבְמַחְלוֹת- (שמות
טו כ): -וטנאביר-, יִירָא אֶת הָעַנֵּל וּמַחְלֹת- (שמות לב יט):
-ואלטבול-. ועיין בן-יהודה, א. מחול, 2903-2904.

נָא - הַיּוֹם

וְאִם נָא לֹא תִרְחַם אֶת יְהוֹסֵף
צַעֲרֶךָ אֵן יִשְׁעָתָה בְּרוּרָה
וְאִם הַיּוֹם בּוֹזֵאת לִי לֹא תִקְנָא
הַזֶּז תוֹרָה וְאִם זֶה הוּא שְׂכָרָה

(אלוה עז, דיואן, א, 9)

כלומר: ואם היום לא תרחם את יהוסף (בן הנגיד; לפי גרסה
אחרת: שמואל, ומוסב על הנגיד עצמו) צעריך - היכן ישועתך
הגלויה והמפורסמת? ואם היום לא תקנא את קנאתי בצרה זאת -
הזהו שכר תורתִי שעמלתי בה? ואם נא- מקביל אל -ואם היום-.

אֶסְפֹּר פַּעֲלֹת אֵל אֲשֶׁר עָשָׂה נָא
בַּצָּרָה אֲשֶׁר רָאִשִׁי בַיּוֹם הַלְבִּינָה

(אהלל אשר, דיואן, א, 46)

כלומר: אספר את פעולת האל שעשה היום בצרה אשר הלבונה
את שערות ראשי במשך יום אחד.

בְּנֵי אִם זִמְנָה תִּקַּף בְּנֵי אֲחִיּוֹת אִמִּי
בְּיָד, לֵב דְּבָקִי לֵב מְסֻלָּה וְקוֹרֵעַת
וְחֶבֶשׁ יְחִידָתָהּ בְּחִתּוֹל מַעֲט אֶתְמוֹל
וְהִיא נָא בָּרַב מְזוֹר כְּתוּתָהּ וּמוֹדַעַת –
כְּמוֹ כֵּן זִמְנָה מְכַאֵיב יִחְבֵּק לְאִישׁ בְּשִׁמְאֵל
טְהוֹרָה וַיִּרְחִיקוּ בְיָמִין מְצָרַעַת

(זמן לאנשים, דיואן, א, 146–149)

כלומר: אתה בני, אם הזמן תקף את בני דודתך (שנפטרו), כנוכר
בכתובת לשיר) ביד הרומסת וקורעת את לב דבקי הלב, כלומר
את לב הידידים שנפשם קשורה זו בזו, ואם אתמול חבש הזמן
את פצעי נפשך בתחבושת כלשהי ואילו היום היא רצוצה ושבורה
(מלשון "יָדַע בהם את אנשי סכות", שופטים ה טו, "יָדוּעַ חַלִּי",
ישעיה נג ו) מפאת המחלות הרבות שפקדות – אל תתמה על
החפץ, כך דרכו של הזמן המכאיב: היום הוא מחבקך ביד
שמאל טהורה ומחר הוא מרחיקך ביד ימין מצורעת. בפסקה
זו עומדת מלת "נא" בהקבלה של ניגוד למלת "אתמול".

וְלִכֵּן מִלְשַׁחֵק נָא חֲדָלָנָה
מִשְׁחָקוֹתֵי וְנוֹס לַחֵי בְּכִינָה

(התזכיר, דיואן, ב, 77)

וְאַתָּה מוֹסִיף בְּיוֹם מָחָר לְהַפְלִיא
עָלַי מִפְּעַל נְכוֹנָה תַּעֲשֶׂה נָא

(התזכיר, דיואן, ב, 80)

כלומר: ואתה מוסיף לביום מחר על מעשי הצדקה

שאתה עושה היום; כל יום אתה מוסיף על חברו במעשים טובים. כעין זה אמר הנגיד: אישים בעת מהרתם תחזה מפעל יומם תקנא במעשהו ומוספת (נגלית ישרה, דיואן, א, 142), כלומר: הם אנשים אשר בעת שיראה יום מחר שלהם את המעשים הטובים שפעלו היום, יתחרה במעשה היום ויוסיף עליו כהנה וכהנה. וכן אמר: אשמח ביום אוסיף בצדקה על אתמול (בן משלי, נו, 17), כלומר: אשמח ביום שבו אצליח להגדיל ולהוסיף במעשי צדקה על יום אתמול.

נִסְעוּ וְנִסְעָה עָב עָלֵי רֹאשִׁם כְּמוֹ
כָּפֶם בְּמִתָּן אוֹ כְּעֵינִי בְּבִכִּי.
בְּכֹתָה לְבִכְיִי וְאָמַרְהָ לִּי: חֲכָה
כִּי עוֹד יֵשִׁיבֶם אֵל! וְשִׁחֲתִי לָהּ: חֲכִי
עַד יִגְעוּ אֶל עִיר מְנוּחָתָם וְאֵן
בְּמִטָּה נְדָבוֹת אֶל מְנוּחָתָם לְכִי
אִם יִחַדְּלוּ נָא מִלְּחֶלֶךְ בְּעֶבֶר⁶
נָשָׁם עֲלֵיהֶם – נָא כְּנִיחוֹן תִּשְׁפְּכִי

(נסעו ונסעה, דיואן, ג, 74)

המשורר מתאר את פרידת מיודעיו ממנו. הם נסעו, ובנסעם התקדרו השמים עבים, כאילו הטבע כולו משתתף בצער פרידת הרעים, ועב אחת, שופעת מים כיד המידעים במתנות, או כעיני המשורר הבוכה בדמעות, התמשכה מעל לראש הנוסעים. וכששמה העב את לבה אל המשורר המסכן בקשה לגחמו,

6 כן נראה לקרוא, בהתאם לכתוב המלא של המלה במהדורת ששון

עמ' קו, ולא "בעבר", כמהדור.

בהבטחה שעוד ישיב האל את המיודעים הנוסעים. המשורר נראה כבלתי מאמין בזה, ובמסירותו לידידיו הוא מבקש מן העב שלא תריק את מימיה, כל עוד לא הגיעו הידידים למחוז חפצם, למען לא יסבלו בדרך. ותוך כדי דיבור עולה בלב המשורר רעיון של הצלה: הרי אפשר לבקש מאת העב, שאדרבה, תשפיע את שפע מימיה דווקא עכשו, בטרם צאת הידידים לדרך, ועל-ידי כך אפשר יהיה אולי לדחות את נסיעתם, והוא אומר אל העב: אם יחדלו היום הידידים מללכת מחמת הגשם שעליהם, אל תחכי, העב, במטרות ועמך עד שיגיעו אל עיר מנוחתם, אלא נא, היום, תשפכי שפעת מים כנהר גיחון. רעיון דומה מובע גם בשיר הבא:

היום מִחַר תְּמִישֹׁן אֶחְלִיכֶם
תִּנּוּ נָא אֶת לִבִּי בֵּין כְּלִיכֶם
וְצוּ עֵב, אַחֲוֹתְכֶם בְּנִדְבוֹת,
בְּהִקְדָּרָה, בְּלֶכֶת יַעֲלִיכֶם,
לְהִתְאַפֵּק, וְלֹא תִבְכֶּה לְנוֹדִם,
וְלֹא תִרִיק עֲלֵיהֶם וְעֲלִיכֶם,
אֲבָל עַתָּה נִחַחְכֶם תִּרְבֶּה בְּכִיתָה,
כִּידִכֶם אוֹ כִּמוֹ פִּי שׁוֹאֲלִיכֶם

(היום מחר, דיואן, ב, 74)

הִנֵּה תֵּאָוֶה לְיוֹם מִחַר וְתֹאמַר: מִי־
יִתֵּן וּמִחַר אֲשֶׁר יָבֹא יִהְיֶה לִּי נָא

(בן קהלח, קמג, 58)

כלומר: מי יתן ומה שעתיד לבוא מחר יהי לי היום.

חֲלָפוֹ יָמֵי חַיֵּי בָרָב
כַּחַי, בְּאֵין אוֹנִים אֲגִיר נָא

(בן קהלת, רנז, 96)

כלומר: חלפו ימי הגעורים שבהם הייתי במלוא כחי, ואילו היום, לעת זקנה, אני בלי כח.

התרגומים הארמיים מתרגמים מלת "נא" במלת "כָּעֵן" (אונקלוס), או "כְּדֹךְ" (יונתן), אותה מלה שבה הם מתרגמים מלת "עֲתָה". וכן כותב רבי אברהם אבן עזרא לבראשית יב יא (הנה נא ידעתי): "ומלת נא כמו עתה, וכן הנה נא זקנתי, ארי נא לגי".

(סִית) הֵסִית - הִסִיר

וְאֵת מִסִּית בְּבֹא קֶצֶם נְסוּגִים

וְאֵת מִסִּיר בְּיוֹם נֶקֶם בְּדִילִים

(הלי חעש, דיואן, א, 16)

מלת "מסית" נרדפת למלת "מסיר", ושיעור הדברים: ואת מסית נסוגים בבוא קצם ואת מסיר בדילים ביום נקם, כלומר: אתה אלהים מסיר את החוטאים, הנסוגים אחור ממך, בבוא קצם, ואתה מסיר את הרשעים, המשולים לסיגי מתכת, ביום נקם.

אֱלֹהִים הֵסִיתָם וְהִמָּמָם וְשִׁלַּח⁷ בָּם

מֵאֶרֶץ וְנָעַר בָּם וְחָרָו בְּמַגְעָרָתוֹ

(אמת געלה, דיואן, א, 128)

וכן כתב רבי יהודה חריזי: לְמַתִּי תִבְלִי תִבְלִי יִסִּיתוּךָ.

7 כן צריך לנקד, בבנין פיעל, על-פי לשון הכתובים בדברים כח ב ובמלאכי ב, ב, ולא בבנין קל, כנודפס.

עַד יִסְתַּחֲתוּךָ. וְיִשְׁחַתְּתוּךָ. עַד יִחְתַּוְךָ (תחכמוני יד, טופורובסקי, 157). "יסיתוך" הראשון לשון פיתוי, מלשון "כי יסיתך אחיך" (דברים יג ז), והשני במשמעות הסרה, כדברי רבי יונה בן ג'נאה, בן דורו של הנגיד: "ואף הסיתך מפי צר (איוב לו טז) ענינו ואף הסירך וכמוהו ויסיתם אלהים ממנו (דברי הימים ב יח לא) וכמוהו אצלי כי חמה פן יסיתך בשפק (איוב לו יח) כלומר פן יסירך" (ספר השרשים, סית, 337).

עִיפָה - מְדַבֵּר

עָצַל רָאָה דְּרָכֵי וְהִשְׁתַּוְּמָם כִּי
נָדָה לְנַפְשִׁי אֶת אֲשֶׁר נִכְסַפָּה
וַיַּעֲמִדֵנִי בְּהִיכָלִי עָנָה
עֲמָדִי חָסַר עָנָה בְּאַרְצֵי עִיפָה

(אם תבך, דיואן, א, 143)

טל הוא בחם היום וְשֶׁמֶשׁ יוֹם קָר
וְעָבַב בְּעֶצֶר וְהָדַס בְּעִיפָה⁹

(סם, 146)

על-פי לשון הכתוב: אתן במדבר ארז שטה והדס (ישעיה מא יט).

הָכֵל הַיּוֹם נִסְיָעָה וְחִנְיָה

וְכָל לַיִל מֶלֶךְ עִיפָה כְּאִיָּה¹⁰

(הכל היום, דיואן, ב, 6)

8 כן נראה לגרוס במקום "ואל" שבנדפס, "ולא" שבכתב-יד

אוקספירד, סימנים 1977, 1978. עיין קרית ספר כח, 322.

9 אנגם קשה שבאה "עיפה" כמלתי-תרוז פעמיים באותו שיר.

10 כן צריך לומר, כנוסח ברודי (עמ' 89) וכתב-יד וינה, ולא

רִכֵּב עֵיפָה וְחָפֵשׁ בְּנִסְיעָה
 חֲפָצֶיהָ וְעַל רִגְלָיו יִגָּעָה
 וּבִקֵּשׁ עַל־יָדָיו סִכּוֹן שְׂרָרָה
 וְעַל־פִּי תִרְבֶּקֶה מִצָּר תִּשְׁוָעָה

(בן משלי, תהרעא, 305)

כלומר: רכב (אפילו) למדבר, ושקוד להגיע לחפצך בנסיעה, או בהליכה, אפילו כשרגלך עיפה. וכעין זו כתב הנגיד: "רדה ים או בציה עופה ונהג ולך בנתיב תלאות עד כי תשיג מלוכה או תהי לגדופה" (אם תבך, דיואן, א, 144). "עלה על משברי מות לחפצך" (בן משלי, תתקטז, 262). "רדוף על רגלך ודרוש במי רוש אשר ייטב לך ובפת חרבה" (שם תתרכס, 304). כלומר: ודרוש אשר ייטב לך במי רוש ובפת חרבה.

שְׁמַעְתִּי קוֹל סוּפַת סַעֲרָה
 מִתְהוֹלֵל מֵאֶרֶץ עֵיפָה

(בן קהלת, שער, 148)

פָּאָרֹר - פָּאָר

וּפָנִים קִבְּצוּ פָּאָרֹר וְהָדָר
 וְנִהְפְּכוּ אֵלַי שׁוֹלֵי קִדְרָה

(אלה עז, דיואן, א, 7)

כלומר: ופנים אספו פאר והדר, נסתלק פארם והדרם. עיין בן־יהודה, פָּאָרֹר, 4809 א.

"ואיה", במהדיר עליפי ששון. וכפירוש ברודי: "וללן בלילה במלון במדבר מלון אורחים כמו איה".

11 כן צריך לומר, כנוסח ששון (עמ' דלט), ולא "רגלי" במהדיר.

שְׁפָתַיִם - כִּירִים

וְאֶשְׁכֵּב כְּמוֹ שְׂכּוֹר בְּלִי לֵב, וּמִמְּכָאוֹב
עֲצָמַי וּמִחֲמָם כְּאוֹד בֵּין שְׁפָתַיִם

(תבונה בעין, דיואן, א, 134)

הלשון 'ואשכב'... בין שפתים היא על-פי: 'אם תשכבון בין שפתים' (תהלים סח יד). וכתב רבי יונה בן ג'נאח: 'שפות הסיר שפות (יחזקאל כד ג) הציבה על השפתים' (ספר השרשים שפת, 540). ורבי דוד קמחי: 'ערוך אותה על השפתים, והם הכירים שעליהם הקדרות' (ספר השרשים, שפת, 402).

א. תְּנוּאָה - אֶן

כְּפִי הָרָגָם, וְאֵלֵי דָם עֲשׂוּקִים,
הָרָג בְּלִי חֲמֻלָּה לְאֶלֶף וּמֵאָה,
הַכּוֹם כְּמוֹ פֶּטֶשׁ יִפּוּצֵץ בְּסִלַּע
וְיִדְבְּרוּ: הִנֵּה גְמוּלַת תְּנוּאָה!

(בן הנשיאים, דיואן, א, 105)

וְשָׂא נָשִׂיא עֲמִים בְּעֹל וּבְתֵנוּאָה
יִשְׁפּוּט וְכִסֵּף לֹא יִפְּזֹר בְּהוֹצָאָה

(בן משלי, עו, 22)

חֲדַל נָא מִחֲשׂוֹב אֶן בְּלִבִּי
וּמִזְכֶּרֶת עָלֵי-חֶבֶר תְּנוּאָה

(בן משלי, חקמה, 157)

כלומר: וחדל נא מהזכיר עון על רעך.

נראה שהנגיד פירש את הכתוב: 'הן תנואות עלי ימצא יחשבני לאריב לו' (איוב לג ז) - הן עוונות עליי ימצא, כלומר

12 כן צריך לנקד במקום 'שפתים' שבגופסו.

יחפש עליי עוונות, בהתאם לנאמר בכתוב שלפניו: "זך אני בלי פשע חף אנכי ולא עוון לי". ואפשר שראה בשרשים "נוא" ו"און" היפוך אותיות.

ב. תְּנוּאָה - תַּרְעֻמָּה¹³

לְשׁוֹן רַבִּי נָסִים כָּתֵב רִיב וְתוֹכַחַת
מֵאֵת יָדִידוֹ, עִם יָדִידוֹ מְשַׁלַּחַת,
הֵנָּה אֲדַבֵּר לוֹ שְׁמִים וְלֹא אוֹסִיף,
אוֹלֵי יִשְׁכְּבוּ עֲלֵיהֶם בְּמוֹ אֶחָת,
אוֹלֵי יִכְבּוּ מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר אֲמַסִּיר
לֵהֵב תְּנוּאָה תוֹךְ לִבָּבוֹ מְלַקַּחַת

(לשון רבי נסים, דיואן, ב. 13, 151)

כלומר: אולי ישכבו דברי תוכחת, שאני מוכיח אותם, את התרעומת המחלחלת בלבם.

אבא בנדויד (פאירשטיין)

כיצד סדר נושא ונשוא

(סידר)

ראינו כיצד נקבעו סדרי המלים בלשונות למיניהן, בכל אחת לפי עיקרון תחבירי משלה. כל אחד מן התחבירים יש

13 מלשון "וידעתם את תנואתי" (במדבר יד לד), וכתרגומו: "ותדעון ית דאתרעמתון עלי".

וכיסופים" וכן א' ברוידס הכותב "מחזות ילדות ויקר", ונפתח בזה פתח נרחב לשימושים, שישחררו את הצירוף תוספת-שחרור. אולם מה נעשה, והסמיכות מחזות אהבה או מחזות-יקר כבר קדמו לה מיני סמיכות דומים: וראה, דוגמה ברורה — נתן נטע גוטמן, הכותב ("נטע שעשועים", ברסלאו, 1851, ח"ב, עמ' 97):

פֶּה בְּמַחֲזֵז הַמְּנוּחָה אֶשָּׂא נָא וְדַעִי
עַל אֲנִי הַעִיר יְבִלֹן יְמִיָּהם בְּהֶבֶל...

ואין הוא בן-יחיד לצירוף זה, ודוגמות קודמיו מצריכות יריעה לגופה. נמצא כי בין הקרן הראשה והראשונה, למחזות חפצם, ובין הריבית המאוחרת, ממחזות הילדות, יש צירופים כרוחה ומתכונתה, ונמצאת מידת-עניויות יוצאת מגדר-רשות ונכנסת לגדר-חובה.

דב ירדן

ממילוננו המקראי של רבי שמואל הנגיד •

א. אֶת - קָרָדָם, גִּרְוֹן

וְשִׁאֲלָךְ בְּעֵד קָרוֹת

בְּרֹאשׁוֹ כִּי אֲשֶׁר כּוֹרְתִים

בְּנֵי-אָדָם בְּכַפּוֹ אֶת

בְּנֵי עַמּוֹ עֲנָה אֶת יָם

(בן מסלי, חסר, 139—140)

149

• המשך מ"לשוננו לעם" פז—סח, 135—194.

I עיין בהערת אברמסון למקום.

ב. אֵת - מַעֲדָר

וְאֵת חֹפֶר אֲשֶׁר תַּחֲפֹר
קִבְרָתוֹ בְּיָדָהּ
כָּרָה לוֹ כְּאֲשֶׁר כָּרָה
בְּדִינָהּ וְאֵלֶיהָ
וְהַעֲמֵק עַד תִּהְיוּ לוֹ יָרֵךְ
אֲנִי אֶתֵּן שְׂכָרָהּ
וְהָיָה בָּאֵת לְכָל-עֵין
אֲשֶׁר עָלִיו תְּהִי בִכָּה

(לך עשר, דיואן, א, 32)

קָחוּ אֵת וְהַחֲלוּ לְהַכִּין קְבוּרוֹתַי

(הנמצא ברעי, דיואן, ג, 35; בן קהלת, קלז, 53)

וְעוֹד לֹא בָּא זְמַן הָרִישׁ
תִּכְנֶנָּה אֵת וּמַחֲרִשָּׁתָהּ

(בן משלי, תחקזו, 278)

אפשר שפירש הנגיד "וְאֵת הַבְּרוּל גַּפְלֵי אֵל הַמִּיִּם-
(מלכים ב' ה) - וְגִרְזוֹן הַבְּרוּל גַּפְלֵי אֵל הַמִּיִּם. ואולי הבחין
בין "אֵתִים" (שמואל א' יג כ-כא) ל-"אֵתִים" (שעיה ב' ד, יואל
ד' י, מיכה ד' ג).

שימוש של "אֵת" בפי הנגיד מקביל אפוא לשימוש של
"קָרְדוּם" במקורות: א) בהוראת "גִּרְזוֹן": "ובקָרְדוּם בָּאוּ לָהּ
כַּחֲסִי עֲצִים" (ירמיה מו כב), ב) בהוראת "מַעֲדָר":
"קָרְדוּם לַחֲפּוֹר בֶּה" (אבות ד' ה).

2 בן נראה לנקד בהתאם למשקל במקום בנ"ן שחזית יכ"ף קבוצה,
שבדפוס.

חולָה - יולדת

וְאֵל שְׁמַע תְּפִלָּתִי בְּקִרְאִי
כְּמוֹ חוֹלָה כְּמִבְכִּירָה מְצֻרָה

(אלוה עז, דיואן, א, 10)

וּבִעַת נִשְׁבְּרוּ הוֹגֵג כְּחוֹלָה
וְלֹא יָדְעוּ בְּקִדְמוֹתָם יְגוֹנוֹת

(מתי שכל, דיואן, א, 80)

כלומר: ובעת נשברו מלאו יגן ועיצבון כולדה, אף כי מקודם
לא ידעו יגונות.

כָּל-לֵב הוֹגָה בִּיגוֹן חוֹלָה
מִחֲבֹל זְכָר הַמְּלִיטָה

(רופי מרבעי, דיואן, ג, 29; בן קהלה, שן, 135)

וּפִזְצָה הִגִּי לֵב בְּלֹא עֵת וְלֹא מָקוֹם
כְּחוֹלָה בְּלִי מִשְׁכָּב וְלֹא תָם יִרְחִיָּה

(בן משלי, חקיא, 147)

כלומר: מי שמגלה את מחשבותיו בדיבור שלא בזמנו ושלא
במקומו, דומה לאישה הכורעת ללדת שלא על משכב ובטרם
ימלאו ימיה.

כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה - (ירמיה ד לא),
תרגום: כְּמַעֲדִיָּא - כהרה. רד-ק: חולה שם תואר בפלס טובה
מענין חיל כולדה ומשרשו.

3 כן צריך לומר במקום נוסח ששון (עמ' עז): חוגו, או נוסח
המהדיר: חגו. השווה את הפסקה שאחריה.

(ח ל ל) ח ו ל ל - מַנֵּן בַּחֲלִיל

תִּשְׁמַע שְׁאוֹן רַעְמוֹ כְּח ו ל ל ת
אֶרֶץ וְבִקְעָה קוֹל חֲלִילֶיהָ

(הנה יחידתי, דיואן, ב, 8)

וְכַחֲלִיל אֲשֶׁר יַגֵּעַ וְלִמְד

וְשִׁבֵּר אֶת חֲלִילוֹ עֵת נְגִינָה

(החזכיר, דיואן, ב, 79)

על-פי: "ושרים כְּח ל ל ים" (תהלים פז ז), וכפירוש רד"ק:
"וחוללים הם המנגנים בחלילים", ועל-פי: "והעם מחללים
בחללים וגו' ותבקע הארץ בקולם" (מלכים א א מ). וכן השתמש
הנגיד ב"מחול" בהוראת כלי זמר. עיין לשוננו לעם פז-פח, 141.

(ח ס פ ס) מַחְסֵפֶס - מִפְּזֹר

אֲשֶׁר רוֹצֶה לְהַשְׁמִיעַ אֲמָרָיו

וְלִקְוֹם כָּל-אֲשֶׁר יִחַק וְיִגְזֹר

יְהִי שִׁיחוֹ לְמַרְיָע וּמַטִּיב

כְּמוֹ חֲמָאָה וְכַבְדֻּלַּח מִפְּזֹר

(בן משלי, מד, 14)

כלומר: רצונך שיהיו דבריך גשמיים ושיתגזר אמר ויקם לך-
(איוב כב כח)- יהיו דבריך בין למרע לך בין למוטיב לך רכים
כחמאה ומתוקים כמן. שהיה לבן כבדולח ומפוזר ככפור, שנאמר
בו: "והמן כורע גד הוא ועינו כעין ה ב ד ל ח וגו' והיה טעמו
כטעם לשד השמן" (במדבר יא ז-ח). ומנין שמפוזר היה? שנאמר:
"ותעל שכבת הטל והנה על פני המדבר דק מ ח ס פ ס דק
ככפר על הארץ" (שמות טז יד), ונאמר: "כפור כאפר יפזר"
(תהלים קמו טז), וכן פירש רשב"ם מחספס - מפוזר.

כְּפוֹר עַל־אֲדָמָה דָּקָה וְהוּא שְׁטוֹחַ
בְּצִנָּה וְתַמְסִחוּ בְּחֻמָּה שְׁמֵשׁ

(בן משלי, חשי, 206)

פסקתנו מושפעת מפרשת המן בשמות טו יד, כא: "ותעל שכבת הטל והנה על פני המדבר דק מחספס דק ככפר על הארץ", "וחם השמש וגמס". "שטוח" פירושו: מפוח, כלשון הנגיד בפסקה הקודמת, וכפירוש רשב"ם למלת "מחספס".

מֶסֶת - דִּי

תִּכְה נִפְשָׁךְ בָּךְ אִם תַּחֲסֵם פֶּה
עַל־שִׁלְחָן וְאִם תֹּאכַל לְבָדָד
מִזֶּן אֶחָד יְהִי בֹדֵד־שָׁנִים
וְלִתְאוּמִים תִּהְיֶה מֶסֶת בְּפִי־דָד

(בן משלי, תתשעא, 333)

כבר פירש דונש: "ועשית חג שבעות ליי' אלהיך מסת נדבת ירך אשר תתן" (דברים טו י) - די נדבת ירך; והובאו דברי דונש גם בפירוש רשב"ם למקום. וכן כתב רבי יונה בן ג'נאח: "מסת נדבת ירך תרגום די מחסורו (דברים טו ח) [כמסת חסרונה] וכן [תרגום] ובאו כדי ארבה (שופטים ו ה) ואתו כמסת גובא" (ספר השרשים, מס, 266). וכן פירש רש"י. וכן תרגום "רב עתה הרף

4 כן גראה לי לגרוס עליפי לשון הבתוב "דק מחספס דק ככפר על הארץ" (שמות טו יד), ולא "רב" בגרסת המהדיר.
5 כן צריך לומר, בגרסת ששון במהדורתו (עמ' קצה), ולא "כצנה" בגרסת המהדיר.

ידך- (שמואל ב כד טז) -מסת כען אנח ידך- (דוגמאות נוספות
ראה במילון התרגומים של לוי).

(נוא) הַנִּיא -שֶׁבֶר

בְּכָל-שָׁנָה מְנִיאוֹת אֶת-מַלְכִּים
בְּרֶב-כֶּחֶן וּמִכְנִיעוֹת וּמוֹנוֹת

(מתי שכל, דיואן, א, 78)

וּמִזְכִּיר הַתַּעֲיוֹת לַהֲנִיאָם
וְכוֹתֵב לַהֲקִימָם הַהֲדוּרוֹת

(אלהים האריך, דיואן, א, 99)

כלומר: וכותב ההדורות להקימן.

וְתָרִים הַנִּיאֹם וְאָמְרוּ אֲלֵיהֶם
דָּעוּ כִּי אֲלֵיכֶם גְּבִירִים מִהֲרִים

(אשלח בכנפי, דיואן, א, 122)

כלומר: והמרגלים שברו את לבם. על דרך הכתוב: "וַיִּנְיֹאוּ
(המרגלים) את לב בני ישראל- (במדבר לב ט).

לְמַעַן הַנִּיאֹת יְרִיבוֹ וְהַכְּבִדָּתָּ
כְּבָלָיו וְהַנִּיתָ דִּידָךְ וְכַבְּדָתוֹ

(אמת בעלה, דיואן, א, 129)

וְדַמּוּ לַהֲנִיאָנִי וְלָדוּךְ
יְחִידָתִי כְּנִקְלָה בְּמַדּוּכָה

(צבי בעים, דיואן, ב, 66)

וְאִם נָשָׂא אֲוִיל רֹאשׁ לַהֲנִיאָם
אֲנִי חָרַב עָלֶי רֹאשׁוֹ שְׁנוֹנָה

(התזכיר, דיואן, ב, 82)

וַעֲתָה הִנֵּי אֲנִי בֹאֵשׁ שָׁם בְּעֲצָמוֹתַי
וּבְשִׁחִין נְעָרִים שֶׁתּ בְּגוֹפּוֹ וְעַל פָּנָיו

(זמן רע, דיואן, ב, 86)

הִישׁ צָרָה כְּמוֹ צָרַת שְׁלֹשָׁה
חֲכָם-לֵב שֶׁפִּטְוָהוּ סִכְלִים
וְאֵין-כֶּחַ אֲשֶׁר גְּבוּר הִנֵּי אִו
וְאִישׁ נָדִיב מְצַפֶּה לְנִבְלִים

(בן משלי, שעה, 105)

צָעֵק יִרְבּוּ מִנֵּי אֵיךְ וְחִדָּד
לְשׁוֹנָךְ תֵּאֱלִים אֶת-פִּי מִגִּדָּךְ

(בן משלי, תחקצב, 283)

רִיב לְעוֹלָם בְּנִפְשָׁךְ
וְהִנֵּי אֵה בְּרִיבָךְ

(בן קהלת, סה, 27)

דֹּאגָה תַּעֲרֹכְנָה מַחֲשָׁבוֹת אִישׁ
בְּמוֹרָשָׁיו וְאֵת נַפְשׁוֹ מִנֵּי אֵה

(בן קהלת, קב, 42)

הֵן כָּל יְמוֹתֶיךָ שְׁלֹשָׁה הֵם
מֵאֵין רְבִיעִי, בֹּא שְׁמַע אִיכָה:
הַיּוֹם וְהוּא מִנִּיחָךְ כֹּאֲשֶׁר
אֵת, אוֹ מְרִימָךְ אוֹ מִנֵּי אֵה

(בן קהלת, קלד, 52)

יולמה תגואון- (במדבר לב ז) - תרגום ירושלמי: "ולא
תתברון"; אבן עזרא: "כמו תשברון". וכן כתב אבן

עורא לפסוק: "וידעתם את תנאותי" (במדבר יד לד): "אניא
דברי או מי יניאני הטעם שיש בור את שבעתי כמו ואם הניא".
ועיין בן-יהודה, גוא, 3560.

פְּנִיָּמָה = אֵשֶׁה כְּבוֹדָה
וְשִׁתָּה לְקוֹל צִפְרֵי שְׁחָקִים
מִיַּד פְּנִיָּמָה וְכָף כְּבוֹדָה

(קומה בשחר, דיראן, ג, 140)

הַתִּשָּׁב לָךְ בְּבֵיתְךָ עַד פְּקֻדָּה
בְּמִסְעָ יַעֲשֶׂה מִשְׁכִּיל עֲבָדָה
וְקִיץ יַעֲטֶה שֵׁשׁ עַל פְּנִיָּמָה
וְנוֹמָה תַּעֲרֶה⁶ גּוֹפֶת⁷ כְּבוֹדָה

(בן משלי, שפו, 108, 386)

"קִיץ = קִיצָה" (אברמסקן). כלומר: ההריונות תלביש בגדי שש
וארגמן על האשה, אבל העצללות תגלה את גופת הכבודה. הלשון
מושפעת מן הכתובים: כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות
זהב לבושה (תהלים מה יד), שש וארגמן לבושה (משלי לא כב).

וְאֵן כְּשֵׁרוֹת וְרִמּוֹת לֵב וְצִדְקוֹת
עֲנִיתֶיהוּ בְּבֵת שׁוּעַ פְּנִיָּמָה

(בן משלי, חסנ, 132)

כלומר: באישה בת נדיב.

⁶ כן גראה לי לגרוס, כנוסח ששון, עמוד קנה, במקום גרסת דמהדיר

"תעדה".

⁷ כן גראה לי לגרוס, במקום "גיפה" שבמהדורות.

שָׁעָה - פָּחַד

לְפֹעֵל קֹזֶאת בְּאַרְץ
מְשֻׁמִּים אֶל תִּרְעוּ
פֶּן יַעַשׂ כְּכֹה פֶּתַע בִּי
כִּם חָתוּ אַחֵי יִרְעוּ
פֶּן תִּסְפּוּ אִם יִמְנַע מִי
כִּם חָקוּ גִירוֹ וְשׁוֹ עֹיִ

(בן קהלת, שעה, 150)

שיעור הדברים: חָתוּ אַחֵי וִירְעוּ, פֶּן יַעַשׂ (אלהים) כְּכֹה פֶּתַע בְּכֶם; גִּירוֹ וְשׁוֹ עֹיִ, פֶּן תִּסְפּוּ אִם יִמְנַע מִכֶּם (לחם) חָקוּ. וְשׁוֹ עֹיִ לפי העניין פירושו כמו גורו. אבל אפשר לפרשו אף 'התעוררו' וכמו בישעיה כט ט: 'השתעשעו ושוועו' (אברמסון). ואמנם נראה שפירש הנגיד 'השתעשעו ושוועו' כלשון פחד, בהקבלה אל 'הַתְּמָהוּ וְתִמְהוּ' שלפניו, המקביל אל 'וְהַתְּמָהוּ תִמְהוּ' (חבקוק א ה), שניתן לפרשו כלשון תימהון לבב ופחד, מלשון 'המה ראו כן תִמְהוּ' ונבהלו נחפזו¹⁰ רעדה אחזתם שם חיל כיולדה' (תהלים

8 אפשר שגם בבן קהלת, קב, 41 "גור מחמת הזמן ושוח לימים המעריבים לך מרורים במתקד" צריך לומר: ושווע, כלומר: ופחד מפני הימים שגם כשהם מאבילים אותך דבש, הוא מעורב בארס.

9 כל לשון "המה" שבמקרא ניתן להתפרש כלשון תימהון לבב ופחד, ובמיוחד גם: "ויתמהו האנשים איש אל רעהו" (בראשית מג לג) — הביטו בתימהון לבב ובפחד איש בפני רעהו, בהקבלה לכתוב: "על כן כל ידים תרפינה וכל לבב אנוש ימס ונבהלו צירים וחבלים יאחזון ביולדה

מח ו-ז). וכן כותב רבי יונה בן ג'נאח בשרש שעה: "ולא תשעינה עיני רואים (ישעיה לב ג), אל תשתע (ישעיה מא י) ענינם הבהלה והפחד" (ספר השרשים, שעה, 526).

תוא - עוף

והורדגום אלי ארץ כמו תוא
אשר נגע אלי מרום והמריא

(שעה מני, דיואן, א, 36)

הלשון מושפעת מן הכתוב: כעת במרום תמריא (איוב לט יח), ושם מוסבים הדברים כלפי כנף רגלים נעלסה אם אברה חסידה ונצה (שם פסוק יג).

וכמה יחלף על אדמה רחבה איש
משלח ולא בן כי כבר בא בפח כ תוא

(אמת נעלה, דיואן, א, 126)

ומעת אכל תוא מאכל רשת
מצודד כבר נפל ברשתו תוא

(בן משלי, תתלה, 210)

הציור לקוח מתיאור ציד הציפורים שנרמז בכתובים: כי חנם מזרה הרשת בעיני כל בעל כנף (משלי א יז), כמהר צפור אל

יחילון איש אל רעהו יתסהו (ישעיה יב ז-ח). וכן בכתוב: "אם עשק רש וגול משפט וצדק תראה במדינה אל תתמה על החפץ כי גבה מעל גבה שמר וגבהים עליהם" (קהלת ח ז) אפשר לפרש: "אל תתמה" — אל תפחד.

10 גם "נחפזו" הוא כידוע לשון פחד.

פח (משלי ז כג), התפל צפור על פח הארץ ומוקש אין לה היעלה
פח מן האדמה ולכוד לא ילכוד (עמוס ג ה), ועוד. השווה גם:
"וְעוֹף יִפּוֹל בְּעַד אֶכְלֵ בְרֶשֶׁת" (בן משלי, תשמה, 216).

נראה שפירש הנגיד "כתוא מכמר" (ישעיה נא כ) – כעוף
שנצוד במכמר, ציור שהוא אמנם רווח יותר מאשר לפי הפירוש
הרגיל המזהה את "תוא" עם "תאז". וכן פירש אבן עזרא.

תַּכְלִית – שְׁחֻרוֹת, שְׁחֹר

חֲלָפוֹ שְׁעֻרוֹת תַּכְלִית בְּפִשְׁתִּי

עֵץ בְּרָאשִׁי וְאַחֲרָיִשׁ כְּמִפְתָּה

(בן סהלת, קפט, 73)

כלומר: שערותי השחורות הפכו לבנות – ואין אני שם על לב.
וכן כתב רבי אברהם אבן עזרא בפירושו הקצר לשמות
כה ד (הוצאת פליישר, 226): "ותכלת, היא עין (=צבע) קרובה
לשחורות וכו' וייתכן שנקרא כן בעבור שזאת העין תכלית
כל העינים, כי אין אחריה (צבע אחר), כי הלבן תחלה".
ובפירוש הארוך: "ותכלת, אמר יפת שהוא כדמות שחורות
כי הוא תכלית כל הצבעים והכל ישובו אליו והוא לא ישוב
במעשה אדם לעולם". ועיין בהערת אברמסקן למקום.

מלך: ספר צ"מ. מאת: חתך הילך
בן-חל: ק"ל-ספר ינעלם הילך

להבנתה של קינה אחת לשמואל הנגיד

מאת

דב ירדן

הקינה "הדישים משני רגז חרוצים" לשמואל הנגיד נתפרסמה לראשונה בשנת תרצ"ד, בדיואן שמואל הנגיד מהדורת ששון, עמודים סד—סה, בלי נקוד ובלי פרוש, וחזרה ונתפרסמה בשנת תש"ז בדיואן מהדורת הברמן, ספר ב, עמודים 122—124, בנקוד ובפרוש (הפרוש בעמודים 180—181) ובכמה שנויים בנוסח. להלן נעתיק את הקינה כפי שהיא נתונה במהדורת הברמן, ונציע כמה תקונים בנקוד, בפרוש ובנוסח. נוסחי הדפוס מוקפים בסוגרים עגולים, והצעות תקניהם — בסוגרים מרובעים.

הדישים משני רגז חרוצים
וסים מאשר צרי חפצים
ויקצת כל-אשר אקצה קאלו
אני טלה וכל-רוצי שקצים
ונום נפג ולב (רגז) [כזו] ונמג
קאלו קלצה ערשי בקוצים
ושבע מאשר אבוס ושמע
אשר אקק ולא שמע (עלצים) [עלצים]²
שמע לבי מדנים מלשוני
שחוסים מאמריהם קחצים
התוכל לצטות בושה ולשכב
בבית קלון עלי ערש לחצים

1 על-פי "לב רגז", דברים כח, סה. גם "נפג" ו"נמג" תארים הם.

2 יחיד מן "עלץ". השוה לעיל, עלי מה אקרעה, 100: "למות אחי מנוחים ועלצים לנפשי עד ימות עולם מנדים".

והארץ לפנינו רחבה
 ולך סוסים מיונים אמוצים
 (השיבני) [השיבני] 3: החרסב לי אדמה
 ואם ארכב בקרשים מאיצים
 ונשאים בקתף יהלכון אט
 בסותים מעלי קתף חלוצים
 וקרחצים בדם אשה ידיהם
 פניהם מדמי אישון רחוצים
 הקל-שנה במשפחתי מחתה
 ומימים בבית אבי פרחים
 ותמיד אחזה אסי ותמה
 בלכם לא בגופותם מחוצים
 לך דודי ובן-דודי דקצי
 בצפצפי לקינות פי קריצים
 ואקהל (ואקצת) [ואקצת] קאלו
 סצפי בצרת אחאב גפצים
 בצד צדיק אשר אסו דרךיו
 והוסיף (באשר) [באשר] יקשר 4 אקצים
 וקיתה כל-עבודתו בסייו
 נתק מוטות ושלם רצוצים
 ולנתץ את-נתיב רשעה ולקנות
 יסודי דת אלקיו הנחוצים
 ולנרצ כמו (ורעו) [ורעו] 5 צדקה

3 לבי השיב לי: איך תרחב לי האדמה ואיך אוכל לרכב על סוסים מהירים, בדברך: "והארץ לפנינו רחבה ולך סוסים מיונים אמוצים" — בעוד הלויים מבני קהת, שעליהם נאמר: "ולבני קהת לא נתן (משה עגלות) כי עבדת הקדש עליהם בכתף ישאו" (במדבר ז, ט), הולכים לאס בהלוית המת וכו'. כידוע התיחס הנגיד על הלויים מבני קהת. 4 בתום וביושר. הוא הוסיף אומץ, לא בעסקי העולם הזה, אלא בעבודת השם. וכל הלשון היא עליפי איוב יז, ט: "ויאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסיף אמן". 5 בנו של הנפטר, שנזכר קודם: "לך דודי (הוא הנפטר) ובן דודי (הוא בנו של הנפטר)", והנזכר בסמוך להלן: "בנו קומה וקח מפי דברים", ובוה ובבא אחריו "ולקום כאבותיו בפרצים" רצונו לומר שהנפטר היה צדיק כבנו וכאבותיו. "זרעו" לא יתכן, שהרי לא נזכרו מקודם שום גופים שאפשר לשיך להם את הכנוי במלת "זרעו".

וְלָקוּם בְּאֲבוֹתָיו בְּפָרְצִים
 בְּגוֹ⁶ קוֹמָה וְקַח מִפִּי דְבָרִים
 הַגִּיתִימוּ בְּמַר נִפְשִׁי נְחוּצִים
 וְהֵם חֲמִים לְמַעַן כִּי כְתֻבְתִּים
 וְלִבִּי כִּי קִלְפִיד אֵשׁ בְּצִצִּים
 וְדַע כִּי יֵשׁ אֵלַי לִבִּי וְלֵב קָלִי-
 נָבוֹן דְּבָר קֶצֶל-לִקְךָ מִחֲצִים
 וְכִי אֶקְלֶךְ יְבֻקָּה אֶהְבִּי אֵל
 וְכִי אֶקְלֶךְ יְבֻקָּה קָלִי-נְאוּצִים
 וְכִי שִׁמַּח בְּנִי אֶרְץ וְקָהָז
 לְכִכְיוֹ יִבְקִיּוֹן מִמִּים לְצִים
 קָרָא סָפְרִי וְהִתְנַחֵם לְמַעַן
 לְצוֹרֶךְ אֵין בְּרַב אֶקֶל חֲפָצִים
 וְלֹא (יִסְכּוֹן) [יִסּוֹר]⁸ לְהָרִיב עִם אֱלֹהִים
 אֵלַי (רָעִים) [רָעִים]⁹ וּמִשְׁפָּטִים (חֲרוּצִים) [קְצוּצִים]¹⁰

6 פרש המהדיר: "בגו, כיחון שהזכיר את אבות האיש וביניהם גם אביו הוא קורא לו: "בגו". נראה שהמהדיר הבין ש"בגו" מתיחס לנפטר, והוא קורא אותו "בגו" כיוון שהזכיר את אבותיו שבכללם גם אביו. אבל פרוש זה דחוק. ויותר פשוט להבין ש"בגו" מתיחס לבן הנפטר. והשווה בהערה הקודמת ובהערה הבאה.

7 פרש המהדיר: "ובכה, אם כי לבו הוא בכה". פרוש זה דחוק, ולדוחק הזה נכנס המהדיר, לפי הנראה, מפני שחשב שמדובר כאן על הנפטר, ואין הדבר כן, אלא, ממלת "בגו" עד "ויש שכר לנהה על מליצים" (ועד בכלל) מדבר המשורר אל בן הנפטר. והפרוש הוא בפשטות: ומי שתמיד היה משמח את הבריות, כבגו של הנפטר, ועכשו הוא בוכה (על מות אביו), ישתתפו בבכיו צדיקים ורשעים גם יחד.

8 המהדיר מעיר: "יסכון (תיקונו של ש. שטרן) ע"פ איוב טו, ג ולד, ט. ששון: ולא יסור". אבל גירסת ששון צודקת ואין צורך בתקונים. הכוונה היא: אין זה מדרך המוסר שיריב אדם עם אלהים. הלשון היא עליפי איוב מ ב: "הרב עם שדי יסור", וכפי פרוש אבן עזרא: "הדרך מוסר הוא שיריב אדם עם שדי".

9 רעות. חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה (ברכות ט ה). לצורה "רעים" במשמעות רעות השווה בן משלי, שני רעים, אברמסון, 321: "שני רעים גדולים אין כמותם בכל רעות וכמות חשובים".

10 כן היא גרסת ששון, ופרושה: קצובים וגזורים, משפטים שנגזרו על האדם. "חרוצים" כבר היה בחרונו הדלת הראשונה בשיר זה. השווה גם בן קהלת, אברמסון, 114, שח, עלי מה: "יגע לקנות מעט או רב, ארחה אשר תאכל בעולמך קצוצה".

ואולם יש לכל-מחשב מחשב
 וכל-מספר בתוך ספר קבוצים
 ויום יבא לכל-ארץ ויפל
 (ועתה צור קל-חציר וקוצים)
 [ועתה קצור קל חציר, וקוצים] 11
 ויש שקר למתאפק באבול
 ויש שקר לנהנה על מליצים
 ולחלף ושיחון בא בשלום
 משרתי אל ושרים נפוצים
 ולא היתה בה שמצה וקכה
 בקס הוכן לה אין בו שמצים
 והיית בקל-פריץ מקאס
 ולכן אין במושקף פריצים
 והיית לכל-חמוץ מאשר
 שקה עם קל-מאשר הנמוצים.

11 המהדיר נגרר כאן אחרי תקונו של דוד ילון ב"תקוני שירה", תרביץ י (תרצ"ט), 379, שתקן את גרסת ששון: "ועתה צור לכל חציר וקוצים". אבל תקון זה הוא בלתי אפשרי: א) אין לשון העתק שיר בחציר וקוצים. ב) אין מובן למלת "ככל", מהי באה לרבות? ויותר פשוט היה לומר: כמו. ג) "קוצים" כבר היה בחרוז הבית השלישי: "כאלו מלאה ערשי בקוצים". ד) גם הצרוף "חציר וקוצים" אינו מסתבר כל כך. ה) ובכלל יש יותר מדי תקונים בשורה קצרה זו. אבל לפי הצעתי אין צורך אלא להעביר את האות ק מסוף מלת "ועתה" לראשית מלת "צור" הבאה אחריה, ונקבל את המלה "קצור". והפרוש הוא: ועת וקץ לכל חציר שיקצר (בהקבלה אל הנאמר לפניו: "ויום יבא לכל ארץ ויפל", על-פי ישעיה ב, יב: "כי יום ליי צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ועל כל ארץ הלבנון הרמים והנשאים"). השוה גם להלן, עלי כל איש, 135: "ואל תהיו כחציר צץ ופרח ולא הבין אלי עת בוא קציריו". למבנה המשפט (פרוק הצמד "ועת וקוצים") השוה, למשל, בן תהלים, א, 49, יגוני לב: "בני, חליך יבשר כי חלאים תהי עושה לכלה, ועדנים (במקום: כי חלאים ועדנים תהי עושה לכלה). שם, 79, מתי שכל: "והאיצו לעזרתו, כתורים יאיצון אל ארבותם, ויונות" (במקום: כתורים ויונות יאיצון אל ארבותם). 12 נראה שהכוונה: ויש שכר למקונן (המתאפק באבול) על המלאכים, כלומר: מלאכים מליצי ישר יעידו לטובתו ביום דין. השוה לעיל, 12, הכימים: "ולסובר בסבר טוב שפטיו מליציו טוב ביום משפט מעידים", כלומר: מי שסובל בסבל טוב את משפטי האלהים, מליצי ישר מעידים לטובתו ביום דין. לצרוף "יש לראובן שכר על שמעון" בהוראת: שמעון חייב לראובן שכר, השוה ג, 11, יחידתי: "ואם אובד אני השב לנדחי ולך על אל שכר השב אבדה" (על ההקבלה האחרונה העירני ד"ר מ. זיידל).

עד כאן על השימוש הלא-נכון בשמות בעלי-חיים.
 שנזכרו בספרותנו העתיקה. נסיים את דברינו בשמות חדשים.
 שניתנו לבעלי-חיים, במקום שבידינו שם מקורי קדום.
 לדוגמה ישמש השם אנקור. אין ספק, שדרור שבמקרא
 ובתלמוד זהה עם *Passer domesticus biblicus*; באנגלית: house
 sparrow, בגרמנית: Haussperling. זו הציפור הנפוצה במקומות
 יישוב והמכונה בתורה בשם הסתמי ציפור. את שמה דרשו:
 "למה נקראת דרור? שדרה בבית כבשדה ואינה מקבלת
 מרות". והנה משום-מה לא הסתפק אחד הסופרים בשם דרור
 לציפור זו ויחס לה את השם אנקור הנזכר פעם אחת בתלמוד,
 ובכלל לא ברור, באיזו ציפור המדובר שם. על "מציאה" זו
 קפצה הוצאת ספרים שכינתה אחד ממדוריה בשם "אנקורים".
 אך אין ספק, שהשם הנכון והמקורי לציפור הנ"ל הוא דרור.

ד ב ירדן

פשט ודרש במטבעות לשון

בין הניבים השגורים בפי דוברים וכותבים מצויים גם
 ניבים, שהורתם ולידתם בפירושים מוטעים של פסקאות
 במקורות הקדומים, ובייחוד בפירושים של פסוקים במקרא.
 נדון כאן באחדים מן הניבים האלה.

פֶּסַח עַל שְׁתֵּי הַסְּעָפִים

בביטוי "פסח על שתי הסעפים" משתמשים, בדרך של
 משל ומליצה, במשמעות: היסס ופקפק, לא ידע להחליט איזו

משתי אפשרויות לבחור. ביטוי זה חי כל כך בתודעה הלשונית של העם, עד שמשוררנו ח"נ ביאליק אף השתמש בו בקיצור-לשון "פסח" במקום "פסח על שתי הסעפים" (אף כי התוספת "על שתי הסעפים" היא הנותנת לביטוי את מלוא משמעותו, לפי ההבנה המקובלת):

"הלחם אם גרות? — פסח"

(אמי, זכרונה לברכה)

כלומר: הצדקת, שמצאה בדרך גס שתי פרוטות, "פסח על שתי הסעפים", היססה ופקפקה ולא ידעה להחליט, אם לקנות בהן חלה לכבוד שבת או גרות לשבת.

כידוע, מקורו של הביטוי "פסח על שתי הסעפים" הוא בפרשת אליהו ונביאי הבעל, שבה נאמר: "ויגש אליהו אל כל העם ויאמר עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים אם ה' האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו" (מלכים א יח, כא).

בפירוש הביטוי "עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים" נחלקו המפרשים. יונתן תרגם: "עד אימתי אתון פליגין לתרין פלגין הלא ה' אלהים פלחו קדמוהי בלחודותי" (כלומר: עד מתי אתם מחולקים לשתי מחלקות, הלא ה' אלהים, עבדו לפניו בלבדו). רש"י כותב: "שתי הסעפים, שתי המחשבות, שאינכם מבינים להכריע מי האלהים". וביתר הרחבה רד"ק בפירושו: "פסחים, כמו הפיסח שהוא פיסח בשתי רגליו. כי מי שפיסח רגלו אחת — נוטה על הרגל אחת; ומי שהוא פיסח שתי רגליו — איננו יודע באיזה

רגל יעמוד. כן אתם פוסחים על שתי הסעיפים, והם המחשבות. לפיכך אמר (שתי הסעיפים) לשון נקבות, לפי שפירוש טעמים — מחשבות, שאין אתם יודעים לברור בדעתכם מי האלהים: אם האלהים, אם הבעל¹.

פירוש אחר, „מודרני“ יותר¹, מפרש את הביטוי „עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים“ כמשל לקוח מחיי הציפורים, המדלגות מענף אל ענף. לפי פירוש זה פוסחים פירושו „מדלגים“, וטעמים פירושו „ענפים“.

פירוש זה, השובה את הלב בציוריותו בסקירה ראשונה, מתגלה כבלתי נכון לאחר העיון. שכן: (א) אין הציפורים מדלגות על שני ענפים בלבד, אלא על כל ענפי העץ, והיה על הכתוב לומר: עד מתי אתם פוסחים על הסעיפים (בהשמטת תבת „שתי“). כדרך הציפורים המדלגות על כל הענפים. (ב) לא מצינו בכל המקרא לשון פסיחה כלשון דילוג הציפורים, ולכל היותר הבינו „וראיתי את הדם ופסחתי עלכם“ (שמות יב, יג) כלשון דילוג של האל, במשמעות: צעוד ועבור².

1. פירוש זה מובא ב„ביאיר“ בשם החכם וואלפסזאק, וממנו נתפשט בפרשנות המודרנית.

2. אפשר אפילו להרחיק לכת ולומר שאין בכלל במקרא פסח כלשון דילוג: כל לשונות פסיחה הנאמרות בפרשת חג הפסח: „וראיתי את הדם ופסחתי עלכם“ (שמות יב, יג), „ופסח יי על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף“ (שמות יב, כג), „ואמרתם זבח פסח הוא ליי אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל“ (שמות יב, כו) — אינן כנראה לשון דילוג, אלא,

קרוב להבנת תרגום השבעים, לשון הגנה ומחסה, כעדות שימוש הפועל פסח בכתוב: "כצפרים עפות כן יגן יי צבאות על ירושלים בנזן והציל פסחו והמליט" (ישעיה לא, ה), שבו מקביל פסחו אל גנון, כשם שוהציל מקביל אל והמליט. וכן באה בשמות יב, כז, כהמשך אל "אשר פסחו על בתי בני ישראל בנגפו את מצרים", התוספת: "ואת בתינו הציל", שיש לראותה כנראה כתוספת של ביאור: מהו פסח? הגן והציל. וכן מתפרשת התוספת "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף", הבאה כהמשך אל "ופסח יי על הפתח" (שמות יב, כג), באופן טבעי ויפה, אם נבין ופסח כלשון "והגן": ה' יגן על הפתח ולא יתן למשחית להכנס דרך הפתח. לעומת זה, אם נבין ופסח כלשון "יצעד ויעבור", "ידלג ויעקוף" — משמע, דילוג זה ועקיפה זאת הם הם עצם ההצלה, והתוספת "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף" מיותרת לחלוטין.

יתר על כן, אפשר לומר שהפועל דילג הוא ניגודי של פסח, שכן בא דילג בקשר אל פסח בשרשרת של משפטים המכילים דבר חידוש ותמיהה: "אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה, אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם" (ישעיה לה, ה-ו). כלומר: יתרחשו מעשי פלא: העיוורים שאינם רואים — תיפקחנה עיניהם ויתחילו לראות; החירשים שאינם שומעים — תיפתחנה אוזניהם ויתחילו לשמוע; האילים שאינם מדברים — לשונם תפצח רינה; והפיסח, המפסח ואינו יודע לדלג — ידלג כאיל.

לפי כל האמור, אפשר ששני שרשי פסח לפנינו: אחד שמשמעו הילוך הפיסח, ואחד שמשמעו הגנה ומחסה.

הסעפים" במקורו אין להתעלם מן הקשר שבין שימוש הפועל פסח בפסוק כא לבין שימוש פועל זה באותה פרשה בפסוק כו, שנאמר בו: "ויפסחו (ונביאי הבעל) על המזבח אשר עשה" ("כמו: אשר עשו". רד"ק).

פסוק זה מלמדנו שהפסיחה אינה אלא פעולה פולחנית חמשית, שעובדי הבעל היו מבצעים אותה כחלק מן העבודה לבעל, ממש כפעולת ההתגודדות המתוארת בפסוק כח: "ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפך דם עליהם". אין ספק שיש קשר בין הפסיחה הנזכרת בפסוק "ויפסחו על המזבח אשר עשה" לבין הפסיחה הנזכרת בפסוק "עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים". קשר זה הוא קשר של זהות: ויפסחו ופסחים — עניין אחד הוא. זוהי אותה פעולה פולחנית, שעובדי הבעל היו מבצעים אותה בטקס עבודת האילים. על טיבה של פעולה זו קשה לדון. אפשר שהיא פסיחה ממש, כלומר הילוך כדרך הילוכו של הפיסח, שמטרתה הייתה אולי להביע צער ואבל ולעורר את רחמי האל שציפו להתגלותו. כמטרת ההתגודדות, שהייתה אחת מן הפעולות להבעת צער ואבל, כמו שיוצא מכתובים כגון: "לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת" (דברים יד, א), "ומתו גדלים וקטנים בארץ הזאת לא יקברו ולא יספדו להם ולא יתגדד ולא יקרה להם" וגו' (ירמיה טז, ו), ועוד. ואפשר שהפסיחה הנזכרת בפרשת אליהו ונביאי הבעל היא פעולה אחרת, שהוציאה הכתוב בלשון פסיחה, ככינוי של גנאי והיתול לעבודה לבעל. דבר אחד ברור: הפועל פסחים פירושו: עושים פעולה פולחנית לכבוד האל.

נראה שאף הם דבר ממש, דבר מוחש ולא מופשט
 (כ"מחשבות" וכיוצא בזה): במות, אבני מזבח, או אפילו
 מזבחות ממש. בכל אופן, אין, כנראה, כל קשר בין מלת
 סעפים בכתובנו לבין המלים הדומות לה, שְׁעָפִים, בכתובים:
 בשְׁעָפִים מחזינות לילה" (איוב ד, יג), "לכן שְׁעָפִי ישיבוני"
 (איוב כ, ב); וְשְׁעִיפִים, בכתובים: "בנקרות הצרים ובסְעִיפֵי
 הסלעים" (ישעיה ב, כא), "שחטי הילדים בנחלים תחת סְעִיפֵי
 הסלעים" (ישעיה נז, ה).

וכת עלינו לתאר לעצמנו בקירוב את מהלך הדברים:
 העם שנקבץ אל הר הכרמל יחד לו שתי סעפים, סעף אחת
 לאלהים וסעף אחת לבעל. הם עשו פעולה של פולחן על
 שתי הסעפים: על הסעף המוקדשת לאלהים ועל הסעף
 המוקדשת לבעל. הם עשו זאת, כנראה, לא מתוך היסוס
 ופקפק ומתוך שלא ידעו להחליט מי האל האמיתי, אלא
 מתוך שחשבו שגם זה וגם זה אל, כ"גרי האריות" בתקופה
 מאוחרת יותר, ש"את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עֲבָדִים"
 (מלכים ב יז, לב). אליהו ניגש אל העם ואמר להם: עד מתי
 אתם מבצעים פעולה של פולחן על שתי הסעפים, על הסעף
 המוקדשת לאלהים ועל הסעף המוקדשת לבעל, כאילו גם זה
 וגם זה אל? בחרו לכם את האל האחד או האחר, כאל
 האמיתי, ועבדו לו לבדו!

לפי פירוש זה אין הביטוי "עד מתי אתם פסחים על
 שתי הסעפים" ביטוי של משל ומליצה כלל, גם אין לו
 הוראה מושאלת כלל, אלא הוא משפט רגיל, המתאר עצמים

מוחשים ופעולות מוחשות שהיו ממש לעיני הדובר בשעת דיבורו. את מקור הניב „פסח על שתי הסעיפים“, הרווח בימינו, אין אפוא למצוא בכתוב כמו שהוא, אלא בפירושים של מקצת מן הפרשנים, שנתקבלו ודחו פירושים אחרים, כפירושו של תרגום יונתן, הקרובים יותר לפשוטו של הכתוב.

ד ב ס ד ן

מפנים לתיבה

(סיום)

ד

בדוגמאות שהבאנו במאמרנו הקודם מספרו של נתן אלתרמן ספר התיבה המזמרת לא נשתנה צורת התיבה, מה שאין כן בדוגמה: „מי צועד הנה חיש? / זה אכיש. צב קשיש. / יש לו כבר נכדים. הם קוראים לו צבא“ (עמ' 158). כביכול נמזגו שתי תיבות טב—צב, ונמצא סבא סופו צבא. ומה שנעשה לצב, נעשה, בתוספת־חק, לפיל בעל החוטם הגדול: „שם נאה הם ביקשו לו, חיפשו, בדקו בדק ויחליטו לקרוא לו בשם מלכ־חדק“ (עמ' 17). מובן, כי מאחורי מלכ־חדק מציץ בנו מקורו מלכ־צדק, והעירוב של פיל וכהן לאל עליון יש בו כדי להנות, כשם שמציץ בנו דרך החריזה: צדק — חדק, שהיה שגור בשירת ההשכלה ולפניה, אלא שם חדק

שִׁיר הַחַתּוּנָה לְרַבִּי יְהוּדָה הַקּוֹי

מאת דב ירדן

שִׁיר הַחַתּוּנָה המובא להלן נתפרסם לראשונה על-ידי החוקרת הרוסית ק. ב. סטארקובה, בספר: Исследования по истории культуры народов Востока (מחקרים בתולדות התרבות של עמי המזרח), קובץ לכבוד חבר האקדמיה-למדעים בברית-המועצות י. א. אורבלי, מוסקבה-לנינגראד, 1960, עמודים 445-450. תרגום עברי למאמרה של סטארקובה ניתן בידי ק. א. ברתיני ב"מאזנים" כרך י"ב, חוברת ד', אדר תשכ"א (מארס 1961), עמודים 296-300.

לפי עותקה של סטארקובה לא נשתמר השיר כראוי. הוא לקה לא רק בשחיקות וקרעים בנייר, אלא גם בשיבושים שבחורף השיר, שחלו בעת ההעתקה.

להלן ניתן ניסיון לשיחזורו של השיר. אם שיחזור זה נכון בכל פרטיו, נכתב השיר לכבוד החתן אהרן, לרגל חתונתו שנערכה בבית אביו משה. שניהם, האב והבן, כהנים היו. המשורר פותח בתיאור עלמה יפה ועליוזה, שיצאה אל הגן להשקות את צמחיה. לב העלמה, צמחיה ורינתה לקחו שבי את לב החתן. המשורר מפליג בשבח יופיה של הפלה, שאורה זורח למול אהרן החתן, כאהרן הכהן בשעתו שהאיר את הנרות אל מול פני המנורה. המשורר מזוז את החתן לקום ולתת תודה לאל על כל הטוב שנפל בחלקו. הוא מוסיף דברים בשבחו של אבי החתן, הגביר משה, ומברכו שיזכה לראות בביאת זמשיה, ולשיר בשיר הכהנים והלויים, כשם שזכה לשיר ביום זה בשמחת החתונה.

1-2 עלמה מתופפת, כלומר: עלמה עליוה ומתרוגנת, מלשון:
 קדמו שדים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות (תהלים ס"ח,
 כ"ו), יצאה אל גן הדס, כלומר: אל גן שצומחים בו עצי
 הדס, על דרך: אל גנת אגוז ירדתי (שיר השירים ו', י"א),
 להשקות את צמחיה. עלמה זו היתה נפה מאוד ודומה לשמש
 בקרניה הוורחנות. הביטוי "יצאה כעין שמש בוורחיה" מושפע
 מן הפהוב: כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה', ל"א). לב
 העלמה החמודה וצמחיה לקחו כשלל, כלומר: לקחו בשבי,
 את לב החתן. בהעתק של סטארקובה: אל ההדס (במקום
 אל גן הדס), בורחיה (במקום: בוורחיה), לבבהן שללו לב
 (לב) מזומדי שיר שבחיה (במקום: לבב חתן שלל לבב מחמד
 ושיחיה). כדאי לשים לב שמלת "שבחיה" באה בחרוז בבית

1-2 עלמה מתופפת, כלומר: עלמה עליוה ומתרוגנת, מלשון:
 קדמו שדים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות (תהלים ס"ח,
 כ"ו), יצאה אל גן הדס, כלומר: אל גן שצומחים בו עצי
 הדס, על דרך: אל גנת אגוז ירדתי (שיר השירים ו', י"א),
 להשקות את צמחיה. עלמה זו היתה נפה מאוד ודומה לשמש
 בקרניה הוורחנות. הביטוי "יצאה כעין שמש בוורחיה" מושפע
 מן הפהוב: כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה', ל"א). לב
 העלמה החמודה וצמחיה לקחו כשלל, כלומר: לקחו בשבי,
 את לב החתן. בהעתק של סטארקובה: אל ההדס (במקום
 אל גן הדס), בורחיה (במקום: בוורחיה), לבבהן שללו לב
 (לב) מזומדי שיר שבחיה (במקום: לבב חתן שלל לבב מחמד
 ושיחיה). כדאי לשים לב שמלת "שבחיה" באה בחרוז בבית

אל הדס לשכות צמחיה יצאה, כעין שמש בוורחיה,
 עלמה מתופפת, לבב חתן שלל לבב מחמד ושיחיה
 לב יצאה כעין שמש בוורחיה
 יורו לבב חתן, בו כטד הששו מדם לבב חושקים רצוחיה
 מר יחלף לה אם בהתעצו, כי מר דרור היו שלוחיה
 תסתיר בכנפי ראש בשמיה לחיה - יצאה לריחיה
 נושף כנחש מגלי לחש, לזהט כעין לזהט רמחיה
 חרב רקתים לחיה, שפלו לשמו פרי גנת רקתיה
 עשו בלהטיהם כמו עשו חכמי בני צען ופחיה
 10 מצפין הדרה בם - והשמש נודע בעד עבים ארחיה
 אור יעלה כוהרה לעדות חו על פאת נומה ורחיה
 ינח למור ארצה כהאירו מוד המנורה את פרחיה
 חתן, בביתך מצאונה, חתן, וזו שירת שבחיה
 כום וצלה, חתן, וזמן תודה לאד עלי כל טוב מנחיה
 15 ברשות גבור מן, אביר חכמה, דלתי תבונה גם בריחיה
 יורו הדור שששו ולא יחשף עד יחזה קרן משיחיה
 ישיב שבות האל ולא יסיף לקצר מתי עולה ספיחיה
 לשיר, פתם שחנות חתניה, שיר אהרונה, פרחיה
 צמחה לשונותה כהוד יצמח - תוציא אדמה לו צמחיה

4- שפתיה היורות חצים פצחו רגה, ולשמעה נמס לב החתן.
"יהלך תמס" מלשון: כמו שבלול תמס יהלך (תהלים נ"ח,
ט), כמו שעיניה יורות חץ אהבה בלב, הממית ומחיה כאחת,
שכן החושקים שרצחה אותם, משהושקו בדם לבם באמצעות
חץ אהבה, דם זה נהפך להם לטל תחיה. לביטוי "שפתי
רשפיה", ולעניין, השוה בדברי משוררנו: ושפה שלחה או
בך רשפים (זמן מעדנך, זמורה תש"ה, ב' 81), שפתי חן
אשר דמו שביבים יריקון על שרוף חשקם רביבים (שאו
כנפי, ב' 82). טחיה עיניה היורות חצי אהבה, מלשון:
כמטחוי קשת (בראשית כ"א, ט"ז). ואפשר שצריך לומר:
כטחיה כקריבה, ככליותיה, מלשון: הן אמת חפצת בטוחות
(תהלים נ"א, ח'), מי שת בטחות חכמה (איוב ל"ח, ל'),
ומלה זו מתקשרת יפה למלת "לב", וכן אמר משוררנו:
אך יעלו הלב והטחות (קראו עלי, א' 27), והלבבות והטחות
(יכונן חתני, ב' 73). אבל לפי זה קשה שלא הזכיר המשורר
כלל את עיניה. בהעתק: לך יהלך תמס בטחיה (במקום:
לב יהלך תמס כטחיה), בטל (במקום: כטל).

אם תכסה את פניה בשערותיה כמו בעננה יכירה עלידי
ריח הבושם הנודף ממנה. השוה בדברי משוררנו: ואפה
מר... ומשערה עננים (זמן מעדנך, ב' 81), פרש משערה
עליו עננה (בכנפי החלום, ב' 84). בהעתק: בהתענג (במקום:
בהתענג). והשווה הבתים 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

לחיה חותכת כחרב ומתוקה כמרקחת, כלשון הכתוב: לחי
כערוגת הבשם מגדלות מרקחים (שיר השירים ה', י"ג). לשמע
שמה של לחיה שפלו הפירות של גנת בשמיה, והיא גן ההדס
שנוכר בבית 1. בהעתק: רק... (במקום: רקחים).
פירוש פסוקים הרבנים במקום פירוש ונמצא דק כלשון המשנה
פירוש הפסוקים פירוש ונמצא דק כלשון המשנה
שערוהיה היפות עשו בכשיהן, כמו שעשו חרטומי מצרים
ומושליה, ככתוב: ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים ויעשו
גם הם חרטומי מצרים בלהטיהם כן (שמות ז', י"א), כלומר:
הקסימו את לב החתן. וכן אמר משוררנו: דדיה ללבי שסו
ויעשו בי וינסו להטיהם אשר לא יעשו כן חרטמי מצרים
(יונה על, ב' 93).

1 אמילו מסתירה היא את יופיה בהן, אף על פירכן הוא נראה,
כדרך שהשמש נשקפת גם מבעד לעננים.

1 אור עולה מיופיה ומוסיף לוויית חן על תכשיטיה, כלומר:
אין היא זקוקה לתכשיטיה, שהיא נוי להם ואין הם נוי לה.
הצירוף "נומה וחמיה" הוא על פי לשון הכתוב: חח וגוים
(שמות ל"ה, כ"ב).

הבית 1001 הוא כולו יסודי
הבית 1002 הוא כולו יסודי
הבית 1003 הוא כולו יסודי
הבית 1004 הוא כולו יסודי
הבית 1005 הוא כולו יסודי
הבית 1006 הוא כולו יסודי
הבית 1007 הוא כולו יסודי
הבית 1008 הוא כולו יסודי
הבית 1009 הוא כולו יסודי
הבית 1010 הוא כולו יסודי

1: אור זה יורח למול אהרן-החתן, כמו שאהרן הכהן האיר את נרות המנורה אל מול פני המנורה, בכתוב: דבר אל אהרן ואמרת אליו בהעלתך את הנרות אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות ויעש כן אהרן אל מול פני המנורה העלה נרותיה (במדבר ח' ב'ג'). וכן אמר משוררנו: ולך תהיה למנורה תאיר משכניה (שור אס, ב' 60), ומנורת חן האירה אל עבר פניה (שור אס, ב' 61). ניקודו של השם אהרן-בשואו תחת ה"ה-א-במקום חטף-פתח, הוא לשם המשקל. זכר כתב-משוררנו: עופר אשר-שמו-אהרן-בשואו תחת ה"ה-א-עפר-אשר-ב' 243. (הערה: [הערה: ירמיהו] (הערה:))

1 אתה החתן, בכיתך מצאנו את המנורה, ושירתי זאת היא שיר תהלתך.

1 קום ועלה, חתן, ותן תודה לאל על כל המנוחות, כלומר: המתנות הטובות, שהביאה לך.

1 ברשות אבי החתן, הגביר משה, אביר החכמה, המשול לדלתי התבונה ולבריחיה, כלומר: הסוגר וחותם את החכמה ואין לאחרים גישה אליה. (הערה: [הערה: ירמיהו] (הערה:))

1 שמשו נהדר זרח ביום החתונה ולא יחשך עד שיובה-צקו לביאת המשיח. הצרופ "קן משיחיה" הוא על פי: וירם קרן משיחו (שמואל א', ב' י').

1 האל ישיב את שבות עמו ולא יוסיפו אנשי עולה לרשת את עמלו, כלשון הכתובים: ולא יוסיפו בני עולה לענותו (שמואל ב', ז' י'), ולא תקצרו את ספיחיה (ויקרא כ"ה י"א).

1 ויובה לשיר בשיר הפהנים והלויים, כמו ששר בשמחת החתונה. אחרונה=פניה, שהם מזרע אהרן הכהן, כמו שכתב משוררנו: לויים ואהרונים ושבעים זקנים (אש תוקד, כתב-יד היברו יוניון קולג, 764, עמודים 58, 205; ועיין דוידוון, אוצר השירה והפיוט א' 7736), וכן כתב: והשב כהנה אהרנית (יקר יום, ח' 386), והוא על פי מאמר התלמוד: עלץ בנערה אהרנית (ערובין נ"ג). פרחיה=פרחי כהונה ולויה, וכבר באה מלת "פרחיה" בחרוז בבית 12 בהוראתה הרגילה, וכאן היא באה בהוראה מושאלת. בהעתק: ביום (במקום: כיום), אחרונה (במקום: אהרונה).

1 המשורר מסיים בברכה לכלה ולחתן: ולואי ותצמח ישועתה של הכלה כיופיה הצומח ומתרבה, ולואי ותוציא האדמה לחתן את צמחיה, והכוונה שיראה זרע מן הכלה. בהעתק: בהוד (במקום: כהוד).

צין הקלר אשנת תשי"ד 634
 תצרכי אלה רחל קאנדלר אדלר
 (הערה: [הערה: ירמיהו] (הערה:))

וְיָשְׁבָה בְּגָנִים—מֵאוֹרֶה לֵרִי' יִצְחָק אֵבֶן גִּיָּאת

מאת דב ירדן

ועצי לחך, ועציר הרעננים.

ישעיה ס', ג'.

ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים (ישעיה).

כ"ז, י"ב).

המון שוחך, מלשון: מה תשתוחחזי בפשי נתהמי עלי (תהלין

(ישעיה נ"ב, ב'), כי שחה לעפר ופשונו (תהלים מ"ד, כ"ו)

אשכנז (ישעיה מ"ב, ט"ו).

הַשִּׁמְשׁוֹם הַמְּשֻׁבָּבֵּל וְהַמְּשֻׁבָּבֵּל הַשִּׁמְשׁוֹם

עפר וברו, מלשון: ועפר רגליו ילחכו (ישעיה מ"ט, כ"ג).

מרזוחך, אבלך, כפרוש חז"ל : מאי מרזוחא ? אבל, דכתיב :

מהבא : וסר מרוח סרוחים (עמוס ו', ז'), מר ווח געשה שר

לבשי עז, מלשון: לבשי עז (ישעיה ג"א, ט"ז)

אצמית צמחך, זה המשיח, שנאמר בו: אצמית

קרבן וכו' כ"ש: (עלולתכם והבאתכם לזבח) 99 מו

וְרַפְּסִיּוֹ הַפָּמֶר וְנִפְקֵדָה בַּשּׂוּא (בַּמָּקוֹם קִמְצָה) הוּא לְצוּרֵךְ

בכתב-היד מסופקת.

שיחור-תפלתך. הַשִּׁיר הַזֶּה, מִן הַשִּׁירִים הַיְּשָׁנִים, וְהַזֶּה הוּא הַשִּׁיר הַיְּשָׁן הַזֶּה.

נצחך, לנצח. קריאת המלה "נצחך", וגם המלה "ירחך" בכתב-

לקוחה בתוך מחזור צרפתי ישר, כתב יד של "הויבר"

יצחק אבן ג'יאת). המאורה נזכרת אצל צונץ, ליטראטור-

המאורה מכילה ארבע מאורות, שאותיותיהן הן א,

לנגה זרחך" מדגיש את מושג האור, והוא נאה לנושא

וְיָשְׁבָה בְּנָגִים, צִיץ פֶּרֶחַךְ הַיִּצֵּי, וְעֵצִי לַחֵךְ

והפיתוי בלמי ריחך ריח לקח מרחמך

והלכו גוֹיִם לְאוֹרֶךְ וּמַלְכִים לְנֶגַהּ זְרֹחֶךְ

[illegible]
$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$
[illegible]

וארצה ישמחו ונכחד ונשי יורידנו לבית ונחמד

הגני אצמית צמח ונערבמי ור למשיח

[illegible][illegible]

—

שיר השירים ח', י"ג, ובפירוש "יפה קול" שם. צ"ל שיר

שהיו מוכנים ליום השלישי משלושת ימי הגבלה שלפני מתן תורה, ככתוב: והיו נכונים ליום השלישי כי ביום השלישי ירד יי' לעיני כל העם על הר סיני, וגומר (שמות י"ט, י"א ואילך).

לך, אל גורא ואיום, אשמתי אשמה גדולה, כלשון הכתובים: ואשמו אשום (יחזקאל כ"ה, י"ב), איום וגורא הוא (חבקוק א', ד').

והלא שאפתי רוח ונשמתי, כלומר: צעקתי בתפלה לאלהים, כלשון הכתוב: כיולדה אפעה אשם ואשאף יחד (ישעיה מ"ב, י"ד), ובכל זאת לא גושעתי. הצורה "פדיום" (במקום "פדיון") נמצאת בתורה: "כסף הפדיום" (במדבר ג', מ"ט).

ועל החטא הכתוב עלי בספר אלהים, כמאמר חז"ל: וכל מעשיך בספר נכתבים (אבות ב', א'), התורדתי תמיד.

אתמול שלשום (שמואל א', ד', ד'), גם תמול גם היום (שמות ה', י"א; שמואל א', כ', כ"ז). בכתב-היד: גם תמול גם שלשום.

מחק והעבר את פשעי, שלא ישאר ממנו שום רושם, כעננים החולפים ואינם משאירים רושם, ככתוב: מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך (ישעיה מ"ד, כ"ב), והצל את גפשי מחרב האויב, ככתוב: הצילה מחרב גפשי (תהלים כ"ב, כ"א).

והיו בני ישראל מוכנים ליום השלישי לקבל את התורה, כשהם נקיים מחטא.

עד מחי, אלהים, תסגיר את בני ישראל יד-ידך ביד הגויים שאין בהם בינה, כלשון הכתוב: כי לא עם בינות הוא (ישעיה כ"ה, י"א).

והלא בני ישראל חזרו אליך בתשובה, בצום ובכני ובתחנונים, כלשון הכתוב: שוב עדי בכל לבבכם ובצום ובכני ובמספר (יואל ב', י"ב), הצורה "תחנונות" נמצאת פעם אחת במקרא: והקשיבה בקול תחנונותי (תהלים פ"ה, ו').

הגן אפוא עליהם הסתירים בצל ידיך ואל תזכור להם עוונות ראשונים, כלשון הכתובים: בצל ידו החביאני (ישעיה מ"ט, ב'), ולא תזכרנה הראשונות (ישעיה ס"ה, י"ז), אל תזכר לנו עונות ראשונים (תהלים ע"ט, ח'). והשווה להלן, בית 21. בכתב-היד: תזכרנה.

ופדה אותם ביום הדין, שבו "אתה זוכר מעשי עולם ופוקד כל יצורי קדם", מן העונש על חטאים שחטאו בשוגג ועל חטאים שחטאו במזיד, כלשון הכתוב: וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל"ב, ל"ד). בכתב-היד: ביום פקד. בין זדונות חדשים בין זדונות ישנים, והוצא אותם לחפשי, כלשון הכתובים: חדשים גם ישנים (שיר השירים ד', י"ד), ובשביעית יצא לחפשי (שמות כ"א, ב').

מחשבתי בטוהר לב, כלומר: כבר טיהרתי את מחשבתי, ורעיוני נלחם מלחמה כבדה מאוד ביצר הרע, אשר משך את מחשבתי והסית אותן לחטא, כלשון הכתובים: נקי כפים ובר לבב (תהלים כ"ד, ד'), כבר ידי ישיב לי (שמואל ב', כ"ב, כ"א; תהלים י"ח, כ"א).

קבל ברצון, אלהים, את עבדך ישראל, אשר חזר לעבדך אותך בלב מורתח מחרטה על עוונותיו, כלשון הכתובים: ישראל עבדי (ישעיה מ"א, ח'), חם לבי בקרבי (תהלים ל"ט, ד'), יחם לבבו (דברים י"ט, ו'), בכתב-היד: רצא.

והחזר אליך את החוטא, שמאס בחטאו והתחרט עליו, כלשון הכתובים: והשיבותי את שבות יהודה ואת שבות ישראל (ירמיה ל"ג, ד'), שובו בגים שובבים (ירמיה ג', י"ט).

ואל תזכר לנו עוונות ראשונים (כלשון הכתוב בתהלים ע"ט, ח', השווה לעיל בית 13), וברחמיך תרים את ראשי, כלשון הכתוב: וצדקתי לא אשא ראשי (איוב י', ט"ו).

אתה האל, רתום את רכבך, כניבור היוצא למלחמה, והינכם לאומת ישראל המשולה לגברת, מן הגויים המשולים לאמה. כלשון הכתובים: רתם המרכבה לרכש (מיכה א', י"ג), והנכם לי מרודפי (ירמיה ט"ו, ט"ו).

ושחוק עד דק את הגויים וגם כלה אותם ככעס ובזעם, כלשון הכתובים: כטיט חוצות אדיקם (שמואל ב', כ"ב, מ"ג), והדיקות עמים רבים (מיכה ד', י"ג), כלה בחמה (תהלים נ"ט, י"ד).

והקם את סוכת עמך ובנה את ציון השוממה, כלשון הכתובים: אקים את סכת דודי הגופלת (עמוס ט', י"א), ובנו ערים נשמות (עמוס ט', י"ד), בכתב-היד: ובני.

וטהר אותם משעשע רב ויבואו על שכרם משלם, כלשון הכתובים: ונקיתי מפשע רב (תהלים י"ט, י"ד), ותהי משכרתך

4 הפיוט "אילת ארמונים" מתפרסם כאן לראשונה מתוך כתב-יד של מחזור, השמור בגנזי בית-הספרים שב"היברו יוניון קולג' " שבסיניסנאטי, בפיוט חמש מחרוזות, שאותיותיהן הראשונות מצטרפות לשם המחבר אלעזר. כל מחרוזת מסתיימת בפזמון: והיו נכונים ליום השלישי, הלקוח מפרשת מתן תורה, בשמות י"ט.

5 הפיוט עיקרו בלא משקל, ועניין בדבר, שבשתי המחרוזות האחרונות חמש דלתות (בבתיים 18, 19, 20, 23, 25) וחמשה סוגרים (בבתיים 17, 18, 19, 20, 27) שקולים במשקל המרנין: מפועלים מפועלים (יתד ושתי תנועות ויתד ושתי תנועות).

וְהָיוּ נְכוּנִים לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי

אֵילַת אַרְמוֹנִים.	צָבִי אֶהְיֶה דָרְשִׁי
וְשִׁכְנִי תַחְנוּנִים	בְּלִילוֹת וְאֶרְתָּשִׁי
נְצִי הַבָּיִם	שְׁשֻׁעֵי נַפְשִׁי
וְהָיוּ נְכוּנִים	לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי
5 לָךְ אֲשַׁמְתִּי אֲשׁוּם	אֶד נִזְרָא וְאֵיִם
וְהָיוּ שְׁאִפְתִּי וְאֲשָׁם	וְלֹא מִצְאֵתִי פְדִיִם
וְחָטָא וְנָשָׂא רָשׁוּם	הַתְּוֹדִיִּי יוֹם יוֹם
אֶתְמוֹל שְׁלֹשׁוּם	גַּם תְּמוֹל גַּם הַיּוֹם
מָחָה פִּשְׁעֵי כַעֲנָנִים	וְהַצִּילָה מִחֶרֶב נַפְשִׁי
10 וְהָיוּ נְכוּנִים	לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי
עַד מָה תִּסְגִּיר יְדִידִיךָ	בְּיָד עִם לֹא בִינֹת
וְהָיוּ שְׁבוּ עֲדִיךָ	בְּצוּם וּבְכִי וְתַחְנוּנוֹת
מִיָּדָם בְּיוֹם פְּקֻדָּה	וְלֹא תִזְכְּרֶנָּה הָרָאשׁוֹנוֹת
15 חֲדָשִׁים גַּם יִשְׁנִים	וְהוֹצִיאָם לַחֲפָשִׁי
וְהָיוּ נְכוּנִים	לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי
וְנָמִי בָרַךְ לִבִּי	וְרַעֲיוֹנִי מָאֵד נִלְחָם
בְּיָצָר רַע אֲשֶׁר לִבִּי	מִזְמוֹתֵי וְהַדִּיחָם
רָצָה עֶבֶד אֲשֶׁר סָבַב	לְעִבְדוֹתֶךָ בְּלִבִּי חֵם
20 וְהִשָּׁב אֶת שְׁבוֹת שׁוֹכֵב	בְּחֶטְאֹ קֶץ וְהִתְנַחֵם
וְאֶל תִּזְכֹּר עֲוֹנוֹת רָאשׁוֹנִים	וּבְרַחְמֶיךָ תִּשָּׂא רֹאשִׁי
וְהָיוּ נְכוּנִים	לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי
רָתַם רֶכֶבְךָ וְהִנָּקַם	לְגִבְרַת מִן הָאָמָה
וּבְנֵי עֲשׂוֹ הַדָּקִים	וְגַם פִּלִּם בְּחֶמָה
25 וְסִפַּח עֵמֶק הָקֵם	וּבְנָה צִיּוֹן הַנְּשֻׁמָּה
וּמִפְשַׁע רַב נָקַם	וְתָהִי מִשְׁכַּרְתָּם שְׁלֵמָה
וְאָבָן מִאֲסוֹ הַבָּוִיִּם	לְסִפָּה שִׁים בְּהָר קִדְשִׁי
וְהָיוּ נְכוּנִים	לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי

את, כנסת ישראל, המשולה לאיילה חמדתה השוכנת בארמנות מלכים, התפללי לאלהים, המשול לצבי אהוב, ככתוב: דומה דודי לצבי (שיר השירים ב', ט'), ואין "דודי" אלא הקדוש ברוך-הוא, לפי דרשת חז"ל במדרש שיר השירים רבה. הביטויים "אילת ארמונים" ו"צבי אהבך" מופיעים גם מן הביטוי "אילת אהבים" (משלי ה', י"ט).

ושפכי את לבך בבקשות לאלהים בלילות, ואל תשתק, ככתוב: קומי רני בלילה לראש אשמורות שפכי כמים לבך

פיוט חדש לר' יצחק אבן-ג'יאת

מאת ד"ר רב ירחן

ובקשה לגאולתו. הפייטן נוקט על-פירוב לשון מדבר בעדו, אבל אינו אלא שליח ציבור המפיל את תחנוניו וסניגור הטוען את טענותיו בשם העם כולו. הלשון מצוינת בזה, שהיא תערובת של דפוסים שגורים משירי קודש וציורים ומטבעות שאולים משירי חול. אפילו ה"ימים" (שמשמעותם — הגורל) אינם חסרים כאן (בית 12). השימוש בדימויים (כגון: "כדאות ישועותי דואות וחשות כצבאות עדי משואות", בתים 3—4), בצימודים (מלים דומות בהוראות שונות, כגון: אוני — ערו — ערו, נסגרו — נסגרו, צפו — צפו, בתים 9—18) ובסממניו אחרים — נותן לפיוט רעננות וכן מיוחדים.

פיוט

ימים רבואות	וחדשים מאות
איתך, ותלאות	לתחלתך פאות
ואכן, פדאות	ישועותי דואות
ותשות כצבאות	עדי משואות
5 ונפלו מנאות	לתלקך פפאות
וערך מוצאות	וערךך רואות
אמן נפלאות	וצדק נפלאות
נאלם חוס	יי צבאות

ונמכרה עליידי רוכלי סדקית במחיר פני אחד). וזה תוכן האגדה:

מעשה בזקנה שמצאה מטבע כסף. הלכה לשוק וקנתה חזרזיר. בשובה הביתה סירב החזרזיר לעבור את הסף. ביקשה הזקנה מן הפלב: "פלב פלב, נשוך החזרזיר. החזרזיר מסרב לעבור את הסף, ואני לא אוכל לבוא הביתה הלילה". סירב הפלב. פנתה הזקנה למקל: "מקל מקל, הך הפלב; הפלב אינו רוצה לנשוך את החזרזיר" וכו'. סירב המקל. פנתה הזקנה לאש: "אש אש, שרפי המקל. המקל מסרב להכות את הפלב; הפלב מסרב לנשוך את החזרזיר" וכו'. סירבה האש. פנתה הזקנה למים: "מים מים, כבו את האש. האש מסרבת לשרוף המקל" וכו'. בדרך זו פנתה הזקנה גם אל השור, השוחט, החבל, העכבר והחתול: אמר החתול: "אם תביאי לי חלב — אטרוף את העכבר". הביאה האשה חלב לחתול, והלה התנפל על העכבר לטורפו. מיהר העכבר לגמוע את החלב; חש החבל לתלות את השוחט; מיהר השוחט לשחוט את השור; חש השור לשתות את המים; חשו המים לכפות את האש; מיהרה האש לשרוף המקל; חש המקל להכות את הפלב; מיהר הפלב לנשוך את החזרזיר; מיהר החזרזיר לעבור את הסף, וכך הגיעה הזקנה עם לילה הביתה.

שורת הנפשות העושות במעשיה זו זהה כמעט בכלה עם הדמויות שבפזמון "חד גדיא"; אף הצורה האקומולאטיבית (החזרה המצטברת) דומה עד מאוד בשתי היצירות. אין ספק, שמחברה האלמוני של "האשה ופרוטת הכסף" הכיר יפה את הפיוט היהודי, או מקביל אנגלי מסוים, שעקבותיו אבדו במרוצת השנים.

קיצורו של דבר: אין לדעת בבירור, מי שאב ממי ומי השפיע על מי; אבל אין ספק ש"חד גדיא" נתחבר זמן רב וקודם שנתחברו הנוסחאות האירופיות הדומות לו. בעל כורחנו אנו שבים למקום שבאנו משם וקובעים.

פיוט "ימים רבואות" לרבי יצחק אבן-ג'יאת מתפרסם לראשונה, כתשע-מאות שנה לאחר חיבורו, מתוך כתב-של מחזור צרפתי לפסח, שנרכש לאחרונה על-ידי ריית "היברו יוניון קולג'" בסינסנאטי. הפיוט נזכר יידי צונץ בספרו "ליטראטור-גשיכטי דר סינאגוגאלן אזי" (= תולדות פיוטי התפילות), עמוד 200, ברשימת רבי רבי יצחק אבן-ג'יאת, ועל-פי מקור זה רשם אותו ידזון ב"אוצר השירה והפיוט".

שמו של הפיוט "גאולה", היינו פיוט הבא בתפילת צר לפני ברכת "גאל ישראל". יש בו ארבע מחזרות, אותיותיהן הראשונות מצטרפות לשם המחבר יצחק. כל חזרות מסתיימת בפזמון "גואלם חוס יי צבאות", שהוא זק בירמיה נ', ל"ד (בכתב-היד כתוב הפזמון רק בסוף מחזרות הראשונה).

שלוש המחזרות הראשונות מכילות שמונה "בתים", ומחזרות האחרונה מכילה עשרה בתים. כל בית מחולק "דלת" ול"סוגר". שש הדלתות הראשונות שבכל מחזרות ירזות זו לזו וכן ששת הסוגרים הראשונים, חוץ משני סוגרים האחרונים החוזרים בחרוז "אות", הוא חרוז פזמון. במחזרות הראשונה חרוז משותף לדלתות ולסוגרים וזן מן הפזמון. ובמחזרות האחרונה חרוז משותף לדלתות לסוגרים בבתים 6—8. לתפארת הפתיחה והחתימה. תוכן הפיוט הוא תיאור סבלו של עם ישראל בגלותו

יסו את השיר מאות פעמים, אם בנוסחו המקורי, ואם תוספות שונות, או בצורת פארודיות, אף הוצג על במת יאטרון פאנטומימי — סימן לחיבה היתירה הנודעת לה יצירה זו באנגליה, וכן באמריקה. השיר תורגם גם לדנית, גרמנית, לצרפתית ועוד.

אין ספק, ש"ביתו של ג'ק" מפתיע בדמיונו ל"חד גדיא", הן בצורתו האקומולאטיבית, והן בכמה מדמויותיו (תול, פלב, פרה-שור). אף אין ספק ש"חד גדיא" קדום הרבה מ"אחיו" האנגלי (נדפס 165 שנה לפניו!). ואף ל"פייכן קשה לומר בוודאות גמורה, ש"חד גדיא" הוא מקור הישיר ל"ביתו של ג'ק". קודם כל — בולט הבדל ברוח שני הפזמונים: השיר היהודי עצוב ועט ומסתיים במוות, ואילו היצירה האנגלית ספוגה וזמור, האופייני כל כך לשירי-ההיחול (גרסרי ריים) ובריטיים. ולא זו בלבד. אלא שאותה צורה של יצירה ומית, בעלה מכנה אקומולאטיבי ושלשלת אירועים וזרת, היא אחת הצורות החביבות ביותר על הפולקלור האנגלי, ואפשר למצוא עשרות חרוזים ומעשיות-עם כדוג' וזה ברחבי האיים הבריטיים. הנה, למשל, חרוז טיפוסי ידום, שיתכן ודווקא הוא הגרעין ל"ביתו של ג'ק":

אמכור לך המפתח אל גן-המלך.

אמכור לך את הסרט הקשור למפתח אל גן המלך.

אמכור לך העכבר, המכרסם את הסרט, הקשור למפתח אל גן-המלך.

אמכור לך החתול, הצד את העכבר, המכרסם את הסרט, הקשור למפתח אל גן המלך.

אמכור לך הפלב, שנשך את החתול, שצד את העכבר, המכרסם את הסרט, הקשור למפתח אל גן המלך.

הזכרתי לעיל את האגדה הקלטית על "מונאקאר",

שהיא בעלת צביון "חד גדייתי". באיים הזעירים שמצפון

לסקוטלנד מהלכת אגדה בשם "האדם הפעוט והפרה", והיא

מעשה בפרה שסירבה לתת חלב לאדם הפעוט; איים עליה

במקל — וסירבה; איים בשוחט — וסירבה, ועוד; עד

שלבסוף ראתה הפרה את ברק המאכלת — נבהלה ונתנה

דב ירדן

צלילי שיר השירים בשיר-אזור

השיר "קול דודי", המתפרסם כאן על-פי כתב-יד "הברו יוניון קולג'", סינסינטי, מספר 308, דף י' עמודים א-ב, הוא פרפרזה של פסוקים משיר השירים, לשיר-אזור. עקר יסודותיו לקוחים משיר השירים, אבל נוספו בו יסודות חדשים. יפיו של השיר הוא במשחק בין הישן ובין החדש. בין השעבוד למקור ובין השחרור ממנו. כמו ששיר השירים פשוטו חול והוא נדרש כשיר-קודש, המתאר את היחסים בין הקדוש-ברוך-הוא ובין כנסת-

ישראל, כך גם שירנו: אפשר להבינו כשיר-חול וכשיר-קודש כאחת.

שם המחבר "יהודה" רשום בראשי המחרוזות. האם הוא יהודה הלוי? דבר זה קשה לענות עליו. אף כי השיר יפה אינו מגיע למיטב שיריו של הלוי. השיר אינו רשום ב"אוצר השירה והפיוט" לדוד-זון.

השיר אינו מנוקד בכתב-היד.

--- --
 "סתחי לי" - עניתיהו.
 קמתי - לא מצאתיהו.

אל נצם קריאותיו
 לנדודיו ותגותיו.
 וקומי קאמרותיו - 1
 אט עלי" 2 קראתיהו
 מעון לה נמתיחהו.

הולכה 3 מר באור אשי
 לקחו את רדיד ראשי. 4
 - דוד שאתה נפשי
 נא עמי תבקשוהו.
 וצור מר-דרור - פיהו. 11

עד חמק ולא סנה:
 אן תרביץ. 12 ידיד. אנה? 13
 את - לה אתה ננה 14
 שמך, אל תניאהו. 15
 מקדש לה אשימהו.

שמוני לנוטרת.
 שמתני שחרחרת.
 גם במר מקטרת. 17
 על לבי תקמתיחהו.
 ולשכני דרשתיחהו. 18

הוא שבע שמחותי. 21
 גם מיטב ומירותי.
 עם רבי שלומותי. 22
 לקבות. 23 אם וקרתיחהו.
 וכלבי צפנתיחהו.

--- --
 קול דודי קצת דפק 1
 צבר בצביו. חמק.

ישנתי - ולבי פר 2
 ובאש-אתה בוצר
 5 "קום צא נא והנצרו" 3
 סנה רץ כמו כרך.
 "אט על לב אסיר חשק. 6

השומרים מצאוני.
 הכוני, פצעוני.
 10 "מה-דודי" שאלוני.
 ובשמן 9 שמו יורק.
 חכו מהמאוד חמק 10

נאען במר שיחי
 אן תרצה. ידיד רוחי.
 15 את סלצי ומבטחי.
 תוף לבי, ובו חשק
 אם תקרב ואם תרסק - 16

דגלי אם הניאוני.
 השמש שופתני.
 20 נאנה עד מאוד אני.
 שם דודי אשר רסק
 כי שטף וגם מרס 18

הוא אורי והוא מרי. 20
 שי לו אתנה שירי.
 25 תנחתי ואנכרי 22
 איך אוכל להתאפק
 תגלות צמח חשק - 26

הערות

13. עליפי איוב כג ב: גם היום מרי שיחי; ז יא: אשיחה במר נפשי; שיר השירים א ז: הגידה לי שאהבה נפשי איכה ותרעה איכה תרביץ בצהרים.

רנה — בכתב־היד: רבה (נגד החרוז). תניאחו — תשכרהו. עליפי במדבר לב ז: ולמה תנואון (תניאון קרי) את לב בני ישראל.

אם תקרב ואם תרחק — בין אם תהיה קרוב אלי ובין אם תהיה רחוק ממני.

עליפי שיר השירים א הו: שחורה אני וגאונה בנות ירושלים... אל תראוני שאני שחרחרת ששופתני השמש בני אמי נחרו בי שמוני נוטרה את הכרמים; ג ו: מקטרת מר ולבונה. דגלי אם — מקביל אל:

בני אמי. אבל שמוש מלת "דגלי" אינו ברור לי. וז"ל: עליפי ויקרא ו כא: ומרק ושטף במים.

עליפי דברים יב ה: לשכנו תדרשו.

מרי — בכתב־היד: מורי, מלא וו (ואפשר שהוא מלשון מורה).

עליפי תהלים טז יא: שבע שמחות. וז"ל: עליפי ויקרא ב ט: והרים הכהן מן המנחה את אזכרתה.

עליפי תהלים עב ז: ורב שלום.

להתאפק לבכות — להתאפק מבכות.

הגלות צפון חשק — את אהבתנו הגלויה וידועה לכל רצה להסתיר.

1. דפק — בכתב־היד: דופק (נגד החרוז).

עליפי שיר השירים הו: אני ישנה ולבי ער קול דודי

דופק פתחי לי... קמתי אני לפתח לדודי... ודודי חמק... ולא מצאתיהו.

קול קורא אל לבי: קום והתעורר! אל פי שופטיו

לאמרותיו — של הקול.

אט עלי — חוס עלי. השוה: אט על אנש חל מגורו

פתע (רבי משה אבן עזרא, אט על אנש).

חשק — בכתב־היד: חושק. אמנם "חשק" יש גם להלן, בית 27. ולפי הענין היה נראה לומר: אסיר

חשק אלא שהוא נגד החרוז.

הולכה — בכתב־היד: הולך. וז"ל: עליפי שיר השירים הו: מצאוני השומרים... הכוני

פצעוני נשאו את רדודי; יחזקאל ג יד: ואלך מר

בחמת רוחי; ישעיה נ יא: לכו באור אשכם.

ובשמן — בכתב־היד: ובשמי.

מתק — בכתב־היד: מתוק.

עליפי שיר השירים א ט: מה דורך מדוד; א ז:

שאהבה נפשי; א ג: שמן תורק שמן; ו א: אנה

פנה דורך ונבקשנו עמך; ה טו: חכו ממתקים; א יג:

המר דודי לי; שמות ל כג: מר דרור.

תרביץ — בכתב־היד: תרביץ.

עליפי שיר השירים הו: מצאוני השומרים... הכוני פצעוני נשאו את רדודי; יחזקאל ג יד: ואלך מר בחמת רוחי; ישעיה נ יא: לכו באור אשכם.

עליפי שיר השירים הו: מצאוני השומרים... הכוני פצעוני נשאו את רדודי; יחזקאל ג יד: ואלך מר בחמת רוחי; ישעיה נ יא: לכו באור אשכם.

בסופי ישועה בפיוט ישועה

מאת רב ירדן

ישועה הוא שם פרטי של פייטן, שעד כה נודעו ממנו רק 12 פיוטים. כאן מתפרסם פיוט חדש לפייטן זה. הפיוט נמצא בכתב-יד של סידור-תפילות תימני, השמור בגנזי בית הספרים של "היברו יוניון קולג'" בסינסינאטי (מספר 411, דף 171א). שם הפייטן "ישועה" יוצא מצירוף האותיות הראשונות של חמש המחרוזות שבפיוט.

יִזְנָה אֱלֹהִים, קִצְ יִשְׁעָה כִּי מִשָּׁךְ
נִיגְנָה גָדֹל וְשִׁשְׁנָה נִעְדָּר.
תֹּאמַר : אוֹיָה לִי כִי גִרְתִּי מִשָּׁךְ,
גַּם כִּי שִׁכְנָתִי עִם אֶהְלִי קִדָּר.

יִשְׁמַם מִנִּי קֶן, רִבְצָתִי שָׁנִים
בּוֹ, עַל אֶפְרוֹחֵי, בְּבָלִי עֲצָבוֹנִים,
בָּא וְסָרַפְנִי צָר, אִם עַד בָּנִים,
וּמְנוֹסֵי נִסְתָּם וּמְלוֹנֵי נִגְדָר.

וְכִרְסֹו מִלֵּא מִכָּד מַעְדָּנִי
בְּדִיחָנִי לִפְנֵי כָד מוֹנִי,
וּלְנֵי הַשְׁבִּית מַעַל דּוֹכָנִי
נִעְבֹדֶת כֹּהֲנֵי בְמִקְוֹם מַה נִּהְדָר.

עֵיבֵד הָאֱלִיל בֵּית מִקְדָּשִׁי יִרְשׁ
וּמִלְכֵי מַעַל כִּס אֹתָם גִּרְשׁ,
צָוָה עַל צִיּוֹן שָׁדָה תִּחְרַשׁ
וּמִקְוֹם הִיכָלִי בַּמַּעְדָּר נִעְדָר.

הַפִּלָה, מוֹשִׁיעַ חוֹסִים, לִי חֲסִדָּךְ
וּפִקֵּד מְשִׁיחַ בֶּן דָּוִד עֲבָדָךְ.
קִנָּא לִי, כִּי אִין עוֹד מִבְּלָעָדָךְ
וְנִאָדָר אֶתָּה בְּזִבּוּלֵי הָדָר.

מחרוזות ראשונה

כנסת ישראל בגולה, המקבלת את יסוריה ללא מחאה, כיונה
אילמת, שנתמשך מועד ישועתה, וגדל יגונה ונעדר ששונה, אומרת:
אוי לי שעלה בגורלי לגור בין הגוים, בין בני יפת, שמשך הוא
אחד מהם (בראשית י', ב'), והם הנוצרים, ובין בני ישמעאל, שקדר
הוא אחד מהם (בראשית כ"ה, י"ג), והם המוסלמים. לשונות
המחרוזות סמוכים על הכתובים: למנצח על יונת אלם רחוקים
(תהלים נ"ו, א'), אויה לי כי גרתי משך שכנתי עם אהלי קדר
(תהלים ק"ב, ה'). יסעיה - כנאגה יסעיה (נאגה יסעיה)
102 (מה דוד יחזיר 162) יסעיה - כי קיטיל חזר 117
מחרוזות שניה

חרב ונהרס הקן שרכצתי בו שנים מרובות עם אפרוחי בלי
עצב, עד שבא האויב וטרף אותי ואת אפרוחי, ונסתם בעדי כל
מקום מקלט, וכל מלון לילה נגדר ונסגר: והוא משל לארץ-ישראל,
שעם ישראל שכן בה בשלוות מאות בשנים, עד שבאו הגוים
והחריבו אותה. לשונות המחרוזות סמוכים על הכתובים: והאם
רובצת על האפרוחים (דברים כ"ב, ו'), פן יבוא והכני את על
בנים (בראשית ל"ב, י"ב).

מחרוזות שלישית

האויב מילא את כרסו מכל מעדני ותגלה אותי לפני כל מציקי,
ביטל את הלויים משירם וזמרם ואת הפהנים מעבודתם בהיכל
הנהדר. לשונות המחרוזות סמוכים על הכתובים: מלא כרשו מעדני
דיחגי (ירמיה ג"א, ל"ד), והאכלתי את מוניך את בשרם (ישעיה
מ"ט, כ"ז).

מחרוזות רביעית

עובדי האלילים ירשו את בית המקדש
מביסאם, ציוו לחרוש את ציון לשדה ולע
ההיכל. לשונות המחרוזות סמוכים על הכתוב
(ירמיה כ"ה, י"ח; מיכה ג', י"ב), במעדר יע

מחרוזות חמישית

הפייטן מסיים בתפילה לאלהים: אנא
לחוסים בו, הגדל לי את חסדך וזכור את מש
את קנאתי, כי אין עוד מבלעדיך, ואדיר וחז
ההדורים. לשונות המחרוזות סמוכים על הכ
מושיע חוסים (תהלים י"ז, ז'), ואין עוד א
מ"ה, כ"א), מי כמוך נאדר בקדש (שמות ט'
ותפארתך (ישעיה ס"ג, ט"ו). במקום "הפלא
הפלא. במקום "ונאדר" אולי צריך לומר: ונ
י נאדר כי בכח (שמות ט"ו, ו'), כדי
בכל שורה.

הפיוט "ונת אלף" נאמץ גם כפי קריט'ס מונאקס Or. 2389 (מכיל)
דמורד 447) Or. 2227 (קטלוג מיגליוא מספר 717, דמורד 400
(מכיליוא מספר 713, דמורד 447), Or. 2417 (מיגליוא 715, דמורד 400)
Or. 1480 (מכיל ו' 717, דמורד 435)

שְׁנֵי שִׁירֵי-תְהִלָּה תְּחַדְּשִׁים לְרַבִּי מֹשֶׁה בֶּן עֲזַרְיָה

מאת דב ירדן

שירי-התהילה "בכל עת" ו"מה נעמה" לרבי משה בן עזרא מתפרסמים כאן לראשונה בדפוס, על-פי צילום כתב-יד מוסקבה (מספר 1332, מאוסף הברון דוד גינצבורג, דפים לה.—לה: עג), שבא לידי בטוב-עינו של ד"ר נחום סרגא, ספרן "בית המדרש לרבנים באמריקה", ניו-יורק. השירים לא באו בדיואן "משה אבן עזרא, שירי החול" מהדורת ברודי ואינם נזכרים ב"אוצר השירה והפיוט" לדוידוון.

וְאֵת בְּגָמֶל חֲסִידִים בְּזִמְנָא אוֹת
 שְׂמֵאֲרָהּ תָּרוּ לְבוֹת צְמֵאוֹת
 לְנִדְבַת רִיחָהּ לְבָשׁוּ קְנֵאוֹת
 אֲשֶׁר יֵשׁ בּוֹ לְכָד מְכֹאֹב רְסוּאוֹת
 תַּעֲדוֹת יִהְיוּ לְעַד מְצוּאוֹת

בְּכָד עַת בְּנִדְיבוֹת לָהּ פְּלֵאוֹת
 יִמְיִנָּה תַעֲרִי יוֹרָה וּמִלְּכוּשׁ
 הִדְרָה חֲמֵדָה שְׁמֵשׁ וְעֵכִים
 וְדִי לָמוּ בְּמַחֲסֵ מֵאֲמָרָה
 בְּעוֹדָהּ בְּזִמְנָא נִמְצָא דָּעָה הֵ-

בכל עת

שיר זה הוא השלישי בקבוצה של שלשה שירים רצופים בכתב־היד המכוונים לאבן אסחק [אברהם] בן מהג'ר. הראשון מהם, "כרוב ממשח אשר שחק דבירך" (דף לד-לד; ברודי שיר רטו) נושא בכתב־היד את הכתובת: "וכאטב אלוזיר אגא [צ"ל: אבא] אסחק בן מהג'ר ענדמא אחתלדארע [צ"ל: עוד מא אחתל דארע] אלכברי (=ופנה אל הוזיר אבן אסחק בן מהג'ר כשנכנס לדירתו הגדולה). השני, "הגביר בכל רגע חסדיר" (דף לדו-לה, ברודי שיר מו) והשלישי, השיר שלנו, נושאים בכתב־היד את הכתובת: ולה אליה איצא [צ"ל: איצא] (=ולו אלי עוד). על שירים אחרים המכוונים לבן מהג'ר ראה ברודי, עמוד תכט, ערך אברהם [אבן אסחקא] בן מאיר בן מהג'ר. לשינוי כמה לשונות משותפות עם השיר "אמת על הזמן" (ברודי שיר ט), כמפורט בהערות הפאות.

- 1 בגמל — בגמילות חסדים הגך פלא הומן. וכן כתב משוררנו: ולשום את פעלך כאותות לכל יבוא כמו את בזמן אות (אמת על הומן, ברודי שיר ט, בית נב).
- 2 תרו — בכתיב־יד: ירו.
- 3 חמדה — קנאה: השמש קנאה בהדרך. לבשו קנאות — מלשון: וילבש בגדי נקם חלבשת ויעט כמעיל קנאה (ישעיה נט, יז): העבים קנאו כך מפני מדיבות לבך, שמפניה אתה ממטיר נדבות יותר משהם ממטירים גשם. וכן כתב משוררנו: שמש תקנא בהדרך (תגביר בבלי רצע, מג), ומאור חם לבב שמש בבורו ועליו עברה רוח קנאות (אמת על הומן, ט ח).
- 4 והידי די למבקשי חסדיך במתק ויבורך שיש בו תרופה לכל מחלה. וכעין זה כתב משוררנו: ופצע הנורוד נחשב למען במדברות לכל נצע רפואות, ערבים הם (אמת על הומן, ט, לג—לד).
- 5 כל זמן שאהה קיים, דע לך שגם החכמות חתיינה קיימות, שכן אתה אינך החכמות.

6 ולמה יאמרו שנו יצוריו — ולמה יאמרו עלי: נשתנו אבריו מזקנה (מלשון: ויצורו כצל כלם, איוב יז, ז), בעוד אתה משמש לי אונים ועינים. וכעין זה כתב משוררנו: וכל חסד ביד שרים כפגור ואבון לו לאונים ורואות (אמת על הזמן, ט, לט), איך תחזה תבל ואיך תשמע (אחר שמת רבי ברוך) והוא היה לרואות לה ולאונים (עניות תהום, צג, סא), השר אשר עורים מאורו יחוו נצח ואוני חרשים ישמיע (אל השחקים, קסג, יט). רואות — עינים, מלשון: הרואות בארבות (קהלת יב, ג). לצרוף "שנונו יצוריו" השווה בן משלי, אברמסון, תלשא: צרה במיאה את יגון לב ויגון, לא צרה, יצורריך ישנה וצורתך; בן קהלת, אברמסון, מו: דע ללבי כי בן ישנה זמנך את יצוריי כלם דבר יום ביומו; בן קהלת, קנד: לאל אשר שנה יצוריי הנעמים טוב להורות.

7 להלואות — מלשון: המעט מכם הלאות אנשים כי תלאו גם את אלהי (ישעיה ז, יג): מי שרוצה להשוות את פעליו את פעליך, אמור לו: חששו פן תלאה את אלהים! וכן כתב משרורנו: אם תאז (להשיג) קצתם במדברים (= בדבורים) אלהים חוש להלואות (כן צריך לומר, וכן בכתב־היד, דף קב, ולא: אליהם חיש, כמו אצל ברוך), ועיין בבאור ברוך (למקום) (אמת על הזמן, ט, מא), אם בזמן שרים מלאם לב ערך להם תהלוטם אלהים ברכו (= קללו) (כוכבי על שם, לא).

8 ולמי שמתחרה בך ורוצה להשיג לפחות מקצת מגדלך, אמור: היכול פסח להתחרות בריצה עם צבאות קלות רגלים.

9 אתה הנדיב, המתיקת של גשם נדבוכיך מאחות קצוות ופאות על פני תבל, כלומר :
היא קיום העולם, ולולי נדבוכיך היה העולם חרב. וכן כתב משוררנו : תנו ציץ לשירות :
מלות נכוחות לאחוז בתבל קצוות ורוחות (תנו ציץ לשירות, הקדמה לספר הענק), מאוזן
כל פני תבל הדרך (הענק אב קב), כי בה אחוז את קצות ההוד (שם י, כה, הריח מר
מאוזן האפסים (הריח מר, קס, א).

10 שר — משורר. יכון ויאות — נכון וראוי. וכן כתב משוררנו: גביר נוצר עלי אות לבבו ונברא כאשר יכון ויאות (אמת על הזמן, ט, ז).

מה נעמה אהבת מידע ש-
 אהבה ביראת אל ממסכה
 חמדתיהו לפי שקדו
 שוע יתשיב כד מבקש הון
 יחון ופישון הם שתי ידי

-- / - U -- / - U --
 משנה בוב דבי ובכסלי
 מאין אמר דולי' ולא אולי'
 גם הם דרכיו יקרו עלי
 הן, אך בדבר לא' מאוד פילי
 דתת, וכד שניו נהר אולי

1 בגב — בחוץ, ובכסלי — ובקרבי.

2 ממסכה — ממוזגה. מאין אמר לולי ולא אולי — בלי דחיה והסתייגות.

משקל הדלת לקוי.

4 שו"ע — נדים, עלפי הכתוב: לא יקרא עוד לנבל נדים ולכילי לא יאמר שו"ע (ישעיה לב, ה): הוא מרבה באמירת "כן" וממעיט באמירת "לא", כלומר: הוא נענה בחיוב לרוב המבקשים גזת ידו.

5 שתי ידי שופעות נדבות, כמו שנהרות גיחון ופישון שופעים מים. נהר אולי — על־פי הכתוב: אובל (= יובל) אולי (דניאל ח, ב).

הוא ר' ביום החם כצל סלע
ששתי כמו חסדו עדי סני
יראה בעין לבו סעיף לבי
יסר במדעו אנוש עד כי
10 אנה בחברתו עדי אחשב
אישים קראוני. אבי אמר -
שלום בידי אין, לבד לשון
יכרו ימות עולם ולא אמצא
הרף זמן ושעה ואל תהפך
כבד וכמעט יכרו עלי
אט ירעפון דשן, ומעגלי
ירעשה חסדי ומשאל
נוסרו פעלי בו ומעגלי
כי עד בני עש אסתבה שני
ובשוא חסדיו קצרו מלי
עם לב נתתם לו בתגמולי
תכלית שירי בו ומהללי
דודיו, ביען נמתי אלי

- 6 כצל סלע כבד — ישעיה לב, ב. וכמעט יכלו עלי — ובלעדיו כמעט יכלו העלים שלי.
- 7 שמחתי בחסדו עד שפני ומעגלי (= דרכי) יולו שמן. מלשון: ומעגליך ירעפון דשן (תהלים סה, יב).
- 8 סעיף — רעיון: הוא מבין ללבי.
- 9 במדעו — בשכלו ובחכמתו הוא משמש מוסר-השכל לאנשים אחרים, עד שפעלי ומעללי לקחו מוסר ממנו.
- 10 אגדל בחברתו עד שאחשב כי גבהתי כל כך ששולי בגדי נגררים על פני הכוכבים, והוא לשון גוזמה. וכן כתב משוררנו: רמה ימיננו באחותו. עלי תבל ועל עש נסחבה שולינו (יונים בניהם, קיב, יט). עש — מלשון: עושה עש כסיל וכימה (איוב ט, ט). בני עש — עליפי: ועיש עם בניה תנחם (איוב לח, לב).
- 11 הבריות קוראות אותי שר השירה, אבל לעומת גודל חסדיו קצרו מלי.
- 12 אין גמול אחר בידי אלא לשוני להלל אותו ולבי לאהבה אותו. וכן כתב משוררנו: אין לו לבד לשון ועט יתחברו לספר חסדיך אשר פרשו (לא פצעו, רכ, כו). מלת "שלום" מנוקדת בכתב-היד בקמץ וחולם, כנראה שלא בצדק.
- 13 תכלית — סוף.
- 14 ושעה — פנה וסור מעליו. דודיו — אהבתו.



כוכבים בשירת ספרד

אפשר כוכבים מנויים כיום בשירת ספרד: רבי שמואל הנגיד, רבי שלמה אבן גבירול, רבי משה אבן עזרא, רבי יהודה הלוי. ~~יש אומרים חמשה: החמשה~~ רבי אברהם אבן עזרא, פרשן המקרא המפורסם. לא ביום אחד ולא בשנה אחת הוכרו הללו ככוכבים מזהירים בשמי שירת ספרד. מאות בשנים היו יצירותיהם לוטות בערפל, גנוזות בעלים בלים, במחזורים ובתכלאלים ישנים נושנים. רק עמל חוקרים בלתי נלאים, ששמחו שמחה בלי מצרים על כל עלה בלה, על כל שורה של שירה שנצנצה להם מתוך מפלת הדורות, רק אהבתם ושקידתם, מסירותם והקרבתם, הם שעמדו להם לישני עפר אלה, שיקומו לתחיה ויתגלו לעין כל בכל הדרם ותפארתם.

ראש וראשון בין החוקרים האלה היה שד"ל, שמואל דוד לוצאטו, אחד מן הגדולים והנלבבים שהקימה גלות איטליה, שעשה ועשה מתוך אהבה ושקידה בלתי נדלית, לקמוס מורשת העבר בכלל וביחוד להחיות יצירתו של אחד מן הגדולים והנלבבים שהקימה גלות ספרד, הוא רבי יהודה הלוי. בשנת ת"ר 1840 ראה אור ספרו "בתולת בת יהודה", המכיל 66 שירים ושלוש אגרות לרבי יהודה הלוי, בצירוף הערות. הגדיל לוצאטו לעשות בשנת תרכ"ד 1864, שבה הופיע ספרו "דיואן ר' יהודה הלוי", מגלה ראשונה, כוללת 86 שירים עם הקדמה והערות. שלושים שנה חלפו מאז עד שקם הרב ד"ר חיים בארדי ובמשך 36 שנים, משנת תרנ"ד 1894 עד שנת תר"צ 1930, שקד על הוצאת דיואן כולל מפואר של כל שירי רבי יהודה הלוי בארבעה כרכים גדולים, שני כרכי שירי החול, בלויית באור נרחב ושני כרכי שירי הקדש, אשר לדאבונו לא הספיק לעטר גם אותם בהערותיו. בעל הטורים האלה מכין עתה מהדורה חדשה של שירי הקדש, בלויית באור ומקורות ומקבילות. בשנת תשל"ח הופיע הכרך הראשון, הכולל את כל שירי קדשו למועדי החורף: ראש השנה, יום הכפורים, סכות, שמיני עצרת, שמחת תורה, חנכה, עשרה בטבת, שבת זכור, תענית אסתר ופורים. כך שני, הכולל את כל שירי קדשו למועדי הקיץ, אף הוא הולך ונדפס.

* על פי נאום שנשא ביום ר' באב תשל"ח לרגל הופעת הכרך השמיני של "שבת ועם".

בשנת תרפ"ג 1923 הופיע, מעובדו של המחבר שאול בן עבדאללה יוסף, הספר "גבעת שאול", ספר כולל באור מספיק לשירי ר' יהודה הלוי במהדורת בראדי כרך א. זהו באור גאוני, מיוסד על ידיעה עמוקה ומקיפה בשירה הערבית הקלסית ובספרות העברית גם יחד. חבל מאד שלא זכינו, ולא זכה המחבר שנקטף בדמי ימיו, להשלים את מפעלו הגדול ולפרש גם את הכרך השני של שירי החול במהדורת בראדי. פרשה מלאה מתח במיוחד לוותה את גלויים והחדרתם של שירי גבירול. החלוק הראשון בשטח זה היה יהודה ליב דוקס, שבשנת תר"ח 1858 הוציא את ספרו "שירי שלמה". ספר זה מכיל 69 שירי חול, בלויית הערות קצרות. מבקרים גילו בו שגיאות, אך הללו אינן גורעות מן הערך ההיסטורי הגדול שבעצם הופעת המהדורה הזאת. בבת אחת נתגלו לעין השמש כשבעים שירים מפוארים, שהיו שפונים וטמונים בחול הדורות במשך מאות בשנים. המהדורה הזאת היתה כח דוחף לחוקרים אחרים להגביר מאמצים למען חשף שירים חדשים ולמען העמק הבנה בשירים שכבר נחשפו. ואמנם, לא ארכו הימים, רק עשר שנים חלפו, והופיעה מהדורת שניאור זק"ש, בשם "שירי השיקים אשר לשלמה בן גבירול". היא כוללת 29 שירי קדש עם באור נרחב ומעמיק. מובן שגם ספר זה זכה למבקרים שמצאו בו פגמים, זה בכה זה בכה, אך כידוע מצאו התוכנים כתמים גם בשמש — והשמש לעולם עומדת.

והעבודה לא שבתה. שירים חדשים, קדש וחול גם יחד, הלכו הלך והחשף. מתוך ההתחלות הדלות הראשונות צצה המהדורה הכוללת הגדולה הראשונה של ביאליק ורבינצקי. מהדורה זו הופיעה בשנות תרפ"ד — תרצ"ב (1924 — 1932) בשבעה ספרים, או שלושה כרכים, ובהם בסך הכל כחמש מאות שירים, ובחשבון מדויק, לאחר ניכוי שירים זרים וכפולים, כ-370 שירי קדש וחול של גבירול.

ועדיין לא נגמרה הפרשה: בשנות תשל"א — תשל"ו 1971 — 1976 הופיעה המהדורה הכוללת השנייה של בעל הטורים האלה בארבעה כרכים, שניים קודש ושניים חול, בסך הכל כ-1500 עמודים. הכרך השלישי, המכיל את עיקר שירי החול, ראה אור בשנת תשל"ה 1975. חמן מה אחריה, אף היא באותה שנה, ראתה אור מהדורתם המפוארת של בראדי ושירמן בהשתתפותו של ישראל בן-דוד. צרי עין ולבב ראו בהופעת שתי מהדורות על נושא משותף כמעט בבת אחת, דבר הנוגד את כלל המוסר והטעם הטוב. אין חלקי עם האנשים האלה. שתי המהדורות הן כשני בתי מדרש שבכל אחד חדושים ושכלולים משלו. אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימה ושחיהן גם יחד, דוקא מפני שבנסבות הזמן נתהוו כל אחת בלי כל תלות באחרת, תורמות תרומה חשובה לסמפוניה הגדולה ששמה: שירת החול של גבירול.

עד שנת תרצ"ד 1934 היתה יצירתו של שמואל הנגיד מיוצגת רק במהדורת הרכבי משנת תרל"ט 1879 ובשתי חוברות של בראדי משנת תר"ע 1910 שלא היה להן המשך. בשנת תרצ"ד 1934 זרח אורו של דיזאן כמעט שלם לשירי שמואל הנגיד במהדורת דוד סלימאן ששון, על כל שלושת חלקיו: בן תהלים, בן משלי ובן קהלת. יום הופעת הדיזאן הגדול הזה היה יום חג גדול לספרות ישראל בכלל ולשירת תור הזהב בספרד בפרט. כוכב חדש דרך על שמי שירת קדמונינו. זהב שהועם באפלת

הדורות הנץ פתאום באור יקרות. ביאליק, שלו מסר ששון לראשונה את כתב היד לההדרה, כתב אל שותפו רבניצקי באגרת מיום 29.7.1926: "כדי לשמח את לבך, רבניצקי, אודיעך כי הדיואן השלם, היחידי בעולם, של ר' שמואל הנגיד — זה שביד ה"נגיד" ששון — כבר העתקתו, המשובשת מאד, נמצאת בידי, ובעוד שבועים תהי בידי גם העתקה פוטוגרפית. אוצר נפלא שאין דוגמתו! מציאה שתרגיש את העולם! אוי למלומדינו ואבוי לנו, שמרגלית כזאת היתה מתגלגלת ימים רבים באשפה ולא שמו אליה לב לפרסם את טבעה בעולם... לא חלמתי כי ככה ייקר הדיואן הזה! יש בו משום הזרחת אור על אישיותו הנפלאה של "הנגיד" הנפלא הזה — עליו ועל תקופתו ועל בני דורו. הרבה חומר הסטורי מושקע בו. והשירים עצמם! יחיד האיש במינו ואין דומה לו בכל אישי ההיסטוריה שלנו. תראה בעיניך ותשפט".

ובאגרת לד"ר יהודה אבן-שמואל מיום 3.9.36 הוא כותב: "והדיואן השלם של ר' שמואל הנגיד, היחידי בעולם, כבר נמצא בידי, ואני עוסק כאן בעריכתו. אוצר נפלא! אם בצאתו לא ירגיש את העולם — אין העולם עולם ונוח לו שלא נברא". אולם, אחר שחלפו שנים והדיואן עוד לא ראה אור, קם ששון והוציא מהדורה מוקדמת של השירים בלחית מבוא מאלף אך בלי פרוש ובלי נקוד, הכל כאשר היה בכתב היד. כוונתו היתה לטובה: למסור את האוצר היקר הזה לידי הקוראים במהירות האפשרית, ועל דבר זה אל נכון יאתה לו התודה והתהילה.

בשנות תש"ה — תש"ו 1945 — 1946 הופיעה מהדורת הברמן של החלק הראשון של הדיואן, בן תהלים, בניקוד ובצירוף הערות. בשנת תש"ח 1948 הופיע בן משלי מנוקד ומוער על ידי ש. אברמסון ובשנת תש"ג 1953 הופיע בן קהלת על-ידי הנ"ל, אף הוא מנוקד ומוער.

בשנת תשכ"ו 1966 זכיתי להוציא את בן תהלים בלחית מבוא, פרוש, מקורות ומקבילות, מפתחות, מילוק, בבליוגרפיה ושינויי נוסח. רשימת שינויי הנוסח מכילה 81 טורים, את כל השינויים בכשבעים קטעי גניזה ובכעשרים כתבי יד שמחוץ לגניזה — הם כל כתבי היד שניתן היה לאספם אז ואולי גם כיום.

נותר לנו לדבר על הכוכב הרביעי והחמישי. בשנת תרמ"ו 1886 יצא "ספר הענק הוא התרגום לרבי משה בן עזרא ז"ל" על-ידי גינצבורג, בלחית מקורות מקראיים. בשנת תרפ"ו 1926 יצא לאור ספר "משבצת התרגום" לשאול בן עבדאללה יוסף. בשנת תרפ"ח 1928 יצאו שירי החול של משה אבן עזרא על-ידי ביאליק ורבניצקי בשני כרכים שכללו 77 שירים בלחית הערות ובאורים.

בשנות תרצ"ה — תש"ב 1935 — 1942 ראו אור שני הכרכים ההדורים של בראדי: משה אבן עזרא / שירי החול, כך אחד גופי השירים וכך אחד ביאור לדיואן / רשימות ומפתחות. ועדיין לא היתה המלאכה שלמה, כי חסרו הבאורים לשירי האזור, למכתבים ולספר הענק. לשלמות המלאכה היה חסר גם כתב-יד חשוב ביותר, והוא: כתב-יד מוסקבה 1332 מאוסף גינצבורג. כתב-יד זה היה לפנינו בידי החכם אליקים כרמולי ונעלם מהישג ידם של החוקרים, שדאבו הרבה על העדרו.

זכיתי וגליתי מחדש כתב-יד זה, בצלום, ומצאתי בין היתר כי מצויים בו 12 שירים

חדשים של משה אבן עזרא שאינם מופיעים במהדורת בראדי וביניהם השיר
"בחולפות הזמן" בשלמותו, על 34 בתיו, שבידי בראדי היו ממנו שמונת בתיו
האחרונים בלבד, וכן שירים למשוררים יוסף אבן סהל ויעקב אבן תבאן. פרסמתי את
השירים החדשים פעמים, פעם במפוזר בשלושה מקומות שונים ופעם במרוכז, בספרי
"שפוני שירה" שיצא בשנת תשכ"ז 1967.

לפני שנה הופיע סוף סוף הכרך השלישי הנכסף של שירי החול למשה אבן עזרא,
בההדרת פרופ' דן פגיס, ובו באור לשירי האזור, למכתבים ולספר הענק, וכן מפתח
כללי נרחב לבאור. במדור מיוחד הובאו גם השירים החדשים מכתבי-יד מוסקבה.
מפעלו המונומנטלי של בראדי הגיע אפוא בזה לידי השלמתו.

בשנת תשי"ז 1957 הופיעו שירי הקודש למשה אבן עזרא בההדרת שמעון ברנשטיין.
מהדורה חדשה מתוקנת עומדת להופיע על-ידי פרופ' ישראל לויץ.

הכוכב החמישי, אברהם אבן עזרא, עוד לא נתגלה בשלמותו בכל הדרו. בשנת תרמ"ו
1886 הוציא עקיבא איגר "דיואן [שירי קודש] לרבי אברהם בן עזרא" על פי כתבי-יד
יחיד בעולם. בשנים תרמ"ה — תרנ"ד 1885 — 1894 הופיעו שירי קודש ושירי חול
לאברהם אבן עזרא בלוחית תרגום והערות בגרמנית על-ידי דוד רוזין. מהדורה
עממית, הכוללת בעיקרה שירי חול לאברהם אבן עזרא, הופיעה שנת תרנ"ד 1894
על-ידי דוד כהנא.

פרופ' ישראל לויץ נטל על עצמו את המשימה הגדולה לההדיר את כל שירי הקודש של
אברהם אבן עזרא במהדורה מדעית. כך ראשון הופיע בשנת תשל"ו 1975 והכרך
השני עומד לראות אור בקרוב. עם הופעת שני הכרכים נתן יהיה להעריך הערכה
חדשה את אברהם אבן עזרא כפיטן.

כוכבים חדשים בשמים אינם מתגלים בבת אחת ואינם מתגלים מאליהם. דרושים
מאמצים בלתי נלאים של תוכנים לגלותם. אם בדרך של צפיה, אם בדרך של חשבוים
מתמטיים. וככה כוכבים חדשים בשירת ספרד אינם מתגלים בבת אחת ואינם מתגלים
מאליהם. דרושים מאמצים בלתי נלאים של חוקרי שירה שיראו את עבודתם בגילוי
כוכבים חדשים כיעוד חייהם. גילוי זה איננו מצטמצם רק במציאת החומר הגלמי של
השירים, כי אם גם בבירור נוסחיהם, בחישוב מקורותיהם הלשוניים והענייניים
ובהבנתם הנכונה.

למען עודד חוקרי שירה לעבודה מעין זה דרושות בין היתר בימות שתקלטנה את
ממצאי החוקרים ותפרסמנה אותם. מן הראוי כי "שבט ועם" יפתח מדור מיוחד
לפרסום טקסטים ומחקרים בשירת "תור הזהב" בספרד. התחלה נאה ביותר כבר
נעשתה בכרך האחרון, כרך ח. של "שבט ועם" במאמרו הגדול והיסודי של משה
גזירא-אלימלך: "חקר שירת ר' שלמה אבן גבירול — תחנות והישגים". מי יתן והיה
זה החלוק העובר לפני המחנה של מאמרים רבים אחרים בחקר שירת ספרד.

שיר תהלה לרבי שמואל הנגיד

מאת דב ירדן, סינסינטי

ה'תש"ו
ק"א חז"ל
לדאמו
ה'תש"ו
נשי וגו',
(וינאם, חז"ל)
76-53

כתב היד מספר 411 שבאוסף כתבי היד של "הברו יוניון קולג'" שבסינסינטי כולל סדור תפלות תימני לכל ימות השנה (תכלאל). כתב היד, כפי שהוא לפנינו, מכיל 274 דפים, רובם מניד מורחי עבה, בגודל מקורב 27×19 ס"מ, בלי מספור מקורי, שמהם שנים הראשונים והאחרון הם דפי מנן שנוספו בזמן מאוחר. הדפים 203-204, 270-271 (בספירת הדפים החל בדרך השלישי, שהוא הדרך המקורי הראשון) קטנים יותר ועל ניר דק יותר ונוספו כנראה בזמן מאוחר. בראש כתב היד ובסופו חסרים דפים. כן חסרים דפים מכתב היד המקורי בין הדפים 258-261, ובמקומם נוספו שני דפים חלקים על ניר הדומה לניד של דפי המנן. עמוד רגיל מכיל 23 שורות, ומעמוד 205 ואילך — 22 שורות. יוצא מן הכלל עמוד 172, שנוספו בסופו 5 שורות, שהאחרונה מהן נזרה לארכה כדי מחציתה, וכן עמוד 173, שנוספו בראשו 2 שורות. הטכסט — עקרו עברית, בנקוד תימני עליון, מלווה הערות והסברות בערבית יהודית, בלי נקוד. הכתב הוא מרובע תימני נס, נוח לקריאה. כותרות, ראשי פסקאות ופזמונים מקושטים לפעמים בקוים צבעוניים. כתב היד מכורך בכריכת עור חומה כהה, עם שתי לולאות עור היוצאות מתוך הטבלה האחרונה, ולעומתן שתי רצועות עור, מגולגלות בסופן בדמות כפתור, היוצאות מתוך הטבלה הראשונה, לשם סגירת כתב היד. בצד הפנימי של הטבלאות מודבקים קטעי עתונים עבריים, שעל אחד מהם, המודבק בטבלה הראשונה, כתוב התאריך: כנ אייר תרפ"א. הכריכה עשויה ביד לא אמן ובמצבה הנכחי היא רופפת למדי. הדפים וגם הכריכה נקובים במקומות מספר על ידי עש, אבל המצב הכללי של כתב היד טוב למדי.

כתב היד היה שייך לחיים בן יחיא עוזירי (כתבת וחזמת בראש עמוד א מדרך המנן השני שבראש כתב היד, וכן חזמת בדפים 99, 100). ספרית "הברו יוניון קולג'" רכשה אותו מיד מוכר הספרים דוד פרנקל בוינה.

מלבד התפלות הרגילות מכיל כתב היד כ-350 פיוטים ושירים לגדולי הפיטנים והמשוררים הקדמונים, כסעדיה גאון, שמואל הנגיד, שלמה הקטן (בן גבירול), יצחק בן גיאת, משה בן עזרא, יהודה הלוי, אברהם בן עזרא ועוד, וכן כמה פיוטים ושירים למשוררי מזרח מאוחרים יותר, כסעדי בן יעבץ בן סעדיה, דוד בן עמרם, ישועה, סעדיה בן מסעוד ואלעזר בן יעקב הבבלי. לאחרון שייך כנראה שיר ערבי עברי בדף 269א: "... לאן בהי כל אלורא תאהו לא עמדו בסודו" והשיר "אמת לא שלחך אל למען תכלכלי" (דודון 6051; כך ד, עמוד 366). שרק פתיחתו זו שרדה בשורה האחרונה של דף 269, שהוא הדף האחרון ששרד מכתב היד המקורי. מציאות השירים לאלעזר מורידה את מועד כתיבת כתב היד למאה השתים עשרה-שלש עשרה. אבל נראה שהוא נכתב בתקופה מאוחרת יותר. הפיוט "יונת אלם קץ ישעה כי משך" לישועה פורסם על ידי מתוך כתב יד זה (דף 171א) בעתון הדאר, שנת הארבעים, גליון לח, ט בתשרי תשכ"ב, עמוד 711.

נתעכב במיוחד על שירי הנגיד. בדפים 265-267 באה קבוצה של שנים עשר שירים, בראשה הכתובת: לשמואל הנגיד זצ"ל, ולפני כל אחד מן השירים ב-יב הכתובת: ולה איצא זל (ולו עוד, ז"ל). הגה פתיחות השירים (הסוגרים המרובעים מורים, כרגיל, על השלמה):

שיר תהלה לרבי שמואל הנגיד

- א. ידידי כל שנותיך תנומות (ב265).
- ב. עשה אחי בחייך שאלתיך (א266).
- ג. ידידי קום כבר אסרו אשיות (א266).
- ד. מיודעי סבבתנו מחיצה (א266).
- ה. שמחה בואי תונה צאי (א266).
- ו. התנערי התנערי (ב266).
- ז. אראה לך הדר כשמש זהרו (ב266).
- ח. שוע ורע נדיבים (ב266).
- ט. קח מצבי כוס (ב266).
- י. מאודם במראהו וערב לשותהו (ב266-א267).
- יא. [בכור אמי בכ] ור מות חמסך (א267).
- יב. [כבודה] ובת מלך פנימה מהודרת (א267-ב).

השירים א, ד-ז, י-יב פורסמו על ידי דוד ילין בעתון התקופה, כו-כו (תר"ץ), עמודים 595-614, על פי כתב יד תימני הכולל ספר תפלות לכל השנה (תכלאל), שהיה... קנינו של מוכר הספרים שוהר-הלפרן מוינא. ילין דלג על השירים ב, ג, ח, ט, שנמצאו גם הם בכתב היד שהיה לפניו, לפי שכבר נדפסו במקומות אחרים.

ילין כותב (עמוד 595): "השירים שבכה"י התימני מנקדים רק במלים בודדות". פרט זה ופרטים אחרים מראים לכאורה שלפני ילין היה כתב יד אחר. אולם השואת גופי השירים בפרסום ילין עם גופי השירים בכתב יד 411 מוכיחה ללא צל של ספק את הזהות הגמורה של כתבי היד. אין לראות אפוא את הסימנים שהוא נותן בכתב היד הסותרים והוי זה אלא כשגגה שיצא מלפני השליט. יש להניח שכתב היד לא הועמר לרשותו אלא לזמן מצומצם ולא היה ספק בידו לעמוד על כל פרטיו לאשורם.

נעסוק כאן במיוחד בשיר יב, [כבודה] ובת מלך פנימה, שכתב ידנו משמש לו מקור יחיד. גרם לו מזלו של שיר זה להמצא בדף 267, ששן הזמן אכלה חלקים ממנו ויר הכורך היתה בו להדביקו בעברו השני לרצועת ניר לבנה שיצאה מן הכריכה ושכסתה חלקים מן הכתב ששרד לפליטה.

ברצותי לקרוא את החלקים המכוסים ברצועת הניר, גורתי את הרצועה לארכה (בלי לפגוע בדף כתב היד) ואת הדף הנפרד שריתי במים עד שהחלק מן הרצועה שנשאר דבוק אליו נקלף בנקל ואותיות כתב היד הצהירו ממסתורן. הטכסט המלא והמושלם יותר שקבלתי באופן זה מצדיק את המהדרה החדשה של השיר הנחת כאן. יש להעיר שאת עקר נוסחו של השיר עם הפרשים הכנתי באופן בלתי תלוי בילין. הקורא שיעין בצלום המצורף יראה שבמלה הנראית הראשונה שרד חלק מאות, שזהיתה כאות ו, ולפי זה המלים הנראות הראשונות הן: ... ובת מלך פנימה מהודרת. ילין קרא: ... בת מלך פנימה מהודרת, בהשמטת האות ו ממלה "ובת", ודודזון, אוצר השירה והפיוט כרך ד, עמוד 137, ערך 215*, רשם את השיר על פי ילין, בצורה: בת מלך פנימה מהדרת (וברשימת שירי שמואל הנגיד בעמוד 481ב, בקצור: בת מלך), בהשמטת שלוש הנקודות המורות על לקוי (שלא כמנהגו במקומות אחרים), ובכך, הטמין את הפרסום של ילין, ולא מצאתיו אלא שעה קלה לפני שעמדתי למסור את המאמר לדפוס.

תוכן השיר, [כבודה] ובת מלך הוא: תהלה לכבוד דניאל בן עזריאל לרגל התמנותו לנשיא. השם דניאל נזכר בפרוש בבית 26 ויוצא גם בנוטריקון של חידה לשונית הכלולה בשיר. הנוטריקון כלל גם את שם אביו של דניאל, אולם מחמת לקויים בטכסט אין לפענחו במלואו.

תהלה לכבוד מר רב דניאל ראש ישיבה כלולה גם בשיר "אם תבך" לרבי שמואל הנגיד (ששון, דיואן שמואל הנגיד, עמודים קג-קד; הברמן, רבי שמואל הנגיד, דיואן א, עמודים 144-147). ששון שער שהוא דניאל בן עזריה, שבא מבבל, והיה מגזע הנשיאים ראשי הנולה, ושרת במשרת ראש ישיבה בישיבת גאון יעקב, ונהג נשיאותו משנת דתת"א עד שנת דתתכ"ב (1062-1051) (אהל דוד א, עמוד 456, והקדמת דיואן שמואל הנגיד, עמודים XVIII-XVII). אמנם בהקדמתו לדיואן מסתפק ששון אם שם האב היה עזריה או דוד, וזה מפני

שבשיר. אם תבך" נאמר: דוד ילדהו (בית 27), לחיות בן דוד (בית 41), אולם נראה שצדק הברמן במהדורתו (עמוד 182) שהרמזים לדוד אינם מכוונים לאביו, אלא למקור מחצבתו, בית דוד. מתקבל על הדעת ששני השירים, [כבודה] ובת מלך" ו"אם תבך", מכוונים לאותו אדם. מן הלשונות, ואבשרך עתה בה כון נשיאותו" (בית 24), "ויתמיד נשיאותו" (בית 28) בשיר הראשון אפשר אולי ללמוד שלכתחלה יצאו עוררין על נשיאותו של דניאל, עד שלבסוף, נכונה" הנשיאות בידו, ומפני שהיו פקפוקים בנשיאות מאחל לו המשורר שמעתה, יתמיד" בנשיאותו. כן אפשר לדיק מלשון "ואבשרך עתה בה כון נשיאותו" שהשיר, [כבודה] ובת מלך" נתחבר לפני השיר. אם תבך", כשהידיעה על הכון נשיאותו של דניאל נחשבה עוד ל"בשורה". אפשר שבשיר, [כבודה] ובת מלך" פתח הנגיד את חליפת המכתבים עם דניאל, ואחרי שדניאל השיב לו על שיר זה שלח לו הנגיד את השיר. אם תבך", כדברי הכתובת לשיר זה: והיה מסכים לענות את מר רב דניאל ראש ישיבה, יאריך ה' ימיו, על כתבו".

חַנּוּיָהּ בְּתוֹךְ אֶרְמוֹן, בְּהֶדֶר מְקַתֶּרֶת
כְּשֶׁמֶשׁ מְדַעֶכֶת לְאוֹרִים וּמַחְפֶּרֶת
עֲטוּיָהּ, וּמַכְבֹּד צִנִּיף הוֹד מְעַטֶּרֶת
עֲנוּדָהּ, וְהַסְפִּיר לְכַבֹּד וְתַפְאֶרֶת
בְּבֶשֶׁם וּבְלִבְנוֹהָ וְסָמִים מְקַטֶּרֶת
אֲזִי לְקַחָהּ כְּנוֹר וּמִיד מְזַמֶּרֶת
וְאַרְאֶה וְהִנֵּה הִיא לְמוֹלִי מְמַהֶרֶת
הַשִּׁיבָה: לֵךְ שְׁלוֹם אֲנִי אֶז מְבַשֶּׁרֶת

[כְּבוֹדָה] וּבֵת מֶלֶךְ פְּנִימָה מְהֻדָּרֶת,
[אֵימָה] כְּנִשְׁקָפָהּ, מְאִירָה כְּסֶהֱרֵ אוֹ
[תְּכֵלֶת] וְאַרְגָּמָן אֶפֻּדָהּ, וּבְגָדֵי שֶׁשׁ
[וּפְטָדָה] וּבְרִקְקָה עֲדוּיָהּ, וְהַתְּרָשִׁישׁ
5 [מְשֻׁחָה] בְּשֶׁמֶן מֵר וְאַהֵל וּפְלִיטוֹן,
[יְשׁוּבָה] עָלֶי כְּסֵא, עֲטוּפָה בְּזִיז תְּאֲרָהּ,
[וְהַעֲתָ] שְׁוֹן פְּתִיחָהּ וְנַחֲתִי לְמוֹל כְּסֵאָהּ
[וְשִׁחֲתִי] לְעֵמֶתִי גָשִׁי נָא וּמָה טִיבָהּ?

1 על פי תהלים מה יד: כל כבודה בת מלך פנימה.

2 על פי שיר השירים ו י: מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה אימה כנדנולות.

3 על פי ירמיה י ט: תכלת וארגמן לבושם; תהלים ח ו: וכבוד והדר תעטרנהו.

4 על פי שמות כח יז-כ, לט יי: אדם פטדה וברקת... ספיר... תרשיש; שם כח ב: לכבוד ולתפארת.

5 על פי תהלים מה ח-ט: על כן משחך אלהים שמן ששון מחברך מר ואהלות קציעות כל בנדרתיך; שיר השירים ד יד: קנה וקנמון עם כל עצי לבונה מר ואהלות עם כל ראשי בשמים; שמות ל לד: סמים ולבונה; שיר השירים ג ו: מקטרת מר ולבנה.

6 ישובה עלי כסא - כמלך היושב על כסא ממלכתו. על פי דברים יז יח: והיה כשבחתי על כסא ממלכתי; ישעיה ו א: ישב על כסא רם ונשא, ועוד; שמואל א טז כג: ולקח דוד את הכנור וגנן בידו; תהלים צח ה: זמרו ליי בכנור.

7 נחנתי - להשחחות לה. נ בשוא במקום קמץ, לשם המשקל. בכתב היד: נחנתי.

8 על פי ישעיה נב ז: מה נאוו על ההרים רנלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב.

גלותו אל ראשים אפי' ידיו בראשים אשר ידיו
 גופות בדמעותיו יגעו בדם אשכול ינוקו ידיו
 גם אשישותיו מיד ליד גודל עלי יהלול ידיו
 ולה איצא אל

ק"ט

ידמות המסך ומזה עת נטות שמש יעסך ולערב ידיו
 בנים ועפר אדן למסך ולא הועיל לך הונך והודך ביום איך
 סוקך נשקתך ולא שותה לבצך זאת שוכב כאיש בדיא בערסך
 לא תשיב למען לשונך מדברים וחשך וישנת שנת עולם
 עלי כל מעשיו הפיל ונשך והשקך בכלח כוס תמונה ונמעט
 שותה בפיסך ולה איצא אל

ק"כ

בת מלך פעמה מהודרת חנויה בתך אדמוץ בהדר מכורת רד
 נשקפה מאידה כסדה או נשמש מדעבת לאורים ומחפר רד
 ואדגמן אפודה ובגדי שש עטויה ונשקוד יענף הוד מעופר רד
 ה וברקת עדייה והתד שיש ענודה והספיר לכבוד ותפארת רד
 נשימן מור ואהל ופליטון בבוסם ובלבונה וסמים מקנור רד
 אי כסא עטופה בזיו תאדה אזי לתחה בגור ומיד מזמר רד
 פתיה עתה למול כסאה ואדאה והנה היא למולי ממרה רד
 מתגשנא ומה טובך השיב לך שלום אעזא מנעדת אבל כתר רד
 אלך היטב התדע בעי לקרות ולכתוב לאגדת עע אעקורא וסופד והקל
 יעידוע וקויל ותשחודת השינה כתוב חידה עליושם אדוסיאזי אשימה
 ין בר בודת ענינו ומי הוא זה אדוסין ואידה הוא השיבה שמו נקוב
 כת ותעט נעודיקון למען כי בחידה אע נהיה ולא אכסיה חידת

הַמַּדַּע בְּנֵי לְקָרוֹת וְלִכְתָּב לְאַגְרָת?
וְקִסְתָּ [יְעִידוּנִי, וְנִוִּיל וְתַשְׁחֲרֵת
אֲשִׁמָּה [כְּטוּטַפַּת תְּפִלִּין בְּקִבְרָת
הַשִּׁיבָה: שְׁמוֹ נְקוּב [בְּסֶפֶר לְמִזְכָּרָת]
בְּחִידָה אֲנִי פּוֹסֵט וְלֹא אֶפְסָעָה זֶרֶת
וְלֹאֵל, וּבִתְנוּךְ תִּנֶּה יוֹד [לְמִשְׁמָרָת]
וַיֵּן וְשֵׁשׁ פִּתּוֹת וְדִלְלָת [לְמִסְגָּרָת]
וְלַחְצֵי יָמֵי תָרִים וְאֵל [רָת]
אֲבָל סִפְרֵי גָא לִי שְׁמוֹ, [הַמְאֲשָׁרָת]

אֲבָל כְּתָרָה [גָא לִי וְעִיר, אֲשֶׁלְּאֶלֶךְ הֵיטֵב:
עֲנִיתִי: אֲנִי קוֹרָא וְסוֹפֵר וְהֶקְלָמוֹס
הַשִּׁיבָה: כְּתָב חִידָה עָלַי שֵׁם אֲרוּסִי, אֲזִ
עֲנִיתִי: וְמִי הוּא זֶה אֲרוּסְךָ וְאֵיזָה הוּא?
וְשַׁחֲתִי: תָנִי לִי נוֹטְרִיקוֹן לְמַעַן כִּי
הַשִּׁיבָה: פֶּתַח דִּלְתְּךָ לְאֲבִי יְהוֹשֻׁעַ
וְאֵל בֵּיתְךָ הַכֶּנֶס לְאֲנָשֵׁי אֲדוֹנִיָּה
וְהוֹסִיף פֶּשֶׁט יָדְךָ לְמֶן הַיָּאוֹר עוֹלוֹת
עֲנִיתִי: שְׁמוֹ הֵיטֵב מִבְּאֵר כְּשֶׁאֲמַרְתָּ

9 על פי איוב לו ב: כתר לי ועיר. בכתב היד מנוקדת האות כ במלת 'כתרה' בחיריק והאות ל במלת 'אשאלך' בצירה.

10 עניתי - ע בחטף פתח במקום קמץ, לשם המשקל. וכן בבתיים 12, 17, 25. בכתב היד: עני, נגד המשקל והענין. ונויל - ג בקמץ, כך הנקוד בכתב היד, בהחאם למשקל, ולא בשוא, כשנור בימינו. תשחרת - דיו שחורה, ולא נרשם שמוש זה במלונים.

11 השיבה - ה בחטף סגל במקום צירה, לשם המשקל. וכן בבתיים 12, 14, 18. כטוטפת תפלין בקברת - על פי ערובין צה: על ירך זו קברת. וכן כתב משוררנו: ושית אותה כטוטפת עלי ירך מקשרת (שלח יונה, הברטן א, 43).

12 על פי אסתר ז: מי הוא זה ואי זה הוא; במדבר א יז ועוד: נקבו בשמות. שמו - דניאל. בספר למזכרת - בספר דניאל שבמקרא (השלמת יליו).

13 ושחתי - בכתב היד: נתחתי? תני - בכתב היד: תנו? פוסח - בכתב היד כנראה בלי ו. ואולי צריך לנקד את האות פ בחיריק. הפתח הנובחה אינה נחשבת כאן במשקל, וכן במלת 'רוח', להלן, בית 23.

14 דלתך - ד. לאבי יהושע - ג ('יהושע בן נון'). ולאל - אל. ובתוך תנה יוד - ובאמצע המלה שים את האות י, כדי לקבל את השם דניאל, הנזכר בפרוש להלן, בית 26. לאבי - הנקוד, כנפרד בכנוי במקום נסמך, לשם המשקל. תנה - מלה זו אינה ברורה בכתב היד.

15 ביתך - ב. לאנשי אדוניה - ג, על פי מלכים א א ה: ואדוניה בן חניה מתנשא לאמר אני אמלך ויעש לו רכב ופרשים וחמשים איש רצים לפניו. שתי האותיות נותנות את המלה: בן. ויין - ע, על פי ערובין סה: יין נתן בשבעים אותיות וסוד נתן בשבעים אותיות נכנס יין יצא סוד. סוף הבית אינו מובן לי.

16 למן היאור עולות - ז, על פי בראשית מא ב: והנה מן היאור עולות שבע פרות. ולחצי ימי תרים - כ, על פי במדבר יג כה: וישבו מתור הארץ מקץ ארבעים יום. סוף הבית לקוי ואין לדעת לאיזו מלה המכוון. אולי 'זכאי' או 'זכות' (או: 'זכה'). ואולי קשורה מלה זו עם מלת 'זכות' בבית 25. עולות - בכתב היד: עלות, והאות ע מנוקדת צירה, בטעות.

17 המאשרת - המהוללת.

האם תעשה סימן כתשרק [במחברת]
 וחק וי, וסוף מתן, בעמוד בכותרת]
 חילי ירבעל בתקעם ב[שופרת]
 ועדה, ומלא כל במם המא[תרת]
 אני לו מארסת, קנויה ונמכ[רת]
 ויעיד עלי זה הון ימינו מ[פותר]
 יהודית בנכריה, מרודה ועוט[רת]

השיבה: שמי נקוב בטורי כתבתי
 קחה סוף נדוניא, וסמכו בראש מהרי,
 20 ותבר אלי ראש שם שלמה זקנים, גם
 והוסיף חצי שבטי ישורון, וסנהדרין,
 הרי זה שמי נקוב וזה שם ארוסי ש-
 ועוד לו קנויים: רוח נדיבה ולב שוע.
 ואבשרך עמה בהכון נשיאותו,

18 בטורי כתבתי - בשורות הפרשה שבה מדובר בשבח התורה במשלי ח כב-לב. כתשרק - האות ק מסופקת, ואפשר שצריך לומר: כתשרת - כתקיעה שברים תרועה תקיעה.

19 סוף נדוניא - א. נדוניא - כך בהתאם למשקל ולנוטריקון. בכתב היד: נדונאי, ועל האותיות "א"י יש קו ושני קוים, הקו שיך כנראה לאות א ושני הקוים לאות י, כנראה לסימן שיש להמיר את האותיות א, י זו בזו. בראש מהרי - מ. וחק - וחקוק. וו - 1 (בכתב היד: ואח). וסוף מתן - נ. מהרי . . . מתן - על פי בראשית לד יב: מהר ומחן. כעמוד בכותרת - כעמוד עם כותרת, על פי מלכים ב כה יז: שמונה עשרה אמה קומת העמוד האחד וכותרת עליו נחשת. האותיות מצטרפות למלת: אמון.

20 ראש שם שלמה - ש. זקנים - ע, על פי במדבר יא כה: ויאסף שבעים איש מזקני העם . . . ויתן על שבעים איש הזקנים, ערובין סה: כל המתישב ביניו יש בו דעת שבעים זקנים. חילי ירבעל בתקעם בשופרת - ש, על פי שופטים ז ז: ויאמר יי אל גדעון בשלש מאות האיש המלקקים אושיע אתכם . . . ויחץ את שלש מאות האיש שלשה ראשים . . . ויתקעו שלשת הראשים בשופרות. חילי - הנקוד לשם המשקל. בכתב היד בצירה תחת ח, ל. בשופרת - בשופר, צורה מחודשת לשם החרוז והמשקל.

21 חצי שבטי ישורון - 1. וסנהדרין - ע, שקרה שבעים איש, על פי סנהדרין א ו: סנהדרין גדולה היתה של שבעים ואחד . . . שנאמר אספה לי שבעים איש מוקני ישראל ומשה על נביהן הרי שבעים ואחד רבי יהודה אומר שבעים. וכן כתב משוררנו: וחלוהו כמו חלו אנשים בדור הלך פני שבעים זקנים (ידידך, הברמן ב, 27). ועדה - י, על פי סנהדרין א ו: ומנין לעדה שהיא עשרה שנאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת יצאו יהושע וכלב. במם המאחרת - ס (מם סופית, הבאה אחרי כל שאר האותיות במלה). האותיות מצטרפות למלת: שעשועים, ויוצא ששם הארוסה הוא: אמון שעשועים, הנזכר בפרוש להלן, בית 26, והוא כנוי לתורה, על פי משלי ח ל: ואהיה אצלך אמון ואהיה שעשועים יום יום. ורצה לומר שדניאל גדול בחורה, עד שהתורה היא בחינת ארוסה לו. במם - בכתב היד: במים, ועל אות מ יש כנראה סימן לשורוק.

23 רוח נדיבה - על פי תהלים נא יד: ורוח נדיבה תסמכני. שוע - נדיב, על פי ישעיה לב ה: לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע. הון ימינו מפורת - וכן כתב משוררנו על דניאל בשיר. אם תבך, בית 25: לו יד בעתות מחסור העדיפה. את ההשלמה מפורת) הציע בני יעקב.

24 ואבשרך - המשקל לקוי. ואולי יש לנקד: שוא פתח פתח שוא קמץ שוא, או להשמיט את האות ו, כמו שעשה ילין. בהכון נשיאותו - על פי מלכים א ב יב: וחקן מלכתו. וכן בשיר. אם תבך, בית 31: הבט בדניאל ותחו נשיא. בנכריה - אולי צריך לומר: ונכריה, כלומר: נשיאותו נתאשרה גם על ידי השלטון הנכרי. מרודה ועושרת - אולי בטויים נרדפים לבטויים "יהודית בנכריה".

וְלַעֲטֹף צִנּוֹף קְבוֹד וְצִיץ הוֹד וְעַלְשָׁרֶת]
בְּאֶמּוֹן שְׁעִשׂוּעִים אָרוֹסָה וְעוֹרֶרֶת]
וְהַדְרָה מְרוֹמָמָה מְאִירָה וּמִזֶּה־רֶת]
וְיִשְׂרָק לְקַבְּצָה בְּיָמָיו מְפֹרֶת

25 עֲנִיתִי: אָנִי עֲתָה זְכוּת לְאָבִי גִלְעָד
וּמָה טוֹב וּמָה נָעִים וְיִנָּאָה לְדִגְיָאֵל
וּמִשְׁרָה מְפֹרֶסְמָה וְדַעָה מְסִימָה
אֱלֵהִים יַחֲיֶהוּ וְיִתְמִיד נְשִׂאוֹתוֹ

25 לאבי גלעד – אולי מכיר, על פי במדבר כו כט: ומכיר הוליד את גלעד; דברי הימים א ב כא, כג; ז יד: מכיר אבי גלעד. אולם כונת הבטוי, זכות לאבי גלעד אינה ברורה לי. ועטרת – הנקוד לשם המשקל.

26 על פי תהלים קלג א: הגה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. באמון שעשועים – נראה שיש להמשיך את הנון השואית במלת, אמון אל מלת, שעשועים כדי לקבל יחד. ועזרת – אשה, על פי בראשית ב יח: עזר כנגדו.

27 ומשרה – בכתב היד: ומסרה. וכן בשיר, אם חבך, בית 4: יפה אשר נבחר למשרה יפה. מסימה – מצוינה ומפורסמה.

28 וישרק לקבצה – על פי זכריה י ח: אשרקה להם ואקבצם. בכתב היד: לקביצה, ל, ב בחיריק, נגד המשקל.

יפחד ויראה לבבי-קינה על פטירת משה

מאת דב ירדן

לשלש רגלים כמנהג ק"ק קארפינטראץ, ע"י אברהם מונטיל, אמשטרדם 1759, דף רי"ד עמוד ב' בדרך סירוס, והוא שהטעה גם את דודון. דהיינו: מן הפיוט "יפחד ויראה לבבי" ניתנה רק המחרוזת הראשונה (כתיים 1-2), וכמהמשך ישר למחרוזת זו ניתן הפיוט האלפביתי: "לא קם אחר כמשה", הנמצא כפיוט בפני עצמו בכתב-יד הי"ק הנ"ל, אחרי הפיוט "יפחד ויראה לבבי" (ויש להוסיפו גם בדודון). דרך אגב: בנדפס ישנן מן האלפבית רק האותיות: א—ד, ז—ח, ש—ת, ואילו בכתב-יד הי"ק באו תודתי נתונה למר מנחם ח. שמלצר על העתק כתב-יד קופנהאגן שלו, שהואיל להעמיד לרשותי.

פיוט זה, שתוכנו קינה על פטירת משה רבנו, שהיו והגים לאומרה לאחר קריאת ההפטרה בשמחת תורה, מתפרסם כאן על-פי שני כתבי-יד: כתב-יד היברו יוניון קולג', סינסינטי, מספר 396, דף 128 עמוד ב' (להלן: קיצור: הי"ק), וכתב-יד עברי של הספרייה המלכותית: קופנהאגן, מספר 30, דף 206, עמודים א—ב, על-פי העתק שנעשה בידי מר מנחם ח. שמלצר (להלן בקיצור: ומ"ק). הפיוט נמצא גם בכתב-יד בריטיש מוזיאון, מספר 546 or דף 130 עמוד ב'.

הפיוט נזכר ב"אוצר השירה והפיוט" לדודון, כרך ב', ות י', מספר 3381, ונאמר עליו, בין השאר: "סי' א"ב אותיות ט—ר חסרות" [יצחק] "קלא ה 215", מתוך כתב-יד הי"ק מתברר, שהפיוט נדפס ב"קלא ה 214" (והוא: סדר

יפחד ויראה לבבי

בקראי: ולא קם נביא

ציר ואמן, אבי הנבואות,

ורואים נביאים בקלום ומקאות -

5 וְהָיָה כְּעֵין לֵב תְּמוּנָה טְהוֹרָה

וְעַל יָד פְּלָאִים תַּעֲוֶדָה וְתוֹרָה

כְּרָא לַעֲלֹת אֶל הַר הָעֲבָרִים

לִפְנֵי בְּלִי יָד נִפְתָּחוּ עֲבָרִים

הָהָה לְאַבְדָּה מַאֲיִן תְּמוּרָה,

10 אָהָה עַל שְׁלֹשָׁה רוּעֵי פוֹרָה

ואגיל אלי ניל ואחשה

עוד בישראל קמשה

קדוש קמלאף יי צבאות

לא כן עבדי משה

וְהָיָה זְבוּהִים הָבִיט בְּמוֹרָא

צוֹה לְנוּ מֹשֶׁה

וְרָאָה כְּמִשּׁוֹר בְּקַעֲוֹת וְהָרִים

וְיָמַת שֵׁם מֹשֶׁה

צוֹרֶת אֲנוּשׁ - אָף בְּתַרְשִׁישׁ מַאֲיָה

מְרִים אֶהְרֵן וּמֹשֶׁה.

7 על פי דברים ל"ב, מ"ח—מ"ט: וידבר יי אל משה... עלה על הר העברים הזה הר נבו... וראה את ארץ כנען; דברים ל"ד, א—ה' ויעל משה... אל הר נבו... ויראהו יי את כל הארץ... ואת הכזר בקעת ירחו. אל הר — סמק: להר. כמישור — סמ"ק: במישור. בכתב-יד הי"ק אין מלה זו באה כלל.

8 על פי דברים ל"ד, ה—ו': וימת שם משה... ולא ידע איש את קבורתו; דניאל ב', ל"ד: התגורת אבן די לא בידין. בלי יד נפתחו — הי"ק: נפתחו בלי יד.

9 על פי סנהדרין ק"א: חבל על דאבדן ולא משתכחין; ירושלמי ברכות ב', ח: תלמיד חכם שמת מי מביא לנו חליפתו מי מביא לנו תמורתו. כתרשיש — כמלאך, לאבדה — הי"ק: לחברה.

10 על פי ירמיה ג', י"ז: שה פוורה ישראל; מיכה ו', ד': ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים, רועי — הי"ק: רועים. אהרן — סמ"ק: ואהרן.

על פי ישעיה ס', ה': ופחד ורחב לבבך; איוב ג', כ"ב: השמחים אלי גיל. בהי"ק — אלי ובסמק — עלי. דברים ל"ד, י.

5- על פי במדבר י"ב, ו—ח': אם יהיה נביאכם יי במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא, פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות, ותמונת יי יביט; משלי כ"ה, י"ג: ציר נאמן; מלאכי ב', ז': כי מלאך יי צבאות הוא; שמות כ"ד, י': ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר. הנבואות — בהי"ק: התעודות (נגד החרוץ). נביאים — בסמ"ק: נבאים. בעין — בהי"ק: בעין. גבוהים — הי"ק: גבורים.

ובאותות ומופתים נתן לנו משה את התורה. על פי ישעיה ח', ט"ז: צר תעודה חתם תורה; ישעיה ח', כ': לתורה ולתעודה; דברים ל"ג, ד': חורה צוה לנו משה.

הַסִּיּוֹם הַמְּקוֹרִי בַּפִּיּוֹט "יוֹם נִפְלָא" לְרַבִּי יְהוּדָה הַלּוֹי

מאת דב ירדן

הַפִּיּוֹט "יוֹם נִפְלָא" לְרַבִּי יְהוּדָה הַלּוֹי מְכִיל בְּמַהְדּוּרוֹת
וּדְפוּס תִּשְׁעַת מַחְרֻזוֹת, כְּמִסְפַּר הָאוֹתִיּוֹת בְּשֵׁם "יְהוּדָה הַלּוֹי".
מַחְרֻזוֹת הַתְּשִׁיעִית בָּאָה בְּשֵׁנִי נֹסְחָאוֹת שׁוֹנוֹת, שֶׁאֶחָת
וְהָן נִתְּפַרְסְמָה בִּ"אֵילַת הַשַּׁחַר" (שְׁנַת תפ"ד, דף קכ"ח),
אֶחָת בְּדִיוָאן יְהוּדָה הַלּוֹי, מַהְדּוּרוֹת בְּרוּדִי (כֶּרֶךְ ג', עֲמוּד
5). רֹאשִׁיהֶן שֶׁל שְׁמוֹנֶה הַמַּחְרֻזוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת מְצַטְרְפִים
שֵׁם "יְהוּדָה הַלּוֹי", אִלֵּם הַמַּחְרֻזוֹת הַתְּשִׁיעִית, בְּשֵׁנִי
וּסְחָאוֹתֶיהָ, אֵינָנָה פּוֹתַחַת בִּי"ד, כְּמִצּוּפָהּ, לְנִדְסָהוּט בִּ"סֹדֶר
עֲבוּדָה" (עֲמוּדִים 73—74) הַזֵּי עַל הוֹסִיף לְרֹאשׁ הַמַּחְרֻזוֹת
וְתִשְׁעִית מִלֵּה הַפּוֹתַחַת בִּי"ד, כְּגוֹן "יֵה", אִלֵּם אֵין הַדְּבַר
רָאָה.

וְהִנֵּה בְּמַחְזוֹר צִרְפְּתִי, כְּתִבִּיד הִיבְרֹו יוֹנִיוֹן קוֹלֵג',
וַיִּגְסִיגְטִי, יֵשׁ בַּפִּיּוֹט זֶה עֶשֶׂר מַחְרֻזוֹת, וְהַתְּשִׁיעִית מֵהֶן
פּוֹתַחַת בִּי"ד. מַחְרֻזוֹת אֵלֶּה שׁוֹנוֹת הֵן מִן הַנּוֹסַח שֶׁל
אֵילַת הַשַּׁחַר, וְגַם מִן הַנּוֹסַח שֶׁל בְּרוּדִי.

מַחְרֻזוֹת תְּשִׁיעִית בִּ"אֵילַת הַשַּׁחַר":

קוֹל עֲמֹךְ תִּשְׁעָה	וְהִקְשַׁב שְׁוַעֲתֵנוּ
רִצֵּץ וְקִצֵּץ	עֲבוֹתוֹת חֲטָאֵתֵנוּ
תִּמְהַר בִּיָּאֵת בְּנוֹ יְשִׁי	וְתִסִּיר דְּמַעֲתֵנוּ
כִּי אֶתָּה עֲזָרַת אֲבוֹתֵנוּ	

מַחְרֻזוֹת תְּשִׁיעִית בְּדִיוָאן יְהוּדָה הַלּוֹי, מַהְדּוּרוֹת בְּרוּדִי:

שְׁפָלִים בְּעַמִּים	בְּעֲזָה יִנְכְּהוּ
שָׂבִים אֶחָדֶיךָ	בְּגִלּוֹת יִנְהוּ
תּוֹמְכִים יִמִּינִם בָּךְ	לְבַל יִפְחָדוּ וְיָרֶהוּ

כִּי עֲזָרַת אֲבוֹתֵנוּ אֶתָּה הוּא

וְתִשְׁעִית מִלֵּה הַפּוֹתַחַת בִּי"ד, כְּגוֹן "יֵה", אִלֵּם אֵין הַדְּבַר רָאָה.

קולג':

יום מתן לוחות	גִּדְתָם סִפִּיר נָדָר
שועלים השחיתו הכרם	וּפְרָצוּ גִּדְרֵי הַגִּדְרֵי
וַיִּמְרוּ בְּתִבְנִית שׁוֹר	הַכְּבוֹד וְהַהֲדָר
מחבלים כרמים	וּכְרַמֵּינוּ סִמְדָר
כקדם חילף	בְּתַקְפוֹ וְחִילוֹ
אָשִׁיב וְאֶקְשִׁיב	לְשִׁיחוֹ וְמוֹדוֹ
וְאִם צָר מִכָּרִי	וְאִוִּיב בְּעָלוֹ
אַחֲרֵי וּמִכָּר וְאַלֶּה תִּתֶּינָה לוֹ	

גם בכתב־יד מספר 6 שבטפריית ג'והן רילנד, במאנ־צ'סטר שבאנגליה, המחרוזות התשיעית והעשירית זהות עם הנוסח שבכתב־יד היברי יוניון קולג', אלא שנוספה עליהן עוד מחרוזת אחת־עשרה:

תָּבִיט בְּעִנְיָנוּ	אֱלֹהֵי עוֹלָם
תִּקְשִׁיב הַיּוֹם	שׁוֹחַ עֲמָהּ וּפְלוֹלָם
תִּבְיָאם בְּנוֹבֹלָם	מִקְטָנָם וְעַד גְּדוֹלָם
כִּי עֲנִית אֲבוֹתֵינוּ	אֵתָּה הוּא מַעוֹלָם

אין מקום לספק, שהמחרוזות התשיעית שבכתב־יד היד היא המחרוזת התשיעית המקורית של הפיוט „יום גפלא“. על כך מעידים לא רק פתיחתה באות יו"ד, אלא גם סיומה בפיסקה „מחבלים כרמים וכרמינו סמדר“ משיר השירים ב', ט"ו, הממשיך את פיסקות־הסיום של שמונה המחרוזות הראשונות, הלקוחות לפי סדרן משיר השירים ב', ח'—י"ד, לפי סדר הפתובים (וגם בגוף הבתים משו-

המקור יהודי

לבות לשונות מאותה פרשה). סגנון המחרוזות נעלה מבחינת החומר הלשוני והרעיוני והחריזה, והוא מתאים לסגנונו של רבי יהודה הלוי.

ואילו המחרוזות העשירית לכאורה מוקשה היא. שכן הוא מסתיימת במלים "אחרי נמכר גאולה תהיה לו", המורות שהפיוט הוא "גאולה", בעוד שהכתובת לפיוט שבכתב־יד היברו יוניון קולג' (דף 56א) מציינת אותו כ"זולת" [וכן ציינו ברודי (עמוד 52) ועל כך מורים גם הסיומים "כי עזרת אבותינו אתה הוא מעולם" (בכתב־יד ג'והן רילנד), "כי אתה עזרת אבותינו" (ב"אילת השחר"), "כי עזרת אבותינו אתה הוא" (בדיואן מהדורת ברודי)]. ואולם אם נתבונן בלשון הפיוט נראה שהיא נאה יותר ל"גאולה" מאשר ל"זולת": "הלך זמן עבדות" (בית 17) הוא כנגד "ומבית עבדים פדיתנו"; "טבעתי חיל שוטגך והעברתי חילך" (בית 26) הוא כנגד "וודים טבעת וידידים העברת"; "על שפת ים שוררי" (בית 27) הוא כנגד "שירה חדשה שבחו גאולים לשמך על שפת הים". כללו של דבר: לשון הפיוט כוללת יסודות מתוך תפילת "עזרת אבותינו", המסתיימת בברכת "גאל ישראל". אמור מעתה: הפיוט "גאולה" הוא, והמחרוזות העשירית שייכת על־פי תוכנה לפיוט ואין כל יסוד להפקיע אותה מחזקת רבי יהודה הלוי. הכתובת "זולת" שבכתב־יד היברו יוניון קולג' משובשת, ובמקומה צריך לומר: גאולה. כנגד זה המחרוזות התשיעיות ב"אילת השחר" ואצל ברודי אינן שייכות לפיוטנו. אפשר שהן סיומים של פיוטים אלפי־בתיים, שכן ראשי בתיהן הם: ק, ר, ת; ש, ש, ת. המחרוזות האחת־עשרה שבכתב־יד ג'והן רילנד אף היא אינה שייכת לפיוטנו. מחרוזת זו היא סיום הפיוט האלפי־בתי "או דברת תמים דעים", כתב־יד היברו יוניון קולג' מספר 375, דף 45א—46א; והיא גם באה כסיום הפיוטים: "שב מן הפסילים", שם, דף 10ב—11א; "ויהי בחצי הלילה", כתב־יד היברו יוניון קולג' מספר 396, דף 56א—57ב; "מראש מקדמי ארץ", שם, דף 124ב—126א.

יהודה הלוי מכיל במהדורות וותיות בשם "יהודה הלוי". נוסחאות שונות, שאחת (שנת תפ"ד, דף קכ"ח), ר"ת ברודי (כרך ג', עמוד 52) הראשונות מצטרפים מחרוזות התשיעית, בשתי כמצופה. לנדסהוט ב"סדר להוסיף לראש המחרוזות ון "יה", אולם אין הדבר

יד היברו יוניון קולג', מחרוזות, והתשיעית מהן יבות הן מן הגוסס של ל ברודי.

זילת השחר":

קשב שְׁנַעְתָּנוּ

נזות חטאתינו

סיר דְּמַעְתָּנוּ

זבותינו

דה הלוי, מהדורת

דף יִקְהוּ

ות יִקְהוּ

יִפְתָּדוּ יִקְהוּ

כתב־יד היברו יוניון

ספיר נדר

העלמות הימים שזכורת לכבוד בעיניהן, ומפחות אנושים חשובים
שנרצחו בהקסמים — מדינות, מלשון: לך ושבע ונזכה (תהלים
נ"א, י"ט) — מדינות, מלשון: כבודו עזר (זכור ב"ו, י"ב), —
מדינות, מלשון: אוב ידענו (מדינות ידע, י"א).
שזכורת שלהם בעיניהן, מלשון: עזר ידע (סוד השירים
א"י, ס"ו). ופעולות ומשולח בהם לכבוד.
נחמנו מזה לכבוד בעיניהן השבועות בצבע חול. מלשון:
מחל עזר (נחמנו) מ"א. מלשון: הוא העזר מלשון של
מ"א משה ידע, במקום מחל השבת, וכן כתב מלשון:

שיר-אזור על יגון-פרוד

השיר גדוש סממני שירת ספרד: (א) צמודים (מלים שוות בהוראות שונות): חלפו (=צמחו), חלפו (=עברו), חלפו (=התחלפו); פרחו (=צצו), פרחו (=עפו), פרחו (=פריחת השחיק) (בתים 8—10), שעה (=פנה), שעה (=יחידת הזמן) (בתים 11—12), הליל (=ספד), הליל (=כוכב) (בתים 19—20), (ב) לשון נופל על לשון: לגדודה... אגוד (בית 18), (ג) צרופים של שמות מוחשיים עם שמות מופשטים: אש-גוד (בית 2), לב-שמחה (בית 4), גוד-שלוה (בית 5), שחין-גוד (בית 10), שחקי-שון (בית 20), פוד-פרוד (בית 21), (ד) שמוש בשמות פרטיים בהוראת שמות כלליים: ממתקה אל מרה נסעה (בית 17), ועוד.

השיר "עיני מיום פקדך", שנושא הוא יגון האהב על פרוד אהובתו, מתפרסם בזה על-פי ילקוט פיוטים ושירים בעברית ובערבית, כתב-יד "הברו יוניון קולג'", סינסינטי, מספר 218, דפים 28—29. השיר אינו נזכר ב"אוצר השירה והפיוט" לדודון. השיר הוא מסוג "שירי-האזור": חריותו משתנה ממחרוזת למחרוזת בשלושת הבתים הראשונים ורק שני הבתים האחרונים — ה"אזור" — הם בעלי חרוז קבוע, הנקבע על-ידי ה"מדריך": שני בתי-הפתיחה ובתי-הסיום של השיר, משקל השיר הוא: 8 הברות בדלת (פרט לדלתות 14, 19, 20, 22), 6 בסוגר (פרט לסוגים 3, 15).

10

על לחיי, עֲפָרְתִּי
מגִּדְל אֲנֻחֲתִי

עֵינִי מִיּוֹם פִּקְדְךָ, דָּמְעָה
וּבְלָבִי אֶשְׁ-גֹּד לֹא שִׁקְעָה

אחר אשר זהר
ועָדְנָו לֹא נִטְהַרָא
מִנִּי אֲנִי, וַיִּנְהַרָא
נִשְׁאַתִּי בְּקִנְיִי
עַתָּה שִׁמְעָה קִנְיָתִי

זיו אֶהְיֶה אַחֲרֶיךָ נִקְבָּה
וּבְלִב־שִׁמְחָתִי שִׁמְשֹׁ כֹא
וַיְגֹדֶד שְׁלֹחֵתִי חֵישׁ נִשְׁכָּה
עַל כֵּן לָךְ עַל הָר וְכָל גִּבְעָה
עַד בַּת יַעֲנָה לִי כִּף תִּקְעָה

6 ימים 5656: חלף/גו
אז לא יזכר.

7 ימים 5656: לא שמתי
שחקי-גוד לא שחקי.

כך צצו גם פרחוא
כצל נטו. פרחו
מחמם שחין-גוד פרחוא
לא אשכח חֲבֵרְתִּי
אֲנִי תִּפְרֹךְ דָּמְעָתִי

אֶבְכֶּה יָמֵי נַעַם אֲשֶׁר חָלְפֹה
אֵיךְ שִׁפְכוּ, עָבְרוּ גַם חָלְפוּ.
10 הַיּוֹם בְּאוֹנָה וְאֲנִי חָלְפֹה
מוֹכֵרִים לִבִּי לֹא שָׁעָה, אֲנִי
וְעַלֵּיהֶם כָּל עֵת וְכָל שָׁעָה

12 ימים 5656: נזרה
זלזול וזלזול.

14 גלילי 5656: כ
רוח אזהרה ואיננו.

וְכִרְךָ יַעֲלֶה, עֲפָרָה
רוּחַ אֲחִינֹה עֲפָרָה
אֲנִי תִּקְרָא בְּמִרְהָ:
מֵאֲהָלָה בְּעִנְיִי
אֲנִי נִחְלָה מִבְּתִי

יִגְדֵּל אוֹנִי עַתָּה בְּלִבִּי
אֵשׁ לֵךְ וְאֵשׁ אֶף וּבִי
15 נְיוֹסִיף עֲצָבִי וּכְאָבִי.
אֲנִי נִדָּה אֲנִי נִעָה
מִמִּתְקָה אֶל מִרְהָ נִסְעָה.

אגוד (ימים וליל
שמתגורר) לה הילל
איר שמשו עם הילל
ותהפך שמחתי
אשחה נא מִשְׁתִּי

לְגֹדְדָה מֵאֲהָלִי חֲבֵרָה
כִּי נִפְשִׁי בְּנִפְשָׁה קִשְׁרָה.
20 גַם שִׁחִי-שְׁשֹׁנִי-קִדְרָה
וּבְפִי-פְרוּד עֵינֵי קִרְעָה
לְאֶבְלָה עַד כִּי בְּדָמְעָה

על לחיי, עֲפָרְתִּי
מגִּדְל אֲנֻחֲתִי

עֵינִי מִיּוֹם פִּקְדְךָ, דָּמְעָה
וּבְלָבִי אֶשְׁ-גֹּד לֹא שִׁקְעָה

(ההערות לשיר בעמוד 34)

(הערות מהשיר שבמחזור 33)

- פקוד — העדר. (1) 1
 עלפי במדבר יא ב : ותשקע האש. (2) 2
 עלפי ויקרא כב ז : ובא השמש וטהר. בא, בכתב- (3) 4
 היד : בה.
 וינהר — וזרם כמו נהר. 6 (4) 5
 עלפי מיכה א ח : אעשה מספד כתנים ואבל כבנות- (5) 7
 יענה.
 תהלים מז — כל העמים תקעו כף. (6) 8
 חלפו — צמחו, עלפי תהלים צ ו : בבקר יציץ וחלף. (7) 8
 ישעיה כז ו : יציץ ופרח ישראל. (8) 9
 עלפי תהלים קב יב : ימי כצל נטוי. פרחו — עפו. (9) 9
 באון — בצער. (10) 10
 חלפו — התחלפו. אפשר שהבין „ויתחלפו“ בתהלים (11) 11
 קב כז : כלבוש תחליפם ויתחלפו, כלשון „ויתחלפו“. או
 יש לנקר בבנין פועל : חולפו (אבל אז יסבל הצמוד).
 שחין נוד פרחו. עלפי שמות ט ט : לשחין פרח. (12) 11
 שעה — פנה וסר. (13) 11
 אוני — צערי. (14) 13
 עלפי ישעיה מב יד : אשם ואשאף יחד, במדבר ה ל- (15) 14
 אשר תעפר עליו דנת קנאת. ובי, בכתב-היד : ובבי.
 אנה... אנה, בכתב-היד : אנה... אנה. (16) 16
 עלפי במדבר לג כט : ויסעו ממתקה ויחנו בחשטנה, (17) 17
 במדבר לג ח : ויחנו במרה.
 ירמיה י יט : נחלה מכתו. (18) 18
 אגוד — אקונן, עלפי ירמיה כב י : אל תבכו למת (19) 19
 ואל תגדו לו.
 עלפי בראשית מד ל : ונפשו קשורה בנפשו. (20) 19
 שיר השירים ו יב : לא ידעתי נפשי שמתני. (21) 20
 הילל — להילל, עלפי יחזקאל כא יז : זעק והילל (22) 21
 בן אדם.
 הילל — כוכב, עלפי ישעיה יד יב : הילל בן שחר. (23) 20
 עלפי ירמיה ד ל : כי תקרעו בפור עיניך. (24) 21
 לאבד, עמוס ח י : והפכתי תגויכם לאבד. (25) 22
 עלפי תהלים ו ז : אשחה בכל לילה מטתי ברמעות. (26) 22

ספר זיכרון (תסכך)

1962

עיונים בבן משלי

מאת

דב ירדן

14, מג. א, אשר יסלח :

אשר יסלח צון עמו ויניע
להוצילם ויתן הון לרשם
וישמע את גְדוּפְתוֹ בְּפִיהֶם
ויתעלם זה אָדוֹן לְרֹאשָׁם.

נראה שצ"ל: ויתעלם = יעשה את עצמו כאלם. השוה 21, עג. אם את: ושמע
גְדוּפָה וְהָאֵלִים. 283, תתקצב, צעק: פִּתְאִים את פי מגדף. ומר שמואל
אשכנזי העירני על דברי הגאון, שהובאו גם במלון בן-יהודה, ערך א. אָלֵם.
עמוד 246 ב: "טוביה למאן דשמע ואדיש (סנהדרין ז.), אשרי מי ששמע
חרפתו ו מת אלם" (תשובות גאונים קדמונים, מהדורת דוד קסל, מב.). ואולי
צ"ל "והתאלם" במקום "והתעלם", "התתאלם" במקום "התתעלם" גם ב 39,
קמא, בהתכבד: 109, שפט, התתעלם.

48, קעד, ביד מושל :

ביד מושל תשועת הגדולים
ולא נושע אשר מושל גָּלוּ.

צ"ל: תשועת הגדולים (וכן צמח, תרביץ כה, 354). כלומר: תפקיד המושל
להושיע את הגדולים, ומי אפוא יושיע את האיש שהמושל עצמו גָּלוּ? השוה
גם מבחר הפנינים, שער המלך, סימן י (שרמז אליו המהדיר בהערותיו):
"כשיח מסונו בני אדם נזעק אל המלך, וכשיחמסנו המלך אל מי נזעק?".

* המספר מצין את העמוד, והאותיות — את הסימן במהדורת ש. אברמסון.

73, רסג, בני אל תט :

הטוב אחר עלי כוס שם
רכוש עשיר כמו אין.

צ"ל: שם (= השם).

81, רפח, גשה תשמע :

גשה תשמע נגידים מצבדים
נגידי שם לישרת לב ולאמת.

המהדיר מעיר : "נגידים = חכמים".

פסקתנו קשורה למשלי ח' ו' : "שמעו כי נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים", ולפי זה נגידים = דברים חשובים ונכבדים. השוה דיואן, הכימים, הברמן ב, 12 : "דברי ראש לכל ראשי דברים ועל שיחים נגידים הם נגידים". שם, התדע, ג, 15 : "ואחשף הדברים הנגידים... ואטיף החרוזים היקרים".

93, שכט, דעה כי אין בשלטונים :

דעה כי אין בשלטונים כמושל
אשר אפסו עלי שול קריביו
אשר הונו מתי צדק כמותו
ולמדו הקשרים מנתיביו.

גרסת הרכבי: אשר הוגו מתי צדק כמותו, הובאה על ידי המהדיר בהערותיו. ונראה שצ"ל: אשר הוגו מתי צדק כמותו. הוגו = נמלאו יגון, בנגוד אל הרשעים שנאמר בהם (להלן 124, תמב, היש לך) : "משוש כל חי במותם".

98, שנא, דרך נכוחה :

דרך נכוחה כגבצת צוררים
נבקה, ושה ללבבות קשרים
ונתיב חסא קקצרת קשרים
צדנה ונקה ללבבות צוררים.

בשורה השנייה נראה שצ"ל : ללבבות קשרים (וכן ששון, קנא : בשרים). בשורה הרביעית נראה שצ"ל : ללבבות צוררים. "צוררים" = אבנים, והלשון מיוסדת

על הכתוב: "והסרתי לב האבן מבשרם ונתתי להם לב בשר" (יחזקאל י"א, יט: וכעין זה שם ל"ו, כו).
108, שפו, התשב לך:

הַמִּשָּׁב לֶךְ קְבִיתָךְ צַד שְׁקָדָה
קִמְסַע בְּצִטָּה מִשְׁכִּיל צְבָדָה
וְקִיץ בְּצִטָּה שֶׁשׁ עַל פְּנִיקָה
וְנוֹקָה מִצְדָּה גִּוְפָה קְבָדָה.

המהדיר מעיר: "תבזור = תפזר, וענינו כמו ותפזרי את דרכיך לזרים
והכוונה: אשה חשובה. 4. תעדה = תפשוט (משלי כ"ה, כ). כבדה = מכובדת.
וגראה יותר לנקד: עבדה: כבדה. ועי' משלי כ"ג, כא."

ספקותיו של המהדיר יהפכו קרובים לודאות על פי דיואן, קומה
בשחר, הברמן ג, 140: "ושתה לקול צפרי שחקים מיד פניקה וכף קבוצה".
במקום "תצדה" גראה שצ"ל, כנוסח ששון (עמוד קנה): ת ע ר ה, מלשון
"את מקורה תצרה" (ויקרא כ', יח), "תשכרי ותתצרי" (איכה ד', כא). במקום
"גופה" גראה שצריך לומר: גופת, ונקבל את המשפט: ונוקה תצרה גופת
קבוצה = והתנומה תגלה את גוף האשה הכבודה. לשמוש בצורה "גופה"
במשמעות גוף, גם לגבי אדם חי, השוה דיואן, גל מעלי ראשי, הברמן
א, 52: "הנה טפחות כל ימי איש וגופתו עפר ואל שליט בגופות וברוחות".
117, תטו, היטיב לך:

או אם תהי כז לאמונת איש או
תבזור ולא תצמוד אלי דבורך
ינאץ בני דורך ויאמר קנה
תמה וישפער מאד מדורך.

המהדיר מעיר: "תבזור = תפזר, וענינו כמו ותפזרי את דרכיך לזרים
(ירמיה ג', יג)".

גראה שצ"ל: או תגזר ולא תעמד עלי דבורך, כלומר: תבטיח ולא
תקיים. לשמוש של "גזר" במשמעות הבטיח השוה בראשית רבה צ"ג, ו: "מה
פרעה גזר ואינו מקיים אף את גזר ואינו מקיים" (וברש"י לבראשית
מ"ד, יח בתוספת באור: "מה פרעה גזר ואינו מקיים, מביטין ואינו עושה,
אף אתה כן"). ובתפלה: "ברוך אומר ועושה, ברוך גזר ומקיים", ולא

נכללה משמעות זו של "גזר" בין חמש-עשרה משמעויותיו שצוינו על-ידי בן-יהודה במלוננו, ערך גזר, עמודים 740—741.
121, תלב, התתוכח :

התתנפח באקרי סה

ולא הוכיח שקלף

ותנסר בשוט לשון

ולא יסר זמנף לף.

המהדיר מעיר: "יחר, ש"ב כ, ה (= יאחר)". ובתיקוני טעויות בעמוד 479:
"צ"ל יסר".

צ"ל: ולא יסר זמנך לך. השוה 34, קכא, אבי הבן: "עזב אותו והשען במוסרו עלי ימים". והכונה: מי שאינו שומע לקול מצפוננו לא יקבל תוכחת מפי אחרים, וכן מי שאינו מקבל מוסר מנסיון הימים לא יסר בשוט לשונו של המוכיח.

121, תלד, הישוה איש:

הישנה איש מרצה שר

בזכר חסא בני אדם

ומצוה בזכרון טוב

לשונותם וטוב ידם.

המהדיר מעיר: "ומצוה, מלשון מצה ומריבה".

נראה שצ"ל: ימצוהו. לשמוש ההפעיל, הרצה. במובן הסעל, רצה השוה מלון בן-יהודה, ערך א. לצה, עמוד 6701 ב.
124, תמא, הרב צדקות:

הרב צדקות יצשו

אדם ואין קום צדקה.

נראה שצריך לנקד: הרב = הרבה. כמו שנקד המהדיר להלן, 311, תתרצב, רעים קראוך: "יהיו בנידתך לך נכספים הרב". דיואן, באשמרות, הברמן ב, 59: "ותוכחות הרב במוסר הכתירים". על-פי: "הרב להעלותם משאת העשן" (שופטים כ, לח), "הרבה (הרב קרי) כבסני מעוני" (תהלים נ"א, ד), וכן כנראה צ"ל: גור מלכך הרב (במקום: הרב). ב 89, שיח, גור מלכך: ואל תשמע לאח הרב (במקום: הרב), ב 270, תתקמט, עשה טובה.

147. תקט, זנות אחרי לבב:

זנות אחר ללב עלי-פנים יש
ואם תחנה זונה לשנות מצנה
ותק-אל נטוש תברו למצן זונה
ותק-אל יהי שונה לשנות אחרונה.

אולי צ"ל: למען שונה בחק-אל.

162. תקסה, חברך אשר נכל:

תברך אשר נכל בך שא כמו עשר
תקצו ואם ישוב ויוסיף לך לנפול
פרי כל-תקצו תאכילו ואם אין בך
יכלת עזב ליום אשר בו תהי יכול.

מהו "כמו עשר"? המהדיר לא העיר מאומה. והנה קבע מ. זיידל במאמרו "מונשים ונעשה" (כתבי החברה לחקר המקרא בישראל ב, תשט"ו, 219—224) את שמוש המלה "נעשה" בשלשה מקומות בשירת הנגיד במשמעות צום העשור, יום הכפורים. נראה אפוא שגם "עשר" בשירנו פרושו: יום הכפורים, ו"שא כמו עשר חטאיו" פרושו: סלח לחטאיו סליחה גמורה כמו יום הכפורים. ואולי צ"ל: כמו עשור. השוה בן קהלת, 5, ג, אבוי לך: "וצום תצום ביום עשור".

171. תקצה, חכם לבב אהב:

וקנת טוב לתקרתו
וקברה מקבורתו.

המהדיר מעיר: "טוב למות עמו, ולהקבר בקרבת קברו".

על פי זה אולי צ"ל: וקברה מקבורתו. על "קרוב מן" במשמעות "קרוב אל" עין מלון בריהודה, ערך קרוב. עמוד 6166 ב. 198. תרעה, יעמד מלך:

יעמד מלך בראשית בקדו
לאבד רעים ואמן קדושים
כאשר עומל בקרם נטיצה
חס עלי שורק וקץ את-באוישים.

נראה שצ"ל: יעמל מלך בראשית, בהתאם להמשך, כאשר עומל.

204, תשב, כל טוב :

כל טוב קלי הון וכל מהלל קפי הון וכל
יפי קצין הון ומאין הון יהי סי קמת.

המהדיר מעיר : "בין השיטין נראה : כלי ביד הון".

במהדורת ששון, עמוד קצד, נוסח השורה הראשונה הוא : כל טוב בלי
ביד הון מהלל בפי הון וכל. ונראה שצ"ל : כל טוב קיד הון וכל מהלל בפי
הון. מלת "כלי" שעליה מעיד המהדיר, או "בלי" שבנוסח ששון, אינה אלא
מלת "וקל", שנתקה ממקומה לפני מלת "מהלל".

206, תשי, כפור על אדמה :

כפור על-אדמה רב והוא שטום
קצנה ותקסוהו בקמה שמש.

המהדיר מעיר : "כצנה, כמגן, ובכוונה כתב אחרי שכתב "כפור" שאפשר
לטעות בו, שצנה = קרה היא".

נראה שצ"ל, כנוסח ששון במהדורתו, עמוד קצה : קצנה = בקר, בנגוד
אל "בקמה" שבסמוך. ופסקתנו מושפעת מפרשת המן בשמות ט"ז, יד—כא :
"ותעל שקבת הטל והנה על פני המדבר דק מקסס דק פקפר על הקרץ"
וילקטו אתו בבקר בבקר איש כפי אכלו וחס השמש ונקס". "שטוח" פרושו :
מפוזר. וכנראה פרש הנגיד גם "מחספס" : מפוזר, כפרוש רשב"ם. ראה גם
במאמרי : ממילוננו המקראי של רבי שמואל הנגיד, לשוננו לעם צ (תשי"ח),
219—218. "שטום קצנה" בהבנת : רקוע כמגן, היה מתנגד להבנת הקדמונים
בתהלים ה', יג : "כצנה רצון תעטרנו", שמשם, וכן מצמודה עם "סוחרה",
למדו שהצנה עגולה היא. כך למשל כותב ריב"ג, ספר השרשים, ערך צן,
באכער, 433 : "ונשא הצנה הלך לפניו (ש"א י"ז, ז) סוחרה", ובערך
סחר, 336 : "וענין שלישי צנה וסוחרה אמתו (תהלים צ"א, ד) בערבי דרקא
ואיפשר שקראוה סוחרה בעבור סובה ועגולה".

248, תתסה, נאם חכמות :

נאם חכמות ומוסרים קנינים
שמואל קני מושי אקרים.

במהדורת ששון (עמוד ריד) הנוסח הוא : נאם חכמות ומוסרים בני ברם.
מכאן, ולפי הענין, נראה שצ"ל : קנינים.

258, תתקה, סבול רע,

סבול רע קצרים כי אשר יסבלמו
ויוחיל אלהים יעבדו קצרו
קיוסף אשר נקבר וסבל ושלט
בקום אשר צבד בקוניו ומוכריו.

"יעבדו בצריו" הוא ההפך שגדרש לפי הענין, שהיה צריך לומר:
יש ליטו בצריו, ונראה שצריך לומר: יעבדו קצרו, במשמעות: יעבדו
לו את מצריו. השוה 259, תתקט, סלח את חטא: "ונשליקך משנאיך" =
וישלים לך את משנאיך, יביא לידי כך שמשנאיך ישלימו אתך.
270, תתקמו, עשה... לאחיד:

עשה... לאחידך

ומוךך וכן דרךך

היה לו טוב ואם הרע

ונתקן לו קצת הוא דך.

נראה להשלים: עשה [טובה] לאחידך. וכן פותחים ב"עשה טובה" הסימנים:
תתקב, תתקמו, תתקמו.

274, תתקסב, פעמים יש:

פעמים יש אמת קאור נכונה

מעוררת רגלים בפלעים

ונתקן עורר משקבי גם

ונתקן תוף מצולותיו בקיעים.

המהדיר מעיר: "כסלעים, אוצ"ל: בסלעים, כלומר, אף במקום קשה".

"בפלעים" או "בפלעים" אינו מתישב בענין. ונראה שצ"ל: בפלעים.

כלומר: בחדרי הלב. לשמוש המלה "צלע" במובן זה השוה דיואן, בלבי

אח, הברמן ב, 16: "בלבי אח ובפלעי מדורה". שם, שימה ימינך, ג, 117:

"שימה ימינך על פלעי תשיב אלי פלעי לבבו". דוגמאות נוספות במלון בן-

יהודה, ערך פלע, עמוד 5503. וכונת השיר היא: כשם שהברק מעורר את

גלי הים וחודר למעמקיו, כן מעוררת לפעמים האמת שמחה בלב וחודרת

למעמקיו.

282, תתקצא, צניעות תעשה :

צניעות תעשה לך שם בגלוי
ושפלות תעלה אותך לקרום
ושיש בקצט יהי לך רב וגילה
בקן קעוף יהי לך ים ודרום
קטח במעקה גלד לחיה
ותמורה ארז בגד לקרום
ותתקצא בסות פרום ותאחז
באותיות זמן אחוז ופרום.

המהדיר מעיר : «5-6. סתום».

אולי צ"ל : בטח במעקה גלד לחיה וכו', כלומר : בטח באלהים המלביש
עור את החיה (שאינה יודעת לעשות לה בגד) והמלמד את הערום לארג לו
בגד.

286, תתרה, צמד ישר לב :

צמד ישר לב קשי לבב...
מונה עלי חסא וגם לא על קרי עוצם
נקטר קשי לב אשר קבץ בישר כמו
נקטר בשר פר אשר קבץ עלי עצם.

נראה להשלים : צמד ישר לב קשי לבב [בישר לב] במקום מלת "קמ" בשורה
השלישית, שהיא נגד המשקל, אולי צ"ל : לב, כפי שהעירני מר שמואל
אשכנזי, "קשי לבב" פרושו כאן : אמן לב, לשבח ולא לגנאי. ופרוש כל הבית
הוא : ישר לב המתבר אמן לב אל ישר לבו, הוא מודה על חטאיו ואינו עוצם
עיניו ומכסה על פשעיו. טוב אמן לב שחבר אל ישר לב כמו שטוב בשר פר
הרך המתבר ונאחז בעצם הקשה, שקשי העצם משמרתו.

290, תתרכ, צפה ליד :

ולאב אשר גלל
יהיה בנו זולל
בצרור אשר נגלל
השב אלי-גולל.

המהדיר מעיר : «כצרור (אולי מוטב : בצרור), כאבן במרגמה, משלי כ"ה, ח.

וכתרגומו שהובא ברש"י ורד"ק שמו"א י"א, ח. ועיין דרשת חו"ל בתוספתא עבודה זרה פ"ה (מהד' צוקרמנדל סופ"ו) = חולין קלג, סוף ע"א.
יותר נראה לקשר למשלי כ"ו, כז: "וגולל אבן אליו תשוב", ולפי זה פצור = כאבן (סתם, לא כאבן במרגמה).
296, תתרט, קבל כלי:

קבל כלי קסף שמים וקרות מן
קסף דבר שלום לרצים ואור פנים
נצח שמים אין קצוכם לך מחסור
קסף פני-צדק וסכנה לנרצנים.

מה ענין כלי כסף לכאן, ומדוע בלשון נקבה, "שמים". "קרות"? אין ספק שצ"ל: כלי כסף (על דרך: "ולכו שברו קלוא קסף ובלוא מחיר יין וחלב, ישעיה נ"ה, א), כלומר: רכש לך בלי כסף שתי מדות היקרות מכסף, והן: דבור שלום לרעים והסברת פנים. והתרחק משתי מדות, שלא תפסיד כסף בהתרחק מהן, והן: פנים ועומות והתחברות לנרגנים.
305, תתרעא, רכב עיפה:

רכב עיפה ופשוט פנימה
תפצין וצל בגלי יגעה.

המהדיר מעיר: "עיפה, בגליון: מלשון עושה שחר עיפה (עמוס ד', יג). שפי': חשוכה [=חשיכה]. אבל ר"י בן חיוג' בערכו חשבו כמו "התעייף עיניך בו ואיננו" (משלי כ"ג, ה), ועיין אף ריב"ג בשרשיו ערך עוף ועיף, וא"כ כאן כנראה הכוונה: רכב על כל דבר מהיר וכדומה. — יגעה, שם מחודש ומנוקד כך בכה"י.

נראה ש"עיפה" פרושה: אפל, ובהשאלה: מדבר, וכן בדיואן, הכל היום, הברמן ב, 6: "הכל היום נסיעה וחניה וכל ליל מלון עיפה ואיה", נראה כנוסח ברודי (עמוד 89): קאיה, וכפרוש ברודי: "וללן בלילה במלון במדבר מלון אורחים כמו איה". השוה גם שם, אם תבך, א, 145: "ויעמידני בהיכלי ענג עמדי חסר ענג בארץ עיפה", שם, 146: "טל הוא בחם היום ושמש יום קר ועב בעצר והדס בעיפה", על-פי: "אתן במדבר ארז שטה והדס" (ישעיה מ"א, יט) (אמנם קשה שבאה "עיפה" כמלת-חרוז באותה הוראה פעמיים באותו שיר). במקום "רגלי" נראה כנוסח ששון (עמוד רלט): רגל.

והכונה: רכב (אפילו) למדבר, וחפש להגיע לחפצך בנסיעה, או בהליכה, אפילו כשרגלך יגעה. השוה דיואן, אם תבך, הברמן, א, 144: "רדה ים או בציה עופה ונהג ולך בנתיב תלאות עד כי תשיג מלוכה או תהי לגדופה". בן משלי, 262, תתקטו, עלה על: "עלה על-משברי מות לחפצך", שם, 304, תתרסה, רדוף על: "רדוף על רגלך ודרוש במי רוש אשר ייטב לך ובפת חרבה" (כלומר: ודרוש אשר ייטב לך במי רוש ובפת חרבה).

307, תתרעה, רמיתך בראשיתך:

בך נוצץ קשנאף קים וקבן

פצתך לו למען קאמינך

ואם אין לך קשוא טוב איך תלמד

אשר אין טוב לך בו את-לשונך.

המהדיר מעיר: "אם השוא רע הוא אל תשתמש בו אף לשונא". נראה יותר לפרש: אם השקר רע הוא, איך תרגיל את לשונך בדברי שקר? והלשון מושפעת מדברי הכתוב: "למדו לשונם דבר שקר", ירמיה ט', ד, כפי שהעירני מר שמואל אשכנזי.

331, תתשסד, שח רש:

או-אם אהי מתכבד

קבד בקה שמוני

או-אם לדבר בטוב

אך-בה קסיל שתוני.

"שתוני" הוא בכנוי נוכחים: אתם שםם אותי. אבל בהקבלה לפעל "שמוני" שקדם לו, נראה שצ"ל: שתוני, בכנוי נסתרים: הם (שחו = שמו) אותי. וכן נקד דוד ילין, כתבים נבחרים ב, 263.

מורשים בשירת הנגיד

הצירוף "מורשי לב", הבא במקרא רק פעם אחת ויחידה (איוב יז, יא: ימי עברו זמותי נתקו מורשי לבב), הובן לכמה מפרשים (אבן עזרא, רש"י, רד"ק, רלב"ג) כלשון מחשבות. הבנה זו, הרווחת גם בימינו (ראה מילון בן-יהודה, ערך מורש: טורסיני, ספר איוב, למקום), הביאה את מפרשי הנגיד להבין מורשים כלשון מחשבות גם בשירת הנגיד, אף כי פירוש זה נמנע במקומות אחדים, גורם לקשיים ניכרים באהדים, ודחוק באחרים.

הרי כל המקומות שבהם משתמש הנגיד במלת "מורשים":

1. ולך אהבה לקיר לבי ומורשיו מחברת (דיואן, הברמן, א, 38).
2. אספר פעלת אל אשר עשה נא בצרה אשר ראשי ביום הלבנה וקרֶב עצמי מחלה השכינה ובאתה במורשי אלי קרבנה (דיואן א, 46).
3. ודוה בלב נשבר לשברו ומורשים אשר אין מתם בהם ונפש מנגעת (דיואן א, 148).
4. באל אחד אשר יחיד יצרך ומלבי ומורשיו גזרך (דיואן ב, 71).
5. עצמי מלאו צירים ותוגות ועיני נגרה מאין הפוגות ומכאוב צץ במורשי כדשא יכסה אחרי מטר ערוגות (דיואן ב, 97).
6. עלי מה אקרעה מלבוש ומדים ולבתי כבגד עש ועדים ולמה תעלו חמר עלי סות ומורשי כמו שדות (נוסח אחר: בורות) בשדים (דיואן ב, 100).
7. כל לב הוגה ביגון חולה מחבל זכר המליטה כל נפש איש בין מורשיו כספינה בין גלים שטה (דיואן ג, 30; בן קהלת, אברמסון, שן).
8. ואראה בהתלבן זקני במורשי מקום שחרות זקן כפיח בסירותי (דיואן ג, 35; בן קהלת קלז).
9. הם אורו זיקות במורשי בעת נסעם לשונותם בראשי נצבו נדתם והאירו קוצותי כאש קרבו ואם לא יחשכו כי תקרבו (דיואן ג, 103).
10. במורש לבבך תאצר את סודך (בן משלי, אברמסון, רלב).

11. והריח בדעתך סוד לבבו ומורשיו עלי רוח שפתיו (בן משלי שכא).

12. אם ימותי שנו קוצות בראשי שחרו מורשי בהתלבנמו דע לבבי כי כן ישנה זמנך את יצורי כלם דבר יום ביומו (בן קהלת מו).

13. דאגה תערכנה מחשבות איש במורשיו ואת נפשו מניאה (בן קהלת קג).

פירוש מורשים כלשון "מחשבות" נמנע במקומות 2, 5, 7, 13, שכן מחשבות, כמושג מופשט, אין צרה, או מחלה, יכולה לבוא בהן (מקום 2), אין מכאוב יכול לציץ בהן (מקום 5), נפש איש אינה יכולה להיות ביניהן (מקום 7), ואין מחשבות איש יכולות לערוך דאגה במחשבותיו (!) (מקום 13). פירוש זה גורם לקשיים ניכרים במקומות 6, 8, 12, שהתלבטו המפרשים בפירושם, והוא דחוק בשאר המקומות. ד"ר מ' זידל ("מורשים ועשרה", ספר בירם, 219—223) צִעַד צִעַד חשוב קדימה, בהבינו שאין מורשים דבר מופשט, כמחשבות, אלא דבר מוחש. ד"ר זידל מניח, שפירוש מורשים — חוטי שער, שערות. בהבנה זו הוא משתדל, ברוב חריפות, לפרש את המקומות 2, 5, 6, 8, 12, לעומת זה הוא נאלץ להניח שבמקום 7, מורשים = לב, מחשבה, ובמקום 9 אין הוא מכריע בין ההבנות: במורשי = בשערות, או: בלבי.

ד"ר זידל לא שם לב כנראה למקומות 1, 3, 4, 10, 11, 13. אחרת היה אולי רואה, שההבנה מורשים = חוטי שער, שערות, אינה אפשרית בהם.

אין מורשים בשימוש הנגיד אלא שם נרדף ללב, ופירושם כנראה: לוחות הלב, כתרגום באיוב: מורשי לבבי — לחי לבבי. פירוש זה בא כנראה לתרגום על-ידי השוואת מלת מורשי למלת מוריש במשמעות קורה, לוח עץ, במשנה ובתלמוד (ראה יסטרוב במילוננו, ערך מריש). בהבנה זו מתפרשים באופן טבעי ויפה כל 13 המקומות.

הרי פירוש המקומות הקשים:

6. ולמה תעלו חמר עלי סות ומורשי כמו בורות בשדים — ולמה תעלו עפר על בגדיי לסימן אבל, והרי לוחות לבי דומים לבורות המלאים עפר (חמר) שבעמק השדים (וכעין זה פירש ברודי במהדורתו, עמ' 70).
8. ואראה בהתלבן זקני במורשי מקום שחרות זקן כפיח בסירותי — ובהתלבן זקני אראה בלוחות לבי מקום שחר מוקנה כפיח בקדרות. כלומר: לבי הולך וקודר, ככל ששערותי הולכות ומלבינות (השווה להלן, 12). לביטוי "ואראה... במורשי מקום שחרות זקן" השווה בשיר זה, בית 3: "היש... בנפשי מקום חפץ".
11. והריח בדעתך סוד לבבו ומורשיו עלי רוח שפתיו — המלים לבבו ומורשיו קשורות יחד, והכוונה: והריח באמצעות דעתך, את רזי לבבו, ולוחות לבבו על פי דיבורו (כתרגום ישעיה יא, ד: וברוח שפתיו ימית רשע — ובמליל ספותיה).
12. אם ימותי שגו קוצות בראשי שחרו מורשי בהתלבנמו דע לבבי כי כן ישנה זמנך את יצורי כלם —

המלים "שחרו מורשי בזהתלבנמו" מהוות מאמר מוסגר,
והכוונה: אם הזמן הלבין את הקוצות השחורות שבראשי וגרם
על-ידי זה של בבי קדר (השווה לעיל, 8), דע לבבי וכו'.

צלילי שיר השירים בשיר-אזור

דב ירדן

ישראל, כך גם שירנו: אפשר להבינו כשיר-חול וכשיר-קודש כאחת. שם המחבר "יהודה" רשום בראשי המחרוזות. האם הוא יהודה הלוי? דבר זה קשה לענות עליו. אף כי השיר יפה אינו מגיע למיטב שיריו של הלוי. השיר אינו רשום ב"אוצר השירה והפיוט" לדוד-זון.

השיר אינו מנוקד בכתב-היד.

„סתחי לִי” — עֲנִיתִיהוּ.
קמתי — לא קָצַאתִיהוּ.

אֵל נָעַם קְרִיאֹתִיו
לְנִדְוִדִי וְתוֹגֹתִיו,
וּבְקוֹמִי לְאִמְרוֹתִיו — (1)
— אֵט עָלִי (2) קְרִיאֹתִיהוּ
מֵעוֹן לִךְ נִתְמִיחֵהוּ.

הוֹלֵכָה (3) מֵרָגֶל מֵרָגֶל
לְקַחֵהוּ אֶת רִדְדֵי רֵאשִׁי, (4)
— דוֹר שְׁאֵהָקָה נִפְשִׁי
נָא עֲמִי תִבְקָשׁוּהוּ,
וְצָרוֹר מֵרֶגֶל — סִיחֵהוּ. (5)

צִד חֶמֶק וְלֹא סָנָה:
אֵן מְרִבִּיץ, (6) וְדִיד, אָנָּה? (7)
אֶת — לִךְ אֶהָקָה בָּנָה (8)
שֶׁמֶךְ אֵל תִּנְיָאָהוּ, (9)
מִקְדָּשׁ, לִךְ אֲשִׁימָהוּ.

שְׁמוֹנִי לְנוֹטָרֶת,
שְׁמִתְנִי שְׁחִרְחֶרֶת,
גַּם בְּמֵרָגֶל מִקְשָׁרֶת, (10)
עָלִי לְבִי מִקְשָׁרֶתִיהוּ,
וְלִשְׁכְּנִי דְבִשְׁתִּיחֵהוּ. (11)

הוּא שְׁבַע שְׁמִחוֹתִי, (12)
גַּם מִיטֵב וּמִירוֹתִי,
עַם רַבִּי שְׁלוֹמוֹתִי, (13)
לְבָבוֹת, (14) אֵם וְכִרְתִּיחֵהוּ,
וּבְלִבִּי עֲסִנְתִּיחֵהוּ.

השיר „קול דודי“, המתפרסם כאן על-פי כתב-יד „הברו יוניון קולג“, סינסינטי, מספר 308, דף י' עמודים א—ב, הוא פרפרזה של פסוקים משיר השירים, לשיר-אזור. עקר יסודותיו לקוחים משיר השירים, אבל נוספו בו יסודות חדשים. יפיו של השיר הוא במשחק בין הישן ובין החדש, בין השעבוד למקור ובין השחרור ממנו. כמו ששיר השירים פשוטו חול והוא נדרש כשיר-קודש, המת-אר את היחסים בין הקדוש-ברוך-הוא ובין כנסת-

קול דודי בְּצֶת דָּפֶק (1)
עבר כְּצִי, חֶמֶק

יִשְׁתִּי — וְלִבִּי צָר (2)
וּבְאֵשׁ—אֶהָקָה בּוֹצֵר
5 קוֹם צֵא נָא וְהִנְצֵרוֹ (3)
סָנָה רָצָה כְּמִוּ כְּרָק,
— אֵט עָלִי לְבִי אֲסִיר חֶשֶׁק. (4)

הַשְׁמִיחִים מִצְאוֹנִי,
הַכּוֹנֵן מִצְעוֹנִי,
10 מִה־דוֹדְדִי שְׁאֵלוֹנִי,
וּבְשֶׁמֶן (5) שְׁמוֹ יוֹרֵק,
חֶכְמוֹ מִה־מְאֹד מֶתֶק (6)

וְאַעֲזֹב בְּמֵרָגֶל שִׁיחִי
אֵן מְרִבִּיץ, וְדִיד רֵוִחִי,
15 אֶת סִלְצִי וּמִבְטָחִי,
תוֹף לְבִי, וְבוֹ חֶשֶׁק
אֵם מִקְרָב וְאֵם מִתְּרֶסֶק — (7)

דְּגָלִי אֵם הִנְיָאוֹנִי,
הַשְׁמֵשׁ שְׁנִפְתָּנִי,
20 נְאוֹה צִד מְאֹד אָנִי,
שֶׁם דוֹדִי אֲשֶׁר רָסַק
כִּי שֶׁשֶׁף וְגַם מִרָק (8)

הוּא אוֹרִי וְהוּא מְרִי, (9)
שִׁי לוֹ אֶתְנָה שִׁירִי,
25 שְׁנִתְחִי וְאֶזְכְּרִי (10)
אֵיךְ אוֹכֵל לְהִתְעַפֵּק
שְׁנִגְלוֹת צְפוֹן חֶשֶׁק — (11)

דב ירח

אור שהוא חושך

„זכרתי אני בספר התוספת ענין שלישי, והוא: ואר
את הלילה (שמות יד, כ), ולילה אור בעדני (תהלים קלט, יא),
שניהם הפך הענין הראשון, רצה לומר שהם מענין החושך,
כמו שאמרו במשנה (פסחים א, א): אור [ל] ארבעה עשר“
(ספר השרשים לרבי יונה בן גנאת, ערך אור).

פירוש זה, השם אור ל„חושך“, מגיה אור על כמה
סתומות בשירת אלעזר בן יעקב הבבלי.

(1) ב„דיואן רבי אלעזר בן יעקב הבבלי“, מהדורת ברודי,
בא ארבע פעמים הצירוף אורי אור, ושלוש — מאורי אור
(האותיות במובאות הבאות מסמנות את השיר, והמספר —
את הבית):

קעו 17: אשר פניו כירח בהלו ואורי אור במחברת
עגולה.

קפג 21: בעוד גלגל באורי אור יסובב ואורים ימשלו ימים ולילות.

קפח 16: בעוד תמשול ביום שמש צדקה, וירח ואורי אור בלילות.

רה 11: מקום האור — וחשך לא ישופו, ואורי אור — ואינם מעריבים.

קצא 11: בעוד יעלו מאורי אור וירדו בקרב מחברות חוג העגולות.

קצה 10: ואיך ידמה לשרי הזמן, איך — ולו בינות מאורי אור מגורים.

רפו 10: אשר הקניא נשיאי רום בידיו והוביש את מאורי אור בפניו.

צירופי אור אלה „אפלים ולא גוגה להם“, אם מבינים בהם אור כלשון אור ממש, אולם הם מזהירים כוכבים, אם מבינים בהם אור כלשון חושך ולילה: אורי אור, או מאורי אור הריהם אורי לילה, או מאורי לילה, כלומר כוכבים.

אפשר, שהבין כן משוררנו גם ביחזקאל לב, ח: כל מאורי אור בשמים אקדירם עליך, ובתהלים קמח, ג: הללוהו כל כוכבי אור.

2) בקינה לתשעה באב „לבי לציון כים יהמה“ למשוררנו (מחזור ארם צובה מהדורת 1527 דף שכ ע"ב, מהדורת 1560 דף רלח ע"א, ד"ר שמעון ברנשטיין, סיני יח (תש"ו) עמוד לג, נאמר „אורו מאורי זבול בעדה ונעלה כבוד שדי ונהפך גבון ומה יומה ולילה“. ברנשיין מפרש: בעדה =

מאחוריה, כלומר, המאורים חשכו; נכון — כינוי לבית המקדש
 (לפי ישעיהו ב, ב ועוד). אבל פירושים אלה דחוקים. אין ספק
 שאורו כאן פירושו: ח ש כ ו. וכן בדיואן רב 18: אור שבת
 אור ובוש צדק וגם מאדים חפר והן חושכה שמש ודורכת,
 ופירש ברודי: "ר"ל ח ש כ" (במקום ודורכת נראה שצ"ל:
 ודועכת).

לשם השלמת ההבנה בפסקה המובאת נעיר, שמלת
 ומה טעונה מחיקה. היא מיותרת בהתאם למשקל, ואינה אלא
 בתיבה כפולה בלתי-מושלמת של מלת יומה שלאחרית. הניקוד
 נכון — אינו נכון, ויש לומר: ונהפך נכון יומה, מלשון משלי
 ד, יח: "הולך ואור עד נכון היום".

תשעה שירים חדשים לרבי משה בן עזרא ואחד לרבי יוסף בן סהל

דב ירדן

יהודה הלוי לברודי: תאב לראות (גב, ברודי ב 317: תאב לחזות), בחדר ענג (גב, ברודי ב 32), אמר אל מי (גב, ברודי ב 61), הנה אני (גב, ברודי ב 267).

מצד שני מוכח מכתב־היד שהשיר "איך יתחל־חל" (ס; ברודי שיר קפז) אינו לרבי משה בן עזרא, כי אם לרבי יעקב בן תבאן: השירים "אור מגליל", "כוכב כאשר" ו"איך יתחל־חל" באים בכתב־היד רצופים. לפני הראשון נאמר: ואדרג [= ואדרג] אליה ר' יעקב בן תבאן הזה [= הדרג] אל מקטועה [= אלמקטועה] אלי אשתא־לה (= ושלח אליו ר' יעקב בן תבאן את השיר הקצר הזה אל אשת־לה). לפני השני נאמר: פגאו־בה [= פגאובה] עלי הא [= עליהא] אל אסתאד [= אלאסתאד] ר' משה (= והשיבו עליו החכם ר' משה). לפני השלישי נאמר: פראגעה [= פר־אגעה] ר' יעקב אלמדכור [= אלמד'כור] בקולה (= והשיבו ר' יעקב הנזכר לאמר). ואמנם בבאור ר' פיקפק ברודי אם השיר "איך יתחל־חל" הוא לרבי משה בן עזרא או "יתכן שהשיר כולל את תשובת הידיד".

כתב־היד אינו מנוקד, פרט למלים או אותיות בודדות.

תודתי נתונה לד"ר נחום גולב מ"היברו יוניון קולג' ", סינסינטי, על עזרתו בתרגום הכתובות הערביות.

עשרת השירים המנויים להלן מתפרסמים כאן לראשונה בדפוס, על־פי צילום דיואן רבי משה בן עזרא, כתב־יד מוסקבה, מספר 1232, הספריה על שם לנין, אוסף הברון דוד גינצבורג, שבא לידי בטוב־עינו של ד"ר נחום סרנא, ספרן "בית המדרש לרבנים באמריקה", ניו־יורק. השירים לא באו ב"משה אבן עזרא, שירי החול" לברודי, ואינם נזכרים ב"אוצר השירה והפיוט לדודון. הרי רשימת השירים, לימינם מספרם הסדורי ולשמאלם בסוגריים מספר הדף בכתב־היד, בצ"ר נקודה אחת לציון עמוד א, ונקודתיים לציון עמוד ב:

א. זאת לפלוני (גב:). ב. שירך גביר (עב:). ג. מאין לשון (עג:). ד. הקשב ישן (עה:). ה. פתה זמן (עו:). ו. חדלי אנשים (עז:). ז. אנה אבקש (צא:). ח. אלון עלי לבי (צא:). ט. שאלתם על יליד (צא: קיא:). י. הנה אחי (קיא:). השירים א, ג־י הם לרבי משה בן עזרא. השיר ב הוא לרבי יוסף בן סהל.

ארבעה שירים נוספים לרבי משה בן עזרא נשלחו על ידי לפרסום במקומות אחרים. השי־רים הם: בכל עת (לה: — לה:), בחולפות הזמן (מא: — מב:), מה נעמה (עג:), צבאות מדכות (פ:). ארבעה־עשר השירים הנזכרים הם כל השירים שלא נדפסו עד עתה הכלולים בכתב־היד. ארבעת השירים הבאים מיוחסים בכתב־היד לרבי משה בן עזרא, אולם נדפסו בדיואן רבי

א

---/---	---/---	---/---	---/---
הזכרונות	על כל ספרי	השר כתבו	זאת לפלוני
האחרונות	לראות דורות	חזר פעלו	במגדל עץ
נטה לפנות	שמש צדק	הוריו לאיר	עמד תחת
אותו לקנות	ידו הוסיף	הלם חנם	ובעת נמכר
על קו לבנות	חרבות ביתו	רוחו לקום	העיר האל
כדרך בנות	נצב לעד	על מגדל זה	הנה זכרו
גם מבנות	טוב מבנים	לו יד ושם	ובחומותיו

ז

נִפְשִׁי לְמִרְאָהּ וְכִלְתָּהּ נִכְסֶפָה
קָבַר אָחִי עוֹקֵר וְאֶדְעָה אֶרְדָּפָה

ח

אָכַן יִמְאֵן הוּא לְהִתְנַכֵּחַ
יַעֲקֹב יָמִי חַיִּי אֲנִי אֶשְׁכַּח

ט

אֲשֶׁר אוֹתוֹ זְמַן קָבַע
אֲשֶׁר יֵאָכֵל וְלֹא יִשְׁבַּע

י

הֶלֶךְ, בְּטָרֶם כָּל יָקוֹם, לְהִבָּל
פָּנוּ קִימוֹ סָעוּ אַחֲרֵי אֲחֵיכֶם הִבָּל

אָנָּה אֲבִקֶּשׁ אֶת יְלִיד חֶן, שְׁאֵפָה
לְוִלִי זְמַן אֶסֶר פְּעָמִי – שְׁעָרֵי

אֶלּוֹן עָלִי לְבִי לְבַל יִהְיֶה,
תִּשְׁכַּח יְמִינִי, יַעֲנֶה לִי, אִם

שְׁאֵלְתָם עַל יְלִיד הַחֶן
אֶכְלָהוּ זְמַן רָעַב

הִנֵּה אָחִי קִין בְּהִבָּל בָּא וְכֵן
לֹא זֹאת מְנוּחַתְכֶם, בְּנֵי אִישִׁים,

הִנֵּה אָחִי קִין בְּהִבָּל בָּא וְכֵן
לֹא זֹאת מְנוּחַתְכֶם, בְּנֵי אִישִׁים,

א. זאת לפלוני

הכתבת : וממארס [=וממארס] עלי תיבה (=וממארס
שנחקק על תבה [ארון קדש]). כתבת השיר "מעם אדני"
שלאחריו : ולה פירלך [=פי דילך] אל גרץ [=אלגרץ]
(=ולו בכונה הזאת), ואצל ברודי (שיר צב) : וממארס
עלי אלייבה. בבית האחרון : "חודש שנת שבעים ושבע",
ואצל ברודי : "ששים ושבע".

2 ובמגדל עץ, ארון הקדש, מלשון : ויעמד עזרא
הספר על מגדל עץ (נחמיה ח ד), שדה תבה ומגדל (שבת
טז ה, ועוד). וכן בבית 6 : על מגדל זה.

3 לאיר שמש צדק נטה לפנות, להאיר את שמש הצדק
שנטה לפנות, מלשון : כי פנה היום (ירמיה ו ד).

4 ובעת שהתום לא נחשב למאומה עד שנמכר חנם,
הוא הוסיף לקנותו, כי יקר בעיניו.

5 העיר האל את רוחו לקום ולבנות את חרבות
ביתו בקו הבנין. מלשון : ויקומו... לכל העיר האלהים
את רוחו לעלות לבנות את בית יי (עזרא א ה). וכן כתב
משוררנו : אלי בית גבנה על קו (אלי בית, ברודי קלב
א).

6 נצב... כדרכונות, מלשון : ולהציב הדרבן (שמואל
א יג כא).

7 על-פי : ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב
מבנים ומבנות (ישעיה נו ה), אולי אפשר ללמד מכאן
שהמהולל היה חשוך בנים.

ב. שירך גביר

שיר זה בא אחרי השיר "איכה יועם" ולפני השיר
"במה אודה" (ברודי שיר קד). הכתבת לשיר "איכה
יועם" : ואסתלע ראי ר' יוסף בן סחלפיאל שער [=סהל
פי אלשער] אלמצנוע אלדי [=אלדי] לה פכתב אליה
(=ובקש [רבי משה בן עזרא] את חות'דעתו של ר' יוסף
בן סהל על השיר העשוי (?) אשר לו, וכתב אליו [רבי
יוסף בן סהל]). הכתבת לשירנו : וקאל פי אל מענה
[=אלמעני] (=ואמר [רבי יוסף בן סהל] בענינו), כלומר :
ואמר בענין עצם השיר. הכתבת לשיר "במה אודה" :
פראגעה [=פראגעה] רצי [=רצי] אללה ענה (=והשיבו
[רבי משה בן עזרא], ירצהו האל). כתבת דומה לכתבת
השיר "איכה יועם" באה גם בשיר אחר של רבי יוסף
בן סהל בשבח רבי משה בן עזרא, הוא "אוי כי פניני
שיר" (דודון 1724) : וכאטבה ר' יוסף בן סהל פי שאן
(אלשיר) [=אלשער ?] אלמצנוע אלדי [=אלדי] לה פקאל
פיה (=ופנה אליו ר' יוסף בן סהל בענין השיר העשוי ?)
אשר לו, ואמר בו (גויבאואר, קטלוג כתב'היד העבריים

ו. חדלי אנשים

הכתבת: וקאל איצא [=איצ'א] (=ואמר עוד).
 1 חדלי אנשים, מלשון: נבזה וחדל אישים (ישעיה נג ג): הכסילים צחקו לחכם שמת חשוך בנים.
 3 זכרם יהי אובד, מלשון: אבד זכרם המה (תהלים ט ז), זכרו אבד מני ארץ (איוב יח ז). וכן כתב משוררנו: מידעי יריבון כי ערירי אני הולך וחטא עלי ישיתון, ולי ילדי תעודה שוטטו על פני תבל ולעד לא ימותון (מידעי יריבון, ברודי שיר רל).

ז. אנה אבקש

הכתבת: ופיה (=ובו). שלשת השירים הבאים הם האחרונים בקבוצה של אחד-עשר שירים בני בתיים על מות יעקב בנו של המשורר. בראש הקבוצה (צ): כתוב: ולה ירתי [=יר'תי] אבנא צגירא תופי לה (=ולו, יקונן על בן קטן שמת לו).
 1 יליד חן, וכן להלן בשיר ט בית 1: שאלתם על יליד חן. בכתב-היד ספק "החן" (נגד המשקל) ספק הא מחוקה. שאפה נפשי למראהו וכלתה נכספה, אשר שאפה וכלתה ונכספה נפשי לראות אותו, מלשון: נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג).
 2 שערי קבר, על-פי: בשערי שאול (ישעיה טו ז) ואדעה ארדפה, על-פי: וגדעה נרדפה (הושע ו ג).

ח. אלון עלי לבי

הכתבת: ופיה איצא [=איצ'א] (=ואמר עוד).
 1 לבי לבל יהמה, מלשון: לבי למואב כחלילים יהמה (ירמיה מח לו). להתוכח, לקבל תוכחת. השוה: במהלך (=בהליכה) למוכיחים אנוש יתוכח (בן משלי, במהלך, אברמסון רלה), התתוכח באמרי פה ולא הוכיחך שכלך (שם, התתוכח, תלב), אשר יחפץ להתוכח יצפה מעון שרים ויתעשת למתים (בן קהלת, כבר היטיב, אברמסון רכה).
 2 מלשון: אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני (תהלים קלז ה).

ט. שאלתם על ילדי

הכתבת בדף צא: וקאל (=ואמר), ובדף קיא: ופיה (=ובו). ובשיר "כתב נוחם" (קיא, ברודי שיר רז) שלפניו: ומן באב אל רתא [=אלרת'א] ואל תאבן [=ואלתאבן] והו (=ומן השער בקינות והספדים, והוא).
 1 קבע, גול, מלשון: וקבע את קבעיהם נפש (משלי כב כג).

י. חנה אחי

הכתבת: ולה איצא [=איצ'א] (=ולו עוד).
 1 אחי קין, הבל. בהבל בא וכן הלך, מלשון: כי בהבל בא ובחשך הלך (קהלת ו ד).
 2 פנו קומו סעו, על-פי: פנו וסעו לכם (במדבר יד כה), קומו סעו ועברו (דברים כ כד).

בספריה הבודליאנית (אנגלית), כרך א, עמודה 664, לשיר 145.

1 גביר, שר. ענק צואר, מלשון: באחד ענק מצורניך (שיר השירים ד ט), ועוד. ואל מוסר אוילים עכסו, מלשון: וכעס אל מוסר אויל (משלי ז כב). בכתב-היד: עכסי, וכן בסיומי הבתים הבאים: מכסי, רוכסי, והסמך מנוקדת צירה. 2 מכסו, מלשון: והרמת מכס ליי (במדבר לא כח).
 3 מלשון: תמשך לויתן בחכה (איוב מ כה): חסתירם בסתר פניך מרכסי איש (תהלים לא כא).

ג. מאין לשון

הכתבת: וקאלפי [=וקאל פי] תאלמה פי מרץ' אצ'אבה [=אד'י כה ?] (=ואמר בכאבו במחלה שפגעה בו).
 1 חלי מעיד בי בלי לשון שחולה אני, ודמעי מעיד על כאב לבי. וכן להלן בשיר ד בית 3: אסון מאין לשון קורא.
 2 אין עמי אל קום, אין לי כח לקום, מלשון: ומלך אלקום עמו (משלי ל לא), והבין כנראה "אל" כסמיכות מן "אל", כמו "קן" מן "קן", מלשון: יש לאל ידי (בראשית לא כט), ועוד. אעמד מרעיד, מלשון: ובדברו עמי... עמדתי מרעיד (דניאל י יא).
 3 מלשון: רפו ידינו (ירמיה ו כד), ועוד: חשכו עינינו (איכה ה יז): ומתניהם תמיד המעד (תהלים סט כד).

ד. הקשב ישן

הכתבת: וקאל איצא [=איצ'א] (=ואמר עוד).
 1 מלשון: השכבים על מטות שן (עמוס ו ד): את מי יורה דעה (ישעיה כח ט).
 2 לילות עמל, מלשון: ולילות עמל מנו לי (איוב ז ג).
 3 קום צא אל הבקעה, כלשון הכתוב (יחזקאל ג כב), ואצלנו "בקעה" פרושה: בית-עולם. וכן כתב משוררנו: צאה לך אל חצר מות והבט ישניה ותהיה בוש ונכלם, ראה גופים מכוסים באבנים והעפר יצועיהם וצלם, וזאת היתה מנוחתם וחלקם בעוד תבל ובתימו לעולם (צאה לך, ברודי שיר קטו).
 4 מלשון: כי היה דבר המלך נחויך (שמואל-א כא ט): וזאת המרגעה (ישעיה כח יב), וכן להלן בשיר י בית ב: לא זאת מנוחתכם.

ה. פתח זמן

הכתבת: וקאל איצא [=איצ'א] (=ואמר עוד).
 1 לבנות ולנטע, כלשון הכתוב (ירמיה א י, ועוד).
 2 כלו בהבל כל ימותיהם, מלשון: ויכל בהבל ימיהם (תהלים עח לג).
 4 וילכו הלוך ונסוע, מלשון: ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה (בראשית יב ט), וילך הלוך וגדל (בראשית כו יג), וכן כתב משוררנו: יזכר גבר בימי חייו כי למות הוא לקוח, ולאט יסע כל יום מסע אכן יחשב כי ינוח (יזכר גבר, ברודי שיר סח).

בחומותי יד ושם טוב
 אפר ללמד מכאן

יועם" ולפני השיר
 זכתבת לשיר "איכה
 חלפאל שער [=סהל
 ר"ן] לה פכתב אליה
 ותדעתו של ר' יוסף
 לו, וכתב אליו [רבי
 וקאל פי אל מענה
 הל' בענינו], כלומר:
 "שיר "במה אודה":
 ללה ענה (=והשיבו
 כתבת דומה לכתבת
 אחר של רבי יוסף
 הוא "אוי כי פניני
 סף בן סהל פי שאן
 [=אלד'י] לה פקאל
 גין השיר העשוי (?)
 כתיבה העבריים

אמנים

זואו בון האלרים

חורב ס"ה

יוסף

ד"ר דב ירון

אם בלבהכס אש קודח / איצחק האל

שונות, ואפשר שגם התאר הלוי נרמז במלים הראשונות של המחרוזות החמישית, כפי שהובלט בשייר באותיות גדולות.

ההבדלה רשומה ב.אוצר השירה והפיוט" לדודון, כרך ד', עמוד 86, סימן 1404*, על פי כתב־יד כהנא צ"ד 61 (תיאור כתב־היד נתן שם בעמוד 8), והיא מיוחסת שם ליצחק הטרוקי (הקראי, מחבר ספר "חזק אמנות", חי 1533—1594) — כנראה בטעות.

הבדלה זו כתובה פעמים בילקוט שירים ופיוטים מורחי, כתב־יד "הברו יוניון קולג'" (סינסינטי), מספר 218, פעם בדפים 229—330, ופעם בדפים 342—444. בפעם הראשונה הכתבת היא: יצחק זצ"ל (כתור בת זו וכמעט כל שני בתי הפתיחה נשנות פעמים בדף 229), ובפעם השנייה הכתובת היא: הבדלה גירה [= אחרת] יצחק הלוי. השם יצחק יוצא ברור מצרוף האותיות הראשונות של ארבע המחרוזות הרא-

מארך קץ השבִּיחַ
לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי

אם בלבבכם אש קודח
הנה אנכי שולח

קומו היום וצאו
הביטו נא וראו
פנ־שָׁרִים רום יֵדֵאו
לִבְנוֹת עִיר הוֹמִיָּה
וידלג פִּצְבִּיחַ
לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי

יֹשְׁבֵי חֶשֶׁן, מְבִית כָּלֵא
וְיִשׁוּעַת אֵל עוֹשֶׂה פֶלֶא
אֵל הַר צִיּוֹן עֹלֶה נִעְלֶה
צִמַּח מִתְחַתִּיו צוֹמֵחַ
וּקְאִיל יְקוּם פֶּסֶחַ
הֵנָּה אֲנִכִּי שוֹלֵחַ

לְבֹא לָכֶם מֵהָר
וּמִצָּרְף וּמִשְׁהָר
לְאֶשֶׁר בָּהּ לְטֹהַר
וּבְהָר הַמּוֹרִיָּה
כְּמִשְׁפַּט שְׁהִיָּה
לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי

צִיר נֶאֱמָן, הֵנָּה הוּא עֲתִיד
עֲמוֹ מְשִׁיחַ בֶּן דָּוִד
צִיּוֹן יִבְנֶה, חֲזוֹן יַעֲמִיד
שְׁעָר צִפּוֹן יִפְתָּח
יִבְנֶה עוֹד הַמִּזְבֵּחַ
הֵנָּה אֲנִכִּי שוֹלֵחַ

כְּמַעַט קֵט בּוֹא יְבֹא
בָּהּ כִּסְאוֹ וּמִסְבּוֹ
מִכָּל בְּחֶרְתִּי בּוֹ

כֹּה לוֹ אִם יִתְמַהֲמָה, כִּי
עַל צִיּוֹן נִסְכַּתִּי מִלְּקִי,
לִבְנוֹת קִדְשִׁי, לָקִים סָבִי

1. לפסוק כ"ג: חנה אנכי שלח לכם את אליהו הנביא: וסתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים — זה משיח בן דוד; ומלאך חברית אשר אתם חסדים, אליהו או המשיח, והצרות, ציר נאמן" שאול ממשיכי כ"ה, י"ג.

2. על פי מלאכי ג', 1: וישב מצרף מטהר כסף.

3. על פסוק תהלים ס"ט: יושיע ציון ויבנה ערי יהודה, דניאל י"א, י"ד: ינשאו להעמיד חזון.

4. שער צפון — שכרבתו שכנו הכהנים שומרי משמרת המזבח, על־פי יחזקאל מ' ל"ה—מ"ו, ויביאני אל שער הצ' סו... וידבר אלי זה הלשכה אשר פניה דרך הדרום לכהנים שומרי משמרת חבית והלשכה אשר פניה דרך הצפון לכהנים שומרי משמרת המזבח.

1. קודח — בוער, מלשון: כי אש קדחה כאפי (דברים ל"ב, כ"ב).

2. מלאכי ג', כ"ג.

3. על־פי ישעיה מ"ב ז: להוציא: מבית כלא יושבי חשד.

4. על־פי שמות י"ד י"ג: ישועת יי, תהלים צ"ח, ג: ישועת אלהינו, תהלים ע"ה, ס"ו: אתה האל עשה מלא.

5. על פי ירמיה מ"ט, כ"ב: חנה כנשר יעלה וידאח.

6. על פי זכריה י', י"ב: חנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל יי, ישעיה כ"ב, ב: עיר חומיה.

7. על פי ישעיה ל"ה, ו: אז ידלג באייל ססח.

8. ציר נאמן — אליהו הנביא, וכנראה הבין במלאכי ג' א: חנני שלח מלאכי — זה אליהו הנביא, בהקבלה



זשעה באב ליד הכותל המערבי

מיתוח נחושת מאת ב. שץ

בתהלתי ושתבתי
ואני לו כמאור זורח
הנה אנכי שולח

בשמי יעדה חליה
תוך ארץ מאפליה
לכם את אליה

לנאתי היום אל ארצי
כי בהם יקרא: חסדי
במשוש ארץ אמן רבצי
רק בת בכל בית מרזח
תשא, ומקום למנצח —
הנה אנכי שולח

ואחמל על עמי
בם, ישראל פרמי
ושכם אשים שקמי
תהי, ונהי נהיה
תאניה ואניה
לכם את אליה

הן לא קצרה מהושי
כמעט אויביהם אכניע
אשיב, ומאורי יופיע
הרודאים נתנו גית
והרס במדבר פורח
הנה אנכי שולח

צאן פרעיתי ידי
ולבית קרשי הודי
על עמי וכבודי
הגפן פוריה
ונחלים בציה
לכם את אליה

מ"ח. כ"כ). ונקט שכס לשם לשון נוסל על לשון: שכס...
24. בית מרוח — בית אבל, כפרוש חז"ל: מאי מרוחא?
אבל, דכתיב: כה אמר ה' אל תבוא בית מרוח ואל תלך
לססור ואל תנוד להם (ירמיה ט"ז ה)... מנין לאבל שמסב
בראש? ... מהכא: וסר מרוח מרוחים (עמוס ו', ז'), מר
ווח נעשה שר לסרוחים (מי שנפשו מרה ודעתו זחה ומעוהקה
מעליו נעשה שר לנרולים הבאים לנחמו. רש"י) (כתובות
ט"ט): ונחי נחיה תשא — על פי מיכא ב', ד: ונחה נחי
נחיה.
25. תאניה ואניה — ישעיה כ"ט, ב', איכה ב' ח'.
27. עלימי ישעיה נ"ט, א: הן לא קצרה יד יי מהושיע,
תהלים ע"ט י"ג: ואנחנו עמר וצאן מרעיתך.
28. עלימי תהלים ס"א, ט"ו: כמעט אויביהם אכניע.
30. עלימי שיר השירים ז', י"ד: הרודאים נתנו ריח.
ישעיה ל"ב, י"ב: על גפן פוריה.
31. עלימי ישעיה מ"א י"ט: אתן במדבר ארו שטח והרס,
ישעיה ל"ה, ו: נבקעו במדבר מים ונחלים כערבה.

15. עלימי חכוק ב' ז: אם יתמהמה חכה לו כי בא
יבוא, יחזקאל ט"ז, מ"ו: כמעט ק"ט.
16. עלימי תהלים ב', ו: ואני נסכתי מלכי על ציון,
שיר השירים א', י"ב: עד שהמלך במסכו.
17. עלימי עמוס ט', י"א: אקים את סכת דויד, תהלים
ע"ו ז: ויהי בשלם סכו ומעונתו בציון, ושעור הדברים:
בחרתי בו מכל, שיכנה את קדשי ושיקים את סוכתי.
18. עלימי הושע ב', ט"ו: ותעד נזמה וחליחה, משלי כ"ה,
י"ב: וחלי כתם.
19. עלימי ירמיה ב', ל"א: ארץ מאפליה.
21. עלימי זכריה א' י"ד: קנאתי לירושלים ולציון קנאה
גדולה, דברי הימים ב', ל"ו, ט"ו: כי חמל על עמו.
22. עלימי ישעיה ס"ב ד: כי לד יקרא חסדי בה, ישעיה
ח', ז: כי כרם יי צבאות בית ישראל.
23. עלימי תהלים מ"ח ז: משוש כל הארץ הר ציון, ושכס
אשים שכמי — ואת העיר שכס, כנראה כנוי לארץ ישראל
בכלל, אעשה לחלקי, מלשון: שכס אחד על אחד (בראשית

פתרוני סתומות בדיואן רבי שמואל הנגיד

— מאת —

דב ירדן

כאלף שנים חלפו מאז כתב רבי שמואל הנגיד את שיריו, והזמן המכלה הכל כמעט אבד כל זכר למרבית יצירתו, לולא הותר לנו שריד כמעט בכתב־ידו של ששון, המכיל שלש קבוצות של שירים: בן משלי, בן קהלת, וקבוצה שששון קרא לה "בן תהלים" ושלדעת פרופ' שירמן שמה הנכון הוא: הדיואן. ששון פרסם את כתב־היד שלו בשנת תרצ"ד, בלא פירוש ובלא תיקון טעויות־הסופר. בשנות תש"ה־תש"ו הדפיס א.מ. הברמן מהדורה חדשה של "בן תהלים" בשלשה ספרים בתוספת ניקוד ובאור, ופרופ' ש. אברמסון הדפיס מהדורה חדשה של בן משלי (בשנת תש"ח) ושל בן קהלת (בשנת תשי"ג) — אף הן מנוקדות ומבוארות.

שירת קדמונים קשה היא להבנה מצד עצמה, מצד לשונה ואוצר דמוייה, שנתרחקנו מהם בזמן ובמקום. וקשי על קשי נגרם בעטיין של טעויות־הסופר, שעלו בהעתקי כתב־היד זה מזה. יצירה שזכינו, ויש לפנינו העתקים אחדים ממנה — העתקיה השונים מתקנים ומשלימים זה את זה. לא זכינו, ואין לנו ממנה אלא כתב־יד יחיד — לא נותרה לנו בה אלא הדרך הקשה של העיון המעמיק, שבעזרתו אפשר לפעמים לשער את הנוסח הנכון ולנסות להוכיחו לאחר מכן. אמנם על פי רוב כמעט אין צורך בהוכחה, כי "האמת עד לעצמו", ומשנמצא הנוסח הנכון הוא מאיר את אופל הפסקה המשובשת באור בהיר כל כך, שהוא משכנע אותנו מיד בצדקתו, בלא ראיות נוספות.

במאמרי: "ממלוננו המקראי של רבי שמואל הנגיד" (לשוננו לעם, פ"ז, תשי"ח, 135—149; שם צ', 215—225), "להבנתה של קינה אחת לשמואל הנגיד" (ספר דים, תשי"ח, 417—420), "עיונים בבן קהלת" (ספר טור־סיני, תש"ך, 289—295), "עיונים בבן משלי" (סודר להדפסה בספר זיידל), "באורי סתומות בספר "בן משלי" לשמואל הנגיד" (נתקבל להדפסה בספר היובל של "הדאר") — הצעתי פתרונות לחלק מן הסתומות בשירת

הנגיד. בזה הנני ממשיך בהצעת פתרונות לסתומות נוספות, בנוסח ובמובן, ב"דיואן" לפי מהדורת א. מ. הברמן.

ראויה היא שירת הנגיד שחוקרים עמקנים ישחדו מכוחם בעדה. אולי תצטרף עבודת הרבים לחשבון גדול, שיהא בו כדי לגדר את פרצי שירת הנגיד ולקומם היכלה על מכונן.

ספר א', עמוד 17, בשיר "הלי תעש":

ואדירים נתונים על ארצות ברשיונו וברצונו קטולים
כידוע אין משוררי ספרד חורזים באותה מלה בשיר אחד, והנה מצאנו שמלח
קטולים" משמשת בחרוז בשיר זה, להלן, עמודים 21—22:

וראיתי מכבדים אסורים ומובאים סחובים בחבלים
אלי מלך בפיו חיו קצתם ומקצתם ברשיונו * קטולים

ובמקום זה מלת "קטולים" עולה יפה, שכן היא באה בניגוד אל "בפיו חיו (כן צריך לומר, כתיקון בעמוד 167, במקום "היו") קצתם", כלומר: ברצותו הוא מחיה אותם וברצותו הוא ממית אותם, על דרך "ממית ומחיה" (שמואל-א' ב' ו'), "אני אמית ואחיה" (דברים ל"ב ל"ט).

לכן נראה שבפסקה הראשונה טעות סופר לפנינו, ובמקום "קטולים" צריך לומר: נטולים, ונקבל:

ואדירים נתונים על ארצות ברשיונו וברצונו נטולים
וכאן מלת "נטולים" עולה יפה, שכן היא באה בניגוד אל "נתונים", כלומר: ברצותו ממנה אותם וברצותו מסיר אותם.
ספר א', עמוד 21, בשיר "הלי תעש":

הלא זאת היא פעלת אל אשר שת פעלתם פעלת הכסילים
ושת להם עבותים על-ידיהם ועל-לבם צמידים הפתילים

מליצת "ועל-לבם צמידים הפתילים" נתפרשה על-ידי ברודי במהדורתו (כל שירי ר' שמואל הנגיד, עמוד 152): "וחגורות חרבותיהם לא היו מצומדות על מתניהם כדרך הלוחמים (ש"ב כ', ח'), כי אם על לבם (מרב הבהלה והמהומה דעתם היתה מטרפת ולא ידעו מה הם עושים, ואפילו את חגורותיהם צמדו שלא במקומן), ולא יכלו להשתמש בהן כראוי. — הפתילים, לשון חתמך ופתילך (בראשית ל"ח י"ח), שפרשו ר' יונה בשרשיו כמו חגורה, וכן פרשו ר"ש פרחון במחברתו". ונמשך אחריו הברמן במהדורתו (עמוד

(*) [שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, כרך א', עמ' 89, נוסחתו: ברציונו — מ. ה.]

167), הכותב: "הפתילים, של החרבות, ולא כראוי על מתניהם, מחמת המהומה שביניהם". ושירמן (השירה העברית בספרד ובפרובאנס, כרך א', עמוד 98) גורס "צמודים" במקום "שמידים" ומפרש בעקבות ברודי: "הפתילים (בר' ל"ח, י"ח) — החגורות (לפי י' ג'נאח) כאילו היו צמודות על לבם ולא על מתניהם".

ופירוש זה דחוק הוא, שכן דרך הלוחמים לחגר את חגורותיהם לפני שהם יוצאים אל הקרב, כמו שנראה מכתובים כגון: "ותחגרו איש את כלי מלחמתו ותהינו לעלת ההרה ויאמר יי אלי אמר להם לא תעלו ולא תלחמו" (דברים א' מ"א—מ"ב), "ויאמר דוד לאנשיו חגרו איש את חרבו ויחגרו איש את חרבו ויחגר גם דוד את חרבו ויעלו אחרי דוד" (שמואל א' כ"ה י"ג), ועוד, וכן כתב משוררנו: "וסיון תעשה בים סחורה ותצא אל-קרב חגור חגורה" (בן קהלת, בשיר "בטבת לחרישה", מהדורת אברמסון, עמוד 32), ובאותה שעה אין עדין בהלה גדולה כל כך, ולא עוד אלא שגם בשעת בהלה ממש אין תנועת הרמת הידים, הנחוצה כדי לצמד את החגורה על הלב, טבעית, ויותר טבעי וקל הוא לצמד אותה על המתנים, ואם גם ישימו את החגורה על הלב, מה בכך, עדין אין זה מפריע כל כך להסיר ממנה את החרב, והמשורר בודאי שהיה לאל ידו לבחר ציור אחר, בולט יותר, לחסר יכולת.

אולם אין ספק שהנוסח הנכון הוא "צמידים", ביד, כמו שהוא גם במהדורת ששון (עמוד כ"ב), וכפי שבדקתי בקריאה נוספת גם בצלום כתב-יד ששון, הנמצא בידי ואין "פתילים" כאן לשון חגורות כלל, אלא מלשון "צמיד פתיל" בכתוב: "וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו טמא הוא" (במדבר י"ט ט"ו), והבין הנגיד, כנראה, "צמיד" כשם עצם, כלשון מגופה ומכסה, ו"פתיל" כשם תאר, בהוראת: הדוק, כרבי יונה בן ג'נאח בספר השרשים, ערך צמד: "ודע כי צמיד שם... ופתיל תאר לו", ושעור דברי המשורר וכונתם הם: הלא זאת היא פעלת אל, הלא הניצוח על האויבים — יד האל עשתה אותו; אשר שת פעולתם פעולת הכסילים, אשר עשה את מעשיהם כמעשה הכסילים; ושת להם עבותים על ידיהם, וכאלו קשר את ידיהם בחבלים, שלא יוכלו להלחם בהן; ועל לבם צמידים הפתילים, וכאילו שנת האל על לבם צמידים פתילים, מכסים הדוקים, והסתיר בכך את חכמתם, על דרך "כי לבם צפנת משכל" (איוב י"ז ד'), "לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם מהשכיל (טח) לבתם" (ישעיה מ"ד י"ח), "טפש כחלב (כבחלב) לבם" (תהלים קי"ט ע'), ועוד. וכן כותב הנגיד בספר ב', עמוד 125, בשיר "הייטב לנדיבים": "כאלו הכסילות סגרה על לבבינו".

לפי זה יש נושא אחד מן "אשר שת" עד "צמידים הפתילים", והוא: אל. הוא אשר שות פעולתם פעולת הכסילים, הוא אשר שות להם עבותים על ידיהם, והוא אשר שות על לבם צמידים הפתילים.

ספר א', עמוד 25, בשיר "הלי תעש":

ומי אני ומה חיי אדני

בעמוד 168 מעיר הברמן: "ומה, טעות וצ"ל מ' סגולה". ובאמת כך, במכ סגולה, נוקד אצל שירמן (השירה העברית בספרד ובפרובאנס, כרך א', עמוד 101).

אלא שלחנם חרדו הנקדנים את כל החרדה הזאת, שכן צדקה גרסת ששון (עמוד כ"ד), שאשרתיה בעיון נוסף בצלום כתב-היד שלפני: ומי אני ומי חיי, המיוסדת על הכתוב: "מי אנכי ומי חיי" (שמואל - א' י"ח י"ח), ורק לצורך המשקל שנה המשורר מלת "אנכי" למלת "אני".

ספר א', עמוד 49, בשיר "יגוני לב":

בני חליך יבשר כי חלאים	תהי עושה לכלה ועדנים
ופרה השחין שח כי פרחים	תהי מוליד בישראל נבונים
ונקודו ידבר כי נקדות	לכלה תעדה וכליל חתנים
ורקמותם תבשר כי רקמות	תהי עטה בחפה כסדינים
ותעל אל-שררה בעלותך	עלי עירך ואל-מושב זקנים

כמה רוח ורגש אבהי יש בשורות היפות האלה! המשורר מכון את דבריו לבנו יהוסף שחלה במחלת השחין, שאת תאורה נתן המשורר בשיר זה למעלה. המשורר דורש את ענין המחלה כמין חומר בדרך "הקבלה של ניגוד" ו"לשון נופל על לשון", וכה הוא אומר לו: בני, חליך יבשר כי חלאים ועדנים תהי עושה לכלה, כלומר: כי תכשיטים ומלבושים יפים תהי עושה לכלה. "חלאים" מלשון "חמוקי ירכיך כמו חלאים" (שיר השירים ז' ב'), "נזם זהב וחלי כתם" (משלי כ"ה י"ב): "ועדנים" מלשון "המלבשכם שני עם עדנים" (שמואל, ב' א' כ"ד). ופריחת השחין אומרת כי פרחים, ילדים, נבונים, תהי מוליד בישראל. ונקודות השחין שעל הגוף אומרות כי נקודות לכלה וכליל חתנים תעדה, מלשון "תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף" (שיר השירים א' י"א).

עד כאן הדברים מאירים ושמחים. אלא שמכאן ואילך נפגם היופי על-ידי כמה טשטושים בנוסח. טשטוש ראשון מהוה מלת "ורקמתם", שהיא תיקונו של הברמן במקום "וקריתם" שבמהדורת ששון, עמוד נ"ט. טשטוש שני מהוות המלים "בעלותך עלי עירך", שהן תקונו של הברמן במקום "בעלותם עלי עירך" שאצל ששון.

והנה, את הטשטוש הראשון צחצח ידידי החכם ד"ר משה זיידל מירושלים, שהציע לפני לקרא "וקרמתם" במקום "וקריתם" או "ורקמתם", כלומר: קרינת גרגרי הנגע, מלשון הכתובים: "וקרמתי עליכם עור" (יחזקאל ל"ז ו'), "ויקרום עליהם עור מלמעלה" (יחזקאל ל"ז ח'), ועל דרך שיסד הקליר: "גיד ועצם וקרמה" (הושענות להושענא רבה, אדם ובהמה).

ורואה אני עכשו בצלום כתב-יד ששון שבידי כי אמנם כך כתוב בכתב-היד: וקרמתם, אלא שהריש תלויה למעלה, מעל לחלק הראשון של האות מ', שכן טעה המעתיק תחלה והשמיט את האות ר' וכתב "וקמתם", ומשעמד על טעותו חזר ותלה את האות ר' למעלה, ונראה לששון שהחלק הימני של האות מ' הוא אות ר' מטושטשת, שחזר המעתיק וכתבה למעלה ליתר בהירות, וחלקה השני הוא אות י', וכך קיבל את הגרסה: וקריתם.

ואשר לנוסח "בעלותך (או: בעלותם) עלי עירך", גם בכתב-היד אני רואה, כששון: בעלותם עלי עירך. אלא שבלי ספק שתי טעויות קטנות נפלו במלים אלה בכתב-היד: במקום ב' של "בעלותם" צריכה להיות כ': כעלותם. במקום י' של "עירך" צריכה להיות ו: עורך, ונקבל את הבית היפה:

ותעל אל שררה בעלותם עלי עורך ואל מושב זקנים

כלומר: ותעל אל שררה ואל מושב זקנים, כמו שגרגרי הנגע עלו עלי עורך, כנאמר לעיל, עמודים 48—49: "ופרחו גרגרי נגעו ויצאו עלי עורו מפזרים לבנים". ויש כאן עליה כנגד עליה: עליה אל שררה ואל מושב זקנים כנגד עליה גרגרי הנגע עלי עורו.

ודרך זו של מדרש לשון היתה חביבה על הנגיד ואנו מוצאים לו שהוא משתמש בה גם במקום אחר, בשיר הגדול "הלי תעש" שבספר א', עמודים

בעת העם לסכותם מביאים	הדם מצור וכפות הדקלים
בכפו רוממני צור וסכו	צפנני כמבצרים נעולים
ובהביאם ערבה שת ערבה	לבן עבדו כעיר חומות וחלים
והדור צוררים* קטף בקטפם	תבואה מעצי הדר שתולים
והיו לי עקי עבות לכפר	עלי נפשי כעולה או שקלים
והתגדל עלי מים בעם קם	בארבעה עלי מים גדלים

וגם כאן צדק ד"ר משה זיידל שהציע לפני לקרא בשורה שלפני האחרונה "בעסקם" (כנסח ששון, עמוד כ"ד, וכמו שבדקתי בכתב-יד ששון) במקום "בעם קם", כלומר: אלהים התגדל על נהר ג'ניל בשעה שבני ישראל עסקו בארבעת המינים הגדלים עלי מים, ויהיה "בעסקם" על דרך "ובהביאם", "בקטפם" בשורה החמישית והשביעית.

וכעין זה בשיר "אמך לאל", ספר ב' עמוד 33:
 לבבך שר ואתה על ולכן בישראל לך משרה מעלה
 ואת נקלה בעיניך וגדול לאל שת לך גדלה לא נקלה
 ולא צדק דוד ילין שהציע לתקן: לבבך שח, כי שר מקביל אל משרה שבהמשך.
 ספר א', עמוד 75, בשיר "כבודי מדאגה":

ואיך תמלך בעז עלי פרידה	תהי אמה בתוך עמה לאלה
ותרד עם אגפיה לשחת	והיתה לממלכה שפלה
יהוסף אונך תפתח לדעתי	ומכל-רע תהי אונך ערלה
ואחותי תהי נגדך נתונה	ותוכחתי בתוך לבך שתולה
והקשיבה למלי הערוכים	כמתאימות ואין בהם שכולה

כתב המהדיר (בעמוד 174): "אמה, נראה לי שצ"ל א' פתוחה ומ' דגושה, ועי' ב"ב צ"ט, ב': ואמה מכאן ואמה מכאן לאגפיה, והכוונה: בתוך עמה, בתוכה". המהדיר הבין אפוא, כפי הנראה, שהכוונה היא: תהי אמת המים בתוך הפרידה לקללה, ורעיון מוזר הוא. וגם פירוש "בתוך עמה" — בתוכה, דחוק הוא.

אלא שטעות שטעה המהדיר בניקוד מלת "אמה" הביאה אותו לפרש את כל המשפט פרוש דחוק ומוטעה. ואין ספק שצריך לנקד: אמה — האם שלה. והכוונה: תהי אמה של הפרידה בתוך עמה לאלה, וקללה היא לפרידה, על

(*) [שירמן שם: צוררי — מ. ח.]

דרך שקלל אותה יהוסף, בנו של הנגיד, בשיר „בטרם נסיעה“ (ספר א', עמוד 58), שחבר בעזרת אביו הנגיד:

ואולם רצוני לו יאבד אלהים את פרידה ולא תעל בלבב ומחשבת

ואף אצלנו מקלל המשורר את אם הפרידה שתהיה לקללה בתוך עמה, וממילא לא תולד ולא תהיה הפרידה. ומליצת „בתוך עמה לאלה“ מיוסדת על הכתוב: „יתן יי אותך לאלה ולשבעה בתוך עמך“ (במדבר ה' כ"א), וכמו הבטוי „בתוך עמך“ בכתוב כן גם אצלנו אין הבטוי „בתוך עמה“ יוצא מידי פשוטו, ושמוש מלת „אגפיה“ מיוסד על שמושה בספר יחזקאל וביחוד בפרק י"ז, שמשם לקוחה מליצת „והיתה לממלכה שפלה“: „להיות ממלכה שפלה“ (יחזקאל י"ז י"ד), „ואת כל מברחיו בכל אגפיו בחרב יפלו“ (יחזקאל י"ז כ"א).

וכן טעה המהדיר בפרוש מלת „ואחותי“ שפרש אותה: וידידותי, מלשון אהבה ואחוה, ולא היא, אלא היא משרש חוה, מלשון „שמעו שמוע מלתי ואחותי באזניכם“ (איוב י"ג י"ז), וכפרוש אבן עזרא: „ואחותי, האל"ף מקום ה"א והוא מן אחוה דעי אף אני“, ובאפן זה ארבעת השמות „דעתי“, „אחותי“, „תוכחתי“, „מלי“, כלם קרובים בענין.

ספר א', עמוד 82, בשיר „מתי שכל“:

ואדמתם כמו אדמת שממה ובתיהם מעונות ליענות

„אדמת“ הוא תקונו של המהדיר במקום „אדמה“ שבמהדורת ששון (עמוד ע"ז שורה ס"ו), וכן נראה לי גם בצלום כתב-היד: אדמה. ונראה שהברמן קרא במהדורת ששון „אדמה“ (ד' בקמץ), ומפני שהמשקל דורש כאן שתי תנועות תקן „אדמת“. וטעה, שכן צריך לקרא: אדמה (ד' בשוא), והוא שם עיר, על-פי הכתוב: „כמהפכת סדם ועמרה אדמה וצביים“ (דברים כ"ט כ"ב), ספר א', עמוד 100, בשיר „אלהים האריך“:

ואדע כי גבוהה עוד ועתק תדבר בי עדת דעות חסרות
ויגדילו ויניעו בראשם מתי חמד ומלותם נעורות

ופרש המהדיר (בעמוד 177): „מתי חמד, בחיצוניותם. ואין תוכם כברם. ואפשר שצ"ל: מתי חסד (ויקרא כ', י"ז), או: מתי חסר“.

המהדיר הבין בודאי את הצירוף „מתי חמד“ כעין „בחורי חמד“ (יחזקאל כ"ג ו' ועוד) והתקשה בהבנתו במקום זה ובא לידי תקונים דחוקים. ואין צורך בתקונים, שכן פירוש „מתי חמד“ אצלנו הוא: אנשי קנאה, אנשים

המקנאים בי, כשמוש הפעל "חמד" בהוראת "קנא" אצל הנגיד בהרבה מקומות, למשל בספר א', עמוד 4, בשיר "אלוה עז": חמדוני עלי הודי ובקשו להדפני בידים מהרה, כלומר: קנאו בי על הודי. בספר א', עמוד 66, בשיר "כמו זאת": "תהי לו ולשאריו עדת צריו וחומדיו בעל כרחה מהללת" — עדת צריו ומקנאיו. בן משלי, מהדורת אברמסון, עמוד 63, בשיר "בני איש": "ואצים אלי אידך וחמרים עת בטוב את, מאוים להיותך מך" — מקנאים בך בעת שאתה בטוב.

ספר א', עמוד 118, בשיר "אשלח בכנפי":

אשלח בכנפי שחרים ספרים בישעי ולא על-כנף הנשרים
למען באברה יעופון ונלאים ורבים בעופם לפרס מסורים
ולא על כנף עב אשר היא משוכה בעבר חשוכה בהרבות עברים

המשורר פותח את שירו בהודעה שישלח אגרות ("ספרים"), מלשון "וישלח ספרים אל כל מדינות המלך", אסתר א' כ"ב; ועוד) על נצחוננו במלחמה באמצעות כנפי השחר, ולא באמצעות הנשרים, מפני שהנשרים זה דרכם שהם עפים בכנף ומתעיפים, ואפשר שלא יגיעו במועד; ועוד, שרוב הנשרים נטרפים על-ידי הפרס, ואפשר שלא יגיעו כלל.

והדברים תמוהים: כידוע משמש הנשר במקרא סמל העוז והכח והבטחון, כמו שנאמר: "ואשא אתכם על כנפי נשרים" (שמות י"ט ד') — ולפסוק זה כון הנגיד בבטוי "ולא על כנף הנשרים"; ונאמר: "כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו" (דברים ל"ב י"א); ונאמר: "ישא יי עליך גוי מרחק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר" (דברים כ"ח מ"ט—ג'); ונאמר: "כנשר יעלה וידאה ויפרש כנפיו" (ירמיה מ"ט כ"ב); ונאמר: "וקוי יי יחליפו כח יעלו אבר כנשרים, ירוצו ולא ייגעו, ילכו ולא ייעפו" (ישעיה מ' ל"א); ונאמר: "אם תגביה כנשר" (עובדיה א' ד'); ונאמר: "אם על פיך יגביה נשר" (איוב ל"ט כ"ז), ועוד, והוא נזכר ראשון, לפני הפרס, ברשימת העופות הטמאים: "את הנשר ואת הפרס" (ויקרא י"א ג'), "הנשר והפרס" (דברים י"ד י"ב) — ובכן היתכן שהנגיד, שעולמו הוא עולם המקרא, והנשרים שלו הם בלי ספק הנשרים שבמקרא, היתכן שיאמר על הנשרים: "למען באברה יעופון ונלאים ורבים בעופם לפרס נתונים!"

אין כל ספק בדבר שלא על הנשרים מוסבים הדברים, אלא על עופות קטנים וחלשים, ודאי — היונים.

לפיכך נראה שאחרי מלת "הנשרים" נשמטו לפחות שתי שורות (בית אחד), שתכנן: נמוק מדוע לא ישלח את האגרות על-ידי הנשרים (למשל: מפני שהנשרים הם עופות טמאים), והודעה שלא ישלחן על-ידי היונים, "למען באברה יעופון ונלאים ורבים בעופם לפרס מסורים".

ואמנם, מוצאים אנו בדברי הנגיד עצמו הקבלה המסיעת להשערנו, והיא בספר א', עמוד 41, בשיר "שלח יונה":

שלח יונה מבשרת	ואם אינה מספרת
באגרת קטנה אל-	כנפיה מחברת
מאדמת במי כרכם	ובלבונה מקטרת
ועת תעוף ותתנשא	שנה אותה באחרת
למען אם פגשה נץ	ואם תפל במכמרת
ותתאחר ולא תחיש	תהי שנית ממהרת

העובדה שבשיר זה העוף הטורף הוא נץ ואילו אצלנו — פרס, אינה משנה, כמובן, את עקר הדברים, שכן לקח לו המשורר מרשימת העופות הטמאים כל פעם אחד מהם, לפי צורך המשקל.

קושי נוסף אנו מוצאים בשורה האחרונה, שלכאורה היא חסרת מובן בכלל, והתקשה בה גם המהדיר, הכותב (בעמוד 178): "בעבר... עברים, נראה לי שצ"ל: באבר... אברים. חשוכה, אפלה". אולם, מלבד מה שבכך לא רפא את שבר השורה התמוהה, הנה יש גם סימן חיצוני שאי אפשר לתקן "אברים", מפני שבשיר זה באה מלה זו בחרוז להלן, עמוד 121: "וטשנו עליהם כבעל אברים" (והוא הנשר, שנאמר עליו: "כנשר יטוש עלי אכל", איוב ט' כ"ו), ולכן אי אפשר שמלת "אברים" תבא עוד פעם כמלת-חרוז.

אולם התמיהה תתישב על-ידי שני בנקודה אחת, ש (בנקודה משמאל) תחת ש (בנקודה מימין), חשוכה תחת חשוכה (והנקוד במקום זה הוא של המהדיר, ובכתב-היד מלה זו אינה מנוקדת כלל). אחרי מלת "בעבר" יש להטיל פסיק, ושעור הדברים הוא: ולא על כנף עב אשר היא משוכה בעבר, חשוכה בהרבות עברים. כלומר: ולא אשלח את הספרים באמצעות כנף עב, מפני שהיא איננה מגעת לכל מקום, שכן בעבר אחד היא משוכה, מתפשטת ומשתרעת, והיא מנועה בהרבה עברים, כלומר: ואיננה מגעת להרבה עברים אחרים, ויתכן אפוא שלא תגיע למקום תעודתה כלל, והניגוד "משוכה — חשוכה" נמצא בדברי הנגיד גם במקום אחר, בספר ב', עמוד 66, בשיר "צבי נעים":

אמר להם הלנצח מריבה ואם איבה לעולמים משוכה
ואם שטנה התלד עד זקנים ובת-שלום המלדת חשוכה

ואגב, במקום הנקוד "ואם שטנה" (אלף בחריק), נראה יותר לנקד "ואם שטנה" (אלף בצירה), כהמשך אל השורה הבאה: "ובת שלום".

ותקון דומה הובא על ידי המהדיר בשם ש. שטרן בספר ג', עמוד 5, בשיר "נשמה מאשר תתאו":

ידמו כי להוסיף הון אני סר ונעתק מחניה אל גסיעה
ואם ראשי בסופת יום פרועה ובת עיני בפוך ליל קרועה

והציע ש. שטרן לקרא: "ואם ראשי" (אלף בצירה), כנוי ערבי לראש, בהקבלה אל "ובת עיני".

ספר א', עמוד 120, בשיר "אשלח בכנפי":

פרוש נא כתבי בצפון ותימן ומוצא וים על-בחירי חברים
ספרים מריחים בזכר ישועות אלהים לנפשי בזכר כפרים
ונס שת במצח לבנה לשמים ושת על פני עש ושמש סדרים
ומלא לשונות בברוך אדני והרבה באין כאלהים אמרים
ופלא אשר שת בלבות כויות ושפך מררות ועשן נחירים

בקטע הזה התקשו המפרשים מאד (השוה במהדורת הברמן, עמוד 179) והציעו הצעות דחוקות. וטרם שנציע את דברנו ניישר את הדורי הנסח: במקום "ישועות" בשורה 3 נראה יותר כששון: ישועת, בהקבלה אל "ונס", "ופלא" שבא ביחיד. במקום "לשמים" בשורה 5 נראה לי לקרא בכתב-יד ששון: רשמים, כניסוחם של ילין וביאליק. במקום "ושפך מררות (ריש ראשונה בחולם) ועשן (עין ושין בסגל) נחירים" בשורה האחרונה נראה שצריך לומר: ושפך מררות (ריש ראשונה בצירה, על פי: "ישפך לארץ מררתי", איוב ט"ז י"ג) ועשן (עין בחריק ושין בצירה) נחירים (השוה: "נחירי אב מעשן", בן משלי, אברמסון, 275). וזה פירוש הדברים: המשורר פונה אל השחר, שנזכר בראשית השיר ("אשלח בכנפי שחרים ספרים בישעי") ומבקשהו לפרש את כתביו, כלומר את מכתביו, בארבע כנפות הארץ, לפני בחירי חבריו; מכתבים אלה נודפים ריח טוב כריח כפרים ונרדים על ידי זה שהם מזכירים את הישועה ואת הנס ואת הפלא שעשה לו אלהים במלחמה; הוא נס-הנצחון שהעים בזיוו את המאורות ועשה רושם אפילו במצח הלבנה, ועשה

סדרים, כלומר מערכות כוכבים (כפרוש ריב"ג בספר השרשים, ערך סדר), מעל לעש ולשמש, ומלא את לשונות הצדיקים בתהלה לאלהים; והוא הפלא שהביא כאב ומפח נפש וחרון אף לרשעים.

ספר א', עמוד 140, בשיר "נגלית ישרה":

והכי כבודה ובת־מלך פנימה ג' ליון וקסת דיו מזה ודולפת
המהדיר מעיר: "והכי, כי בחיזוק. כבודה, הנשמה מבקשת גליון ודיו".
והדברים דחוקים.

אולם במקום "והכי" גרסת ששון, עמוד ק"ב: הכי; גרסת מרקוס (מזרח ומערב ד', 314): חבי. משתי הגרסאות האחרונות נוכל לעמוד על הגרסה הנכונה: הבי (גם בכתב־יד ששון נראה לי לקרא: הבי). ודברי המשורר מוסבים אל העלמה שתארה לפני כן כ"לבנה בשנים ופנים, לה רק אדמה, שחורת ראש ומחלפת". אליה פונה המשורר ואומר: את הגברת הכבודה, הבי לי גליון וקסת נובעת דיו.

ספר א', עמוד 142, בשיר "נגלית ישרה":

רצנו בישע עדי נאמר הדוד יש בזה וידו מקלעת ונוגפת
קם על ויסד ברית־מלח לבניו את־
מלכות אשר עד־בלי אור לא מחלפת
לשון אשר תעלה על־שבטכם שבט
או הוד גדולים לבד מכם מצפצפת
תרים ברק עב עלי שמש ותשית על־
מלכה ממנה דבר ממשל לנחרפת

המהדיר מעיר: "לשון, חוץ ממלכות גם לשון לבית דוד, משורר התהלים. / מצפצפת, עולה למעלה. / מלכה, ראש גולה מבית דוד. לנחרפת, ישראל הנתונים לחרפה". והדברים דחוקים מאד.

אולם הכונה המכונה היא: לשון אשר תרומם שבט אחר על שבטכם, או המהגה והמצפצפת הוד גדולים זולתכם — דומה כאלו תרומם ברק עב על אור השמש ותשליט שפחה חרופה על מלכה ממונה (כן צריך לומר).

ספר ב', עמוד 76, בשיר "היום מחר":

ויד רשע במכתש כי דכיתם וראש עולה שברתם בעליכם

צריך לומר: ויד רשע במכתשכס דכיתם, ונקבל הקבלה מלאה לשורה הבאה, וכן נראה לי לקרא גם בצלום כתב־יד ששון: במכתשכם.

ספר ב', עמוד 83, בשיר "יהוסף יט":

והמשקה ימלא כוס באדם	וישים על־כלי גמא מטלה
ואל שתה כמו חתן ישלח	עלי מים באפריון ככלה
וישתהו ואל כוסיו ישיבו	ואל משקה אזי שב כתחלה
ולא יגע בהושיט יד לשותה	ולאמר לו שתהו אין המלה
פליאה היא ומראיתה גדולה	ומי לא שר כזאת לא שר גדלה
וכפעלת שתה אחים בככר	עלי יובל בגנה אין פעלה

פרש המהדיר: "על כלי גומא, מין שולחן קטן שעליו הגישו את כוסות היין". ושירמן (השירה העברית בספרד וברובאנס א', 161) מפרש: "מטולא — יכסהו בכלי העשוי מגומא מרובה צבעים (מלשון "טלואים", בר' ל', ל"ב—ל"ג)". ולפי הפרושים האלה קשה במה נשתנה המשתה הזה מכל המשתאות ומה הלהיב כל כך את דמיון המשורר עד שסים את שירו בקריאה: "פליאה היא ומראיתה גדולה ומי לא שר (=ראה) כזאת לא שר גדלה" וכו'?

אולם כל הבנת השיר תלויה בהבנה הנכונה של הביטוי "כלי גמא", שאינו אלא: סירה קטנה עשויה גמא, מלשון "ובכלי גמא על פני מים" (ישעיה י"ח ב'). היחוד שבמשתה זה היה שהמשקה לא היה מגיש את הכוסות לשותים בעצם ידיו אלא באמצעות סירה קטנה שהיתה מקיפה את הככר בתעלה העגולה כנאמר בראשית השיר: "ושם ככר למרגועי נטעתיו ושמתי להנחתי סגלה, סביבותיו תעלה העגלה כשמים עלי ארץ עגלה". תחבולה מיוחדת זו, שהמשורר משתדל לתאר אותה בפרוטרוט, היא שנתנה בלב המסובים שמחה, יתרה על שמחת המשתה הרגילה, והיא שהלהיבה את דמיון המשורר ועוררתו לקרא את הקריאה: פליאה היא ומראיתה גדולה!



מגן: פנק'ים, כרך 8, עמ' יורה חס"כ
בש"א/תאקדמונה פארהילג/הא/מחיקה

בחולפות הזמן

שיר תהלה לרבי משה בן עזרא

— מאת —

דב ירדן*

השיר "בחולפות הזמן" לרבי משה בן עזרא ניתן כאן בפעם הראשונה בשלמותו, על-פי כתב-יד מוסקבה, הספריה על שם לנין, מספר 1332, מאוסף הברון דוד גינצבורג (דף מא: — מב.), שצלום ממנו הואיל להמציא לי ד"ר נחום סרגא, ספרן "בית המדרש לרבנים באמריקה", ניו-יורק — טוב עין הוא יבורך! ברודי, בדיואן משה בן עזרא שלו, מביא משיר זה רק 8 בתים אחרונים (שיר רלא בעמוד רלו), וכן ידע ברודי את פתיחת השיר: בחלפות הזמן יר[אה?].

השיר נכתב לכבוד יצחק [אבו אברהים] בן משכראן, שלשמו כתב רבי משה בן עזרא גם את השירים: מנחלי בכה (ברודי עמוד פה, כתב-יד דף עט:), לזמן בוגד ברודי עמוד קכ, כתב-יד דף סא), הוה בלי פה (לו ולאחיו אבו עמר, ברודי עמוד קמ, כתב-יד דף צה:), השם יצחק נזכר בגוף השיר, בית 18. השיר נחלק לשני חלקים: א) על הזמן ואנשי הזמן (בתים 1-18), ב) תהלת יצחק (בתים 18-34). בית 18 הוא בית המעבר מן החלק הראשון לחלק השני.

כתב-יד אינו מנוקד, פרט לשורות בודדות.

בעזרת כתב-יד מוסקבה אפשר להשלים גם את שלושת הלקיונות האחרים בדיואן משה בן עזרא מהדורת ברודי: א) בשיר אמת על הזמן, בית מ (ברודי עמוד יג), צריך לומר: לשוני יום תכל לספר חסדיו אזי לה מחשבותי[ן] מחטיאות[ן]. ב) בשיר נפש אשר, בית יד (ברודי עמוד עח), צריך לומר: [די לאחי מדע] בתוכה פת אשר יטבל בצלחת ומי צפחת. ג) בשיר עין אשר, בתים נג-נד (ברודי עמוד רו), צריך לומר: לו הבכי יועיל קבורתה במי [עיני ומצבתה תהי נשחקת, תשקט ואולי יד (ה)זמן קשתה תהי] ראשי מצוקים עצמו מוחקת.

* ד"ר דב ירדן מישראל המתארח כעת באמריקה כתב מאמר זה, כאורח שלזמנו בא, במיוחד ל"פרקים", והואיל ונתקבל לאחר שכל הכרך כבר נדפס, הוא בא בסופו ולא במדור המתאים לו — העי.

הרגום הכתבת הערבית : ולו (לרבי משה בן עזרא, שיר) אל אבי אברהים (=יצחק) בן משכראן. משכראן, כך לפי ברודי, ובכתב־היד : משכראן. אבל בשלש הפעמים האחרות שבהן נזכר השם בכתב־היד ואצל ברודי (עין מבוא) : משכראן, בכף.

1 החכם לומד מן העבר על העתיד ; בעל שכל רואה את העתיד לבוא ממה שעבר בזמן, ועל ידי כך ילמד בדרך הישרה במקרים שיבואו בעתיד. וכן כתב משוררנו : וחולפות הזמן תרתי בלבי להשמיע עתידותיו לאזני (הקיצותי תנומת, ברודי, שיר קמד בית ב).

2 וגלגל המזלות החוזר בעולם מספר חדשות שתקרינה בעתיד, אבל בלי שפה, ורק החכם, הצופה באצטגנינות, יוכל להבין אותן. על דרך הכתוב : יום ליום יביע אמר ולילה ללילה יחזה דעת אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם (תהלים ט ג־ד). יצפר = יסוב, כפרוש רבי יונה בן ג'נאח : ישב ויצפר מהר הגלעד (שופטים ז ג) — יסוב, באה הצפירה עליך (יחזקאל ז ז) — הגיע סבוב (הגלגל או הגזירה) (ספר השרשים ערך צפר). לנקוד מלת "חדשותיו", חת בחטף פתח ודלת בקמץ, במקום חת בפתח ודלת בשוא, השה בדברי משוררנו : וגלגל תשיעי המסובב במזלות לבלות חדשותיו וחדש ישנותיו (בשם אל, רלד ל), והוא מלבד קדמון וכלם חדשותיו (שם, פד), שגם שם הנקוד הוא כן, בהתאם למשקל. ועין בפרוש ברודי שם.

3 והלילות הם כמו הרות, שאין יודע מה תלדנה, כדברי משוררנו : והלילות כמו הרות ומי זה אשר בן מה בבטן המלאה (פרי שמחת, ג יא), והימים והלילות כהרות ומי בן תולדות לילות וימים (הריחותי הדסי, קלא גא) ; ורק לעתים רחוקות הן יולדות על ברכי אנשי חסד, מלשון : ותלד על ברכי (בראשית ל ג), ילדו על ברכי יוסף (בראשית ג כג), כלומר רק לעתים רחוקות הן יולדות טוב. מלת "מתי" חסרה בכתב־היד, ונוספה על־פי הצעת המעתיק בשולי הגליון : נ"ל מתי חסד או : אחי חסד.

4-5 אין הבחנה בעולם, אין הזמן מבחין בין צדיק ובין רשע. טובות העולם מתחלקות באפן מקרי בין הרשעים ובין הצדיקים ולא, כמו שהיה ראוי, שתהיינה מנת חלקם של הצדיקים בלבד, כדברי הכתוב : מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזובח ולאשר איננו זובח כטוב כחוטא הנשבע כאשר שבועה ירא (קהלת ט ב). וכן כתב משוררנו : ופגע כל אנש מות, ומקרה מכשפה כמקרה הנביאה (פרי שמחת, ג כו). נכונים = מוכנים. על אשמים = לרשעים. תמימים = צדיקים. והסירות שפותות, מלשון : שפת הסיר (מלכים־ב ד לח, יחזקאל כד ג), ושעור

הדברים: והסירות שפותות לאשמים ולתמימים. לאישם = לאנשים החשובים, לצדיקים. בם = במטעמים ובסירות. ולסיגם = לרשעים. תמותות. על דרך: מות בסיר (מלכים ב ד מ).

6 ויש מן האנשים השוכב לישן במנוחה ובשלוה ומתעורר מבלי בגד ומכסה. וכן כתב משוררנו: ויש ישן עלי מטת הנחה תעירתו לעת בקר תשואה (פרי שמחת, ג ג). הנחה = מנוחה.

7 ולפעמים אדם משכים לקום ואורה לו ושמחה לו ובערב פוקדהו אסון ושבר.

8 הזמן הפכפך, פעם הוא מטיב ופעם הוא מרע, והמאמין בו כמאמין בנמנע. כל המאמין בימים-בגורל דומה לאדם הרוצה לשבר הרים בלי גרזן. וכן כתב משוררנו: ומי קוה היות חייו כלבו — יקו כי אש בתוך מים מצואה (פרי שמחת, ג ו). "גרזן" — בגוף כתב-היד: גרזן. ובשולי הגליון: ג"ל גרזן.

9 ואף אנשי הדור אין אמן בהם, שלא נוצרו כולם אלא לפתות ולרמות את מפעליהם של הימים, כלומר את האנשים זולתם.

10 חרדים = זריזים, מלשון: ויחרדו זקני העיר לקראתו (שמואל א טז ד).

11 ואם גם יראו כעוזרים, הועל לא יועילו, שכן דומים הם לחרבות שאין להן פיות, ואינן אלא כמו אתים. שלא יצלחו למלחמה; ואם גם יכריזו על עצמם שהם "חניתות", כלומר שהם עוזרים ומגנים, שוא ידברו, שכן אין להם להב. הבית מושפע מן הכתובים: חדה כחרב פיות (משלי ה ד), וכתתו חרבותם לאתים (ישעיה ב ד, מיכה ד ג), להב חנית (איוב לט כג). בכתב-היד: שליחים (במקום: שלחים).

12 כשם שעוף לא יוכל לעוף מבלי כנף, וקשתות לא תוכלנה לירות מבלי מיתר, כן אין עזרתם אלא עזרה מדומה.

13 ופותות = חורים שצירי הדלת סובבים בהם, כפרש חז"ל: והפותות לדלתות הבית (מלכים א ז ג), מהו פותות... זה פותה שתחת הציר (במדבר רבה יב).

14 אפילו אנשי ענתות הרשעים, שירמיה הנביא קלל אותם (ירמיה יא כא-כג), טובים מהם, ויותר יש לצפות שאנשי ענתות יענו לקריאה לעזרה מלצפות שהם יענו.

- 15 דמעי יזלו דומם כנאדות או כחמתות (מלשון: חמת מים, בראשית כא יד) בגלל רע מעשיהם. וכן כתב משוררנו: ענן עיני לאט יזיל דמעות... ומה הועיל בצעקי (מעונות מענותי, קט ב"ה).
- 16 ובגדי אדומים מדמי הנקיים ששפכו, כבגד דורכי ענבים ביקבים. מלשון הכתובים: מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה... מדוע אדם ללבושך ובגדיך כדורך בגת פורה דרכתי לבדי... ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי (ישעיה סג א"ג), דורכים גתות (נחמיה יג טו).
- 17 בחנתי את מעשיהם בכור דעתי ומצאתי שהם דומים לכלי יוצר-כלי-חרס שבור ורצון, כלומר מצאתי אותם חסרי כל תועלת. והלשון מושפעת מן הכתובים: ותדע ובחנת את דרכם (ירמיה ו כז), בחרתיך (= בחנתיך) בכור עני (ישעיה מח י), ושברה כשבר נבל יוצרים כתות (ישעיה ל יד), נקוד מלת "פתות" בחולם, על משקל "גדול", במקום בשורוק — לשם החרח.
- 18 והם בגדו בי כמו נחל אכזב, שנודד המדבר הצמא מצפה למימיו ובבואו עדין והנה הוא יבש, ורק יצחק לבדו, הוא המהולל, יצחק בן משכראן, הוא כמים נאמנים. הלשון על-פי הכתובים: אחי בגדו כמו נחל... הביטו ארחות תמא הליכות שבא קו למו בשו כי בטח באו עדיה ויחפרו (איוב ו טו"ב), היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו (ירמיה טו יח) בית זה הוא בית המעבר לתהלת יצחק.
- 19 תורת אמת (מלאכי ב ו), וחזות = וברית, מלשון: וכפר בריתכם את מות וחזותכם את שאול לא תקום (ישעיה כח יח), חרושה (= חרותה) על לוח לבם (ירמיה יז א), חרות על הלוחות (שמות לב טז).
- 20 הכי = כי, ושתות = ויסודות, מלשון: כי השתות יהרסן (תהלים יא ג).
- 21 ובחוניו = ומגדליו, מלשון: הקימו בחוניו (ישעיה כג יג), תעודה = תורה, מלשון: צור תעודה חתום תורה (ישעיה ח טז), לתורה ולתעודה (ישעיה ח כ), הציב דלתות, מלשון: הציב דלתיה (מלכים-א טז לד).
- 22 והגדיל בשמירת הבריתות לאהוביו יותר מכל האנשים שהיו לפניו, מלשון הכתובים: הגדלתי והוספתי חכמה על כל אשר היה לפני (קהלת א טז), שומר הברית והחסד לאוהביו (דברים ז ט).
- 23 הוא מפזר על הניר, הלבן ככפור, את אותיותיו, הדומות לגרעיני מר שחורים, והמצטרפות למאמרים נעלים, שקצרה יד כל הסופרים לעשות

כמתכנתם, כאילו היו ידיהם כרותות. וכן כתב משוררנו: מלים ועינים ראה בם ואמר מר מכפור הוצא (נפת שפתים, זה יד), טוריו למר על הכפור דמו (נטפי דמעות, קסח כב), חזה העט ביד השר יכתב... פתותי מר מפזר על כפורו (חזה העט, קצו א"ב), כמר על הכפור הבט דיו על כתב סופר (הענק י ד), על הצבע השחור של המר השוה: שחורה היא (הגמלה) כמו המור (רבי יהודה אלחריזי, ובת חיל, תחכמוני ד). והלשון מושפעת מן הכתוב: כפור כאפר יפזר (תהלים קמו טז).

24 יפחון מר, מלשון: הפיחי גני יזלו בשמיו (שיר השירים ד טז). קנה = קנה בשם, מלשון: נרד וכרכם קנה וקנמון (שיר השירים ד יד).

25 עוד בטרם אשוחח עמו צד את לבבי לאהבה אותו בשחוקו הנעים, ועתה, מששוחחתי עמו, נקשרתי אליו כמו בעבותות חזקים. על-פי לשון הכתוב: בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה (הושע יא ד). בשחחתו = בשחוקו. הצורה "שחקה" מחדשת. לשחוק הנדיב השוה: פניו בהשאל שואליו צחקו (אולי בקרבת, קצט כא).

26 ולפנים השקני מטללי הידידות, ועכשו עוד גאו הטללים וצפו על ראשי כשקתות מים. הלשון על-פי הכתובים: שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה (שיר השירים ה ב), צפו מים על ראשי (איכה ג נד), בשקתות המים (בראשית ל לח).

27 ולפנים האכיל אותי רק מפת חסדיו, ואילו עתה באות לי מיד ימינו סלתות, כלומר קמחי סלת שונים, לשבע. הרבוי "סלתות" נמצא במשנה: יינות שמנים וסלתות (ביצה א ט).

28 וצלליו פורשים על ראשי צל נעים כצל עצי גן עדן, ואילו צללי כל האנשים זולתו אינם אלא כצללי עצי אלה ענפים סתם. הלשון על-פי הכתובים: להיות צל על ראשו (יונה ד ו), יסכהו צאלים צללו (איוב מ כב), מדברה כעדן וערבתה כגן יי (ישעיה נא ג), תחת אלו ולבנה ואלה כי טוב צלה (הושע ד יג), ותחת כל אלה עבתה (יחזקאל ו יג), נקוד מלת "עבותים", זו בחולם ותו רפה, הוא לצרך החרוז, על-פי: ותגבה קומתו על בין עבותים (יחזקאל יט יא), שפרשו: ענפים עבותים, ועין בפרוש ברודי, "אלות" — כך על-פי ברודי, בכתב-היד: יארות, ובשולי הגליון: ג"ל יערות.

29 והוא דומה לגפן בטועה על מי חן, הנותנת ענבים טובים, ואילו הם דומים לגפנים רעות הנטועות במדבריות ובשממות. הלשון על-פי

הכתובים: ואנכי נטעתך שורק כלה זרע אמת ואיך נהפכת לי סורי
הגפן נכריה (ירמיה ב כא), כארזים עלי מים (במדבר כד ו), כעץ שתול
על מים (ירמיה יז ח), "בתות" — רבוי מן השם "בתה" (ישעיה ה ו).
מלת "הם" חסרה בכתב-היד ונוספה על-פי ברודי.

30 והדבורים יאזלו והעטים והקסתות יגמרו בטרם יגמר את חסדיו. וכן
כתב משוררנו: עד לא קצה חסדו נאחו לערך יכלו חרוינו ומהללינו
(יונים בניהם, קיב כה). והבטוי מושפע מדברי התפלה: אלו פיננו מלא
שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו ושפתינו שבח כמרחבי רקיע...
אין אנחנו מספיקים להודות לך (נשמת). וכן יסד הפיסטן: גבורן עלמין
ליה ולא ספק פרישותא, גויל אלו רקיעי קני כל חורשתא, דיו אלו ימי
וכל מי כנישותא, דירי ארעא ספרי ורשמי רשותא, הדר מרי שמיא ושליט
ביבשתא (אקדמות).

31 בשלוש מעלות, המנויות להלן, עשה את בני החורין עבדים לעצמו, כלומר
שעבד אותם לאהבתו, וצד אותם לאט מבלי רשתות, והן:

32 בדבורו המתוק, בידו הרחבה לתת נדבות, ובלבו השפל והענוה,
וכל המעלות האלה מסיתות בני אדם להשמע לו. "צוף אמר" על-פי:
צוף דבש אמרי נעם (משלי טז כד), "יד רחב" — על דרך: עני וידו
רחבה (ירושלמי חגיגה א ה), מה במצרים נתתי לך ברוחב יד אף
אתה תתן לו ברוחב יד (ספרי דברים כ), שמוש "יד" בלשון זכר —
על-פי: וידי משה כבדים (שמות יז יב), "ולבב מאד נשבר" — על-פי:
לב נשבר ונדכה (תהלים נא יט), הצורה "כלהם" נמצאת פעם אחת
במקרא: ובליעל כקוץ מנד כלהם (שמואל-ב כג ו), וכן כתב משוררנו:
אמרים מתקו מצוף ולמשך לבב האוהבים אליו מצודיו, בני חורים
יפתו מעניהם עדי יתפארו להיות עבדיו (תכונת הגביר, מה ד-ה), תגביר
בכל רגע חסדיך לשום בני חורים עבדיך (תגביר בכל, מו א), הכי רכו
כשמן דברותיו... אנשים כבשו להם עבדים ומאין הון בני חורים רצועיו
(קראני גביר, קעב כח-כט), וראה בפרוש ברודי לשיר מה ד-ה.

33 ירבה האל את שנות חייו, בעוד פעולותיו הן כאותות וכמופתים על
חסדו. ירבה האל, כן אצל ברודי, ובהתאם למשקל. בכתב-היד: ירב האל.

34 על דרך הכתובים: והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את יי אלהיך
ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע (שמואל-א כה כט), כן יאבדו
כל אויביך יי ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה לא), צמתו
בבור חי (איכה ג ג).

מִחְנוֹנֵי נֶפֶשׁ קָה עֵיפָה

(פיוט חדש ליצחק הלוי) מאת רב ירדן

מִחְנוֹנֵי נֶפֶשׁ עֵיפָה וצמאה לאלהים — הם תוכן הפיוט היפה "יה צור זרה אשמי במזרה וברחת", הניתן להלן. הוא מתפרסם כאן בדפוס בפעם הראשונה, על פי כתב־יד "היברו יוניון קולג'" (סינסינטי), מספר 481, דף 61ב. שם מחברו יצחק הלוי מצטרף מן האותיות הראשונות של שמונה מחרוזותיו, ואף רשום בכתב־היד בראש הפיוט. כידוע היו כמה פייטנים בשם יצחק הלוי, ואין לדעת איזה מהם הוא הפייטן שלפנינו.

הפיוט משובש מאוד בכתב־היד, הן באיות והן בניקוד. כאן הוא ניתן בנוסח מתוקן והשינויים מנוסח כתב־היד נרשמו בהערות.

הפיוט אינו רשום ב"אוצר השירה והפיוט" לדודזון.

35 יְהִי קָה, צור, לְרִצּוֹן
וּמִרְשַׁע וּלְצוֹן
וְעַם אוֹבֵד כְּמוֹ צֶאֱן
קָבֵל יְחֹסֶר לְחֶמּוֹ
מֶה בָּצַע בְּדָמִי
בְּרִדְתִּי אֶל שַׁחַת

- 1 יה צור — על פי ישעיה כ"ד ד': כי ביה יי צור עולמים. זרה אשמי במזרה וברחת — על פי ישעיה ל' כ"ד: אשר זרה ברכת ובמזרה.
- 2 ואל תבוא עמי במשפט ותוכחת — על פי תהלים קמ"ג ב': ואל תבוא במשפט את עבדך.
- 3 חיש — בכתב־היד: חיש.
- 4 בגלות שלומי — על פי ירמיה י"ג י"ט: הגלת יהודה כלה הגלת שלומים. הועל — תועלת.
- 4 מה בצע בדמי ברוחי אל שחת — תהלים ל' י', ובושתי משברי — על פי תהלים קי"ט קט"ז: ואל תבישני משברי, כי שברי כים גדול — על פי איכה ב' י"ג: כי גדול כים שברי, שברי (בשין שמאלית), שברי (בשין ימנית) — לשון נופל על לשון.
- 7 מי יהי בעזרי לצור מעוז — על פי תהלים ל"א ג': היה לי לצור מעוז. לצור — בכתב־היד: לצו.
- 8 ומגדול — בכתב־היד: ומגדל (נגד החרוז).
- 8 ביום ענן גדול ואש מתלקחת — על פי יחזקאל ל"ד, י"ב: ביום ענן; יחזקאל א' ד': ענן גדול ואש מתלקחת.
- 10 חדל אישים ונבזה — על פי ישעיה נ"ב ג': נבזה וחדל אישים. ונבזה — בכתב־היד: ונבוזה.

יְהִי צור, זְרֵה אֲשָׁמִי
וְאֵל תְּבוֹא עָמִי
חֵיֶשׁ בְּגִלּוֹת שְׁלוֹמִי
מֶה בָּצַע בְּדָמִי
5 לָצִיר מִרְפָּא לְצִירִי
וּבוֹשָׁתִי מִשְׁבְּרִי
הֵה מִי יְהִי בְּעֶזְרִי
בְּיוֹם עָנָן גָּדוֹל
מֶה בָּצַע בְּדָמִי
בְּמִזְרָה וּבְרִחַת
בְּמִשְׁפָּט וְתוֹכַחַת
לָקֵה הוֹעֵל וְנִחַת
בְּרִדְתִּי אֶל שַׁחַת
אָהָה תְּחַל תְּחַל
כִּי שְׁבָרִי כִּיָּם גָּדוֹל
לְצוֹר מְעוֹז וּמִגְדוֹל
וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת
בְּרִדְתִּי אֶל שַׁחַת

10 חָדַל אִישִׁים וְנָכוּה

בְּלֵב נָדְבָה וְרוּחַ

אֱלֹהִים לֹא תִבּוֹה

מְאוֹד בּוֹשָׁה וְחִפְּרָה

מֶה בָּצַע בְּדָמִי

15 לָשׁוּב כּוֹל תַּחֲנוּנִי

אֲשֶׁר תִּגְדּוּ כְּקִנְיָה

וְאֵלֶּה מִמַּעֲנֶה

מִהֲרָה חֵלֶשׁ וּרְפָא

מֶה בָּצַע בְּדָמִי

20 דָּהָה כָּלֹו יְמֵי חֲרָפִי

וְגִיד בְּרוּל עֲרָפִי

אֵיכָה יִפְסָה פִי

וּמִכֹּתִי אֲנוּשָׁה

מֶה בָּצַע בְּדָמִי

25 לָאֵן אֶבְרַח וְאַנּוּס

וְאַנִי בִידֹו אָנוּס

אֵיךְ אֲדוּן וְאַשּׁוּשׁ

בְּהַעֲמִידוֹ לְנִכְחִי

מֶה בָּצַע בְּדָמִי

30 וְמֶה אֲמַר יוֹם צוֹנוּנִים

יוֹם זָב שְׁאֲנוּנִים

יוֹם אֵין בּוֹ שְׁאֵת פָּנִים

יוֹם גָּס מְשׁוֹךְ פֶּחַד

מֶה בָּצַע בְּדָמִי

לִךְ יִצְעַק בְּמִרְהָ

כָּלֵב אֲשֶׁה מִצְרָה

רוּחַ נִצְפָּרָה

וְאֵת כָּל וְנוֹכַחַת

בְּרִדְתִּי אֶל שְׁחַת

נִפְשׁ לִךְ עֵיפָה

בְּעֵת סֶעַר וְסוּפָה

וְשָׁלַח לָהּ תְּרוּפָה

מִשׁוּבָה נִצַּחַת

בְּרִדְתִּי אֶל שְׁחַת

וְעוֹד רוּחִי קָשָׁה

וּמִצְחִי כְּנַחוּשָׁה

וְבוֹרָה אוֹ תְּלוּשָׁה

צָרַעַת פּוֹרַחַת

בְּרִדְתִּי אֶל שְׁחַת

וְחֹטֵא רוֹבֵץ לְפִתְחִי

כִּי גִדַּר אֶרְחִי

וְאֵל הַמֶּר רוּחִי

שָׁכַט וְתוֹכַחַת

בְּרִדְתִּי אֶל שְׁחַת

יַעֲנִי בִי יַחַד

יַחֲרֹד בּוֹ וְיִפְתָּח

וְלֹא קַחַת שְׂחַד

יִפֹּל אֶל הַפֶּתַח

בְּרִדְתִּי אֶל שְׁחַת

11 בְּלֵב נָדְבָה... אֱלֹהִים לֹא תִבּוֹה רוּחַ וְשִׁבְרָה — עַל פִּי תִהְיֶה

נִיָּא יֵיט: זִכְחִי אֱלֹהִים רוּחַ וְשִׁבְרָה לֵב גִּשְׁבֵּר וְדִבְכָה אֱלֹהִים לֹא

תִּבּוֹה.

וְרוּחַ — בְּכַתְּבִי־הִיד: וְדוּחַ (נִגְדַּת הַחֲרוּז), כָּלֵב אֲשֶׁה מִצְרָה —

יִרְמְיָה מִיָּח מִיָּא, מִיָּט כִּי.

13 בּוֹשָׁה וְחִפְּרָה — עַל פִּי יִרְמְיָה טִי, טִי: בּוֹשָׁה וְחִפְּרָה. וְאֵת כָּל

וְנוֹכַחַת — בְּרִאשִׁית כִּי טִי.

15 קֶשֶׁב — הַקֶּשֶׁב.

נִפְשׁ לִךְ עֵיפָה — עַל פִּי תִהְיֶה קִמְיָב ו': נִפְשִׁי כֹאֲרֵץ עֵיפָה

לִךְ: יִרְמְיָה לִיָּא, כִּיָּה (כִּיָּד): נִפְשׁ עֵיפָה, עֵיפָה — צִמְאָה.

16 אֲשֶׁר תִּגְדּוּ כְּקִנְיָה — עַל פִּי מִלְכִּים אִי יִיךְ טִי: כֹּאֲשֶׁר יִגְדּוּ הַקִּנְיָה.

תִּגְדּוּ — בְּכַתְּבִי־הִיד: תִּגְדּוּ.

17 מִמַּעֲנֶה — בְּכַתְּבִי־הִיד: מִמַּעֲנִי.

18 וּרְפָא מִשׁוּבָה נִצַּחַת — עַל פִּי הוֹשַׁע יִיךְ ה': אֲרַפָּא מִשׁוּבָתָם;

יִרְמְיָה ה', ה': מְדוּעַ שׁוֹבְבָה הָעַם הַזֶּה יְרוּשָׁלַיִם מִשׁוּבָה נִצַּחַת.

נִצַּחַת — בְּכַתְּבִי־הִיד: נִתַּחַת.

20 יְמֵי חֲרָפִי — עַל פִּי אִיּוֹב כִּיָּט ד': בִּימֵי חֲרָפִי. חֲרָפִי — בְּכַתְּבִי

הִיד: חֲרָפִי (נִגְדַּת הַעֲנִיִּין וְהַחֲרוּז), וְעוֹד — בְּכַתְּבִי־הִיד: וְעוֹר.

רוּחִי קָשָׁה — עַל פִּי דְּבָרִים בִּי לִי: כִּי הַקֶּשֶׁה יִי אֱלֹהִיךְ אֵת רוּחִי.

21 וְגִיד בְּרוּל עֲרָפִי וּמִצְחִי כְּנַחוּשָׁה — עַל פִּי יִשְׁעִיה מִיָּה ד': מִדַּעֲתִי

כִּי קָשָׁה אֲתָה וְגִיד בְּרוּל עֲרָפִי וּמִצְחִי כְּנַחוּשָׁה.

עֲרָפִי — בְּכַתְּבִי־הִיד: עֲרָפִי (נִגְדַּת הַחֲרוּז).

22 יִפְסָה פִי — עַל פִּי אִיּוֹב לִיָּה טִי: וְאִיּוֹב הִבֵּל יִפְסָה פִּתְחוֹ.

גְּבוּרָה אוֹ חִלּוּשָׁה — עַל פִּי שְׁמוֹת לִיָּב יִיח: אֵין קוֹל עֲנוּת

גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוּת חִלּוּשָׁה.

23 וּמִכֹּתִי אֲנוּשָׁה — יִרְמְיָה טִי יִיח. צָרַעַת פּוֹרַחַת — וְיִקְרָא יִיג מִיָּב.

25 לֹאֵן אֶבְרַח וְאַנּוּס — עַל פִּי תִהְיֶה קִלְיָט ז': וְאַנְחָה מִפְּנִיךְ אֲבִרָה.

וְחֹטֵא רוֹבֵץ לְפִתְחִי — עַל פִּי בְּרִאשִׁית ד', ז': לְפִתַּח חֲטָאת רוֹבֵץ.

26 אָנוּס — מוֹכַרְח וּמוֹגְבֵּל.

אָנוּס (מִשְׁרֵשׁ נוּס, בֵּית 25), אָנוּס (מִשְׁרֵשׁ אָנוּס, בֵּית 26) —

צִמְדוּדִים. גִּדַּר אֲרָחִי — עַל פִּי אִיּוֹב יִיט ח': אֲרָחִי גִדַּר.

27 אֲדוּן וְאֲשׁוּשׁ — בְּכַתְּבִי־הִיד: אֲדוּן וְאַנּוּס (נִגְדַּת הַעֲנִיִּין, וְגַם „אַנּוּסִי”

מִשְׁרֵשׁ נוּס כִּבְרָה הִיָּה בְּבֵית 25).

וְאֵל הַמֶּר רוּחִי — עַל פִּי אִיּוֹב כִּיָּו ב': וְשִׁדִּי הַמֶּר נִפְשִׁי.

28 שְׁבַט וְתוֹכַחַת — מִשְׁלִי כִיָּט טִי.

30 וְמֶה — בְּכַתְּבִי־הִיד: וְמֶה.

32 אֵין בּוֹ שְׁאֵת פָּנִים וְלֹא קַחַת שְׂחַד — עַל פִּי דְּבָרֵי הַיָּמִים בִּי יִיט

ד': אֵין עִם יִי אֱלֹהֵינוּ עוֹלָה וּמִשָּׁא פָּנִים וּמִקַּח שְׂחַד.

33 גַּס מִקּוֹל פֶּחַד יִפֹּל אֶל הַפֶּתַח — עַל פִּי יִשְׁעִיה כִּיָּד יִיח: הַגַּס

מִקּוֹל הַפֶּחַד יִפֹּל אֶל הַפֶּתַח. יִפֹּל — בְּכַתְּבִי־הִיד חֲסִרָה מִלֵּה זו.

35 יִהְיֶה לִךְ צוֹר לְרִצּוֹן דְּבַר עֲבָדְךָ וְגִאֲמוֹ — עַל פִּי תִהְיֶה יִיט טִי:

הִיוּ לְרִצּוֹן אֲמָרִי פִי... יִי צוֹרִי.

לְבִי עוֹרָה

תּוֹכַחַת חֲדָשָׁה לְרַבִּי מֹשֶׁה בֶּן עֲזָרָא

מֵאֵת רַב יִרְדֵּן

הפיוט "לבי עורה" לרבי משה בן עזרא, שתוכנו תוכחה וחירוץ לתשובה, מתפרסם כאן לראשונה על-פי כתב-יד "היברו יוניון קולג'" (סינסינטי), מספר 481, דף 71 עמוד א.

לפני הפיוט באה בכתב-היד הכתובת: משה קטן (הוא כינויו הרגיל של רבי משה בן עזרא). האותיות הראשונות במחרוזות השנייה, השלישית והרביעית מצטרפות לשם: משה.

הפיוט אינו רשום ב"אוצר השירה והפיוט" לדודזון, ואינו כלול ב"שירי הקדש לרבי משה בן עזרא" לברנשטיין.

לְבִי עוֹרָה, סוֹרָה לְיָמִין וְאֵל תֵּט לְשֹׁמֵאֵל

לַעֲשׂוֹת צִדָּקָה לְיוֹם הָאֵל לָךְ יִגְמַל

וּמֵאֵשׁ אוֹכְלָה גּוֹרָה וְנִפְשָׁךְ תִּדִּין וְתִגְאֹל

כִּי אֵין מַעֲשֶׂה וְחֻשְׁבוֹן וְדַעַת וְחֻקָּמָה בְּשֹׁאֵל

5 כְּמַצּוּלוֹת הַחֻטָּא עָלֶיהָ וְקָחָהּ דְּבִלְתָּ תִּשְׁרָה

וּמִרְחַבָּהּ עַל שְׁחִין חֻטָּא וְרַפָּא בָּהּ הַמְּשׁוּבָה

וְיוֹם אֶחָד מִלִּפְנֵי מִתְחַדָּה תִּשׁוּבָה

עַד לֹא תִחַשֵּׁף שְׁמִשְׁךָ וְכִנְבֹּל עָלֶיהָ תִּבְל

כִּי אֵין מַעֲשֶׂה וְחֻשְׁבוֹן וְדַעַת וְחֻקָּמָה בְּשֹׁאֵל

לְעִבְרָתִי וְרֵאָה עֲמָלִי אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּחַדְלִי

וְהִנֵּה אֵין טוֹב בָּהֶם אֲהָהּ לִי וְאוֹיֶה לִי

בְּמָה אֶקְדֶּם בּוֹרְאִי הַבְּחֻטָּאִי אִם בְּמַעֲלִי

אֲשֶׁר טִבַּעְתִּי בָהֶם וְאֶטְבֹּל בָּהֶם טְבוּל

כִּי אֵין מַעֲשֶׂה וְחֻשְׁבוֹן וְדַעַת וְחֻקָּמָה בְּשֹׁאֵל

15 דָּפַס אֱלֹהִי לְעִבְדֶּךָ שְׁעַר תִּשְׁוּבָה וְהַקְרָה

לִי בֶן אֲמַתְךָ וְעִבְדֶּךָ כִּי יוֹם דִּין אָנִי יִרְא

וּבִיקָר עֲוֹן וְהוֹדָה כָּל חוֹבוֹת בָּיִם תּוֹרָה

וְאֶמְרָה נֶקֶם: אָנִי עָשִׂיתִי נְאֻנִי אֶסְבֹּל

כִּי אֵין מַעֲשֶׂה וְחֻשְׁבוֹן וְדַעַת וְחֻקָּמָה בְּשֹׁאֵל

- 1 סורה לימין ואל תט לשמאל — על פי יומא ט"ז : כל פינות
שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין.
3 ומאש אוכלה — מאש גיהנם. והלשון על פי דברים ד', כ"ד :
כי יי אלהיך אש אוכלה הוא.
4 כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול — קהלת ט', י'.
5 וקחה דבלת תשובה ומרה בה על שחין חטא ורפא בה
המשובה — על פי מלכים ב', כ', ז' : ויאמר ישעיהו קחו
דבלת תאנים ויקחו וישימו על השחין ויחי ; ישעיה ל"ה,
כ"א : ויאמר ישעיהו ישאי דבלת תאנים וימרחו על השחין
ויחי ; הושע י"ד, ה' : ארפא משובתם.
7 ויום אחד מלפני מיתתך תשובה — על פי אבות ב', י" :
ושוב יום אחד לפני מיתתך.
8 עד לא תחשך שמשך — על פי קהלת י"ב, ב' : עד אשר לא
תחשך השמש. וכנבל עלה תבל — על פי ישעיה ל"ד, ד' :
וכל צבאם יבל כנבל עלה מגפן.
10-11 שבתי וראה עמלי אשר עשיתי בחדלי והנה אין טוב בהם —
על פי קהלת ט', י"א : שבתי וראה תחת השמש ; קהל' ב',
י"א : ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי ובעמל שעמלתי לעשות
והנה הכל הבל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש ; קהלת
ג', י"ב : ידעתי כי אין טוב במ.
12 במה אקדם בוראי — על פי מיכה ו', ה' : במה אקדם יי.
16 לי בן אמתך ועבדך — על פי תהלים קט"ו, ט"ז : אני עבדך
בן אמתך.
17 כל חובות בים תורה — על פי מיכה ז', י"ט : ותשלך במצולות
ים כל חטאתם.
18 אני עשיתי ואני אסבל — על פי ישעיה מ"ו, ד' : אני עשיתי
ואני אשא ואני אסבל.

„אגרת חקורה“ - סתומה בשירת הנגיד ופתרונה

מאת דב ירדן

כאשר ראו זוהיר מלך אלמריה ומשנהו אבן עבאס מה גדול כבודו של רבי שמואל הנגיד בעיני חבוס מלך גרנדה, קינאו בו וביקשו להדפו ממצבו. אבן עבאס חיבר אגרת שיטנה, רצופה שקרים ודבות, נגד הנגיד, והפיץ אותה בין בני עמו. הנגיד מתאר את פעילותו של אבן עבאס בדברים הבאים:

בַּעַת רָאָה אֲנִי, שׁוֹכֵן לְחוּץ יָם,	וּמְשֻׁנָּה, בְּנוֹ עֲבָאס מְקוֹרָא,
כְּבוֹדִי אֶת פָּנַי מִלְכִּי וְכִי כָל	דְּבַר מַלְכוּת וְעֵצָה בִּי גִזְרָה,
וְכָל מַלְה גְּמוּרָה, בְּאִשֶּׁר לֹא	גְּמַרְתִּיהָ אֲנִי, אֵינָה גְּמוּרָה —
חֲמֻדוֹנִי, עָלַי הוֹדִי וּבִקְשׁוֹ	לְהַדְפִּנִי בִּידֵי מֶהְרָה,
וְאָמְרוּ: אֵיךְ תִּהְיֶה מַעֲלָה לְעַם זֶר	עָלַי עַם זֶה, וּמְשַׁלָּה אֲשֶׁרָה?
וּמְשֻׁנָּה זֶה יְדַבֵּר בִּי גְדוּלוֹת,	וְרַעוֹת, מִבְּלִי חֲתִית? וּמוֹרָא,
וְחִבֵּר אֶת זִכְרִי הַעֲצִימִים	וְהַרְפִּים בְּאֶגְרַת חֲקוּרָה,
— וְחִלִּילָה לְכַמוּנִי לְדַבֵּר	בְּפִי מַלְה תִּהְיֶה עָלַי נְטוּרָה? —
וּפֶאֶר בְּמַדִּינוֹת אֲגֻרְתִּיו	לְשֹׂאֵת זֶה בְּפִי עֲמוֹ סְדוּרָה,
וְלִהְיוּמִם עָלַי נִפְשִׁי בְּדַבָּה	כְּדַפַּת נוֹשָׁאִים בְּמוֹט זְמוּרָה.

(אלוה עז, דיואן שמואל הנגיד, בן
תהלים, ששון, שיר י, בתים יב-כא)

מהי „אגרת חקורה“?

- (1) כנוי גנאי לזוהיר מלך אלמריה, שהיה מגזע הסלבים, המכונים בשירת הנגיד עמלקים.
- (2) הים התיכון.
- (3) שנקרא בן עבאס.
- (4) לפני מלכי, הוא חבוס הברברי, מלך גרנדה.
- (5) על ידי היא נחתכת.
- (6) שהחליטו עליה אחרים.
- (7) קינאו בו.
- (8) איך תהי התגשאות וממשלה מקוימת ליהודים הזרים במדינה הזאת על הערבים תושבי הארץ.
- (9) דברי רהב.
- (10) פחד.
- (11) על פרוש בטוי זה בא הריון במאמר זה.
- (12) לאיש כמוני.
- (13) שתהיה בת מעין נקימה ונטירה עליו.
- (14) והפיץ בערים.
- (15) לעשות את דברי שיטנתו שגורים בפי העם.
- (16) המרגלים.

ראשוני המפרשים של דברי הנגיד התקשו מאוד בפירוש הצרף הזה. ברודי¹⁷, שסיכם את דבריהם, כתב:

„אם הנוסח הזה עקרי, אז עלינו לפרשו על כרחנו מלשון ובא רעהו וחקרו (משלי י"ח, י"ז) והדומים לו, והכוונה: באגרת אשר בה בקר אחרי מעשי להרשיעני, אולם לפי"ז לא יתכן להשתמש בבינוני פעול. ור"י רייפמאנן הגיה: חזורה, „ר"ל אגרת החזרת וסובבת בכל המדינות, ככתוב למטה: ופור במדינות אגרותיו, ועל זה העיר הרכבי („מאסף" שם): „אך לפי זה יותר נכון להגיה פזורה, כי לא נמצאה המלה חזורה בהוראה כזאת, והגהתו של הרכבי לא תתכן בעיני, כי אין לומר על אגרת אחת שהיא פזורה, ולדעתי איננו רחוק שצריך להיות: באגרת בקורה, וטעם הדבור כטעם אגרת בקורת, כתובות דף צ"ט ע"ב (ועוד בכ"מ) במשנה, ורש"י כתב שם: „הכרזה, ולשון בקורת שמבקרים אותה בני אדם ע"י הכרזה, ואין לדין עם המשורר שהשתמש בבנין הקל תחת בנין פעל בשביל המשקל, וע"ד הח' באכער אולי צ"ל חבורה — מחברת“.

כעשרים ושתים שנה אחרי שנידפסו דברי ברודי פירסם יצחק יהודה¹⁸ פירוש חדש ומקורי לביטוי „אגרת חקורה“, והוא: אגרת בזויה, על פי הוראת השרש חקר בערבית. על פירוש זה חזר דוד ילין¹⁹, ממנו פשט הפירוש הזה והיה נחלת הרבים. חזרו עליו: הברמן²⁰, שירמן²¹, לוין²², מירסקי²³ ודינור²⁴. אף רצהבי²⁵ פרש כן מדעת עצמו (ועל כך תפסו אלוני²⁶).

אולם, אין פירוש זה מתקבל על הדעת. סתירתו נמצאת בהמשך דברי הנגיד: „וחלילה לכמוני לדבר בפי מלה תהי עליו נטורה“, אם „חקורה“ פירושה „בזויה“ הרי מלת גנאי היא, שיש בה מעין נקימה ונטירה, ואיככה יאמר הנגיד בנשימה אחת: „וחלילה לכמוני לדבר בפי מלה תהי עליו נטורה“? אין הדבר דומה למלת „כזביו“ שהשתמש בה הנגיד לפני כן: „וחבר את כזביו העצומים והרבים באגרת חקורה“, שמלת „כזביו“ מביעה עובדה אוביקטיבית. לא כן „חקורה“ במובן „בזויה“, שכמלת הערכה היא בהכרח סוביקטיבית. אין ספק שאותה אגרת היתה בעיני אבן עבאס דוקא „כבודה“.

ואכן הציעו שני חוקרים אחרים פירושים נוספים. יהודה ליב גירשט²⁷ פרש: „חקורה — מכוונת בדיוקנות לפי תכנית המזימה“, מ. זידל²⁸ פרש: „באגרת חקורה — נ"ל שפירושה: גלויה = אגרת פתוחה“.

(17) כל שירי ר' שמואל הנגיד, תר"ע, 125-126.

(18) משלי ערב א, תרצ"ב, רטו.

(19) מבחר שירי שמואל בן יוסף הלוי הנגיד א, מגלות לבתי הספר 152, תש"ה, 16.

(20) שירי מלחמה (= דיואן א), תש"ו, 165; שירי מלחמה, תשכ"ג, 165.

(21) השירה העברית בספרד ובפרובאנס א, תשס"ו, 86.

(22) תור הזהב, תשס"ו, 34.

(23) ילקוט הפיוטים, תשי"ח, צד.

(24) תולדות ישראל, ישראל בגולה א (3), תשכ"א, 163.

(25) לשוננו כא, תשי"ז, 31.

(26) סיני כרך מד, תשי"ט, קסח.

(27) תחנות בספרות ישראל ב, תשי"ט, 99.

(28) סיני כרך נא, תשכ"ב, יב.

(29) בהמשך באה הנמקה מפורטת.

כדי להגיע לפירוש האמיתי עלינו לפנות למקור המהימן ביותר: שימשי הלשון של הנגיד עצמו. נראה איזה פעלים או תארים מתקשרים בלשונו של הנגיד לאגרות או לשירים. שני הדברים האלה זהים, כי, לפי מנהג הזמן, היתה אגרת ראוייה לשמה רצופה שיר (כלשון הנגיד: "יסדר שיר באגרת"). גם האגרת של אבן עבאס כללה כפי הנראה שירים, כפי שהדגיש הרכבי ("לדברי הנגיד: "ופור במדינות אגרותיו לשוות זה בפי עמו סדורה", שעליהם העיר הרכבי: "הכונה כפי הנראה כי שכר עליו סופרים ומשוררים לחבר שירי התול ודברי איבה נגד הנגיד, והשירים האלה היו שגורים בפי הערבים השונאים להנגיד ולבני ישראל, כדרך הערבים בימים ההם; וכבר ידענו כי קודם הריגת בנו הנגיד ר' יוסף חברו גם כן עליו שירי לעג ומשטמה כאלה".

בעשרה מאמרות משתמש הנגיד כלפי אגרות או שירים, והם: אגר, און, ארג, חבר (או: החביר), חקר, הטיב, הכין, סדר, עשה, תקן, ארבעה מהם יביאו אותנו להבנת הביטוי "אגרת חקורה", והם: און, חקר, הכין, תקן. הרי כל המקומות שבהם משתמש הנגיד בפעלים האלה:

1. הכינותי כבר שירה, ועתה תהלה המאירה ככסילים" (הלי תעש, בן תהלים כט קלט)
2. תהלה היא לאל גואל ידידו, חקרה לענות אותה גאולים (הלי תעש, בן תהלים כט קמח)
3. תהלתך... מאוזנת במשקל ישמעאלים ומוכנת בחכמת היונים (ידידך, בן תהלים נב יז"ח)
4. ומי יכין כשירתך אשר מור ושמן טוב עלי ראשים מריקה (ידידותך, בן תהלים עב לא)
5. ושלחתי לך בן עט בנחץ" ואדע כי יקוצון בו מביני", למען לא הכינותיו בימים" וגם לא יגעו בו רעיוני (היום ילך, בן תהלים פ כד"כה)
6. זכרתיו — ורוב חסדו בשבעים" מתוקנים שקלתים, ולו אוכל — זכרתים באלפים (תנומה בעין, בן תהלים קמב סז)

שתי הדוגמאות הראשונות הן החשובות ביותר לעניננו. בדוגמה הראשונה משתמש הנגיד בפעל "הכין" לגבי "שירה" ולגבי "תהלה". בדוגמה השנייה (הבאה באותו שיר) משתמש הנגיד עוד הפעם בשורש הפרובלמטי "חקר" לגבי אותה "תהלה" שנזכרה בדוגמה הראשונה. הוזה אומר: אין "חקר" במקום זה אלא "הכין"

(30) שירה בפי, בן תהלים נח כא.
 (31) זכרון לראשונים א. תרל"ט, 168.
 (32) כוכבים.
 (33) ושלחתי לך שיר שחברתי במהירות.
 (34) המבינים.
 (35) בימים מרוכים.
 (36) בשבעים בתים.

ואמנם, הוראת הפועל "חקר" במקום זה לא היוותה שום קושי לפרשנים, שכן הצורה "חקרה" כאן היא ממש כצורתו בכתוב: אז ראה ויספרה, הכינה וגם חקרה (איוב כח כז), שאליו ציין ברודי (עמוד 160), הדוגמה השלישית והשישית מכילות את שימוש הפעלים "אזן" ו"תקן", הנרדפים לפעל "חקר" בכתוב: ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם ואזן וחקר תקן משלים הרבה (קהלת יב ט). ארבעת הפעלים חקר, הכין, און, תקן משמשים אפוא במקרא ובלשון הנגיד בהוראות נרדפות וענינם הכללי הוא: הכין והתקין. אמור מעתה: אין גם "אגרת חקורה" אלא: אגרת מוכנה ומותקנה, כלומר: אגרת מחוברת בשירים, וכדברי גירשט — "מכוונת בדייקנות לפי תכונת המיומה".



שִׁאִין לוֹ בָּאוֹר

מאת יצחק זילברשלג

כָּל כֶּף גָּדוֹל הַמַּעֲשֶׂה.

כָּל כֶּף קָטָן הָעוֹשֶׂה.

זֶה פֶּעַר שִׁאִין לוֹ שְׁעוֹר.

זֶה צֶעַר שִׁאִין לוֹ בָּאוֹר.

כָּל כֶּף רַבִּים הַיָּמִים.

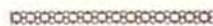
כָּל כֶּף מַעֲט מְנַעֲמִים.

וְשׂוֹאֵל הַשְׂוֹאֵל: הַכֹּדָאִי?

וְעוֹנֶה הָעוֹנֶה: בְּוַדָּאִי.

הַנְּמוּק? אֵל תִּדְרוֹשׁ לְנְמוּק.

כִּי נִכְלּוּ וְסִכְלּוּ בַחְמוּק.



כנ"ז - כ"ח

53

"ספונות" ספר מאת

רמב"ם

דב ירדן

קינות על חורבן ירושלים

לרבי יצחק בר ששת (הריב"ש)

לרבי יוסף בן אברהם אלמושנינו

לרבי אברהם טויל ולשני פייטנים עלומי שם

מאז חרב בית המקדש השני לא פסקו גדולי ישראל מלקונן על חורבנו ועל חורבן הארץ, ועל התוצאות המרות שנשתלשלו מהם לעם ישראל. קינות נתחברו לא רק על-ידי משוררים ופייטנים אלא גם על-ידי אישי תלמוד ורבי הלכה. קינות אלו הן על-פירוב וריאציות של קינות הקדמונים ואף-על-פי שלא תמיד הגיעו למדרגת היצירות הקלאסיות בעומק תוכןן ובעוזו לשונן — יש בהן מן הענין בשבילנו בהוסיפן תו לאישיות מחבריהן ולתקופת חיבורן. קובצי קינות על חורבן ירושלים והמקדש ועל הפורענויות והגזירות שבאו על עם ישראל בגלותו, נמצאים בכתבי-יד רבים. אוסף גדול שבו ששים ואחת קינות ממשוררי ספרד נשתמר בספרייה המלכותית בליסבון וההדירן שמעון ברנשטיין בספרו "על נהרות ספרד" (תל-אביב תש"ז). הרבה מן הקינות היו נכללות במחזורים לתשעה באב ובקהילות ישראל היו נוהגים לקונן ביום זה במנגינות עצב. דומה שהמשוררים הרבו לכתוב קינות בימי גזירות ופורענויות ואף אלו שתתפרסמה כאן נתחברו, כנראה, הראשונה בימי גירוש קנ"א והאחרות בתקופת גירוש ספרד.

חמש הקינות על חורבן הבית וירושלים מתפרסמות כאן מאוסף התצלומים של מכון בן-צבי.¹ כתב-היד נמצא באוסף מונטיפיורי וסימנו 322 (קטלוג הירשפלד סי' 368, עמ' 116). נכתב בתורכיה בסוף המאה ה"ט. אין בכתב-היד אלא הקינות (דפים א1—א5), ובשלושת הדפים שבסופו (א8—א10) נעתקו שירים ומכתבים בידי אותו סופר. בדף 9א שירים "להח' כמהר"ר אליה הלוי ז"ל", יש בו גם שיר בלאדינו (א10). כ"י כזה היה באוסף כרמולי ומתיאורו יוצא שהוא כתב-היד שלפנינו, שעבר אחר-כך לאוסף מונטיפיורי (ר' חיבורו, *La Famille Almosnino, extrait de L'univers Israélite*, Janv.—Mars 1850, p. 5).

ואלו הן התחלותיהן של הקינות:

1. איה חכמינו ומוכיחינו — לרבי יצחק בר ששת (הריב"ש).
 2. איכה עטרת צבי גרשון מגרשיך — לרבי יוסף בן אברהם אלמושנינו.
 3. אמרו לנחלת צבי בית אלמנותך שבי — לרבי אברהם טויל ברבי יצחק חסיד.
 4. ציון בתוכך לבבי דר ולראותך נכסף — למחבר עלום שם.
 5. ציון בהגה והי אזכר יגוניך — למחבר עלום שם.
- לאלה אנו מצרפים קטע קינה "... דן ונפתלי [במ] נפתל באש יגון ואיד מעים", למחבר עלום שם, מדפי הגניזה שבספריית "היברו יוניון קולג'" בסינסינטי, קובץ בלאו, מס' 11. וקיימים דימויים בין קינה זו לבין קינת הריב"ש.

1 תודתי אמורה למר מאיר בניהו, מנהל מכון בן-צבי, שהעירני על כתב-היד וזירוני לפרסם את הקינות, ולמר שמואל אשכנזי, שקרא את המאמר והעיר לי הערות חשובות לנוסח ולמקורות.

קינות על חורבן ירושלים

ברם, כרמולי כותב שמחבר הקינה היה מן המגורשים שברחו מספרד לשאלוניקי³. ואכן כותב ר' משה אלמושנינו בהספדו על אמו "שהיו שני זקניה קדושי עליון שנשרפו על ק"ה והם אבי אמה שהיתה אחות מאישטרי יוסף אלמושנינו ודון חיים אלמושנינו בני הקדוש חכם דון אברהם אלמושנינו זצ"ל"⁴. ר' אברהם אלמושנינו נהרג על קידוש השם לפי צו האינקוויזיציה, ובתו היא אם אמו של ר' משה אלמושנינו ושני אחיה נמלטו כנראה לשאלוניקי. ר' יוסף עסק במסחר עם אחיו אבל גם כתב שירים וממנו קינה זאת⁵. ואכן, התואר 'הקדוש' הניתן בכותרת לאביו של הפייטן וכן קדמותו של כתב-היד ומקומו מעידים שבודאי מחבר הקינה איננו ר' יוסף אלמושנינו מפאס. הקינה "איכה עטרת צבי" מתחלקת לפי תוכנה לשני חלקים: בראשון תיאור החורבן ותוצאותיו המרות על חיי העם (1—25) ובסופה דברי נחמה (26—30).

רבי אברהם טויל ברבי יצחק חסיד חי כנראה אחרי שנת 1500 (צונץ, ליטרטורגשיכטה, נספח, עמ' 713). במאירקה או בסאראגוסה חי הפייטן ר' יצחק בן עמרם טויל, בשנת 1390, ואולי היא מאבותיו של המשורר שלנו. רק 17 שירים משלו נרשמו ב"אוצר השירה והפיוט" לדודידזון. מעניין הדבר, שלא רק שיר זה נדפס בספר של חכם מטריפולי, אלא שגם כמה משיריו האחרים כלולים במחזור כמנהג טריפולי. הקינה "אמרנו לנחלת צבי" מכילה תיאור החורבן ותוכחה קשה לעם ישראל שבעוונותיו בא החורבן ורק בשני הבתים האחרונים יש מיסוד הנחמה והסליחה.

הקינה "ציון בתוכך" מושפעת בתוכנה ובצורתה מן הקינה "ציון הלא תשאלי" לר' יהודה הלוי, ועיקרה געגועים לציון ותקווה לבוא הקץ ולשיבת ציון. הקינה מחולקת בכתב-היד לארבע צלעיות (כמו הקינות "איכה עטרת צבי" ו"אמרנו לנחלת צבי" הקודמות לה). אך כיוון שאין חריזה בין הצלעיות חולקה כאן לדלת וסוגר בלבד.

הקינה "ציון בהגה והי" מכילה מספד מר על חורבן הארץ וקשי-השיעבוד ותקווה לבוא הגואל ולחידוש ימי ההוד והאושר כמקדם. גם קינה זו מחולקת בכתב-היד לארבע צלעיות. הקטע מן הגניזה "... דן ונפתלי" מתחלק לפי תוכנו לארבעה חלקים: בתים 1—3: קינת השבטים; בתים 4—9: קינת המזלות; בתים 10—16: קינת החודשים; בתים 17—18: סיום בתהילה ובברכת פרידה.

השיר שווה במשקל ובחרו ובביטויים שונים לשיר "עינות תהום" לר' משה בן עזרא (ברודי, שיר צג). בפרט דומה סיום הקטע לסיום שירו של בן עזרא, מה שמעיד שהקטע שלפנינו הוא סופו של השיר השלם. כן מראים שני הבתים האחרונים כי השיר הוא קינה על מת. הקטע שלפנינו יש בו הרבה מיסוד לשון נופל על לשון.

- 3 כרמולי, שם, עמ' 5.
4 ר' משה אלמושנינו, מאמץ כח, ויניצאה שמ"ח, הדרש האחד עשרה, דף צז, א.
5 כרמולי, שם.

קינה לרב מהר"ר יצחק בר ששת ז"ל על בית קדשנו ותפארתנו תוב"ב

12

12

פסו אמונינו וגם מורינו
מורה, והיו עורים צופינו
נשאל לרצותך ותושיענו
נרף שפתנו כמו פרינו
באו בכח מעשים אלינו
מרב עווננו וגם מרינו
האף, וחמה עצרו בעדנו
גם נאספו מנו בחטאינו
רופא לחלינו ולמזורנו
אל יקרכם מכאוב כמכאובנו!
נודו לחלינו ומכותינו!
מת צרי מרפא כפי חלינו
גלעד, ורופאי האליל רופאינו
כי על נקלה רפאו שברנו
נבכה - אוי דשאו לרב בכינו
כי יזלו בבכי דמי לבנו
קמות - ותשאנה נהי עלינו
מספד אוי ספדו לזה, אחינו
המית נבלינו וכונרנו
כי הם חבירנו ואלופינו

איה חכמינו ומוכיחינו?
עורים נמשש כאפלה מבלי
צור, מה נחל אחרי זאת, או למי?
נעתיר ותתרחצה, ותחשב לפי-
5 אנשי אמונה אבדו, לא שרדו,
כל גודרי גדר ופרץ צמתו
היו כמו חומה בזעם, זועכים
רבי עווננו, אמת, הם אבדו,
חלנו וחלינו - ואין מזור, ואין
10 מכף ועד קדקד חלי, אין בו מתם,
פצע וחבורה ומכה נחלה,
מכה אנושה, נואשו הרופאים
אף תעלה לנו ארוכה - אין צרי
שלום - ואין שלום, לעולם יאמרו,
15 לו על צחיחי הסלעים נהמה,
אל תתמהו אם הדמעות יאדמו -
למקוננות קראו ותבאנה, ולח-
מספד הדרמון בבית מלכות למול
נהפך לקול בוכים ואל אבל נעים
20 תנים ובת יענה והכוס ידעו

1 תהלים יב, ב: פסו אמונים. — 2 דברים כח, כט: והיית ממשש... כאשר ימשש העור באפלה; דברי
הימים ב טו, ג: וימים רבים לישראל ללא... כהן מורה; ישעיה נז, י: צופיו עורים. — 3 סליחת
אנשי אמונה: יודעים לעתור ולרצות; הושע יד, ג: ונשלמה פרים שפתינו. — 5 עליפי הסליחת: אנשי
אמונה אבדו, באים בכח מעשיהם. — 6 סליחת אנשי אמונה: מרב עווננו אבדנו... פסו גודרי גדר,
צמתו משיבי חמה. — 7 סליחת אנשי אמונה: היו לנו לחומה ולמחסה ביום זעם, זועכים אף בלחשם,
חמה עצרו בשועם. — 8 סליחת אנשי אמונה: מרב עווננו אבדנו, נאספו מנו בחטאינו. — 9 שם:
תרופה לא מצאנו, וחלינו — בכתב היד: וחלינו. — 10 ישעיה א, ו: מכף רגל ועד ראש אין בו מתם; איכה
א, יב: לא אליכם... מכאוב כמכאובי אשר עולל לי. — 11 ישעיה א, ו: פצע וחבורה ומכה טריה; ירמיה יד,
יז: מכה נחלה. — 12 ירמיה טו, יח: ומכתי אנושה מאנה הרפא. — 13 ירמיה ח, כב: הצרי אין בגלעד אם
רופא אין שם כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי; איוב יג, ד: רופאי אליל. — 14 ירמיה ו, יד: וירפאו
את שבר בת עמי על נקלה לאמר שלום שלום ואין שלום. — 15 צואת ר' יהודה אבן תבון: לו ירדו
(דמעיו) על ארץ ציה הצמיחו קנה וגומא. — 17 ירמיה טו, טז: וקראו למקוננות ותבואנה ואל
החכמות... ותשנה עלינו נהי. — 18 זכריה יב, יא: ביום ההוא יגדל המספד בירושלים כמספד הדרמון
בבקעת מגדון; חרגום: כמספד דאחאב... וכמספד יאשיה. בכתב היד: הדרמון. — 19 איוב ל, לא:
ויהי לאבל כנורי ועוגבי לקול בוכים; ישעיה יד, יא: המית נבליך. — 20 איוב ל, כט: אח הייתי לתנים ורע

[רס]

או על ניקי
הסלעים כספד
כפיו יחי
החם אלזי
ידעאו (היית)
ישואל, קסג

7-5 H 11/32

12

12

40

קינות על חורבן ירושלים

11/13
ק - קמרידן
(18937)

3: פיהו אלקותינו

3: יחזקאל

4: פל: פל: פל:

7: קמרידן

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

7: קמרידן

7: קמרידן

יעקב בנו רצה להכירנו
מספד כעל יחיד, לגלותנו
מוסר, ושמעון - משמוענו
קינים במו פיו, לאבלותנו
עת יחזו עיניו לתולדותינו
עתים - ואיך לא ידעו קצנו
בתי זבולנו וחברותינו
צורו, וגם אל נא רפא צירנו
איה חמודינו ואי בנינו?
ויבך יוסף ממורורתנו
ארת גדלתו, לעניותנו
יצע לטפנו ולקנינו
אספו לנגהם, מאפלנו
יבכו ויגדו, לגדלתנו
ישא, ושור געה לצעקתנו
כמעט ונפרדו לפרודנו
אריה במר ישאג לשאנתנו
בעל נעורית, לדלותנו
נהו נהי נהיה לקול בכינו
עדים, וצרים לבשו עדנו
שוחים ונאנחים לאנחתנו
לא הם חדשינו ולא מועדינו
מרים, ונסתלק באר מימינו

3: פל: פל:

לא אב המון גוים ידענו, ולא
גם השבטים נועדו יחד עשות
בכה ראובן עת ראות בניו בלי
ונעים זמיר לוי ושירו נחשב
25 צירים כולדה יהודה יאחזו,
אתמה ליששכר ובניו יודעים
בכה זבולון על זבול אל, גם עלי
לבי לבנימין, ודן יצדיק לדן
מה לי לנפתלי וגד, עת יצעקו:
30 ייענים אשר: אשורי מעדו,
נשה מנשה כל כבוד אביו ותפס
אפר מקום פאר לאפרים, ושק
שמש וירח וגלגלי זבול
כוכבים ומזלות יניעו ראש וגם
35 טלה - טללים יזלו עיניו, וקול
גם התאומים על ידיהם ספקו,
סרסן - דמעיו על לחיו ירדו,
חגרה בתולה שק עלי מתנה, כעל
נשמע למאזנים ועקרב קול, בעת
40 קשת, גדי עם הדלי התנצלו
דגים במימי הדמעות יום וליל
גם מאסו שנים חדשים, אמרו:
ניסן, כך מתו בני אהרן וגם

□

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

3: פל: פל:

לבנות יענה. — 21 ישעיה סג, טז: כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו. — 22 זכריה יב, י: וספדו עליו כמספד על היחיד. — 23 ראובן... ראות, ושמעון... משמוענו... לשון נופל על לשון. — 24 שמואל ב כג, א: ונעים זמירות. — 25 ישעיה כא, ג: צירים אחוזני כצירי יולדה. — לתולדותינו — פי לקורותינו (הערה בגליון). — 26 דברי הימים א יב, לב (לג): ומבני יששכר יודעי בינה לעתים. — 27 מלכים א ה, יג: בנה בניתי בית זבול לך. זבולון... זבול — לשון נופל על לשון. — 28 במדבר יב, יג: אל נא רפא. ודן... לדן — לשון נופל על לשון. — 30 תהלים לו, לא: לא תמעד אשוריו. אשר... אשורי — לשון נופל על לשון. — 31 בראשית מא, נא: מנשה כי נשני אלהים את כל עמלי ואת כל בית אבי: ישעיה כב, כד: כל כבוד בית אביו: אסתר א, ד: תפארת גדלתו. נשה... מנשה — לשון נופל על לשון. — 32 ישעיה סא, ג: פאר תחת אפר: אסתר ד, ג: שק ואפר יצע לרבים. אפר... פאר... לאפרים — לשון נופל על לשון. — 33 יואל ב, י: ד, טו: שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם. — 34 איכה ב, טו: שרקו ויניעו ראשם: ירמיה כב, י: אל תבכו למת ואל תגודו לו: איכה א, ח: לנידה. — 36 איכה ב, טו: ספקו עליך כפים: קינת או בחטאינו: כוכב תאומים נראה חלוק. — 37 איכה א, ב: ודמעתה על לחיה: ירמיה ט, יז: ותרדנה עינינו דמעה. — 38 יואל א, ח: כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה. — 39 מיכה ב, ד: ונהה נהי נהיה. נהיה — בכתב־היד: בכיה. — 40 שמות לג, ו: ויתנצלו... את עדים. — 42 גם מאסו שנים חדשים — גם מאסו השנים את החדשים, ישעיה א, יד: חדשים ומועדיכם שואה נפשי. — 43-72 הערה

[רסא]

בן נון יהושע בן נאסף וספ-
 45 איר, בן עלי ובניו נאסף,
 גם מת בנו חנה שמואל בן, וגם
 סיון, בן מלך ירבעם בן נבט,
 ושרף חנני בן תרדיון בן, וגם
 גם בן חנניה, הוא סגן הכהנים,
 50 עוד בן לגמליאל בן גשרף, שמו
 תמח, בן גשתברו לוחות ברית,
 ושרף בן ספר אליהו וגם
 בן הבקעה העיר וחרבה, שמה,
 אב, את במספר הירחים אל תהי,
 55 גנור עלי אבות לבל יכנסו
 נסתלקו בן ענני כבוד למות
 נחירב דביר ראשון ושני, נלכדה
 כבה בן נר מצרבי, רב לה,
 חדש אלול, מתו בן כל חן אשר
 60 רבי עקיבא בן יהוסף עוד בן
 ושרי, בן נהרג גדליהו, וגם
 חרב ורעב עוד, ודבר, נהרגו
 מר חשון, אתה כשמה, כי בן
 נכתב מרורות על משיחנו במר
 65 בן נשחטו בניו, ועיניו עורו,
 כסלו, כסלינו בן נקלו, בעת
 מת בן נחמיה בן חכליהו, וגם

דו בן קהלנו בני עמנו
 נלקח ארוננו ולוחותינו
 ספדה למיתתו קהלנו
 מנע עלות עם אל לבית קדשנו
 ספר אליהו ותורתנו
 גם בן אלישע נהרג נגדנו
 שמעון נשיאנו, נגיד דורנו
 בטלו תמידנו וגם זכחנו
 העמד בן צלם בתיכנו
 גם הקלמה כסטה פנינו
 רדו בן ראש אב, לאנחותינו
 ארץ צבי, לא בן תהי מותנו
 אהרן קדושנו וראש כהנינו
 בטר, וגם בן נחרשה עירנו
 כבו מארירנו ובא שמשנו
 הוציא אזי דבה עלי ארצנו
 נלקח וגמסר, בעוונותינו
 גלתה ואבדה בן שאריתנו
 בן על אבותינו קדמונינו
 מר חש, ונהפך לענה מתקנו
 חשון, וגם נלכד בפח צרינו
 וישחטו בן כל בני חורינו
 שרף יהויקים מגלתנו
 עזרא נגידנו, מהיר סופרינו

בגליון כתב־היד: אולי מצא כל זה במגלת תענית ועין בלבוש החור סימן תק"פ. ואכן נמצאים כל אלה במגלת תענית יג. — 50:47 מלכים א יב, כו—כח: ויאמר ירבעם... רב לכם מעלות ירושלים; מגלת תענית יג. — 54: איוב ג, ו: במספר ירחים אל יבא. — 58:55 מגלת תענית יג; תענית ט, א: במדבר לג, לה. בטר — כך בכתב־היד. — 58: ירמיה טו, ט: באה שמשוה. — 60:59 מגלת תענית יג; בשבעה עשר באלול מתו מוציא דבת הארץ רעה במגפה; שם, תשרי: בחמשה בו... נחבש ר' עקיבא בבית האסורין (לפי זה אולי צריך להחליף בתיים 60, 61 זה בזה, או להניח שהיתה לו לריב"ש גירסה אחרת במגלת תענית). — 63: עמוס ה, ז: ההופכים ללענה משפט. — 64: איוב יג, כו: כי תכתב עלי מרורות. על משיחנו — על צדקיהו אמר כן (הערה בגליון כתב־היד). איכה ד, כ: משיח יי נלכד בשחיתותם; פי' הטעמים לראב"ע: על צדקיהו ידבר. — 65: ירמיה לט, ו: וישחט מלך בבל את בני צדקיהו... ואת כל שרי יהודה שחט מלך בבל ואת עיני צדקיהו עור. — 66: תהלים לה, ח: כסלי מלאו נקלה; ירמיה לו, ט, כב, כח: ויהי בשנה החמישית ליהויקים... בחדש התשיעי... והשלך אל האש... המגלה הראשונה אשר שרף יהויקים. — 67: מגלת תענית יג, טבת: בעשרה בטבת מת עזרא הסופר ונחמיה בן חכליה (לפי זה אולי צריך להחליף את הבתים 67, 68 זה בזה); עזרא ה, ו: הוא עזרא... והוא סופר מהיר. נחמיה — בכתב־היד: חנניה

61
 61
 61

קינות על חירבן ירושלים

טבת, בָּהּ תִּזְכֹּר יְיָ נִכְתָּבָה,
 סָמְכֵנוּ בָּהּ כְּשָׁדִים יְדִיָּהֶם לְחָרִיב
 70 עַל אִישׁ וּפְלִגְשׁוֹ שְׁבָטִים נִזְעְדוּ
 גַּם בַּעֲוֹן פֶּסֶל לְמִיכָה נִקְבְּצוּ
 אָדָר, בָּהּ נִזְעַד גִּבּוֹר נִהְדָר, שְׁמוֹ
 בָּהּ שָׁדָדוֹ, יוֹם בְּגָדוֹ כְּנוֹ כְּנִי
 צִיר נֶאֱמָן, מוֹפֵת וְזֶמֶן, עֵץ רַעֲנָן,
 75 חֲמֻדַּת בְּרוּאֵי אֵל, יְקוֹתֵיאל שְׁמוֹ
 עָלָה אֵלֵי הַר הָעֲבָרִים, הַר נָבוֹ,
 יִתְרוֹן לָהּ עַל הָרָרִי אֵל, כִּי בָהּ
 נִרְצָה אֲבִינָהּ, נִחוּן אֶת עֶסֶר
 שְׁמֶשׁ, הִתְנַחֲאָה? בְּגִלְגָּלָהּ עֲמָד,
 80 יוֹכַל אֲנֹשׁ לְבֵיט לְאוֹרָהּ - וְלֹא
 עוֹד עֹז וְיִתְרוֹן לּוֹ עַלִי אוֹרָהּ, וְאַתָּה
 יוֹנָתָן רְחוּקִים! כְּבָרָקִים מִתְּרִי
 וּפְנֵי סָעִי, אֵל תְּרַגְעִי, עַד תִּפְּנָעִי
 אֲזָ תֵאמְרִי לוֹ כִּי בְּכָל שְׁעָה אֲנִי
 85 חָלוּ פְנֵי הָאֵל וְאוֹלֵי יִשְׁלַחַהּ
 שְׁלוֹם וְנַחֲמוֹת אֲשֶׁר חֲמָה כְּתוּב
 יָבוֹא מִשְׁיַחֲנוּ בְּקֶרֶב הַזֶּמֶן,

חֲשָׁכוּ לְכַתְּבָהּ כּוֹכְבֵי נִשְׁפָּנוּ
 עָרֵי אֱלֹהֵינוּ וּמִקְדָּשֵׁנוּ
 בְּשֶׁבֶט, וְכָלוּ אֶת שְׂאֵר שְׁבָטֵנוּ
 לְלַחֵם בְּבִנְיָמִן שְׂאֵרֵיתֵנוּ
 מִשָּׁה, נִבְיָאֵנוּ וְגַם רַבֵּנוּ
 יָמִים וְלִקְחוּ מִחֲמַד עֵינֵינוּ
 מִתַּק מָאֵד פָּרִיז אֵלֵי חֲפֵנוּ
 מִשָּׁה נִבְיָאֵנוּ וּמוֹשִׁיעֵנוּ
 אֵל אוֹהֲבֵנוּ, לַעֲשׂוֹת רַצוֹן יוֹצֵרֵנוּ
 חֶלֶקֶת מַחֲזֶקֶק, אֶת בַּחֲרִיר הָרִינוּ
 מִדֶּרֶךְ פַּעֲמֵינוּ, הוּא לְבַד מוֹרֵנוּ
 מִשָּׁה כָּבֵד עָלָה אֵלֵי מִלְּפָנוּ
 יוֹכַל לְהַבִּיט אֵל פְּנֵי דוֹדֵנוּ
 תִּקְדִּיר - וְיֵאֵיר תֵּאֵרוֹ נִכְחֵנוּ
 אֵל דּוֹד אֲשֶׁר מִיָּם עֲנִי יִמְשָׁנוּ
 בְּבַחֲרִיר מִשְׁיַחֲנוּ, אֲהוּב נִפְשָׁנוּ
 נו עוֹד מִחֲפִים בּוֹ יִשְׁעֵתֵנוּ
 לָנוּ מִבְּשָׁר טוֹב וְיִשְׁמִיעֵנוּ
 בּוֹת עַל יְדֵי חֲזִים יָקִים לָנוּ
 נַעֲלָה לְבֵית קֹדֶשׁ וְאֵל אֶרְצָנוּ.

(בסעות). — 68 מגלת תענית יג, טבת: בשמונה בטבת נכתבה התורה... בלשון יוגית והחשך בא לעולם; איוב ג, ט: יחשכו כוכבי נשפון. — 69 יחזקאל כד, א-ב: בחדש העשירי בעשור לחדש... סמך מלך בבל אל ירושלים; דברי הימים א יט, יג: ערי אלהינו, לחריב — בכתב־היד: לחרוב. — 70-71 מגלת תענית יג, שבט: בעשרים ושלשה בו נתקבצו כל ישראל על שבט בנימין ועל פילגש בגבעה ועל צלם מיכה; שופטים כא, ז: מה נעשה לגוֹת־הים: שם כא, טז: מה נעשה לגוֹת־הים... ירשת מליטה לבנימין. — שבטים... בשבט... שבטנו — לשון נופל על לשון. — 72 מגלת תענית יג: בשבעה באדר מת משה רבנו. — 73 יחזקאל כד, טז: אנכי לוקח ממך את מחמד עיניך. — 74 במדבר יב, ז: לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא: משלי כה, יג: ציר נאמן; קינת יפחד ויראה לבכי (הדאר תשכ"ג, 736): ציר נאמן; דברים יב, ב, ועוד: עץ רענן; שיר השירים ב, ג: ופריו מתוק לחכי. — 75 ויקרא רבה א, ג: ששה שמות נקראו לו למשה... יקותיאל. — 76 דברים לב, מט: עלה אל הר העברים הזה הר נבו. — 77 דברים לג, כא: וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון. — 78 תהלים קב, טו: כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחנונו. — 80 לביט — הערה בגליון כתב־היד: כמו להביט וכן להביא אותו בבלה דירמיה לס כמו להביא. — 81 שכן אתה תקדיר, תחשך, אבל תארו יאיר תמיד נכחנו. — 82 תהלים נו, א: יונת אלם רחוקים, דוד — המשיח. — 83 במדבר יד, כה: דברים א, ז: פנו וסעו. — 84 תפילת אני מאמין: ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבא. — 85 מבשר טוב — אליהו הנביא. ישעיה נב, ז: מבשר טוב משמיע ישועה. — 87 ואל ארצנו — בגליון כתב־היד: ותפארתנו.

[רסג]

אכני 75 נסח חזק
 על מחלוקת נסח אכני חכ"א ח"ס גזירי ממצניג בק מחזק
 וכמה בני שמאי ויהוה, כי בני-אדם באמת שפלות (!) לנחיתות
 שני חא"ש' גם בשני גזירי ממצניג ור' יהודה
 כשר בשבט ביד חזקיס מאורועם... [קב"ל] ורזק שמיה אמת גומל

קינה להה"ר יוסף בן הקדוש הה"ר אברהם אלמושנינו זלה"ה
על חרבן בית קדשנו ותפארתנו תוב"ב

למשקל ציון הלא תשאל

1-5	6	7	7
קצו קציניך	ובבור שאון השכי	גרשון מנרשך	איכה, עטרת צבי
מצורוניך	גמד, והורד ענק	תבחר, בשוב הענק	נפשך, והיא מחנק
גוף דשניך	בנפל בשפך דש	יומך ולא יחשה	יעיר נהי על קשה
יחד אנשיך	ובכץ נטיט הטבעו	ושדי יבול נשטפו	יונקות יקר נקטפו
זקני זקניך	בנדוד, ושם נמרטו	חתו והתמוטטו	5 ומתי יקר קמטו
חלל צפוניך	חילך, וצור חוללך	נתן ביד שוללך	סחי מקום אהלך
קורות יסודיך	עקרו, וקיר קרקרו	קורות ברות יקרו	פארות פאר פארו
זרע משנאיך	רשף, ומשלו בני	קשת, ועברו בני	בך יחלפו בני
צצו צניניך	ומקום צצי הברוש	גולים קצין עם וראש	נקלה והגלה בראש
על גב גנוניך	תמיד, וגם יחרש	ולשר, ורע יחרש	10 היתה מקנאך לראש
ישקית חרוניך	אולי יקוד החרי	רגו ואף תבחרי	קחת לצירך צרי
מקול שאוניך	קנים, ועוד ידאגו	על דאבך לתנו	דודים אשר נחלו
ירקו בפניך	שרקו ושן חרקו	צרים כצור חזקו	ולמחלך שחקו
ראשי שמניך	רוזנים אשר נמשחו	שחו והשתחו	שנית גרש נדחו
ראשית דגניך	גנה, ואבד קציר	פרמך, ויבש חציר	15 אבל ואמלל בציר

1 ישעיה כח, ה: לעטרת צבי; תהלים מ, ג: מבור שאון; שמות יב, כט: בכור השבי אשר בבית הבור.
2 במדבר כא, ה: ונפשנו קצה בלחם הקלוקל; בראשית כז, מז: קצתי בחיי. קצו קציניך — לשון נופל
על לשון. נפשך — אולי צריך לומר: נפשם. — 2 איוב ז, טו: ותבחר מחנק נפשי; שיר השירים ד, ט:
ענק מצורוניך. הענק... ענק — צמוד. — 3 ישעיה טו, ה: זעקת שבר יעצרו; איוב ג, ז: העתידים עורר
ליתן; איוב ל, כה: בכיתי לקשה יום; ויקרא ד, יב: שפך הדשן. דשניך (מלשון אפר)... דשניך (מלשון
שמן) — צמוד. — 4 ירמיה לח, כב: הטבעו בבן; ירמיה לח, ו: ויטבע ירמיהו בטיט. — 5 איוב כב, טז:
קמטו; עזרא ט, ג: ואמרטה משער ראשי וזקני. — 6 ירמיה טו, יג: חילך ואוצרותיך לבז אתן; יחזקאל
כו, יב: ושללו חילך; דברים לב, יח: אל מחוללך; יחזקאל ז, כב: וחללו את צפוני. חילך... חוללך
חלל — לשון נופל על לשון. נתן — כך בגליון כתביהיד; בגוף כתביהיד: ארון. — 7 פארו — קצו,
מלשון: לא תפאר אחריו (דברים כד, כ). שיר השירים א, יז: קורות בתינו ארוזים רהיטנו ברותים;
ישעיה כב, ה: מקרקר קיר. פארות פאר פארו, וקיר קרקרו קורות — לשון נופל על לשון. יקרו...
עקרו — צמוד שונה אות. — 8 איוב כ, כד: תחלפו קשת; איוב מא, כ: בן קשת; איוב ה, ז: ובני
רשף. — 9 עמוס ו, ז: יגלו בראש גולים; ישעיה ג, ז: קצין עם. — 10 איכה א, ה: היו צריה לראש;
דברי הימים א יא, ו: יהיה לראש ולשר; משלי ו, יד: חורש רע. (ועוד); תהלים כט, ג: על גבי חרשו
חורשים. יחרש (מלשון חורש רע)... יחרש (מלשון על גבי חרשו חורשים) — צמוד. גנוניך — בני ישראל
שהקדוש ברוך הוא הוא מגנם ומחסם. — 11 קחת לצירך צרי רגז ואף תבחרי — בחרי לקחת רגז ואף
כצרי לצירך. ירמיה נא, ח: קחו צרי למכאובה. לצירך צרי, החרי... חרוניך — לשון נופל על לשון.
תבחרי — כך בגליון כתביהיד; בגוף כתביהיד: תבשרי. — 13 איכה ב, טז: כל אויביך שרקו ויחרקו
שן; דברים כה, ט: וירקה בפניו. צרים כצור — לשון נופל על לשון. — 14 עמוס ו, ו: וראשית שמנים
ימשחו. גרוש — בגליון כתביהיד: שבי. — 15 ישעיה כד, ז: אבל תירוש אמללה גפן; ישעיה מ, ז: יבש

[רסד]

קינות על חורבן ירושלים

גַּלְלֵת עָלֵי כָל גָּלִיל	גִּיִּים כְּאוֹכֵל בָּלִיל	וּלְעוֹבְדֵי הָאֱלִיל	גַּת פְּנִינָה
רֹאשׁ אֵלֵי כָל חָלִי	נֶכֶן, וְהוֹסֵר חָלִי	כְּתֻמָּה, וְשִׁיר מַחְלִי	מִסְפַּד יַעֲנִי
הֶפֶךְ יַעֲרֹךְ לַעֲנָה	וּמֵר דְּרוֹר צַחֲנָה	עֲלֵתָהּ, וּפֶגַע תֵּאֲנָה	חֲנֻטוֹ תֵּאֲנִיךְ
מִפְּחָדֶךָ נִכְנַעו	קָמִים וְהִתְרוֹעְעוּ	הָעֵת אֲשֶׁר שָׁמְעוּ	שׁוֹד סְאוֹנִיךְ
20 אִם תִּשְׁאַלֵּי לַעֲלֹת	תִּרְדִּי שְׂאוֹל עַד בָּלוֹת	וְתִאֲסָפִי מִשְׁאֲלוֹת	רוּחַ בְּחַפְזִיךְ
לַפְעֲמִינֶךָ הַזֶּמֶן	רֶשֶׁת פְּרוּשָׁה יָמֵן	עַד כִּי שְׁתִּיל נַעֲמֵן	שֶׁב קִמְשׁוֹנִיךְ
מָטָה וְגַם מַעֲדָה	רְגִלְךָ, בְּיוֹם גִּלְכָּדָה	נִפְשָׁךְ, וְאֵז אֲבָדָה	בֵּינֵת גְּבוּנִיךְ
וְרוּחַ בְּכִי יַעֲצֹר	בָּךְ, עַד אֲשֶׁר יַעֲקֹר	שְׂרָשְׁךָ, בְּהוֹבִישׁ מְקוֹר	מִי מַעֲנִיךְ
שִׁירִים גָּהִי נִהְפָּכוּ	נוֹגִים אֱלֹה נִוָּעְדוּ	תְּמִיד, עַדִּי לַמָּדוּ	קִינִים לְנוֹנִיךְ
25 נִהְפֶּךְ לְמִסְפַּד מַחֹל	מַחֹל, וְקֹדֶשׁ - לַחֹל	הִיו, נִרְבּוּ כַחֹל	קוֹלוֹת יִלְלֶיךָ
יַעֲלֶה, לְבֵית אֵל לְכִי	וְשָׁמוּ לְבַד בְּרָכִי	תְּמִיד, וְלוֹ תְּבָרְכִי	כִּי הוּא אֲדוֹנִיךְ
נִגָּה כְּאוֹר שְׁחָרִית	יַעַד לְיוֹם אַחֲרִית	שְׁלוֹם, וְכָרַת בְּרִית	דִּיעוּ וְדִינִיךְ
וְגִילִי מְאֹד וַחֲדִי	רַעֲיָה, וְאַל תִּפְחָדִי	כִּי עוֹד כְּאֵז תַּעֲדִי	אֶת שְׁהֲרוֹנִיךְ
זְמַן יְגוֹנִים רָדִי	וְדָבֵשׁ נְגִינֹת רָדִי	וּבְצוֹרְרֶיךָ רָדִי	וּבְשִׁאֲנָנִיךְ
30 לֹא עוֹד אֲסוּרִי שְׁבִי	יֹאמְרוּ לִיעֲלֹת צָבִי	אֵיכָה, עֲטָרַת צָבִי	גִּרְשׁוֹךְ מִגִּרְשֶׁךָ

סימן לראשי הבתים אני יוסף בן הקדוש אברהם אלמושנינו ז"ל

חציר: מלכים ב יט, כו, ישעיה לו, כז: חציר גנות; דברים יח, ד: ראשית דגן, קציר — בכתב־היד: חציר. —
16 שופטים יט, כא: ויבל לחמורים, ישעיה ח, כג: גליל הגויים; ישעיה לו, כד: והאלפים והערים... בליל
חמיץ יאכלו, בללת — בכתב־היד: בלכת. — 17 ישעיה א, ה: כל ראש לחלי, משלי כה, יב: גום זהב
וחלי כחם; תהלים נג, א: למנצח על מחלת; מיכה א, ח: מספד כתנים ואכל כבנות יענה, חלי... חלי...
מחלי — לשון נופל על לשון. — 18 עמוס ה, ז: ההופכים ללענה משפט; שיר השירים ה, א: אכלתי יערי
עם דבשי, שמות לו, כג: מר דרור; יואל ב, כ: ותצל צחנתו; שיר השירים ב, יג: התאנה חנטה פניה, —
19 מפחדך — בגליון: ג"א מפחדך, ובטכסט: מרעתך, שוד סאוניך — בגליון: ג"א קול פעמוניך. —
20 תהלים נה, טז: ירדו שאול; תהלים מט, טו: לבלות שאול; משלי לו, ד: מי אסף רוח בחפניו, — 21 הושע
ה, א: ורשת פרושה: ישעיה יז, י: נטעי נעמנים, לפעמיך — המשקל לקוי. — 22 תהלים צד, יח: מטה
רגלי; ישעיה כט, יד: ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר, — 23 יעצר — ישלט, ירמיה נא, לו:
והובשתי את מקורה, ורוח — המשקל לקוי. — 24 אלה נועדו — נאספו לקונן. — איכה ה, טו: נהפך לאבל
מחולנו, נהי — עליפי גליון כתב־היד: ג"א לנהי, בגוף כתב־היד: לקינים (נגד המשקל). נוגים אלה
נועדו — עליפי גליון כתב־היד: ג"א נוגים אלה נועדו" ונכון, בגוף כתב־היד: נוגנים אלה נועכו, —
25 תהלים לו, יב: הפכת מספדי למחול לי; איוב כט, יח: וכחול ארבה ימים; תהלים קלט, יח: אספרם
מחול ירבון, קולות ילליך — בגליון כתב־היד: ג"א אבלי המוניך, מחול מחול, חל... כחול — לשון נופל
על לשון. — 26 תהלים צו, ב; ק, ד: ברכו שמו; צה, ו: נברכה לפני ה' עושנו; מה, יב: כי הוא
אדוניך, ולו תברכי — כך עליפי גליון כתב־היד: ג"א ולא תשכחי ונ"א ולו תברכי" ונכון, בגוף כתב־היד:
ולו תשבחי (נגד המשקל והחרוז), ברכי... תברכי — לשון נופל על לשון. — 27 חבקוק ג, ד: ונגה
כאור תהיה; תהלים לו, לו: כי אחרית לאיש שלום, — 28 ירמיה לא, ד (ג): עוד תעדי תפיד, וגילי —
המשקל לקוי. — 29 רדי (מלשון ירידה)... רדי (מלשון רדה הדבש, שופטים יד, ט)... רדי (מלשון ורדו
בנוגשיהם, ישעיה יד, ב) — לשון נופל על לשון, זמן — המשקל לקוי. — 30 לא עוד יאמרו אסורי שבי
ליעלת צבי איכה עטרת צבי גרשוך מגרשיך — סיום כפתיחה.

Harl 5583 חו"ט 5641 (ס')
107

קינה לההר"א טויל ז"ל למשקל ציון הלא תשאל
על חורבן בית קדשנו ותפארתנו

5	6	7	8
סגרי דלתיתך צל תועבותיך על להקותיך על שוממותיך בתי ברותיך קול זעקותיך את עקבותיך אל שונאותיך כל מגדלותיך חי ארמנותיך דדי בנותיך בית עשתרותיך עז מזבחותיך כרמך תייתך	עד יעבר אף חבי, קדשך שרפו אדום שפה ופה פוערים עובר ושב שממו שמחו ביום נפלו איים הלא הרעשו חרפו וגם גדפו אפי ונמכרת בזוז מונים והיכלי יקר אבד ושבר ברי יום צוררים מעכו אל זר, ואהבת דור עוזן וחטא ערפו יום אויבים עוללו	בית אלמנותך שבי, זה תקבעי על מקום היית משל בוערים, חילך ולא רחמו, ראו אשר שאלו, קהל, ועיר חרשו, כאש, ובו נאפו, נמאסת בשפכי עזוז זי הלבנון ואר נפלו, ורב המרי סהר ואור דעכו, היה בקרבך חבור תורה וחק חלפו, בנים אשר נאלו	אמרו לנחלת צבי: בכי ומספד ביום גלית בתוך צוררים, דב וארי עצמו האויבים צהלו, ובני אדום קדשו זדים דביר שרפו חרפה נתתיך ובוז, סירות ספונים באר 10 יחדו באף וחר פוכבי וכול חשכו, למס נתתיך, עבור מלך ושר חנפו, נלאית ביום נפלו

1 ירמיה ג, יט: ארץ חמדה נחלת צבי; בראשית לה, יא: שבי אלמנה בית אביך; ישעיה כו, כ: לך עמי בא בחוריק וסגר דלתיתך בעדך, חבי כמעט רגע עד יעבר אף. — 3 דברים כח, לו: והיית לשמה למשל ולשנינה בכל העמים; איוב טז, י: פערו עלי בפיהם, בוערים — דרך ישר: לעוברים. — 4 איכה ג, י: דב אורב הוא לי ארי במסתרים; ירמיה ג, יז: שה פזורה ישראל אריות הדיחה, הראשון אכלו מלך אשר וזה האחרון עצמו נבוכדראצר מלך בבל; ירמיה יח, טז, ועוד: כל עובר עליה ישם; איכה ב, טו: ספקו עליך כפים כל עוברי דרך שרקו ויניעו ראשם, חילך — דרך ישר: גדעו. — 5 איכה ב, טז: פצו עליך פיהם כל אויביך שרקו ויחרקו שן אמרו בלענו אך זה היום שקוינוהו מצאנו ראינו. ברותיך — דרך ישר: נכותיך. — 6 יואל ב, טז: אספו עם קדשו קהל; ירמיה כו, יח: מיכה ג, יב: ציון שדה תחרש; מגלת תענית יג, אב: בתשעה באב... נחרשה העיר; יחזקאל כו, טו: מקול מפלתך... ירעשו האיים, הרעשו קול — דרך ישר: רעשו לקול. — 7 גיטין נו, ב: ואמר אי אלהימו צור חסיו בו (דברים לב, לו) — זה טיטוס הרשע שחרף וגדף כלפי מעלה מה עשה תפס זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר תורה ועבר עליה עברה; תהלים פט, נב: אשר חרפו עקבות משיחך, זדים — דרך ישר: זרים. — 8 תהלים קיט, כב: חרפה ובוז; ישעיה מב, כה: וישפך עליו חמה אפו ועזוז מלחמה; ישעיה נב, ג: חנם נמכרתם. — 9 מלכים א ו, ט: ויספן את הבית גבים ושדרות בארזים... ויאחז את הבית בעצי ארזים; מלכים א ו, ג: ויבן את בית יער הלבנון... וספון בארז. והיכלי — דרך ישר: ומלי. כל — דרך ישר: על. — 10 איכה ב, ט: אבד ושבר ברוחיה. בריחי ארמנותיך — דרך ישר: בריחית וארמנותיך. — 11 ישעיה ה, לו: צר ואור חשך; יחזקאל כג, ג: שמה מעכו שדיהן ושם עשו דדי בתוליהן, בנותיך — דרך ישר: בתולותיך (נגד המשקל). — 12 יהושע יז, יז: ויתנו את הכנעני למס; הושע ד, יז: חבור עצבים: תהלים פא, י: אל זר; תהלים פד, יא: מדור באהלי רשע. דור — דרך ישר: דורר. עשתרותיך — דרך ישר: עשתרותיך (נגד המשקל). — 13 ירמיה כג, יא: כי גם נביא גם כהן חנפו; ישעיה כד, ה: עברו תורות חלפו חק; הושע י, ב: יערף מזבחותם. חנפו — דרך ישר: חרפו. עז — כך על פי דרך ישר: עוז; בכתב-היד: יסוד (נגד המשקל). — 14 דברים כד, כא: כי תבצר כרמך לא תעולל אחריו, אויבים — דרך ישר: האויבים (נגד המשקל). כרמך —

קינות על חרבן ירושלים

15 ספו מתים יקרו	על דת אשר עברו	בקר וצאן נגורו	ממכלאותיה
עלו ותשתרגו	גויים ובך הרגו	יום כפסיר שאגו	על מרכבותיה
פיהם בבח פתחו	עמך כצאן טבחו	ראמות ופז לקחו	מבית נכאתיה
צפרת והרתקת נדוד	השפרת והיית לשד	השפלת והורדת מאד	ממעלותיה
קרנה בעז גדלה	ראשה מאד העלה	בהיות בנות המלך	כים ביקרותיה
20 רות דבש וחלב	צאן באבד כל זאב	זנית בעין ולב	כל מושבותיה
שמנת ויפית ברב	עשר וכבוד וטוב	פרו ורבו כגוב	כל תולדותיה
תרת אחרי רעיון	שמחה ומשחה ורן	כנסת זהב והון	די משאלותיה
אשמת ובגדת בי	לכן במר דאבי	ורדי לעפר שבי	מרומוותיה
בואי לבית סופדים	ספדי עלי נודדים	נפלו ביד שודדים	יום מלחמותיה
25 רקעי ברגלך עלי	שברך ועל חללי	עמך וקראי אלי	צום כל שנותיה
התאבלי כל ימי	גלות וחכרי דמי	בנים שפוכים כמי	מי נהרותיה
מדה במדה אמו	יד ואשלם כמו	עשית ואשיב כמו	ראשה סאתיה
טמאת ועלה באוש	מחנה עדי אף וראש	יום בא ורכב אנוש	אל מראשותיה
ושמי אשר גדלך	חללת ברב מעלך	על כן אני אנמלך	די מפעלותיה
30 יספת והרבית מרי	גלית והכך ארי	שבעת ואכלת פרי	ממועצותיה
לא שמת אלה למול	עינך באכלך יבול	ארצה וטל מזבול	על מגדפותיה
בזית ברית לאהב	אל זר ודוד לעזב	קסמת ושאלת באוב	דרשת למתיה

דרך ישר: כרמיק (נגד המשקל). — 15 חבוק ג, יז: גור ממכלה צאן ואין בקר ברפתים. דת — דרך ישר: זאת. — 16 איכה א, יד: ישתרגו עלו; ירמיה נא, לח: ככפירים ישאגו; תהלים עד, ד: שאגו צורריך בקרב מועדיך. מרכבותיה — כך דרך ישר: בכתב־היד: בית נכאתיה. — 17 תהלים מד, כג: נחשכנו כצאן טבחה; מלכים ב כ, יג, ישעיה לט, ב: בית נכתה. — 18 שופטים ז, ג: ויצפר מהר הגלעד. צפרת — דרך ישר: צפית. — 19 תהלים מה, י: בנות מלכים ביקרותיה. קרין — דרך ישר: קרוב. — 20 דברים לב, יג — יד: ויניקו דבש... וחלב צאן; במדבר טו, לט: אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם. בעין — דרך ישר: עין (נגד המשקל). — 21 דברים לב, טו: שמנת עבית כשית; נחום ג, יז: מנזריך כארבה וטפסריך כגוב גובי. ויפית — דרך ישר: ויפת. — 22 קהלת ב, ח: כנסתי לי גם כסף וזהב. די — דרך ישר וכתב־היד: כפי (נגד המשקל). — 23 ישעיה מז, א: חיי ושביו על עפר. ובגדת — דרך ישר: בגדת (נגד המשקל). דאבי — דרך ישר: כאבי, מרוממותיה — דרך ישר: ממרומותיה. — 24 סופדים ספדי — דרך ישר: סופרים ספדי; נודדים — דרך ישר: עוברים. שודדים — דרך ישר: צוררים. — 25 יחזקאל ה, יא: הכה בכסף ורקע ברגלך; מלכים א כא, ט, ועוד: קראו צום. — 26 בנים שפוכים כמימי — דרך ישר: דמים שפוכים כמי. — 27 שבת קה, ב: מדה כנגד מדה שנאמר (ישעיה כו, ח) בסאסאה בשלחה תריבנה; מלכים א ב, מד: והשיב ה' את רעתך בראשך; עובדיה א, טו: כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך. עשית ואשיב — דרך ישר: עשות ואשוב. ראשן סאתיה — דרך ישר: ראש כסאותיה. — 28 עמוס ה, י: ואעלה באוש מחניכם ובאפכם; תהלים סו, יב: הרכבת אנוש לראשנו. ועלה — דרך ישר: ועלת. מתגד — דרך ישר: מאנה. ורכב — דרך ישר: ברכב. אל מראשותיה — דרך ישר: למראשותיה. — 29 מעלך — דרך ישר: מעליך. די — דרך ישר וכתב־היד: כפי (נגד המשקל. וכן לעיל בית 22). — 30 משלי א, לא: ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו. ואכלת — דרך ישר: אכלך. — 31 ישעיה מז, ז: לא שמת אלה על לבך; יואל א, יז: מגרופותיהם. באכלך — דרך ישר: באונך. מגרופותיה — דרך ישר: מגרופותיה. — 32 יחזקאל טז, נט: בזית אלה להפר ברית; דברים יח, יא: קוסם קסמים... ושואל אוב... ודורש

5	6	7	8
מנצותיך	ארץ חלא תחנף	נביא וצדיק וחף	רגמת לכהן ואף
לירות עמיתך	לשון וחץ כוננו	בך חמדו שנו	בך נחשו עוננו
שמו בנותיך	קם לך אעורר ונ	קף מעותך ונ	35 ידעת כי לא אנ
למקוננותיך	שלחי וקראי היום	אכל ומספד וצום	יום זה קבעתיו ליום
את מחלצותיך	היום והתנצלי	עפר לראשך העלי	צומי והתאבלי
ראש מחלפותיך	קרחי וגוי שער	גודי בכל מעבר	חגרי וספדי במר
על משכנותיך	ובכי ותמיד נהי	למדך ואל תנפתי	קינים ותגה והי
בי מקהלותיך	תשאי עבור בחלו	מין אשר גדלו	40 חרפה ובשת עלוי
בי מחנותיך	יען אשר פשעו	אויבים שמך קבעו	סורו ואל תגעו
יום דאנותיך	ראו אשר עברו	צרים והתפארו	יען אשר גברו
זכות אבותיך	בנים עבור אב המון	זכים ואסלח עון	די אמרה אל שאון

קינה אחרת למשקל ציון

נכסף, ותאב מאד לשון בצלתך	ציין בתוכך לבכי דר, ולראותך
מי יתנני להסתופף באברתך	כל רעיוני ומחשבי בקרבך שכן
יעלה ריבא להתלונן בסכתך	אבחר בקריה אשר אל בה, ואשרי אנשי
יתן מגלל אחי כל יום בשמלתך	בך כל מגמת פני רעיון אסירים, ומי
מלך נדבות, ואם יצא סגלתך	5 טוב יום שכן בחצריך משכן בחצר
ביתך, כתנים נהי ארים לאהבתך	עולם ביום נחשכה אורך, ונאבד כבוד
נפש, ואגוד ביום אזכר מננתך	דמעה אפכה, אמרר ואקונן במר

אל המתים, ודוד — דרך ישר: וצור, דרשת — דרך ישר: ודרש. — 33 איכה ב, כ: אם יהרג... כהן ונביא; ירמיה ג, א: הלא חנוף תחנף הארץ ההיא. רגמת לכהן — דרך ישר: רגות כהן, וחף — דרך ישר: ואף. תחנף — דרך ישר וכתב-היד: תאנף. — 34 ויקרא יט, כו: לא תנחשו ולא תעוננו; תהלים קמ, ד: שנו לשונם; תהלים יא, ב: כוננו חצם... לירות... לישרי לב. עמיתך — דרך ישר: עמיתך. — 35 אעורר — דרך ישר: לעורר. — 36 ירמיה ט, טז: וקראו למקוננות ותבואינה. קבעתיו ליום — דרך ישר: קבעת לצום. — 37 איכה ב, י: העלו עפר על ראשם. העלי — דרך ישר: עלי. והתנצלי — דרך ישר: והנצלי. מחלצותיך — דרך ישר: מחלוצותיך. — 38 יואל א, יג: חגרו וספדו; מיכה א, טז: קרחי וגוי. מחלפותיך — דרך ישר: מחליפותיך. — 39 יחזקאל ב, י: קינים ותגה והי; ירמיה יג, טז: אל תגבהו. והי — דרך ישר: ונהי. ותמיד — דרך ישר: והתמיד. ובכי ותמיד נהי — כך בגליון כתב-היד: גיל ובכי ותמיד נהי. בכתב-היד: ובכי תמיד נהי. — 40 ישעיה נד, ד: כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד; יחזקאל טז, ג: וגם את בושי ושאי כלמתך. בחלו — דרך ישר: ועלו. — 41 איכה ד, טז: סורו סורו אל תגעו. צריך — דרך ישר: זרים. — 42 איכה ב, טז: פצו עליך פיהם כל אויביך שרקו ויחרקו שן אמרו בלענו אך זה היום שקיינוהו מצאנו ראינו.

1 תהלים פד, ג: נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'. — 2 תהלים פד, יא: בחרתי הסתופף בבית אלהי מדור באהלי רשע. — 5 שם: טוב יום בחצריך מאלף. ואם יצא סגלתך — ואף כי יצא כבודך. — 6 מיכה

ימאס לבבי לקול מנים ושיר גוננים,
 אצעק בקול מר בעת אראה בפי אויבים
 10 חשבו אשר אל עזבני, והפר ברית
 שכים לצדי, ופח טמנו לרגלי, והם
 הוות בקרבם, ובלשונם הלא אמרו:
 מיום אשר הרסו מקדש מעונך אני
 אל מי אדמה שית עמך, והתפארו
 15 מה אמרה אחרי נחרב ונהרס מקום
 פלח זמן חץ כבדי, שת לבבי מאד
 רק אבטחה כי קדושי יעשה על שמו
 אשא תשורה ושי שיחי לפניו ומ-
 אליו אקנה ולא אירא תמון עם והוא
 20 נפשי ישובב וינחני בכל מעגל
 אתנחמה כי גביאי גבאו לי לקץ
 אוחיל הכי אחזה כי כל בני אויבים
 ארץ צבי, נחמי וראי והתבשרי
 התנערי מעפר עניך ויוסדו
 25 נתקומו מחזות אלות אשר גבאו
 אם קץ פדותי מאחר עוד אקנה זמן
 צורי בחסדו וצדקתו ימלא דבר

איך אשמעה שיר - ונדמם קול גינתך
 דבשה וצופך ושלחים יד בטובתך
 אבות, ואבדה מלכותך ומעלתך
 אומרים לנפשי: שחוח על ודיתך
 האח, ורץ פצחו, שמחו לצלעתך
 נצב ואונן ומתאבל לחרבתך
 אנה ואנה, ואין צרה כצרתך
 שכן אלהים וגשמעת תפלתך
 גשפר וגאנח עלי שבריך ואנחתך
 לשוב נתונים בכור ברזל לאדמתך
 מנו אבקש להשיב את תפוצתך
 יאמר לקבץ פוזרים אל מחצתך
 צדק יחזיר לישנה חיש מלכותך
 וזמן איחל ותשנבי כקדמותך
 ירשו מקומך וגשמו בנחלתך
 כי יש ארוכה לציר, ואצרי למכתך
 ספיר ושהם וסוחרת ברצפתך
 חזים ואז אאמין יום קץ ישועתך
 יבנו בני צר למגדלך וחומתך
 נכסף ותאב מאד לשכן בצלחתך.

8.75

א. ח: אעשה מספד כתנים. — 8 שמואל ב יט, לו: אם אשמע עוד בקול שרים ושרות. — 11 ישעיה נא,
 כג: אשר אמרו לנפשך שחי ונעברה. — 12 תהלים נה, יב: הוות בקרבה: תהלים ה, י: קרבם הוות;
 תהלים לה, כא: אמרו האח: ישעיה יד, ז: פצחו רנה: תהלים לה, טו: ובצלעי שמחו. — 13 דניאל יא,
 לא: המקדש המעוז. — 16 משלי ז, כג: עד יפלח חץ כבדו. — 17 דברים ז, כ: מכור הברזל. —
 19 תהלים ג, ז: לא אירא מרבבות עם. — 20 תהלים כג, ג: נפשי ישובב ינחני במעגלי צדק: יומא סט, ב:
 שהחזירו עטרה לישנה. — 21 יחזקאל טז, נה: ואת ובנותיך תשובינה לקדמתכן. — 22 ויקרא כו, לב:
 והשמתי אני את הארץ ושממו עליה אויביכם היושבים בה. רש"י: זו מדה טובה לישראל שלא ימצאו
 האויבים נחת רוח בארצם שתהא שוממה מיושביה. — 24 ישעיה נב, ב: התנערי מעפר: ישעיה נד, יא:
 ויסדתיך בספירים: אסתר א, ו: על רצפת בהט ושש ודר וסוחרת. — 25 מכות כד, ב: תלה הכתוב
 נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה. באוריה כתיב (מיכה ג, יב) לכן בגללכם ציון שדה תחרש וגוי
 בזכריה כתיב (זכריה ח, ד) עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים עד שלא נתקמה נבואתו של אוריה
 הייתי מתירא שלא תתקם נבואתו של זכריה עכשיו שנתקמה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של
 זכריה מתקמת. — 26 ישעיה ס, י: ובנו בני נכר חומותיך. — 27 נכסף ותאב מאד לשכן בצלחתך —
 כסוגר בית ראשון.

אחרת לשקל הנו

12

12-13

יום החריבוך משנאיך ומוניך
 צרים עלי מחמד אנשי אמוניך
 רבו אנחות ונסו כל ששונך
 חשכו מאורי הדר נפשך ופניך
 נפת וצופים ימן תחת לשונך
 על אור מלוכה אשר חשכה לעיניך
 מרום וקדוש, וישכן בין אבדך
 כמוס יגלה לעיניך אל מביניך
 יום נסעה השכינה ממכוניך
 שדי, ולא מצאו מנוס קציניך
 קדש, והרסו וגלו את צפוניך
 בני, וכלה בלי חמלה סגניך
 הנע ועוה וכלה כל המוניך
 כי יעלו ראש בני צרים מעניך
 פלו ימותי בלי חדוה ושניך
 אבדו, וספו בני לוי זקוניך
 קרים, פוירים בכל ערי שכניך
 עשר עטרות לשונאיך ושוטניך
 חרב דברך ורפש מעיניך
 עשן לעיניך, וכחמץ לשונך
 עובד, בעת גרשוני ממעוניך
 מעלות, ועלו כגלי ים שאוניך
 שומם וגאלם, וקול פחד באוניך

ציין, בהגה והי אזכר יגוניך
 אין לי מנחם עלי שברך, ביום גברו
 אהים בנפש מאד מרה ואבכה מאד,
 אמאס בעונב וקול שיר ואקונן, ביום
 5 בבכי שאי קול לעת דודים אשר נמתקו,
 התנצלי מעדי, נום ותח מאסי,
 על יום אשר תחזי הדרת פני שוכני
 דודך אשר מלפנים יחשק בך, וסוד
 נקוה לבב כל אנוש יום צר ואור קדרו,
 10 איכה בני צוררים חנם יכלו בני
 גם נאצו, חללו עיר התהלה והר
 ירה זמן עצבותיו בי, והשליך בבור
 פלח כבדי, ועורי החשיך, כי מאד
 אוחיל עדי בוש, וישבתי בבור נאלם,
 15 נקוה ושרוף מדורה מעני השבי,
 נספה לבבי עלי פרחי כהנה אשר
 בני הרוגים ברעב, גם בחרב מד-
 הרבות אנחות ותמרורים ביום נמסרו
 עמך כצאן מאכל לבו נתונים לעם
 20 בזים ושוסים, והם שפים לצדך, וכ-
 חטאי ביד צר מסרני, ועמך למס
 נרדף ונהדף, כמץ נדף, ביום ירדו
 הלכו ימותי בלי תקוה בבית מאסר

1 יחזקאל ב, י: קינים והגה והי. — 2 איכה א, ב: אין לה מנחם. — 3 שיר השירים ד, יא: דבש וחלב תחת לשונך. — 4 שמות לג, ו: ויתנצלו בני ישראל את עדים; שמות לה, כב: חח ונום. — 5 ישעיה נז, טו: מרום וקדוש אשכנ. — 6 ישעיה ה, ל: צר ואור חשך; יואל ב, י, ד, טו: שמש וירח קדרו. — 7 עובדיה, א, ו: נבעו מצפוניו; יחזקאל ז, כב: וחללו את צפוני. — 8 משלי ז, כג: יפלח חץ כבדו; איוב ל, ל: עורי שחר מעלי; מלכים ב יח, לה, ועוד: הנע ועוה. — 9 שופטים ג, כה: ויחילו עד בוש. — 10 איכה ד, ט: טובים היו חללי חרב מחללי רעב שהם יוובו מדקרים. — 11 עשר עטרות — באחד בניסן, שבו הוקם המשכן, כמאמר חז"ל: אותו יום נטל עשר עטרות. שבת פז, ב. — 12 תהלים מד, יב: תתנו כצאן מאכל; יחזקאל לא, ב: ותולח מים ברגליך ותרפס נהרותם; יחזקאל לה, יח: ומשקע מים תשתו ואת הנותרים ברגליכם תרפשו. — 13 במדבר לג, נה: לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם; משלי י, כו: כחמץ לשנים וכעשן לעינים. — 14 בראשית מט, טו: יהושע טו, י: ויהי למס עובד. — 15 תהלים א, ד: כמץ אשר תדפנו רוח; ישעיה לה, ח: אשר ירדה במעלות אהז. — 16 איוב ז, ו: ימי

קינות על חורבן ירושלים

על שם צבאות תלאות ואנחות שאי,
 25 יִשְׁלַח אֲרוּכָה וּמִרְפָּא מִחֲלֵי הַשָּׁבִי,
 דְּרִשִּׁי אֲדֹנִי בְּכָל עֵת וְהִדְרֹו וְעֹו
 קִרְעִי לִבִּבְךָ וְשִׁפְכִי רַעֲיוֹנְךָ לִפְ-
 פְּצָחִי רִנּוֹת וְשִׁיר רִנִּי, בְּכִנּוֹר תִּנִּי,
 לֵב אֲמַצִּי כְּאֲרִי, גַּם צִהְלִי קוֹל, וְחִישׁ
 30 בְּאוֹ יָמֵי קֶץ נֶעַת רְצוֹן אֲשֶׁר גִּבְּאוּ
 חֲסִדֵי אֲבוֹתַי וְצִדְקָתָם, חֲסִין יְהוָה, זָכֹר,
 גַּם בְּשָׁרֵי רַעֲיָה: תִּשָּׁבִי וְתִבְכִּי לַעֲת
 עַד מִמְּרוֹמִים צְרִי יִשְׁלַח לְאוֹנֶיךָ
 יִשְׁקִיף וַיֵּרָא וַיֹּאֲרִךְ אֶת עֲנֶיךָ
 יְדֹו, וְחֲלִי פָנֶי הָאֵל אֲדוֹנֶיךָ
 נִיו, מִי יִשְׁעוֹת לְשִׁלַּח חִישׁ לִבְנֶיךָ
 יִקְרַב שְׁשׁוֹנְךָ וְנִסּוֹ עֲצָבוֹנְךָ
 יִהְיוּ בְנֵי צָר עֲבָדֶיךָ וְאוֹמְנֶיךָ
 חוֹזִים, וְשָׁבוּ כְּמִקְדָּם עֲדֶיךָ
 בְּשִׁיר עֲנִיָּה בְּקוֹל: שׁוּבִי לְמַחְנֶיךָ
 עָרֵב - רֹאֵי כִי לְאוֹר בְּקָר רִנְיָה.

רמ

9:60

קלו מגי ארג ויכלו באפס תקוה; איוב טו, כא: קול פחדים באזניו. — 24 לאוניך — לאבלך. מלשון לא
 אכלתי באני ממנו (דברים כו, יד), אונקלוס: לא אכלית באבלי מניה (וכעין זה יונתן וירושלמי), כלחם
 אונים להם (הושע ט, ד), רד"ק: כמאכל אבלים. — 25 איכה ג, נ: ישקיף וירא ה' משמים. — 27 יואל ב,
 יג: וקרעו לבבכם. — 28 ישעיה לה, י: ונסו יגון ואנחה. — 29 שמואל ב יז, י: אשר לבו כלב האריה;
 ישעיה י, ל: צהלי קולך; ישעיה מט, כג: והיו מלכים אומניך. — 31 תהלים פט, ט: חסין יהוה. — 32 ישעיה
 יז, יד: לעת ערב והנה בלהה בטרם בקר איננו; זכריה יד, ז: והיה לעת ערב יהיה אור; תהלים לו, ו:
 בערב ילין בכי ולבקר רנה.

דָּן וּנְפֻלִי [בַּמָּוֶל] ...
בָּא גַד לְאַרְצָךְ גַּד וְאֵל אֲשֶׁר אֲשֶׁר
יוֹסֵף בְּכִי יוֹסֵף, וְלִמְנָשָׁה כָּאֵב
כֵּן מִזֵּלוֹת שָׁחַד דְּמַעוֹת נִזְלוֹת
5 טָלָה לֹאֵט טָלָה דְּמַעְיוֹ יִזְלוּ
יִבְכוּ תְּאוֹמִים כִּיתוּמִים לוֹ, וְשֵׁ-
אַרְיֵה בֶּאֱפֹי יִשָּׂא, וְתִצָּעַק מִרְּבוֹת
עֲקָרָב יִגְוֹנוּ רַב, וְקִשְׁתֵּי יִעֲנֶה
יִתְגַּדְּדֶה עֲלָיו גִּידֵי, כֵּן הִדְלִי
10 גַם הַחֲדָשִׁים חֲדָשׁוֹ מִסְפָּד לִבָּל
נִסָּן, אֶהְיֶה, [נִסָּן] צִלְלִיו חִישׁ,
סִינן בְּמִטָּה אֹד, וְתִמְנוּ זֶהָרִי
גַם אֵב בְּמִרְ יִכָּאֵב, וְאַלּוּל בְּבִכִּי
תִשְׁרִי אֲשֹׁרוֹ מֵט, וּמִרְחֶשֶׁן לִמֵּר
15 כִּסְלוֹ כִּסְלִיו פִּלְחוֹ קוֹרוֹת, וְטוֹב
וְשִׁבְטֵי לִשְׁבֹּטוֹ, וְאִדָּר יִבְכֶּה עָלֵי
יִמְחוּ מֵאֲזִרְיָה, גְּבִיר, אֲכֹן שִׁמְךָ
כָּל מִלְּאָכֵי שְׁלוֹם עָלֵי נִפְשֶׁךָ יִסֹּר-

1 בראשית כט, ח: ותאמר רחל נפתולי אליהם נפתלתי עם אחותי גם יכלתי ותקרא שמו נפתלי, באש — בכתב־היד: באיש. — 2 בא גד לארץ גד ואל אשר — אולי: באה התגודדות ואבלות לארץ גד ואל אשר, חזרוז עלי־פי בראשית ל, יא: בא גד, ישעיה טו, ח: כי הקיפה הזעקה את גבול מואב עד אנגלים יללתה, לארץ־גד — בכתב־היד: לארץ־גר. — 3 ישעיה יז, יא: כאב אנוש. — 4 ישעיה לב, יב: על שדים סופדים. — 5 ירמיה מז, לו: ועל מתנים שק. — 6 שרטן — בכתב־היד: שרטאן. — 7 ותצעק — בכתב־היד: וצועק, ש שמואל א, ו: וא מה יעצן בארץ קשה. — 8 איוב יד, יב: עד בלתי שמתי; תהלים עז, ז: עד בלי ירח; משה בן עזרא, יצ: עניות תהום: 19: מספד לבת בבל לבל יבל; שם 4: אבל ולא יבלו ימי בכיו עדי יבלו כעשן כוכבי שמים. — 11 שיר השירים ב, יז, ד, ו: ונסו הצללים; עמוס ה, ט: והבאתי השמש בצהרים. — 12 במטה אור — אולי צריך לומר: במעטה איד, השנה משה בן עזרא, עניות תהום 8: ותעטה כימה מעיל זעוף ועל אפי בנות עיש צעוף ערבים. — 13 איוב לו, לב: על כפים כסה אור. — 16 זכריה יא, יג: אור היקר; ישעיה יא, טו: והדרוך בנעלים. — 17 ישעיה מט, טז: על קל כפים חותקין. — 18 ישעיה לג, ז: מלאכי שלום; שמואל כה, כ: והיו הכרובים... וסוככים כנפניהם; תהלים צא, ד: באברתי יסד לך ותחת כנפיו תחסה; משה בן עזרא, עניות תהום 70: ועליו הכרובים סוככים יהיו באברתי יסד ויבנפיהם.

[רעב]

תפסני - צורה

6/9/64
בקר



בעריכת ז. סתרי

ד"ר דב ירדן

סליחה לסהלאן

זי שמע נא את קולנו / חוסה וגם רחם עלינו

שימה כנאדך דמעותי / ספרה מנודי גם יגיעותי
סכתה תפילתי ושרותי / שיחי בעתותי ונשותי
סלעי, תאמץ את ורעותי / סעדה ותחישנה יצועותי
5 סמכה שרידנו וגאלנו / חוסה וגם רחם עלינו

ה בט ושרה את תמימתך / הנה מתנגנת לעמתך
תפלה חסדיך לאמתך / הוציא עלי צרים ועימתך
הפכם באפך ונקמתך / סרבה סלאיך לתמכתך
הט אונק ושמע לקולנו / חוסה וגם רחם עלינו

10 א תעזב עמך בגלותם / לא תטשם נצח בגלותם
לא תחשנה מהם, אילותם / לא תחריש סקול קבילותם
למו פנה וסמך נפילתם / לתם לרוממה לשפלותם
לא תאטם און לפולנו / חוסה וגם רחם עלינו

א תה אדון עולם ולא תיעף / את נחלתך חן ולא תועף
15 אשא לך עין וגם עפעף / אמרי לפניך כטל ירעף
אקרא שמך בעף ובמועף / ארים לך אישון וגם שרעף
אנא אליהנו וחילנו / חוסה וגם רחם עלינו

נ בוא לביתך ומשכנך / נכרע וגם נקד לדוכנך
נעיר מאור שחר במכוונך / נקים ונתתנן בתוכך
20 נורא ענה דלך ומסכנך / נאור, תפץ עמך וגם ננך
נתק בתסדך לעלנו / חוסה וגם רחם עלינו

ה ושה ותמחלה למעלנו / חוסה ותמיתה לעלנו
ז כרה אבותינו ואילינו / זרחה בגנה על שבילנו
ק שרה כמו קדם כלילינו / קים ושישינו ועוללנו
25 קשבה מחולנו ונבלנו / חוסה וגם רחם עלינו

11 אילותם - כחם וגבורתם, כנוי לקדוש ברוך הוא, עליפי תהלים כ"ב כ"ז: אילותי לעזרתי חישת, קבילותם - צעקתם, מלשון קוב"ל. לנא, לא תחשנה מהם... לא תח' ריש - עליפי תהלים צ"ח א'; אל תחרש ממני כן תחשנה ממני; ישעיה מ"ב י"ד: החשיית מעולם אחרים.

12 וסמך נפילתם - עליפי תהלים קמ"ה י"ד: סמך ה' לכל הגוים; ליום: תפלה שמונה עשרה; סר: סך נפילתם.

13 לפולנו - לתפלתנו.

14 אתה אדון עולם ולא תיעף - עליפי ישעיה מ' כ"ח: אלהי עולם ה' לא ייעף.

15 אשא לך עין - עליפי תהלים קכ"ג א'; אלוך נשאתני את צינני; אמרי לפניך כטל ירעף - עליפי דברים ל"ב כ"ז: יערף במסר לקחי תול כטל אמרתי.

16 בעף ובמועף - באפלת הערות. עליפי ישעיה ח' כ"ב-כ"ג: והנה צרה וחשכה מעוף צוקה ואפלה מנדה כי לא מעוף לאשר מוצק לה. בעף - מלשון "ארץ עיפשה כמו אפלי" (אויב י' כ"ב), אקרא שמך בעף ובמועף - עליפי שמואל ב' כ"ב ז', תהלים י"ח ז': בצר לי אקרא ה' איכה ג' ג"ה: קראתי שמך ה' מבור תחתיות. אישון - עין, שרעף - רעיון, מחשבה, עליפי תהלים צ"ד י"ט, קל"ט ב"ג.

17 וחילנו - כנוי לקדוש ברוך הוא, עליפי חבקוק כ' י"ט: ה' אדני חילי.

18 עליפי תהלים ה' ח': אברא ביתך אשתחזה אל חוכל קדשך, לדוכנך - למקומך, כמו "דוכתא" ב' ארמית.

על ידי מאיר שחר — על ידי התלמיד
יצחק ק"ח בן: אעירה שחר.
במסגרת — ויקוד המלה בשוא
ובקמץ במקום בחיריק ובשוא —
לצורך המשקל. במסגרת — בת
מונח — בנינים לבית הכנסת

הערות

1. על פי תפלת שמונה עשרה
שמע קולנו ה' אלהינו חס ורחם
עלינו.
2. על פי תהלים נ"ז ט"ז נדי ספרותה
אתה שומה ומעתי בנאדך הלא
בספרתך נקוד המלה דמעותי
(בשוא קמץ במקום חיריק ושוא)
— לצורך המשקל נגודי — נודדי
3. סכתה — שמע, ציווי מאדך כד
יחש סכת מלשון "הסכת
ושמע" (ברבים כ"ז ט"ז) והפוסט
גם הרבי להשתמש גם בבנין קל
בעותתי וישעתי — במונים הק'
בנועים לתפלה.
4. סלעו — בניו לקדוש ברוך הוא
עלינו שמואל ב' כ"ב ב' ה'
סלעו : תהלים ס"ב י' אמרה
לאל סלעו תאמץ את ארעותי —
עלינו משל ל"א, תאמץ
ורעותיה, סעדה ותחישו ושמעו
עלינו תהלים מ"א ו' ה'
וסעדנו על ערש דוד כל משכבו
הפכת בחליו.
5. שירינו — שארית ישראל.
6. ושודה — וראה, תמימתך — בניו
לבנות ישראל מחנות — מתחנות.
7. הפלה חסדך — מלשון הכתוב
בתהלים י"ז ה' תוציא — תוצא
ועיתך — ועמך, עלינו ורמיה
י' כ"ה : שפך חמור על הגוים
תהלים ס"ב כ"ה : שפך עליהם
ועמך.
8. הפסם כאפך ונקמתך — עלינו
דברנו כ"ב : אשר הפך ה'
כאפי ובחמתך ואילי צדוק לומר
גם אצלו : ובחמתך (במקום :
ונקמתך) : הפסם — בכתב־היד :
הפסם לחמתך — בניו לבנות
ישראל (כמו "תמימתך" למעלה),
עלינו שיר השירים ה' ב' ו' ט'
יונתי תמתה.
9. הם אונך ושמע קולנו — עלינו
תהלים י"ד ו' הם אונך לו שמע
אמרתו.
10. עלינו איכה ה' ב' למע נצח
תשכחנו העובדנו לאורך ימים.
20. נורא — בניו לקדוש ברוך הוא.
דלך ומסככו — עם ישראל המי
עונה בנכותו. נאר — בניו לקדוש
ברוך הוא. עלינו תהלים ע"ז
ה' : נאר אתה כנך — בניו לעם
ישראל. עלינו תהלים פ"ז :
ובנה אשר נטעה ימין, בכתב־
היד : בנה, נגד המשקל.
21. נקמך — לעלנו — עלינו ירמיה
כ' ט' : שברתי עלך נקמת' מוס'
רותי.
22. ואילינו — שירנו וגדולנו, מל'
שון "ואת אילי הארץ לקח"
(יחזקאל י"ז י"ג), וזכרה אבותינו
דאילינו — עלינו מלח י"ז :
בנין שאומרים אבות שנאמר הנו
לה בני אלים (תהלים כ"ט א'),
רש"י : הזכירו לפניו את אילי
הארץ.
24. קשרה כמו קם כלילנו — עלינו
שבת פ"ח : בשעה שהקדימו
ישראל עשה לשמע באו ששים
רבוו של אנשי השרת לכל אחד
מישראל קשרו לו שני תחרים...
וכיון שחטאו ישראל ירדו מאה
עשרים רבוו מלאכי הבלה ר'
פרקים... אמר דוד לקיש עתיד
לקדוש ברוך הוא להתחרן לנו
שנאמר אפודי ה' יעובדו ובאו
עין כרנה ושמחת עולם על
ראשם (ישעיה ל"ה י') שמחת
שמעולם על ראשם, קום — השאר
חיים, מלשון "קומנו כדברך"
תהלים ק"ט כ"ה, שמכבד לו :
הינו כדברך (שם פסוק כ"ה).
בכתב־היד : קום.
25. מחולנו — כלי זמר, כפי שהבין
קדמונינו מלת "מחול" במקרא,
כמו שחרגנו רב סעודה נאון
בתפנים ובמחולות" (שמות ט"ז)
ל' : טבולו שהוא "ממון התוף"
התר גדול, ומקשים עליו בידות
של עץ בוסן שעל התוף כמים
ביד" (קאפא) פירוש רבינו סעודה
נאון על התורה, עמוד ס' : ראה
גם כ"ץ, אגרת רבי יצירה בן
קוריש עמודים ל"ב ל"ג.

ᠠᠭᠤᠯᠠᠭ - ᠤᠯᠤᠰ

IL: AGLI.

מקור, תשכ"ב חדר 5 (246)

שנה כ"ב
(כרך 5)

בזכרון

פתרון סתומה במחברות עמנואל הרומי

מאת דב ירדן

בשירו על הזמן-הגורל "הברכת הזמן אחת היא" (1) מביא עמנואל הרומי, בין השאר דימויים לתיאור רעתו של הזמן, את הדימוי הבא:

וישן הזמן לבי בחיקו להסגירו ביד זריס לאכלה
כזו שדי אשר יתחכמו לו להרדימו בחיק עלמה בתולה.

והדברים סתומים, שכן מה ענין זיו שדי, שהוא חיה מחיות השדה? אצל עלמה בתולה?

והנה, בעיני בספר "שלטי הגבורים" לאברהם הרופא בן דוד משער אריה, מנטובה שעב (1612), מצאתי את פתרון הסתומה, בספר זה, פרק גג, דף נח, עמודה א, כתוב:

"ואולם הזמר הוא האוריגי שכתב אריסטוטילי בספר שני מספורי הב"ח" (2) שיש לו קרן אחד גם הוא במצחו והוא מפרס פרס' ומעלי גרה... ויקרא האוריגי זמר מפני שהוא אוהב מאד הזמרה ועל כי הבעל חי הזה הוא תקיף מאד ולא יוכלו הציידים לצודו כי אם ביגיעה רבה, במקום העמל והטורח הם מבקשים בתולה יפה ומפשיטין אותה ערומה כי הב"ח הזה הוא אוהב הבתול' הרבה וכשהיא ערומה תזמר בזמרה רכה ונאה. באופן שכשישמע הבעל חי הזה הזמרה ורואה הבתולה הערומה נגדו הוא רץ לקראת' וכורע על ברכיה ויניח ראשו על כרסה והבתולה תרדוף" (3) בזמרתה עד שהבעל חי הזה מרוב התענוג והעדון ישכב וירדם שם ואז הציידים משימים בכבל רגלו ונותנים שלשלת של ברזל על צוארו עד שנקרא זמר מפני שהוא נצוד עם הזמרה".

מעתה מתפרשים דברי עמנואל בברור גמור: "זיו שדי" אינו אלא חיה מחיות השדה, שלפי התשקפה ששררה בימי עמנואל על פי ספר בעלי חיים לאריסטו, קשה לצוד אותה לרוב כוחה, ולפיכך מתחכמים לה הציידים ומרדימים אותה בחיק עלמה בתולה".

(1) מחברות עמנואל א, ברודי, כו, הברמן, 36: ירדן, 19 (שורות 228-229), ברודי והברמן לא פרשו מאומה. במהדורותי נתתי פרוש, שאמנם לאור הדברי הבאים כאן יש לראותו כמבוטל.

(2) עין תהלים ג יא, ס יד ומפרשים שם. למשמעות "חיה מחיות השדה" השוה ספר השרשים לרד"ק, ערך זיו.

(3) נראה שצריך לומר: מספרי הב"ח (הבעלי חיים), נעתק עליידי ר' יעקב ב"ר מכיר, תמשיך.

(4) ענין דומה מסופר ביוסיפון, ראש פרק עשירי: "ויעבור (אלכסנדר) משם במקום אחר, ויפגע באיש אחד בעל שער גדול, ויחתור לתפשו ולא יכול לו. ויצו ויפשיטו אשה אחת, ויוליכות אליו, כי אמר: "אולי יפנה לתאות יצרו, ונחששהו". ויקח הוא את האשה ויאכלנה" וכו'.

תקונים וביאורים לספר "בן משלי" לשמואל הנגיד

מאת דב ירדן

נתונים בזה תיקונים וביאורים לעשרים ושניים פסקאות בספר "בן משלי" לשמואל הנגיד, שלא נתפרשו כל צורכן בפירושו המצוין של ש. אברמסון לספר זה. תיקונים וביאורים נוספים בשירת הנגיד נמצאים במאמרי: ממלונו המקראי של רבי שמואל הנגיד ("לשוננו לעם", מחזור ט', תשי"ח, 135—149, 215—225), עיונים ב"בן משלי" (ספר זיידל), שיר תהלה לרבי שמואל הנגיד (Studies in Bibliography and Booklore, כרך ו', תשכ"ב, 43—50), מורשים בשירת הנגיד ("לשוננו לעם", מחזור י"ג, קונטרס ז', תשכ"ב), פירושי סתומות בדיואן שמואל הנגיד ("תלפיות", כרך ח', חוב' ג'—ד', ניסן תשכ"ג).

ל"א

אֲשֶׁר יָקָר וְיָמֻנֶנּוּ לְבָקֶשׁ

לְנִפְשׁוֹ מִבְּנֵי אִישׁ מְאֻנִּים

מִשְׁבַּח מֵאֲשֶׁר יִשְׁאַל אֲנָשִׁי

אֲשֶׁר אֵינָם לְשֹׂאֲלָתוֹ רְאוּיִם

ג'יק אומר: ויקר בן בלוק ואנוקיר הסעדיד והאורא 188.
נראה שצריך לומר: מאשר ישאל אנשים. ככתב היד:
אנשים = אנשים

מ"ה

אֲשֶׁר אֵין לוֹ רְכוּשׁ יִחְלִים אֲמָרָיו

לְמַעַן כִּי לָשׁוֹן רָבָה גְּדִיבוֹת

וּמוֹסֵר בֵּין בְּנֵי מוֹסֵר חֲדוּקִים

בְּבֵית אָבוֹת וּמוֹלְדוֹת קִרְבוֹת

נראה שצריך לנקד: נדיבות, קרבות. וכוונת שתי השורות הראשונות: מי שאין לו רכוש לתת לעני יחייסנו בדברים, שדברים טובים ייחשבו לו כנדיבות. שתי השורות האחרונות נתבארו עלידי המהדיר: "המוסר" ("החכמה" במובן רחב יותר) הוא הקרבה שבין בני אדם הרחוקים ביחס משפחה. הלוח 13

או תִּאָהֵב לְשׁוֹר שְׁתִּים עֲשֵׂה מְכָאוֹב
תִּסָּד סְבוֹל וְשִׁמְעַ גְּדוּסָה וְהָאֵלִם

נראה שצריך לומר: מכאוב חסר. השווה קנ"א:
"בהפילך מאור פנים במשאל אזי תקל ותרד מגדולה ועל
ככה סבל חוסרך ותהיה גשוא פנים ונפשך לא נקלה".
מלך נאני ע"ס בכתובי צמח כ"ב קנ"ו

בְּהִנְעֵץ [ע] לִידְכָר לְבָבְךָ
שָׁקֵל מֵהֵבֹ עָלַי נִשְׁשֶׁךָ וּמָה לָּךְ
וְאַל תֵּס אַחֲרֵי טוֹבָה בְּאֵזָה
בְּלִי רַעוּת אֲשֶׁר יֵשֶׁבֹ בְּשִׁקְלֶךָ
אֲבָל טוֹבוֹת וְרַעוּת בּוֹ תִּחַפֵּשׁ
בְּהִנְעֵצְךָ וּתְכַיֵּס בָּם בְּשִׁקְלֶךָ

צריך לומר: בלי רעות אשר יש בו, בניגוד אל
"טובה" שלפני כן, וכעדות ההמשך: אבל טובות ורעות.

קצ"ד

בַּעַת תִּרְצֶה לְהִרְחִיט אִישׁ וְתַבּוֹשׁ
לְדַבְּרֵהוּ רַחֵם מִנּוּ בְּנֵהוּ

"מנו" הוא תיקונו של דוד ילין במקום "מני" בכתב-
היד, כמו שהעיר המהדיר. ואמנם צריך לומר מני, כמו
בכתב-היד. "לדבר-לו" פירושו: לומר לו, והכוונה: אם
תתבייש לומר לו בפירוש "רחק ממני" — בזה אותו, ואז
יסתלק מעצמו. השווה: "בקש לדבר רע ואמר לי גע"

לספר "בן מנחם"

נדר

מאת רב ירדן

(איה צבי, דיואן, הברמן ג', 66). "דברו נא לבת מלכים כבודה... יום רצונך כיום גאולה בתוך לבי ויום זעמך כיום הפקודה" (דברו נא, שם, 81). על פי שימוש המקרא: "דברו אל יתהלל חוגר כמפתח" (מל"א כ', י"א), ועוד.

רס"ד

בני שור עד אשר פסוק
בראש כימה תהי שומה
ועל תעל כמו עד
על-שמש בני כימה

נראה שצריך לומר: בני שור = שורר: נהג נשיאותך ברמים.

ש"ב

גבר אשר חלם זמנו על-ישר
חלם דאד ושני חלקים דדת ומזון
פיהו, דגן ינקה ויחכם ולא יפה
משמן בשרו והמונו כמו רון

"דת" = מוסר = "אדב" (בערבית) = "חכמה" במובן רחב יותר = דרך ארץ, ומדובר כאן על שלושה עניינים: עבודת האל, לימוד התורה והחכמה, ופרנסה. "שני החלקים" מתחלקים לשניים, חלק אחד ללימוד התורה והחכמה וחלק אחד לפרנסה. בשכר עבודת האל יזכה לגן ע' על-ידי לימוד התורה והחכמה — יחכם, והעיסוק בפרנסה יבטיח את קיומו החומרי. השווה רל"ט: "בטח ישכן מישר שלשה: דרך מצוא חק לנפשו ובניו, ונתיב עבודת אלהיו, ודרך ארץ אשר בין אנשים וביניו".

דְּבָרִים יֵשׁ כְּמִים לְצִמָּאִים
בְּתִלְאוֹבוֹת מְחִיּוֹת הַלִּבָּבִים
יֵשׁ מְלִים בְּחִבּוּרוֹת עֲמוּהוֹת
אֲשֶׁר עָבְרוּ צִלְעוֹת אֶדְ-קֶרְבִּים

"מחיות" מוסב על "דברים". הבא כאן במובן "מלים",
 כעדות ההמשך: "ויש מלים כחבורות עמוקות". ושי-
 עורו: יש דברים מחיות הלבכים כמים לצמאים בתלאובות,
 כלומר: יש מלים המחיות את הלבבות כמים לצמאים
 במדבר. וכבר ראינוהו לנגיד, שהוא משתמש במלת
 "דברים" במובן "מלים" בלשון נקבה: "דבריך אשר
 תשכח ותזכר ספורות ועלי ספר חרותות"
 (בו קהלת ק"ד). וכן אצל הרמב"ם, שיוני [סוף] פ' ט'
 אל fine הנגיד. עמוד 167 שכתב יצחק הכהן הלוי

נראה שצריך לומר: גבירים = אדונים. השווה: ומקדם אשרת הגבירים בתוך ביתי ואין נפשי נמוכה ואחשב את עבודתי לגדכם בהשקותם והברותם מלוכה" (צבי נעים, דיואן ב', 67). "התיקר מעלת נפש ואינה משרת את מתי נפש יקרה והאדון אשר עובד אדונים ועבדיהם ואורחיו בחבורה" (יריבוני, דיואן ב', 16). "יש'איש אשר נראה שפ'קומה והוא ראוי היותו מגבירים נעבד" (בן משלי תתרי"א).

= בנפשו. ושיעור הדברים: הפוך בחייתך עצת לבך עלי
איש — שקול בדעתך את מחשבת לבך על איש, אז תהגה
עצה נכונה ובשלה.

תמ"ז

הולך אמת ישנא

איש יהלוק קרי

ובאיש מקבל חס

קנאה עלי-מרי

המקף אחרי "חק" הופך את המשפט לבלתי מובן.
וצ"ל: ובאיש מקבל חוק — קנאה עלי מרי, כלומר: האיש
השומר חוק שונא את הממרה.

תנ"ה

ואמרו לי הניש רעים כולדי

הכלים ויהי לזה יסוד דברים

ועפים מבלי כנף ורצים

בלי רגל צויתים השתחטים

השחקים — הם הגלגלים, שהם עגולים ונתונים זה
בתוך זה "כגלדי בצלים".

תצ"ז

זָנוּבוֹת לְאִנְשֵׁים אֵין נְאוּלָם
אָנוּשׁ יוֹצִיא בְּלִי חֶכֶן אֲשֶׁר זָב
וְשִׁדְבֵר בְּשַׁעַר אֶת זָבוּנִים
בְּלֹא מְחַקֵּר יְהִי כֵלֹו לְזָנוּב

פירושו: אין זנוב לבני-אדם, אבל אדם המדבר בלי מידה משול כולו כזנוב (בפרוטרוט: אבל אדם אשר יוציא מפיו את דבריו שדיבר בלא מידה ובלא מתכונת, וכן אדם המדבר במושב זקנים וחכמים בלא מידה ובלא חקר — אדם כזה אינו אלא זנוב כולו).

תשנ"א

לֵב הָאָדָם אוֹצֵר אֶחָיו
מִתְנַתְּנוּ בוֹ יִמְצְאוּהוּ
וּפְנֵי אָדָם מְרָאָה לְבוֹ
כָּל־צֶפֶן בוֹ שֵׁם יִרְאוּהוּ

צריך לומר: מראה לבו = ראי לבו, על פי משלי כ"ז, י"ט: "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם".

תת"ב

מִשְׁנָאִי הִמְבַּקֵּשׁ אֶת־קְבוּדִי
וְסוּף דָּבָר מְסֻרֹוֹ אֶל בִּינְדִי
הִסִּירוּ מַעֲדַת שׁוֹנְאֵי הַיּוֹתִי
בְּמִמְשָׁלְתִי וְשִׁמוּ מַעֲבָדִי

כבודי = נפשי, על פי בראשית מ"ט, ו': "בסודם
אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבודי", ועוד.
השווה גם: "כבודי מדאגה חל וחלה" (כבודי מדאגה,
דיואן א', 74).

תתכ"ה

מִיֶּחֱשׁ אֲשֶׁר יַעַשׂ כְּהוֹרֵיוֹ גְּדוּלָּה לֹו
כְּשֶׁרָה וַיִּתְּפֹאֵר בְּנַפְשׁוֹ וּבְגָלְלָם
וַעֲזוּב נְתִיבָתָם כְּטוֹרָא אֲשֶׁר הֵם עָלֵי
תַּעֲיָה וְלֹא יוֹכֵשׁר לְגֹדֵד כְּמוֹ גְּדָלָם

נראה שצריך לומר: כקורא אשר חס על תעיה.
כלומר: כעוף קורא שחס על עופות זרים. השווה תקפ"ה
חס על רחוקים וסעד לנכרים פתי והיה לאחיו כאכור
כעוף אשר יעזוב לו פקוד את קנו ויפקוד בקנים בני זר.

תתצ"ד

סֵפֶק בְּנִסְתָּרוֹת לְתַלְמִיד טוֹב
נֹלֵד וְלִפְתִּי בְּכֶד־גְּדוּי

צריך לומר: ספק (סמ"ך קמוצה, פ"א צרויה), נולד
(למ"ד קמוצה), ושיעור הדברים: לתלמיד טוב נולד ספק
בנסתרות.

תתקס"ד

וּכְזוֹ מִיָּם אֲשֶׁר פָּרְסָה מְכָסִּים
יְהִי גֹפֶל בְּתוֹךְ מִיָּם עֲמֻקִּים

פרסה = פרסת כף הרגל: רוכב סוס העובר במים
רדודים, המכסים רק את פרסת הסוס, ואינו נוהר — עלול
לנפול בתוך מים עמוקים.

צְנוּחַת תַּאֲרִיךְ בְּלֵב אַנְיָה
נָצִיר לֹא יַעֲבֹר עַל-פֶּה כְּנִיָּה
יֵשׁ מִכְאוֹב רְפוּאָתוֹ כְּדָבָר
וְאַחֵר דָּבָרוֹ מִכָּה טָרְיָה

שיעור הדברים: צווחת תאריך בלב — אנייה, וציר
לא יעבר על פה — כווייה. כלומר: דאגת שאדם כובש
אותה בלבו גורמת לו בכייה, ומכאוב שאין אדם משיחנו
לאחרים גורם לו כווייה. אמנם, יש ויש: יש מכאוב
שהדיבור הוא רפואתו, ויש מכאוב שבו הדיבור מוסיף
לכואב מכאוב על מכאובו.

תתשי"ח

שְׁתֵּה יַיִן קִמְדַת טוֹב לְכַבֵּךְ
לְטוֹב לֵכָב לְבַד הַפֶּר שְׁתוּהוּ
וְאַל תִּשְׁתֶּה לְשִׁכְרָה בְּעֵבֹר לֹא
תִהְיֶה עֹשֶׂה אֲשֶׁר יוֹכִישׁ עֲשֹׂהוּ

נראה שצריך לומר: לטוב לבב, כלומר: רק כדי
לשמח את הלב.

תתשס"א

וּמִי חָצַב קָבֹו מִן
יְגוֹנֵי-לֵב וּמִשְׁפָּרִים
תִּהְיֶה מוֹצֵאוֹ בְּהִקִּץ יוֹם
תְּבָרִיךְ כְּשִׁכּוּרִים

נראה שצריך לומר מן יגוני לב ומשפּרים (מ"ם)
חרוקה, ב"ת וקמוצה). ולצורך המשקל יש לראות כאן
את השווא שתחת השי"ן כשווא נח.

קטע מפיוט לא-נודע

דיוסי בן יוסי

מאת רב ירדן

יוסי בן יוסי הקא הפיטן הראשון הידוע בשמו. תולדותיו אינן ידועות לפרטיות, אולם מקובל שהיה במאה השישית או החמישית וישב בארץ-ישראל. רק מקצת מפיוטיו נשתמרו. ב"אוצר השירה הפיוטית" להדדון רשומים על שמו רק שמונה פיוטים. פיוטים נוספים ממנו הולכים ומתגלים בתקופה האחרונה.

בזה מתפרסם קטע של פיוט חדש ליוסי בן יוסי על פי צילום דף מן הגניזה מאוסף מוצרי (סימן P219), השמור בספרייה הלאומית בירושלים. הפיוט הוא רשות לשליח ציבור והוא מיוסד על פי אלף-בית. הקטע שלפנינו מכיל את האותיות א-ת. המחצית הראשונה של הדף, והדף כולו, בודד שקדם לו, מכילים יחד את האותיות ד-י מן הרשות. "אדפך בצהרים פתח" לקליר, שנדפסה על ידי אלבוגן בספרו "שטחדיען" עמוד 119 (ונוסח כתב-היד עדיף ובקמה מקומות מנוסח הדפוס). כתב היד מנוקד.

אפתח שפתי	דבורא יב שפתים
ברנן אהללנו	ברב תשבחות
גם בפי גרומם	דמי שם פה
דברי רעות	לנאה בתולות
הלא לשוני ימלל	לנותן מצנה לשון
ימי יעצו כח	ללמד לו תורות
ומירות נשורר	למלך בגרוני
לנן סולם	ומכפר [עוונות]

1. על פי איוב ל"ב, כ': אפתח שפתי; תהלים נ"א, י"ז: אדני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך; ישעיה נ"ז, י"ט: בורא יב שפתים.
2. עלפי תפלת נשמת: המהולל ברב התושבחות.
3. גרומם — אולי צ"ל: ארומם. למי שם פה — לאל אשר שם פה לאדם. עלפי שמות ד', י"א: מי שם פה לאדם.
4. עלפי תהלים קמ"א, א': נאווה תהלה. 5. עלפי משלי ס"ז, א': ומי מעצה לשון. 6. ולמי שהעץ את האדם ונתן לו כוח ולימד אותו תורות. עלפי תהלים ס"ז, ד': אברך את יי אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי; מדרש תהלים ס"ז, ד': ר' שמואל בר נחמן היה פותרו באברהם, האמר ר' שמואל [בר נחמן] אב לא לימדו, רב לא לימדו, ומי לימדו, הקב"ה, דתני ר' שמעון בן יוחי — מלמד שוימן לו הקב"ה שתי כליות, והיו גובעות חכמה ודעת וכו', וכעין זה מדרש תהלים א', י"ג: ובתורתו יהם יומם ולילה. אמר ר' שמואל בן נחמן אב לא לימדו, רב לא היה לו שילמנו, ומהיכן למד תורה, תני ר' שמעון בן יוחאי — מלמד שוימן לן הקב"ה שתי כליות בעין שני סדים והיו גובעות ומלמדות אותו חכמה ודעת כל הלילה שנאמר: אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי. 7. נשורר — אולי צ"ל: אשורר. 8. עלפי שמות ל"ד, ו-ט: יי אל רחום וחנון... נשא עון ופשע וחטאה... וסלחת לעווננו; תהלים ע"ח, ל"ח: והוא רחום יכפר עון; משנה, יומא ג', ח': כפר נא לעונות.

בַּצְרוֹן

נוסד עלי ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ו (כרך נ"א) ניסן, תשכ"ה חוברת ד' (250)

ידידיך עבדיך פיוט חדש ליהודה (הלוי?)

מאת ד"ר רב ירון

הפיוט היפה "ידידיך עבדיך" לפיטן בשם יהודה, מתפרסם כאן בפעם הראשונה על פי צילום דף של הגניזה מאוסף מוצרי, סימן 465, השמור בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, האוניברסיטה העברית, ירושלים. ב"אוצר השירה והפיוט" לדודון אין פיוט זה נזכר כלל. רק מקצתו בא בכתב-היד בניקוד, אולם הניקוד הוא שלא לפי כללי הדקדוק הנהוגים בימינו. כאן נתן הפיוט כלו בניקוד דקדוקי.

מבחינה רעיונית מכיל הפיוט קשיים לא מעטים, שאפשר נגרמו בחלקם על-ידי שיבושים בנוסח, והפרוש הנתן להלן אינו אלא נסיון ראשון להתגבר על הקשיים.

השם יהודה נתן באקרוסטיכון בראשי המחרוזות. יוצאת דופן היא המחרוזת הרביעית, הנותנת את האות ד מן השם יהודה לא במלה הראשונה אלא בשנייה (ועין להלן בפרוש). מי הוא יהודה זה? האמנם הוא יהודה הלוי, או בן-דורו וידידו יהודה אבן גיאת? מבחינת הסגנון לא מן הנמנע הוא שהפיוט יצא מעטו של הלוי, אבל באין עדות מסייעת הרי זו בעיה נוספת על הבעיות שמציג הפיוט לחוקרי הפיוטים.

הפיוט הוא כפי הנראה "רשות" לשליח צבור.

פומון לח' יה איום

—ט	—ט	—ט	—ט
אמיה	בני אבות	עבדיה	ידידיה
רצונה	נטל היום	ונצב	אשר קרבו
לפניה	מאד, עמדי	למרחוק	ובבלי חק
שלחנה	באוכלי	והיו	תעשה חסד
פחשאוה	פרי סיהם	והביאו	5 הלא בא
להראוה	ברציה	פעולותם	ומחשבתם
לפניה	עונם מ-	עדי תמחק	ואל תרחק
שלחנה	באוכלי	והיו	תעשה חסד
פרי מרים	אמת הם מ-	ונבראו	ואם בא
ראוה ענים	ולא חסד	ולא תחמל	10 ואיה תגמל
ימינה	ראוה נוראוה	ואשגאה	אבל אלאה
שלחנה	באוכלי	והיו	תעשה חסד
מחה ומעה	ומפנים	והגאלם	מצור דלים
למרהעה	לעם נכאה	והפצא	והרצה
מכונה	וחכז אח	לדח שואל	15 ותיש גואל
שלחנה	באוכלי	והיו	תעשה חסד
וביניהם	אמת, בינה	אשר יליז,	היה מחליץ
אמריהם	לה את מ-	עדי ערה	והוא נברך
בעיניה	וימצא חן	רצה אליו	ומפליג
שלחנה	באוכלי	והיו	20 תעשה חסד

פזמון לחי יה איום — פזמון לפי הלחן, או הנגון, של "יה איום", היא הסליחה המפורסמת "יה איום זכור היום ברית שבעת תמימך".

1. בני ישראל ידידך ועבדיך, בני האבות אברהם יצחק ויעקב נאמניך.
2. אשר קרבו אליך ועמדו בתפילה לקבל את רצויןך ופיוסך וסליחתך.
3. אבל מתוך יראת הכבוד הם כאילו עומדים הרחק מאד ממך. הלשון מושפעת מישעיה ה יד : ופערה פיה לבלי חק, ומשמות כ טו : וירא העם ויגועו ויעמדו מרחוק.
4. מלכים א ב ז.

5. על פי הושע יד ג : ונשלמה פרים שפתינו ; מיכה ו ז : פרי בטני חסאת גפשי.
6. ואת מחשבתם הזכה ותברה הביאו במקום עולות, כאילו כדי להיראות לפניך בבית המקדש שחרב ונפרץ. השוה ירושלמי יומא פרק ח הלכה ז, דף מה : והעולה מכפרת על היראה הלב ; ויקרא רבה ז ג : לעולם אין העולה באה אלא על היראה הלב. בכתב־היד כתוב ומנוקד פרצן, בלשון יחיד, אולם הוא נגד המשקל. ואולי צריך לומר : לפניך.

7. על פי תהלים נא יא : וכל עוונתי מחה.

10. אבל, איך תבטל להם כעוונותיהם ולא תחמל עליהם ולא תסור לראות את עניינם. על פי שמות ד לא : וכי ראה את עניינם.

11. שהרי נלאיתי צשוא את יסורי ואני ממתין ומצפה לראות את הגדולות ותגוראות שתצשה ימינך בעת גאולתי. על פי תהלים מה ה : ותורך גוראות ימינך.

13. רומם אותם מבור הגלות ורצה בהם ומחה דמעה מעל פניהם. על פי תהלים ל ב : ארוממך יי כי דליתני ; תהלים מ ג : ויעלני מבור שאון ; ישעיה כה ח : ומחה אדני יי דמעה מעל כל פנים. הנוסח "מבור דלם" הוא נגד המשקל, וגם מבחינת האקרוסטיכון היה ראוי להקדים מלת "דלם" ולגרס : דלם מבור, אלא שהוא נגד החרוז, ואולי יש כאן טעות בכתב־היד. והואילם — בכתב־היד : והואילם.

14. על פי ישעיה סה א : נמצאתי ללא בקשוני ; ירמיה כט יד : ונמצאתי לכם ; תהלים קט טז : ונבאה לבב למותת.

15. והחש את הגואל לעם ישראל השואל לדת התורה וכונן את בית מקדשך. על פי שמות טו יז : מכון לשבתך פעלת יי, מלכים א ח יג : מכון לשבתך עולמים.

17. תן חילוץ עצמות וכת לשליח הצבור שהוא המליץ בין הקדוש ברוך הוא ובין ישראל.

18. והוא כורע ברך לפניך עד שיערך לפניך את דבריהם.

19. וקבל ברצון את תפילתו וימצא חן בעיניך.



ישעך אדרוש

פיוט ליצחק, המתפרסם לראשונה מכתב-יד

ישעך אדרש
צירי תחבש
כי לא לנצח
מעוז לדל

צפה בגלות
תהמה בדלות
תצנח תצרח
תאלם קרחל —
כי לא לנצח
מעוז לדל

חננו למי אצעק
רחם תרחם
וקיימי נכהל
מתי תקרב
כי לא לנצח
מעוז לדל

קרא דרור לדל
בצעקו אל דל
שקף יתגדל
כי לא לנצח
מעוז לדל

ומחסה לאביון

פיוט "ישעך אדרש" מתפרסם
לראשונה על-פי
כתב-יד "היברי יוניון קולג", סיני
סנטר, מספר 301, דף 32 עמוד
ב. הצרופה (אקרוסטיכון) שבראשי
המחרוזות ניתנת את השם יצחק.
הפיוט אינו נזכר ב"אוצר השירה
והפיוט" לדודוון.

הערות ביאורים

1. ישעך אדרש — אדרש את
ישועתך, אבקש שתושיע את עם
ישראל. אל שוכן חביון — אתה
האל היושב בסתר השמים. על-פי
חבקוק ג, ד': ושמ חביון עזה;
תהלים צ"א, א': יושב בסתר על-
יון (על-פי שמוש חז"ל, סוטה ט';
הוא עזתה בסתר, יושב בסתר על-
יון שם בה שנים). אל — בכתב-
יד: לאל.

2. צירי תחבש — חבש וקשר
את כאבני על-פי ישעיה ל, כ"ו:
ביום חבש יי את שבר עמו. וקרב
יום פדיון — וקרב את יום הפדות
וגאולה.

3. תהלים ט', י"ט.
4. על-פי ישעיה כ"ה, ד': כי
היות מעוז לדל מעוז לאביון בצר

לו מחסה מזרם. לכל המחרות
השנה גם זמירות של שבת: ברוך
י יום יום יעמם לנו ישע ופדיון...

כי הוא מעוז לדל ומחסה לאביון.
5. אתה האל, הבט וראה את
עם ישראל השרוי בגלות. אימה
נדגלת — פניו לשילמות, הפסמלת

את כנסת ישראל. על-פי שיר
השירים ו, ד': אימה כנגדגלות.
6. תשרג כאילת — תצעק כי

הדופק על דלת. דלת... דלת —
לשון-נופל-לשון. תצנח — כי
כתב-יד: תסרה.
8. תאלם כרחל — תהיה אלמה
ככבש, כלומר תקבל את יסוריה
בהכנעה ובשקט. על-פי ישעיה נ"ג,
ד': וכרחל לפני גוזזיה נאלמה.
תקרב יום פדיון — קרב נא, האל,
את יום הפדות ותגאילה. השות
לעיל, בית ב.

11. חנון — תאר לאל. חנון למי
אצעק — על-פי שמות כ"ב, כ"ו:
והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי
חנון אני. ולמי אשא עין — על-
פי תהלים קכ"א, א': אשא עיני
אל ההרים מאין יבוא עזרי; תהי
ליים קכ"ג, א': אליך נשאתי את
עיני.

12—11. חנון... רחם תרחם —
על פי שמות ל"ג י"ט: וחננתי את
אשר און ירחמתי את אשר ארחם.
12. רחם תרחם.
על-פי ירמיה ל"א, י"ט: רחם ארתי
מנו. וזולתך אין — על-פי רות ד',
ד': כי אין זולתך לגאלי; שמואל
ב' ד', כ"ב: כי אין כמך ואין
אלהים זולתך. רחם — בכתב-יד: נחם.

13. על-פי תהלים ל, ח': הפי
תרת פניך הייתי נכהל; ירמיה
כ"ג, ט': הייתי כאיש שכור וכגבר
עברי יין.

14. קץ חיוני — מעד הגאולה.
על-פי דניאל ח, י"ז: כי לעת
קץ החיון.

17. קרא דרור לדל — על-פי
ישעיה ס"א, א': לקרא לשבויים
דרור.

8/10/65
התקן

- 1889 אלדבי, מאיר בן יצחק. ספר שבי לוי אמו... נה... חברו... מוהר"ר מאיר אלדבי... מדובר בו מחכמת הסבע וחכמת האלהות וחכמת התכונה... [ישראל, חמד, חש"מ, תשכ"ד, 99, 2] דף, צירי. בשער: ווארשא תרמ"ז. ד"צ לפי הוצ' זו.
- 1890 בחיי בן יוסף. פקודה. ספר חובות הלבבות. מאת רבינו בחיי... ברבי יוסף. והעתיקו ללשון הערבית [?]... רבי יהודה בן תבון. ירושלים, "לוי" אפשטין, (דפוס לויאפשטין), תשכ"ד, [4], 349, [2] ע', פקס. בפקס: שער מהד' ויניציאה ש"ה. ד"ס זהה למהד' השי"ד והשי"ט (ק"ס ל"א 23, ל"ו 142).
- 1891 הגדה של פסח. La Haggadah de Pessach traduite par Loeb Blum, accompagnée de nombreuses planches et de notes de musique. Tel-Aviv, "Sinai" (דפוס גרואר, תשכ"ג), 77, [3] ע', לו"ת (גם בצבעים). עברית וצרפתית עמודה מול עמודה. ד"צ. הצוירים מעשה ידי זאב רבן, הלוי"ת של דורה. השווה גם הגש"פ, ק"ס ל"ח 434 מס' 2728 ול"ס 438 מס' 2717.
- 1892 הגדה של פסח. The Pessach Haggadah... With a revised English translation by Joseph Loewy and Joseph Guens; with 30 illustrations by Zeev Raban... Tel-Aviv, סיני, (דפוס מ. ור. גרואר, 1963), 77, [3] ע', תמו, לו"ת בצבעים, תוים. זהה למהד' תשכ"א (ק"ס ל"ס 10, שם תאור).
- 1893 הגדה של פסח. סדר הגדה של פסח למהר"ל, הוא... רבי יהודה ליוואי בר רבי בצלאל... כולל דבריו... כהלכה ואגדה... השייכים להגדה של פסח בספרו... גבורות ה', הגדת לשון למודים, ודברי נגידים, הלכות פסח בקצרה... ביאור עניני ברכת המזון מס' נתיבות עולם, ונלוה אליו הדרוש... לשבת הגדול שנת שמ"ט. הוצאה ב. ירושלים, (דפוס "ארו"), תשכ"ד, 232 ע', ד"צ של מהד' א (ק"ס ל"ו 209).
- 1894 הגדה של פסח. ציורים וכתב יד: דוד גלבע. The Haggadah of Passover illustrated by David Gilboa. תל-אביב, "מועד", חש"מ, [תשכ"ד]. נדפס על גליון 310:23.5, המקופל בצורת מניפה ל"30 דף. בצד אחד המקור ובצד שני תרגום אנגלי. דומה למהד' הרשימה בק"ס ל"ט 1, מס' 116.
- 1895 הגדה של פסח. סדר ליל פסח. ירושלים,
- „גור“, (דפוס סיון תשכ"ה), 37, [3] ע', תמו' בצבעים. זהה למהד' תשכ"ד. לעיל ע' 18 מס' 111.
- 1896 זולאי, מנחם (Menahem Zulai). האס' כולה הפייטנית של רב סעדיה גאון. ירושלים, מכון שוקן למחקר היהדות ליד בית המדרש לרבנים באמריקה; (תל-אביב, דפוס הארץ), תשכ"ד, 303, [1] ע'. שער נוסף באנגלית.
- התוכן: הסגנון הסעדיאני. פיוטי רס"ג שנדפסו בסידורו (ביקורת הטקסט, או שיעור בבירור נוסחאות. מהד' חדשה של תוכחת רס"ג עפ"י 34 מקורות. נוספות והשלמות לפיוטי הסידור). פיוטים חדשים (פיוטי ברכי נפשי; הימנון פילוסופי-דתי. יוצרות לפרשיות התורה: 1: אקדמה: רס"ג „אינקוגניטו“ בין הפייטנים, 2: דוגמאות של יוצרות מכר ארים. שאר היוצרות. תפילות ובקשות. י"ב סלחות המיוחסות לרס"ג. שרדיוס אחרים).
- המחבר (רודקי תרגום — ירושלים ד' בכסלו תשס"ו) ... „עמל כמה שנים בחיבור הספר שלפנינו שיש בו משום סיכום מחקריו בנושא שהעסיק אותו הרבה. בתכנית שהייתה במחשבתו קבע מקום לפרק נוסף, וכן הייתה בדעתו לכתוב ביאורים נוספים לפיוטים ודברי השלמה... אהרן מירסקי קרא את כתב-היד... קודם מסירתו לדפוס ובדק את המקורות... א.מ. הברמן הביא את הספר לבית הדפוס... והתקין מפתחות“ (מההקדמה).
- חבור חשוב זה, שיצא מעובון המחבר, הוא חבורו הגדול השני, אחרי „פיוטי יניי“ (שקדמו לו „מחקרי יניי“ ובאו אחריו „עיוני לשון בפיוטי יניי“*), וכמוהו הוא מצוין בכל המעלות הטובות שמנו חכמים במהדורות מדעיות של טכסטים קדומים: דיוק קפדני במסירת הנסח, פרושים מעמיקים, כתובים בצמצום לשון, והם מועט המחזיק את המרובה, ומבואות רבי תוכן, כתובים בסגנון חי ובהיר, שלא רק ללמד על עצם הספר יצאו, אלא ללמד על כלל ה„סגנון הסעדיאני“ כלו יצאו. מתוך התעמקות בסגנונו של רב סעדיה גאון ועמותו עם סגנונו של הקליר, הגיע המחבר לידי קביעת ששה סימנים חיצוניים לסגנון הסעדיאני, והם: (א) צורות מלאות ומוארכות, (ב) צורות שאינן לפי הדקדוק המקובל בידינו, (ג) סגנון מקראי, (ד) חיבת הצורה הנק' בית בשמות, (ה) חיבת הבודדות (Hapax Legomena).
- * לפרטים על פרסומים אלה ועל מכלול יצירתו של זולאי ראה: א.מ. הברמן, רשימת כתבי ד"ר מנחם זולאי, ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, כרך שביעי, ירושלים ותל-אביב תשי"ח, עמודים ט"כג.

בדק ומצא שהחומר הלשוני שבמקרא, הבא לכלל שימוש בכתבי החכמים ובדיבורם, אינו אלא מיעוט קטן לעומת החומר שאינו בא לכלל שימוש כל עיקר, והוא מקבל על עצמו לתקן את המעוות, ולהורות דרך בניצולו המלא ו- המוחלט של איצר לשון המקרא. מכאן מתבקשת לו תשובה מן לב מיוחדת ללשוניות בודדים (הפאסס ליגומינא) ויצירות ארכאיות 'שרבים מבני ישראל לא יביטו' בהם, ר"ל: משתמשים משימושים, אם מחסרון ידיעה במהותה של 'צחות' או בגלל 'הקשה' שבהם, כלומר, שאין משימם ברור כל צרכו. התפקיד שהוא נוטל על עצמו כולל איפוא מטרה כפולה: להורות צחות מהי, ולברר את כל ההוראות והמשמעויות, הכלולות באותם הלשונות הקשים שהציבור בורח מפניהם. שתי קטגוריות אלה, צחות ולשוניות קשים, הן הן שני צידי המטבע של הסגנון הסעדיאני, ועל פיהן ניתן — למי שעמד על מהותן — להכיר את יצירת רס"ג ברוב המקרים ש- שאלת המחבר מוטלת בספק, או לפחות לקבוע בבטחון גמור, שיצירה זו, בעלת סימנים אלו ואלו, שייכת לאסכולה הסעדיאנית, ובשום אופן אין להקדימה ל- רס"ג.

הרבה עמל וידע השקיע המחבר בברור יצירת רס"ג מתוך רבבות קטעי הגניזה. הרבה עמל וידע השקיע המחבר בפרוש יצירת רס"ג הסתומה כשהיא לעצמה והמסותמת עוד יותר על ידי שבויים שבנוסחאות כתבי-היד. ידיעותיו המעמיקות ואהבתו הלוהטת לפיוס הקדום עמדו לו לצורך מכתות לכלי יקר ולהאיר באור נגה מקומות אפלים. אפס, לא זכה המחבר לראות את חבורו יוצא לאור בחייו, ואנחנו הקוראים, לא זכינו, והמחבר נפטר כשידיו עושות בגמר המלאכה, ועבודתו תמה ולא נשלמה" (מדברי המוציאים לאור). לפיכך, מקום הנתיח לנו להערות שלקמנו, הבאות להשלים פרי טים בגסס ובפרוש, ביחוד בפיוטים שבפרשת ויקרא עד פרשת שופטים (עמ' קעט"ט), שלא נתפרשו כל עקר. ודאי, אין בהערות הבאות כדי פרוש שלם וממצה, אולם יש בהן כדי רמיזה שעבודתו המצוינת של המחבר, במקום שלא היה ספק בידיו לגמרה, אפשר — ואף חובת-כבוד היא למכבדי זכרו — להשלימה. דבר זה נתן לעשותו בעיקר על ידי גלוי מקורותיו של רס"ג, שמתוך כך דברים תמוהים נעשים מובנים, ולא עוד אלא שלפעמים ניתן גם לתקן את הנסח על פי המקורות (ראה למשל את ההערות לעמ' קפג שורות 11-9 ולעמ' קצ שורה 15).

והבלתי שגורות שבמקרא, (ו) 'משקלים משתנים' (מבוא, עמ' לא"מ). ענין רב ימצאו חוקרי שירת ספרד ברעיונו הגועז של המחבר, שרב סעדיה גאון — ולא דונש בן לברט — הוא אבי השירה הספרדית! „המשקל הערבי שהכניס דונש לשירה העברית (אם אמנם הוא הראשון לכך), אינו אלא דבר חיצוני, וכל כמה שיש בו כדי להטביע חותם על הסגנון, לעולם לא היה מספיק לחולל שינוי כביר כזה בטיפול הלשון וההבעה ... שירת ספרד נכתבה מתוך ריוון מקראי, ולכך גרם מפעלו של רס"ג ... תפקידו של דונש הוא תפקיד בלם וריגולאטור; זכותו הגדולה נעוצה בריסון הנטיות ה- אקסצנטריות שנתגלו ביצירת רס"ג. כל אותה תסיסה של ראשוני המדקדקים, כל אותו פולמוס של בית דונש ובית מנחם, שהתחיל עם השגות דונש על רס"ג, לא באו אלא להתחזיר את שיווי המשקל שהופרע על ידי ההגזמה והקיצוניות — מנת חלקם של כל המגלים והמחדשים האמתיים — שבתפיסת לשונו של רס"ג. ומ- תוך מתיחות זו שבין הכוחות המתנגשים נולד סגנונם של משוררי ספרד" (מבוא, עמ' יט).

מה דינו של רב סעדיה גאון כפייטן? על שאלה זו עונה המחבר: הערכת מפעלו הספרותי של רס"ג, לעולם לא תצא ידי חובתה אלא אם כן תקדם לה ידיעה מוחלטת בתפיסתו הלשונית ובכלל כל הסממנים שהוא למוד להשתמש בהם. סוד לשונו של רס"ג הוא: להגות בכל דברי התנ"ך, לדובב את כל לשונותיו ולהפגין על מציאותן ועל חובת שימושן. רס"ג חזר וגילה את התנ"ך וביקש לעשותו דוגמה לכתיבה ולדיבור; התנ"ך כולו, כל הכתוב במקרא, ויהא הלשון תמוה ומזור ככל שיהיה, לא רק כשר לשימוש, אלא קודם ועדיף לכל ביטוי אחר, והמשתמש בו מדבר צחות. אין במקרא דברים תמוהים, או מיותרים, או יוצאים מן הכלל, אדרבא, כל היוצא מן הכלל, מידת צחותו יתרה, ויש להעדיפו בשימוש, ולעשות כמתכונתו! הלא כה דברי רס"ג בהקדמתו הערבית למהדורה השניה של ספר האגרון (בתרגום הרכבי): ראיתי שרבים מבני ישראל לא יביטו אל הנמסר מצחות לשוננו ואל הקשה בו, ובעת שהם מדברים יהיה הרבה ממה שיגידו בטעות, ובעת שהם ישירו יהיה המתפשט ביניהם מן העמודים הקדמונים מעט מזער, והנעזב הוא הרוב. „הרבה פעמים" — כותב זולאי — „קראתי פיסקא זו כקורא לתומו, עד שנפקחו עיני וראיתי שכאן המפתח להבנת החזיון ששמו סגנון רס"ג. פירוש הדברים: רס"ג

הרוח לגוים — השוה ספרא ראש בחקותי: מעשה בימי הורדוס שהיו גשמים יורדים בלילות. בשחרית זרחה חמה ונשבה הרוח. וכעין זה תענית כג.

צ, קלא: בתקרה — בשמים (תהלים קד ג). השוה גם להלן קבר, א: כאוהל מתחתה תקרה נטויה; קעז, יח: ללבנת קרת (ועין בהערה שם). קמ: רכפת — המון. על פי ירמיה י ג, נא טז: המון מים; תרגום: רכפת דמיון.

צב, קצב: שם ערפליו בל יתקו / עדיפיו לא יעתקו — שלש המלים האחרונות באות בלי נקוד. ונראה שצ"ל: צריפיו לא יצטקו, מלשון: צר ואור חשך בעריי פיה (ישעיה ה ל). השוה לעיל קג, קכד: ותקדר שמשו בעריפיה.

קיג, ל: את סוככך ושומרך, ואת פותח — על פי תהלים קטז ו. לז: צפו על ראשה — על פי איכה ג נד. קפז, לא: לא מבין הורך ולא יועץ יעצך — השוה ישעיה מ יד: את מי נועץ ויבינהו וכו'. וכבר הובא פסוק זה לדברי רס"ג בסדור, עמ' מז: ולא נועצת את חכם ויבינך ומפיק הדעת והתבונה ולא מורה הורך. ועין מבוא, עמ' קא.

קנז, פז: עזי עם — ישראל, על פי ביצה כה: מפני מה נתנה תורה לישראל מפני שהן עזין ... שלשה עזין הן ישראל באומות ... פט: נחבאו כפיסים — השוה להלן קצ ז: ופסי ונחבי הפיסו החביאו.

קנח, צג: מי כמוך מורה לשכר רצויך בחול קצין מפורת הנתי — מלת, "לשכר" באה בלי נקוד, ולמלת "הנתי" מעיר המהדיר: "ר' מטושטשת, ואולי צ"ל: ה' גתי". ונראה שצ"ל: לשכר ... מפורת הנתי. כלומר: מי כמוך האל שהורית להשקות לשכרה את בני ישראל, ברקד דוד, מיין הגת. על פי שמואל ב ו יט: וחלק (דוד) לכל העם ... חלת לחם אחת ואשפר אחד ואשישה אחת (כפרוש שמואל: גרבא דחמרא, פסחים לו, ב). השוה לעיל קנז, פא: קצינך. ובהערה שם: דויד ש' הקב"ה עשאו קצין על עמו. מפורת — מלשון פורה דרכתי לבדי, ישעיה סג ג.

קעט, יוצר ויקרא מיוסד על פי א"ב. אותיות א"ו ותחלות האותיות ח"ל, ק, וכן פזמון הפותח באות ש משם שלמה — חסרים. את השורה, אם עולה קרבנו מן הבקר" יש להזיז שמאלה, כדוגמת שאר הפסוקים בפיוט זה. במחרוזות הפותחות במלים, "הבקר", "הצאן", "העוף", מדובר על שלשת האבות אברהם יצחק ויעקב. השוה ויקרא רבה כא יא: בפר בן בקר זה אברהם על

בהערות הבאות מסמנות האותיות השמנות את עמור די הספר, האותיות הרגילות את חרוזי הפיוט, והמספרים את השורות של הטכסט המנוקד שבעמוד (במקומות שאין מנין חרוזים במהדורה).

עט, א"ב: לא תשא עוד אלה להביא אל בית הנש" בע בשקרונים / כי סח וכלתו ואת עצים ואת אבנים — על פי זכריה ה ג"ד: ואת האלה ... ובאה אל בית ... הנשבע בשמי לשקר ... וכלתו ואת עציו ואת אבניו. ג: אמן אל מלך נאמן — על פי שבת קט, ב: מאי אמן ... אל מלך נאמן. ז: במשיבת — בתורה (תהלים יט ה).

פג, ה: דבורים על אופניהם — על פי משלי כה יא. ו: פנים שוחקות — על פי סופרים טז ב: פנים שוחקות להתלמוד. כתב ועל פה — תורה שבכתב ותורה ש' בעל פה. זח: ידידים קיבלו ספר גבר על ידי ערבו /

לשמור ולעשות ככל הכתוב בו — המלים, גבר על ידי ערבו" באות בלי נקוד. ונראה לנקוד: גבר על ידי ערבו, ע"פ סוטה לו, א — לו, ב: ללמוד וללמד לשמור ולעשות ... ערבו וערבו דערבא איכא בינייהו; שבועות לט, א: שכל ישראל ערביין זה בזה; יהושע א ח: למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו. י: מתן מדבר לקבל — על פי במדבר כא יח: וממדבר מתנה; יונתן: וממדברא אתיהיבת להון למתנתא. וכעין זה ירושלמי ואונקלוס. תנחומא חקת כא: וממדבר מתנה אמר משה ... מן ה' מדבר נתן להם את התורה שנאמר וממדבר מתנה ועל ידי נחלו אותה שנאמר וממתנה נחליאל. עירול לב

לימול — על פי דברים י טז. יא: ירושה — התורה (דברים לג ד). [ל]בני זקן הנמול — ע"פ תנחומא משפטים ה: לעולם אם אין אדם נימול אינו יכול ללמוד תורה שנאמר מגיד דבריו ליעקב למי שהוא מל ביעקב לא עשה כן לכל גוי משום שהם ערלים. זקן הנימול — אברהם (בראשית יז כד). יב: לבלתי טור מן המצוה ימין ושמאל — דברים יז כ. אחרי שורה זו יש להש" איר רוח, כדוגמת הרוחים אחרי שתי המחרוזות הרא" שונות. יג"ד: חסד נעורים זכור לעם מאלהיו לא אלמן / זכור טיול משיכת דרכיך במקום פתן וחורמן — ירמיה ב ב, נא ה; דברים ח טו, וחורמן — נחש (ברא" שית מט יז, אונקלוס: כחיו חורמן. וכעין זה יונתן וירושלמי שם).

פז, מב: לחמדת גבנונים — להר סיני הנחמד בהרים. תהלים סח יז.

פח, פז"ז: איש זונק על ערסו בליל, והמון מימיהם מעוזים / מי מנוחות זולחו עד עלות השחר ונישבה

הבלטת הא"ב כדאי לסדר כל מחזות בשלש שורות, כדוגמת המחזות „קרא יחד בקול“ (שורה 12). כבודו קרא ארג וארק ונועדיו / ובאו בוא ועמדו יחדיו — הקב"ה קרא לשמים ולאָרץ ולישראל ובאו וכו'. על פי ישעיה מִח יבִיד. 5: מגערתך, מרופף רום ועמודיו — על פי איוב כו יא: עמודי שמים ירופפו ויתמחו מגערתו. 6: דכית — צורה נקבית מן דכי (תהלים צג ג), והוא אחד מסימני הסגנון הסעדיאני (מבוא עמ' לו). גיא — ארץ. 7: מותק גאונך נס ויחלוש — על פי תהלים קד ויז: תהום כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים מן גערתך ינוסו. 8: [נָם] שלשים ושש — על פי עבודה זרה כה, א: (יהושע י) ויעמוד השמש בחצי השמים ולא אץ לבוא כיום תמים וכמה ... ר"א אמר ל' ושיית, וצ"ל: [נָם] משרש דמם. 17: קרא (תה) עלי מועד — על פי איכה א טו, ופיחי — וקטרת, השוה לעיל קנ, יד: זירוי פיו: להלן קצא 9: גמר ריח פחיותי, ומשחת בלולותיך — שמן הקדש (שמות ל כה ועוד, ויקרא ב ה ועוד).

קפב 2: שֶפֶח — אולי צ"ל: שֶפֶח, על פי ישעיה ג יז, והשוה ויקרא רבה טז א: רבי יוסי אמר מהו ושפח שמר משפחותיהם כדי שלא יתערב זרע קדש בעמי הארצות. רחם ורקם ומעון — שמות אנשים משבט יהודה (דברי הימים א ב מד"מה). 6-4: מאה יום יש רואה ואין הצמיח גהרה/ נוגי יומים בלא עת ותש" עה וטוהר שמונים במהרה/ ותשעה במלאת ימי טהרה — על פי נדה לח, א: ת"ר יש רואה מאה יום ואין זיבה עולה בהן כיצד שנים בלא עת ושבעה נדה ושנים של אחר הנדה ושמונים של נקבה ושבעה נדה ושנים של אחר הנדה. וטוהר שמונים במהרה — על פי ויקרא יב ה: ואם נקבה תלד וטמאה שבועים כנדתה וששים יום וששת ימים תשב על דמי טהרה. בסך הכל שמונים יום. 9-8: עד משבר בהגיעה אלתה בלי לבעולה/ לכן תביא כבש בן שנתו לעולה — על פי נדה לא, ב: שאלו תלמידיו את ר' שמעון בן יוחי מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן אמר להן בשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תוקק לבעלה לפיכך אמרה תורה תביא קרבן: ירושלמי יומא פרק ח הלכה ז, דף מה, ב: והעולה מכפרת על הרהור הלב; ויקרא רבה ז ג: לעולם אין העולה באה אלא על הרהור הלב. 14: בני עדה ובני מחלת — נשי עשו (בראשית לו ב, כח ט). קפג 4: אשנבי חרך שֶקֶפָה בסופת סערתך תבלע — בעד חלונות השמים השקפת שהיו מכוסים בסופה

שום ואל הבקר רץ אברהם ואיל לעולה זה יצחק על שום והנה איל אחר נאחו בסבך. 11: [הבקר ס ...] הור .. לטפסריך — על פי בראשית יח ז: ואל הבקר רץ אברהם. לטפסריך — למלאכים. 12: שתהו כפר לגיניו לרצון — השוה בראשית רבה מח יג: ואל הבקר רץ אברהם. א"ר לוי רץ לקדם אותה אִלְמָה שכתוב בה אפרים עגלה מלומדה אותבתי לדוש. רש"י: להקדים להם דבר שיהיו מתכפרין בו; מדרש הגדול ויקרא 11-10: מן הבקר ומן הצאן ... למה שור שה כבשים ועזים שור בזכות אבינו אברהם ואל הבקר רץ אברהם כבש בזכות אבינו יצחק והנה איל. 14: [הצאן כן] רכרו לפלט יחיד וגסבכו בסעוף — על פי בראשית כב יג: והנה איל אחר נאחו בסבך. יחיד — יצחק, על פי בראשית כב ב.

קפ 1: העוף לאט תם באברה ורד נוף בלא יגע — העוף כסה את יעקב אבינו, שנקרא איש תם (בראשית כה כז), בכנפו, וירד למצרים בלא יגיעה. השוה שבת פט, ב: ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל אלא שזכותו גרמה לו. 2: וגם נשריו בעלותי על כנפיו אירגע — השוה שמות יט ד: ואשא אתכם על כנפי נשרים. 4: מאום אם דבק בכף — על פי איוב לא ז: ובכפי דבק מאום. 7: סלת סלות בשלוש עשרה כבר מנופה — ע"פ מנחות עו, ב: העומר היה מנופה בי"ג נפה ולחם הפנים בי"א. 10: מאפה פנימה — לחם הפנים. יש לצמצם את הרוח שלפני הפז מון, „המחבת ממצור ירושלם“, כדוגמת הרוח שלפני הפזמון „בקראך מלאכים“ בעמוד קפא. 13: המחבת ממצור ירושלם מתי תמוק / כי היא סָקָה מעבור תפלה — על פי ברכות לב, ב: סכות בענן לך מעבור תפלה: וא"ר אלעזר מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים שנאמר (יחזקאל ד) ואתה קח לך מחבת ברזל ונתתה אותה קיר ברזל בינך ובין העיר. וצ"ל: סָקָה, על פי איכה ג מד: סָפְתָה בענן לך מעבור תפלה. 16: רגלתי — רכלתי, מלשון לא רגל על לשון, תהלים טו ג. אחרי שו' 17 „ואין שי ואם מנחת מרחשת“ יש להשאיר רוח, כי בה מסתימת מחזות ק, ר, ש (אות ק חסרה). 22: תרגם כן יחזקני — על פי ישעיה לג כג: בל יחזקו כן תרגם. שנת שילומים — ישעיה לד ח.

קפא 2: וגשלמם בשפתים ערבים — על פי הושע יד ג. 4: כבודו קרא וכו' — מיוסד על פי א"ב: ארג, באו, גערתך וכו' (אותיות ק"ת חסרות). לשם